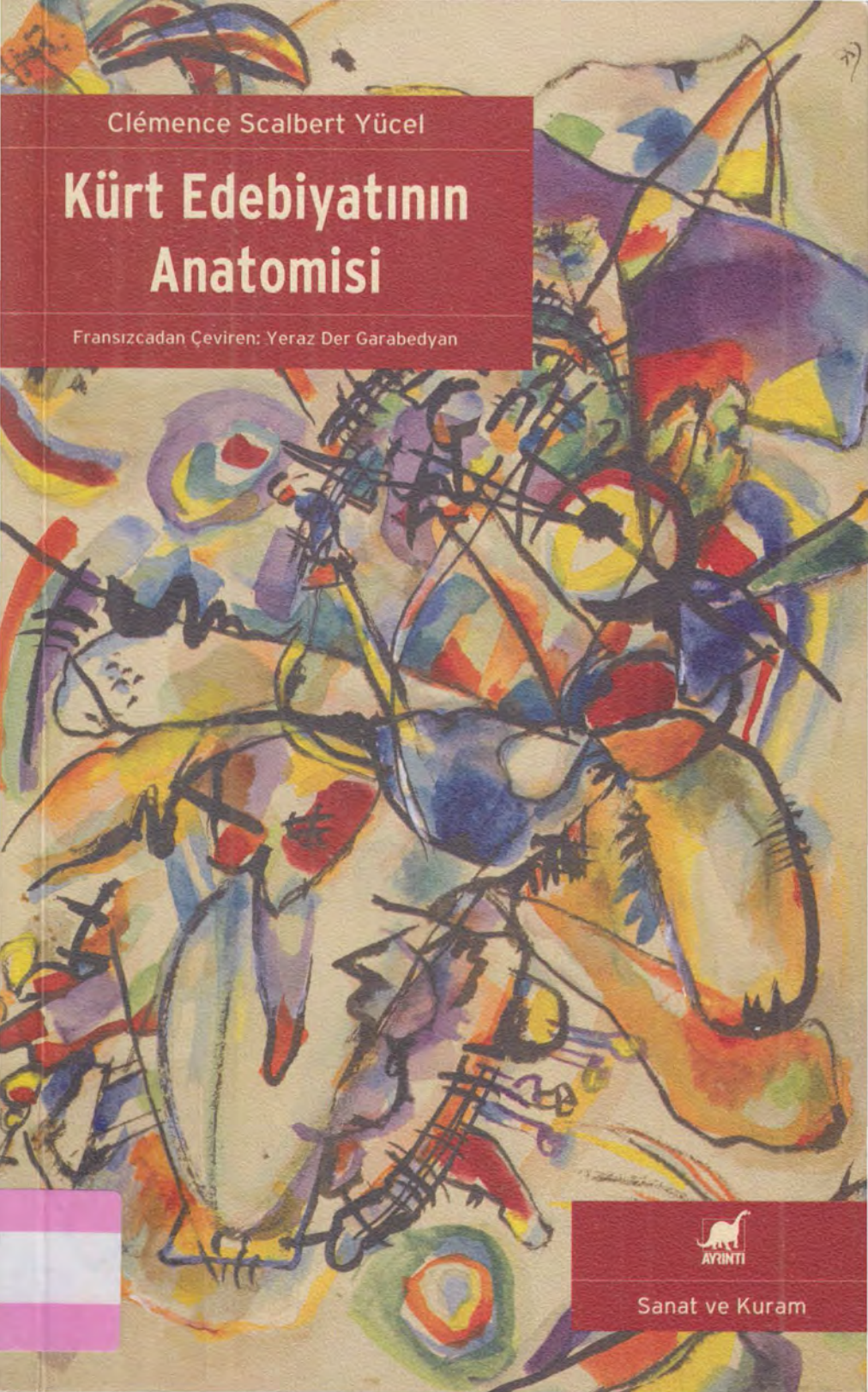

Clémence Scalbert Yücel
Kürt Edebiyatının Anatomisi
Fransızcadan Çeviren: Yeraz Der Garabedyan
AYRINTI
Sanat ve Kuram

Sanat ve Kuram Dizisi

Ayrıntı Yayınları

CLÉMENCE SCALBERT YÜCEL: Toulouse-Le Mirail Üniversitesi'nde coğrafya ve Doğu Dilleri ve Uygarlıkları Ulusal Enstitüsü'nde (Institut National des Langues et Civilisations Orientales-INALCO) Kürt Dili ve Medeniyeti eğitimi aldı. Sorbonne Üniversitesi'nde Siyasal Coğrafya alanında Türkiye'de Kürt yazınsal alanının gelişmesini konu alan doktorasının ardından, Doğu Dilleri ve Uygarlıkları Ulusal Enstitüsü'nün (Institut National des Langues et Civilisations Orientales-INALCO) Avrasya bölümünde öğretim görevlisi olarak çalıştı. 2007 yılında Exeter Üniversitesi'nde Arapça ve İslami Çalışmalar Enstitüsü'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladı ve aynı zamanda Kürt Çalışmaları Merkezi'nde yönetici olarak çalıştı. Eylül 2014'ten 2016 sonuna kadar İstanbul Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nde Türk Siyaseti Gözlem Merkezi'nde (OVIPOT) bilimsel çalışmalar yaptı. *European Journal of Turkish Studies* dergisinin yayın kurulu üyesidir. Çalışma alanları, etnik yapı ve kültürel üretim alanları, kültürel miras, mekân ve kimlik, dil ve kültür politikaları, azınlık sorunları, Kürt sorunu, sınırlar ve sınır ötesi bölgeler olarak sıralanabilir...

Kürt Edebiyatının Anatomisi

Clémence Scalbert Yücel

Ayrıntı: 1201
Sanat ve Kuram Dizisi: 59

Kürt Edebiyatının Anatomisi
Clémence Scalbert Yücel

Kitabın Özgün Adı
Engagement, Langue et Littérature
Le Champ Littéraire Kurde en Turquie (1980-2000)

Fransızcadan Çeviren
Yeraz Der Garabedyan

Yayıma Hazırlayan
Cansu Kandara

Son Okuma
Ahmet Batmaz & Müslüm Yücel

© *Clémence Scalbert Yücel, 2016*

Bu Çevirinin Türkçe Yayım Hakları
Ayrıntı Yayınları'na Aittir.

Kapak Fotoğrafı
Heritage Images / Hulton Fine Art Collection / Getty Images Turkey

Kapak Tasarımı
Deniz Çelikoğlu

Dizgi
Hediye Gümen

Baskı ve Cilt
Kayhan Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Merkez Efendi Mah. Fazılpaşa Cad. No: 8/2
Topkapı/İstanbul Tel.: (0212) 612 31 85- 576 00 66
Sertifika No.: 12156

Birinci Basım: *Haziran 2018*

Baskı Adedi *1000*

ISBN 978-605-314-297-3
Sertifika No.: 10704

AYRINTI YAYINLARI
Basım Dağıtım San. ve Tic. A.Ş.
Hobyar Mah. Cemal Nadir Sok. No.: 3 Cağaloğlu – İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 Faks: (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr

t itter.com/ayrintiyayinevi facebook.com/ayrintiyayinevi instagram.com/ayrintiyayinlari

Kürt Edebiyatının Anatomisi

Clémence Scalbert Yücel

SANAT VE KURAM DİZİSİ

FOTOĞRAF
Çerçevedeki Gizem
Mary Price

MONA LISA KAÇIRILDI
Sanatın Bizden Gizledikleri
Darian Leader

EDEBİYAT KURAMI
Giriş/Genişletilmiş 2. basım
Terry Eagleton

EDEBİYAT VE KÖTÜLÜK
Georges Bataille

ZAMAN TÜNELİ
Denemeler ve Notlar
John Fowles

KORKUNUN GÜÇLERİ
İğrençlik Üzerine Deneme
Julia Kristeva

GÜRÜLTÜDEN MÜZİĞE
Müziğin Ekonomi Politiği Üzerine
Jacques Attali

RABELAIS VE DÜNYASI
Mihail Bahtin

SANAT VE SORUMLULUK
İlk Felsefî Denemeler
Mihail Bahtin

SANAT VE ESTETİK
Peter de Bolla

FLAMENKO
Tutku, Politika ve Popüler Kültür
William Washabaugh

ATEŞ VE GÜNEŞ
Platon Sanatçıları Niçin Dışladı?
Iris Murdoch

SANATTA ANLAMIN GÖRÜNTÜSÜ
İmgelerin Toplumsal İşlevi
Richard Leppert

SANATIN SONUNDAN SONRA
Çağdaş Sanat ve Tarihin Sınır Çizgisi
Arthur C. Danto

KURMACA NASIL İŞLER?
James Wood

SIRADAN OLANIN BAŞKALAŞIMI
Arthur C. Danto

BUNU BEN DE YAPARIM
Christian Saehrendt

ARABESK
Uğur Küçükkaplan

ROMAN KURAMINA GİRİŞ
Zekiye Antakyalıoğlu

YAZMA CESARETİ
Nihan Kaya

MARX'IN KAYIP ESTETİĞİ
Margaret A. Rose

Edebiyatta ve Felsefede
VAROLUŞÇULAR VE MİSTİKLER
Iris Murdoch

ŞİİR NASIL OKUNUR
Terry Eagleton

YALNIZ ŞİİR
Şeref Bilsel

ŞAİR VE TAİFESİ
Hüseyin Köse

TÜRKİYE'NİN POP MÜZİĞİ
Uğur Küçükkaplan

KARANLIK KARDEŞ
Doğu ve Batı Edebiyatında Şeytan
Müslüm Yücel

BRİLLO KUTUSU
Post-Tarihsel Perspektiften Görsel Sanatlar
Arthur C. Danto

PERFORMATİF ESTETİK
Erika Fischer-Lichte

TANGO BÖYLE BİR ŞEY!
Yeşim Narter

SANAT İÇGÜDÜSÜ
Güzellik, Zevk ve İnsan Evrimi
Denis Dutton

"BENLİK" ÜZERİNE DENEMELER
Virginia Woolf

ANDY WARHOL
Arthur C. Danto

KAFKA
Boyun Eğmeyen Hayalperest
Michael Löwy

GÖZÜNÜ AÇIK TUTMAK
Sanat Üzerine Denemeler
Julian Barnes

Maria T. O'Shea'nın anısına

İçindekiler

Teşekkür 13

Giriş: Kültürel Çeşitliliğine Daha Açık Bir Türkiye mi? 15
Baskı Altında Bir Kültürel Üretim 17
Çalışmanın Çerçevesi 19

Kısım I
Alan Dışı?

I. Alt Bölüm: Türk Dil Politikaları 27
1. Dil Politikalarının Yasal Bileşeni Gecikmeli ve Kademeli Olarak Artan Bir Yasak 29
Ulusal Entegrasyon Süresince Yerel Uygulamalar ve Yasaklar 32
Alaturka Bir Çokkültürlülük? 40

2. Dilbilimsel Simgelemeler 47
Yetkilendirilmiş Sözcüler 49

Kürt Dili Bir Türk Dilidir
(Dolayısıyla Kendi Varlığından Söz Edilemez) 51
Resmi Dilin Meşrulaştırılması ve Zorla
Kabul Ettirilmesi: Okul 56

II. Alt Bölüm: Kürt Dil Politikaları 64
3. Bir Kürt Dili Yaratmak 65
Araç-Dil 65
Bayrak Olarak Dil 74
Tehdit Altında Bir Dil 86
Bedirxanların İktidarının Tesisi 87

4. Farklı İdeolojiler ve Dilin Biçimleri 91
"Doğuculuk" 92
Marksist Eğilimli Partiler: Özgürlük Yolu Ve Psk 94
İlk Marksist Dil Görüşü: Doktor Şivan 97
Pkk'nin Yeni İnsanı 98
Hawar Dilinin Türkiye'de Yayılması 101
Dini Akımlar ve Kürt Dili: Nûbihar Örneği 106

5. Dilbilimsel Politikalardan Kültürel Politikalara 115
Sınırlandırılmış ve Baskı Altındaki Faaliyetler 115
1991 Sonrası Kültürel Politikaların Umumileşmesi 117

6. Siyasette Dillerin Kullanımı 123
Siyasal Alanın Dili 123
Mecburen Türkçe Gazetecilik 125
Kürt Dilinin Serbest Bırakılması ve Kürtçeye Karşı
Kürtçe-Televizyon 128

7. Dil: Siyasette Harekete Geçirilebilir Yeni Kaynak 131

Kısım II
Çoğul Alan

8. İsveç'te Diyasporalaşma: Kürt Edebiyat Çevresinin
Ortaya Çıkış Zemini 145
İsveç'teki Kürt Nüfusları 146
Kürt Dili Öğrenimi 152
Yazınsal Faaliyetlerine Yönelik Devlet Desteği 157
9. Kürtçe Yazanın Biçimlenmesi 167

Çok Yönlü ve Militan Yazı 168
Medrese ve Hapishane: Kürtçe Yazanın Eğitim Mekânları 172
Edebiyattan Militanlığa: Dil Değiştirmek 174
Sürgün Yılları: Siyasetten Edebi Tahahhüte 176
Siyasi Militanlıktan Kültürel Militanlığa:
Bir Taahhüt Olarak Dil 178
Türkiye'de Yazanların Ortaya Çıkmasında
Mezopotamya Kültür Merkezi'nin Rolü 181
Yazıdan Basıma: Hâlâ Zayıf Bir İşbölümü 189
Tanım Mücadeleleri Veya Alanın Ortaya Çıkışı 194
Kürt Yazarın Doğuşu 195
Nûdem ve "Sürgün Ekolü" 195
Okur Tarafından Güç Bir Benimsenmişlik ve
Mesafenin Yönetilmesi 210
Bir Yazınsal Çevrenin Doğuşu 214
Stockholm ve İstanbul, Diyarbakır ile
Rekabet Halinde Olan Edebi Başkentler 214
Buluşma Mekânları 215
Buluşma Anları 216
Kürt Edebiyatının Hareketli Sınırları 218
Kürt Edebiyatının Dilbilimsel Sınırları 218
Alanın Sınırlarına Siyasetin İtirazı 227
10. Sonuç Yerine: Başka Bir Alan Şekli 235
Yükümlülük ve Ekonomik Olarak Ayakta Kalmanın
Arasında Kürt Kitabı: Simgesel Malların
Bir Başka Ekonomisi 236
Sonuçsuz Bir Özerklik Arayışı mı? 238
Çokkutuplu Bir Alan 240
Başka Alanlara Açılım 241

Ek 1 244
Ek 2 246

Kaynakça 247

Teşekkür

Bu çalışma adını, 2005 yılında Université Paris IV Sorbonne'da savunulmuş bir doktora tezinden almaktadır. Tez danışmanım Michel Korinman'a, ayrıca jüri üyeleri Christine Allison, Marcel Bazin, Hamit Bozarslan, Michel Carmona ve Gilles Dorronsoro'ya olumlu ihtarları ve eleştirileri için teşekkür ederim. Türkiye'de ve İstanbul'daki ilk zamanlarımda bana rehberlik eden ve düşüncelerimin değişik aşamalarını takip eden Jean-François Pérouse'a, aynı zamanda bana ustalıkla yol gösteren ve beni cesaretlendiren Hamit Bozarslan ve Gilles Dorronsoro'ya da minnettarım.

Değerli bilgi ve önemli tavsiyeleriyle bu kitaba katkıda bulunan Joyce Blau, Caroline Juillard, Christine Allison, Michel Chyet, Halkawt Hakim ve Michel Roux'ya; dikkatli ve titiz okumaları içinse Salih Akın, Chris Kutschera, Noémi Levy, Élise Massicard ve Alexandre Toumarkine'e teşekkürlerimi iletmek isterim.

Bu tez çalışması, Paris Sorbonne IV ve Marne-La-Vallée Üniversitelerinin kabulünün yanı sıra Milli Eğitim Bakanlığı ve Yükseköğretim ve Araştırma Bakanlığı'nın araştırma ödeneği sayesinde gerçekleşmiştir. Kuruluş olarak ve çalışanlarıyla benden önemli desteklerini esirgemeyen Doğu Dilleri ve Uygarlıkları Ulusal Enstitüsü'ne, Paris Kürt Enstitüsü'ne, İstanbul Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'ne de ayrıca teşekkürlerimi sunarım. Doğu Dilleri ve Uygarlıkları Ulusal Enstitüsü'nde öğretim görevlisi olan Timour Muhidine de araştırmamda bana destek olmuş ve önerilerde bulunmuştur.

Beni evlerinde uzun süre kendi kızları, kardeşleri gibi misafir eden Azize, Xeriya, Remziye, Hamit, Osman ve tüm aileye de ayrıca şükranlarımı sunarım. Bu çalışma onlara çok şey borçludur. Ayrıca, Türkiye ve İsveç'te bana kapılarını açan herkese müteşekkirim. Elinizdeki çalışma onların varlığı ve sabrı olmasa gerçekleşemezdi. Tüm bu insanların içinde, araştırmalarım esnasında her gün yan yana geldiğim Selahaddin Bulut'a ayrıca teşekkür etmek isterim.

Nihayetinde, yıllar boyunca beni çevreleyen ve destekleyen tüm bu insanlar ve özellikle bir şekilde, bu çalışmanın bitmesine katkıda bulunan Amanda, Catherine, Fuat, Isabelle, Muriel, Mustafa, Nati, Noé ve Sophie'ye de minnetlerimi sunarım. Ailemin desteği de aynı şekilde çok kıymetliydi; Paris'te uzun süren konaklamalarımda beni ağırlayan, dikkati ve yeniden okumalarıyla tezimin düzeltmesinin son aşamasında büyük yardımı dokunan büyükannem Mathilde'inki gibi. Son olarak, iyi günlerin olduğu gibi kötü günlerin de dostu, Kürtçe edisyonda bana her gün yardım eden Müslüm'e teşekkür ederim.

Giriş
Kültürel Çeşitliliğine Daha Açık Bir Türkiye mi?

1 Ocak 2009'da, tamamen Kürtçe yayın yapacak olan, devlet televizyon kanalı TRT6 şatafatlı bir şekilde yayına başladı. İktidarda olan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) çok sayıda Kürt vekilinin de iştirak ettiği açılış programında, Başbakanın konuşması Kürtçe dublajla yayınlanırken, Van Vekili Gülşan Orhan meşhur Kürt türküsü "Were Dotmam"ı söyledi. TRT6 Kürt hareketini bölecekti; bir yandan taraftarları, Kürtlerin uğruna bunca yıl mücadele verdiği bu tarihi fırsatı değerlendirmek gerektiğini söylerken; muhalifleri, hükümetle "işbirliği yapmayı" veya "kendini satmayı" reddettiler. Bu televizyon kanalının yayına girmesi, devletin Kürt kültürel üretim alanındaki doğrudan müdahalesiyle yeni simgesel ve ekonomik fırsatlar sunan, yeni rekabet biçimleri ortaya çıkaran bir hadisedir.[1] Ancak aynı zamanda siyasi bir oyunun

1. Bu Kürtçeye özgü bir olgu değildir. Etnik-milliyetçi hareketlere ve azınlık faaliyet alanlarına devlet oyuncularının müdahalesi güncel bir durumdur. Devlete ait söz

açıkça parçası olarak da kaydedilir, zira açılış Mart 2009 belediye seçimlerinden sadece birkaç ay önce gerçekleşmiştir. AKP ve DTP (Demokrat Toplum Partisi) ise Kürtlerin çoğunlukta olduğu ülkenin güneydoğusunda belediye hizmetlerini almak için propaganda halindeydiler.

DTP'nin galibiyeti sonrası, 2009 yılının Nisan ayında gerçekleşen parti içi tutuklamaların birinci dalgasını takiben hükümet, ülkenin güneydoğusunu yeniden kazanmak ve barışçıl bir yöntemle artık yüzyıllık bir sorun halini almış "Kürt Meselesi"ni çözmek için "Kürt açılımı"nı başlattı. Ancak çok hızlı bir şekilde 2009 yılının sonbaharında, DTP üzerindeki baskılar artmaktayken Kürt açılımı yerini "ulusal birlik planı"na bıraktı. DTP kapatıldı ve 2009'un Aralık ayında ve ardından Şubat 2010'da yeni bir tutuklama dalgasına tanık olundu. O zamandan beri, ülkedeki gazetecilere (yüze yakın gazeteci 2012 yılı başında tutuklanmıştır), yayıncılara, üniversite ve öğrenci çevrelerine olduğu gibi bilhassa isim değişikliğiyle Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) adını alan partililere yönelik tutuklamalar arttı. Binlerce insan bu şekilde, terörizme destekle ve tam ismi Kürdistan Topluluklar Birliği olan, PKK nebulasına bağlı olmakla birlikte önce DTP sonra da BDP'nin örgüt yapılanmasında ve yerel faaliyetinde yer alan bir örgüt olarak kabul edilen KCK üyeliğiyle suçlandı. KCK davalarının görüldüğü Diyarbakır Mahkemesi, sanıkların kendilerini Kürtçe[2] ifade etmesini bilinmeyen bir dil olduğu gerekçesiyle -geçtiğimiz on yıldaki ortak söylemi tekrarlayarak- reddederken, TRT6 programlarına devam ediyor ve Kültür ve Turizm Bakanlığı Kürt edebiyatının en ünlü eseri olan *Mem û Zin*'i (Mem ve Zin) yayınlıyordu (Açıkgöz, 2011).

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinden bu yana, bu son olayları başlatılan reform sürecinde bir fren hatta bir geri dönüş olarak değerlendirebilir miyiz? Esasen 2001'den beri ülke yasal düzenlemelerini Avrupa Birliği'yle uyumlu hale getirmek için çok

---

konusu televizyon kanalının kuruluşu ve Kürt kültür alanına -özellikle edebiyat alanına- sokulması bazı yönleriyle Fas'taki IRCAM'ın kuruluşunu hatırlatır. Ircam, Berberi kültürüne tahsis edilmiş, Berberi hareketini siyaset dışına taşımak, ona meşru bir kimlik oluşturmak ve gerilim yaratarak alanda bölünme meydana getirmek isteyen bir kraliyet enstitüsüdür. Bkz. Stephanie Pouessell, 2010. Bu dönemin daha detaylı bir analizi için bkz. Marlies Casier, Joost Jongerden, Nic Walker, 2011.

2. 2013 yılının başına dek, bazı koşullarda, savunmada Kürtçenin kullanılmasına izin veren bir kanun söz konusu olduğunda.

sayıda reformu oylamışsa da, içlerinden bazıları, özellikle kültürel hakları içerenler –bilhassa dil ile ilgili olanlar– söz konusu diller resmi olarak tanınmadığından büyük oranda "kozmetik"ti (Bozarslan, 2003).

Batı medyasında 1923'ten yani Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan beri, her çeşit tikel talep karşısında baskıcı politikalarıyla tanınan güvenlik rejiminin özgürleşme, demokratikleşme ve kültürel çeşitliliğe açılım sürecinde önemli bir adım olarak görülen bu reformlar büyük yankı uyandırdı. Kesindir ki, Çok sayıda "azınlık" kesinlikle daha fazla görünürlük ve meşruiyet kazandı ve hem siyasi hem medyatik söylemlerde durmaksızın Türkiye'deki çeşitli halklar arasındaki kardeşlikten bahsediliyordu. Bununla birlikte, bu gelişmeler bir nevi kültürel tanınma ile siyasal tanınma arasındaki boşluğu vurgulamakta mıdır? 2000'de yani son on yılda verilen kültürel tavizlerin ve çoğulluğun görece kabulünün, özellikle Kürt partilerine karşı artan politik ve askeri baskıyla beraber ilerlemesi, bu şekilde bir tanınmanın risklerini ortaya koymaz mı? 2013 yılının sonbaharında PKK ile başlatılan barış süreci göz önüne alınarak durumun nasıl ilerleyeceğini gözlemlemek gerekiyor. Ayrıca, Kürt kültürel üretim alanına devlet kurumlarının girmesi alanın kaçınılmaz dönüşümüne sebep olacak yeni bir denetim şekli olarak da algılanabilir.

Baskı Altında Bir Kültürel Üretim

Kültür, I. Dünya Savaşı'nın bitişinden ve Kürt milliyetçiliğinin ortaya çıkışından itibaren, tikelliklerin olumlanmasında ve "ulusal farklılaşma çalışmaları"nda kilit bir rol oynadı (Dieckhoff, 2000, s. 45-46). Geleneksel olarak, Kürt milliyetçiliği kültürden beslendi ve karşılığında onu yeniden tanımlamaya katkıda bulundu. Diğerleri gibi, Kürt ulusal hareketi de özellikle siyasi eylem üzerindeki baskıların arttığı zamanlarda, kültürel çalışma hususunda gerileme aşamalarından geçti.[3] Bununla birlikte tüm kültürel üretim faaliyeti milliyetçilikle bir tutulabilir mi? Kültürel üretim alanı, siyasetten özerkleşebilir mi?

Bu anlamda Kürt edebiyatı yapısal ve düzenli olmayan bir ilişkiyle "büyük edebiyat"lara bağlı ve "birden siyasileşmiş evren gibi", "küçük edebiyat"lara benzetilebilir (Casanova, 1999, s. 291).

3. Bkz. 1930-1940'lı yıllar, Jordi Tejel Gorgas, 2007.

Alan, "Sosyal uzam (toplumsal uzam) üzerine kurulu tanımlanabilir özellikleri, özerk değer ağları olan uygulamaya dayalı ve farklılıklar sistemlerinin yapılandırılmış kümesi" olarak (Saint-Jacques, Viala, 2001 [1999] s. 71) bir mikroevren olsa da, daimi olarak makroevren ile bağlantıdadır.[4] Bu sosyal uzamın gelişimini, çalışma seklini ve muhtemel özerkleşmesini anlamak için serpildiği ve geliştiği makroevrenin özelliklerini tanımlamak gereklidir. Dış etmenler, "morfolojik"tirler ve karar verici değillerse ihtimal koşulları yaratırlar (Saint-Jacques, Viala, 2001 [1999], s. 62). Edebiyat dünyasını ise özellikle sağladıkları kaynaklar ve teşkil ettikleri kısıtlamalar aracılığıyla etkilerler.

Kürt edebiyat dünyasını tahlil etmek, ulusal, devlet odaklı "büyük edebiyat"larda[5] bulunmayan unsurların dikkate alınmasını gerektirir. Bu öğeler esas olarak nüfuzlu bir devletin kaynaklarına sahip güçlü bir Türk milliyetçiliği ve ona kıyaslanamayacak kadar zayıf olan ve sağlam olmayan kaynaklara sahip devlet olmayan Kürt milliyetçiliği arasındaki çatışma ile ilgili olduğu kadar; yakın bir tarihe dek her tür etnik, kültürel ya da dilsel tikelliklerin ifadesine dair yasaklarla da ilgilidir. Öyleyse, burada özellikle Denis SaintJacques ve Alain Viala tarafından, 19. yüzyıl Fransızcasından farklı bağlamda (tarihsel, coğrafi, politik) ele alınan "alan" kavramının kullanımı ile ilgili düşünceye katkıda bulunmak söz konusu olacaktır (Saint-Jacques, Viala, 2001 [1999]).

Yazarın aracı ile ilgili olduğundan, dil politikaları genellikle "azınlık politikaları", "etnik politikalar" ya da ulusal inşa politikaları içinde kaydedilirken birincil öneme sahip bir dış etken oluşturur. Türkiye'de dil politikaları, yanlızca Cumhuriyet'in ilk yıllarında yeni bir alfabe ve arınmış bir Türk dili sunan (Lewis, 1984: Çaymaz, Szurek, 2007) Dil Devrimi'nden ibaret değildir. Daha az bilinen bir kısmı ise Türkçe olmayan dillerin özellikle yasaklanması ve görünmez kılınması ile ilgilidir. Bu politikalar, Türkçe dilinin kullanımını yaygınlaştırmak ve diğer dillerin kullanımını azaltmak hatta ortadan kaldırmak niyetiyle dilsel uygulamaları dönüştürmeye büyük ölçüde katkıda bulunmuştur.

4. Makroevren ve mikroevren terimleri Bernard Lahire tarafından 2001'de [1999] kullanılmıştır.

5. Pierre Bourdieu'nün edebiyat alanı teorisinde sunulduğu gibi. Pierre Bourdieu 1991; 1998 [1992].

Diglossia,* Kürtçe konuşan nüfusun dil uygulamalarının karakteristik bir özelliğidir ve edebiyat dünyası çalışmalarında dikkate alınmalıdır; dillere hangi değerler atfedilir? Dillerin değerleri ile siyasal tahakküm arasında veya diller ve anlaşma arasında hangi bağlar bulunur? Yazar dilini nasıl seçer?

Söz konusu çatışma, başka bir temel unsuru göz önünde bulundurmayı gerektirir: Makroevrenin patlaması. Esasen, kendi faaliyetlerini hatta dil ve kültür politikalarını yürüten Kürt siyasal alanı, sıklıkla karşı durduğu Türk kurumları, yasaları ve sosyopolitik uygulamaları kadar makroevrene iştirak eder. Nihayet, güçlü bir diasporik bileşeni[6] olan Kürt ulusal hareketi ve Kürtçe edebiyat dünyasının incelenmesi, ulusal çerçeveden çıkmayı ve diasporik alanı da diğer olasılık koşullarından biri olarak saymayı gerektirir.

Çalışmanın Çerçevesi

Türkiye'deki, Kürtçe yazınsal alanı üzerine olan bu çalışma, Kurmancî dünyası üzerine yazılmıştır. Kürt hareketinin içinde 20. yüzyıldan beri varolan tek bir Kürt dili yaratma arzusuna ulaşılmamıştır, Kürtçe bugün tek değil çoğuldur; Soranî, Kurmancî ve bakış açılarına göre Zazakî (Bkz. Tablo 1).[7] Son ikisi Türkiye'de

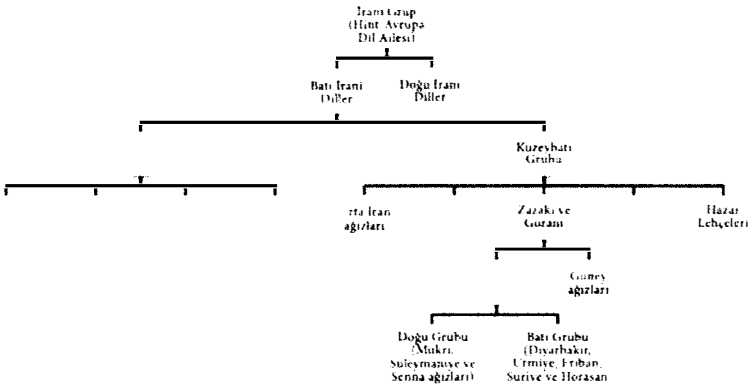
---

* Diglossia, bir toplumda bir dilin iki varyantının yan yana kullanılıyor olmasıdır. (ç.n.)

6. Kürt olmak çok sayıda yazarın da belirttiği gibi çok görecelidir. Abdullah Aydın şöyle diyor: "Sadece de facto olarak Kürt olduğunu ileri süren, bireysel ve toplu yaşamını ileri sürdüğü bu aidiyete göre düzenleyenler Kürt olarak kabul edilebilirler" (Aydın 1999/2000; s. 41). Martin van Bruinessen'e göre ise; "Kürtlerin içinde (diğer tüm etnik gruplarda olduğu gibi) hiçbir belirsizliğe yer vermeyen, Kürt kimliğine sahip bir çekirdek ve onun etrafında, Kürtlüğün çeşitli derecelerini barındıran sıvı bir kütle, Kürt olmalarının yanı sıra başka bir şey de olan ve şartlara göre Kürt kimliklerini vurgulayabilecek veya en aza indirgeyebilecek bireyler bulunuyor (Van Bruinessen, 1994, s. 13).

7. Antoine Meillet ve Marcel Cohen'e (1981, s. 31-33) göre, Zazakî,Gurani ile beraber, kendi başına Kürtçeye benzer ancak ayrı bir dil grubu oluşturur. Türkiye'de bugün bazıları Zazakînin bir Kürt dili olmadığında ısrarcıdırlar. Buna karşılık, birçoğu özellikle dillerin arasındaki benzerliği ve aynı Kürt ailesinden geldiklerini belirten diyalekt terimini kullanmayı tercih ederek bölünmeyi azaltırlar. Maria T. O'Shea'nın belirttiği gibi, "çok sayıda milliyetçi etnik bir unsurun bir dili olması veya en azından kendi arasında anlaşabilmesi gerektiğine inandığından, dil son derece tartışmalı bir meseleye dönüşmüştür. [...] Bu Kürtler için karşılıklı anlaşmanın kazanılmasını, Kürtçenin sadece bir dil olmamasını kabul etmek genellikle zordur (O'Shea, 2004, s. 154-155). Aksi söylenmedikçe tüm çeviriler yazarındır.

konuşulmaktadır ancak Kurmancî konuşan halk, Zazakî[8] konuşan halktan nüfus olarak çok daha fazladır.

Tablo 1: "A. Meillet'nin sınıflandırmasına istinaden Kürt dilleri", M. Cohen, Les Langues du monde, Paris, Genevre; Slatkine, 1981, Cilt 1, s. 31-33.

Nüfus sayımlarının ve ilgili araştırmaların olmadığı koşullarda Kürtlerin sayısını tahmin etmek neredeyse boşunadır, aynı zamanda Kurmancî ve Zazakîyi artık konuşmayan veya hiç konuşmamış olan ancak kendisini Kürt veya bu dillerle ilişkili olarak tanımlayanların[9] sayısını tahmin etmek de aynı derecede sonuçsuz kalacaktır.[10] Bununla birlikte, gelişmeyi ve alanın muhtemel özerkliğini analiz etmek için, Kürt kültürel üretim dünyasında, özellikle Zazaca ve Türkçe dahil diğer dillerin olası kullanımını da göz ardı etmemek gereklidir. Genel olarak Kurmancînin hâkim olduğu yayınlanmış yapıtları ölçümlemek daha kolaydır.[11] Dolayısıyla, bu çalışma esasen 21. yüzyıl Kurmancî edebiyatı üzerine yoğunlaşacaktır.

---

8. Zazakî konuşanlar Kurmancî konuşanlardan sayıca az olduğundan, hiç şüphesiz hem Kurmancî hem Türkçe tarafından çifte tahakküm altındadırlar.

9. 1965'teki dilleri içeren son nüfus sayımında 3.972.708 kişi Kurmancîyi birinci veya ikinci dili olarak belirtmiştir. Bu sayı Zazakî için 263.345'tir (Andrews, 1992 [1989], s. 110, 121).

10. Clémence Scalbert Yücel, 2006. Her ne kadar sosyodilbilimsel çalışmalar büyük oranda eksik olsa da Türkiye'de konuşulan Kürt dilinin sosyodilbilimsel durumuyla ilgili Kürtçe bir kitabın yakın zamanda yayınlandığını belirtelim: Ergin Öpengin, 2011.

11. Mehemed Malmisanij'e göre (2007), kitap üretiminin %11,3'ü Zazacadır.

"Alanın yapısı", "mücadeleye dahil ajanların veya kurumlar arasındaki güç ilişkisinin bir durumu" olarak (Bourdieu, 1984 [2002], s. 114), anılması itibariyle gelişim gösteren bir yapıya sahiptir. Bu çalışma, 2001-2005 yılları arasında, Türkiye'de (İstanbul ve Diyarbakır) ve İsveç'te yapılmış anketler ve gözlemler sayesinde yazılmış bir doktora tezinden yola çıkılarak hazırlanmıştır. Alan çalışmaları, düzenli okumalar ve onlara müteakip gezilerle tamamlanmış, bu çalışma mümkün olan zamanda hayata geçirilmiştir. Düşüncenin ana hattı, 2000'li yılların başında Kürtçe edebiyat alanının durumu üzerinedir. Alan ve aktörlerin farklı zamanlarda oluşumunu yansıtmak için, bununla birlikte tarihsel olarak geriye gitmek gereklidir.

Kürt dili edebiyat tarihinin izini sürmek, zor ve tartışmalı bir konudur. Sebepleri çok çeşitlidir ancak bilhassa öncelikle edebiyat tarihinin oluşumuna katılan kurumlarıyla devletin eksikliği, ardından günümüze yakın bir tarihe dek yapılmış çalışmaların azlığı, hatta tarih boyunca eserlerin ve kütüphanelerin bilerek veya bilmeyerek ortadan yok olması ve son olarak da edebiyat tarihini gerçek veya hayali kadim tarihe dayandırmaya meyilli ulusal tarih yazımıyla rekabeti sayılabilir Bu çalışma, yeniden inşa girişimi için uygun bir yer değilse de, bazı ölçütler incelenen dönemi konumlandırmaya yardımcı olacaktır.

Kürtçe yazılı edebiyatın Elî Herîrî ile (Kurdo 1992 [1983-5]; Segerer 1992) 11. yüzyıla dayandığı uzunca bir süre söylenmiştir. Son zamanlarda, Türkiye'de çalışan araştırmacılar yeni unsurlar getirerek bu tarihi eleştirmişlerdir.[12] Kürtçe, özellikle de Kurmancî klasik edebiyatın doruk noktası, Melayê Cizîrî veya Ahmedê Xanî ile 15-17. yüzyıllar etrafında konumlanmıştır. Yazarların çoğu, klasik şiir geleneği olan Divan'a göre çoğunlukla Farsça, Arapça veya Osmanlıca yazan din adamlarıydı. 19. yüzyılda, Kurmancî şiirindeki gerilemeye ve Soranî dilinin konuşulduğu bölgelerdeki siyasi gelişmelere paralel olarak Soranî şiirinde bir ilerleme görülmüştür.

20. yüzyılın başında Kürtçe nesrin yanı sıra öykü ve roman gibi türler de gelişmiş, klasik geleneğe aykırı yeni şiirsel biçimler önce Osmanlı İmparatorluğu Kürtleri ardından Irak (Soranîce) ve Sov-

12. Örneğin, Selim Temo, *Kürt Şiir Antolojisi, Agora Kitaplığı, 2007*'de geçen ilk yazar Balûlî Dana'dır (8. yüzyıl).

yetler Birliği Kürtleri tarafından başlatılmıştır. Türkiye Kürtleri öncelikle sürgünde –1930-1940'lı senelerde Suriye'de sonrasında 1970'li senelerin sonunda Avrupa'da– ardından Türkiye'de bir edebiyat üretimi gerçekleştirmişlerdir. 1970'li yılların sonundan başlayarak 2000'li yıllarının ortasına dek süren bu dönem ilgimizi çekmektedir. Esasen, klasik dönemler az biliniyor ve dini çevrelerden çıkan yazarlar mutlaka çok değişik sosyal uzamlarda –bu alanlara ait çalışmalar yürütülmeyi beklemektedir– gelişim gösteriyorlardı. 1930'lu yıllarda, birkaç Kürt aydını ve *Hawar* dergisi etrafında embriyonik bir çevre gelişmiştir. Ancak 1970'li yıllardan sonra ve özellikle 2000'lerin başında Kürtçenin kullanımının serbest bırakılmasıyla gelişmiş ve birliktelik kazanmıştır. Bu çalışmanın merkezi, 21. yüzyıl dönümünde bir alanın oluşturulduğu aralığı içermektedir.

Bununla birlikte, zamansal çerçeve de mekânsal çerçeveye bağlıdır ve Kürt edebiyat çevrelerinin oluşumuna ait değişik dönemler ise Türkiye'deki siyasi gelişmelerle ve toprağa ilişkin muhtelif iddialarla ilintilidir. Güneydoğu'daki Kürt bölgeleri, 20. yüzyılın büyük bir bölümünde sıkı bir askeri kontrol altında olduğundan, Türkiye topraklarındaki bu yönetim şekli değişiklikleri Kürdistan ve uzunca bir süre daha hoşgörülü olan Batı metropolleri arasındaki mümkün kılınabilirlik alanını ayırmıştır. Edebi alan Türk toprakları ve diaspora arasında da bölünmektedir. Diaspora, Kürt edebiyat tarihinde Türkiye'de baskıların çok ağır olduğu çeşitli dönemlerde kilit rol oynamıştır. Özellikle, Kürt milliyetçilerinin Fransız mandası altındaki Suriye'ye sürüldüğü 1930-1940'lı yıllar ile 12 Eylül askeri darbesinin sonrasında Kürt aktivistlerin Avrupa'ya sığındığı 1980'li yıllarda. Böylece, dış etmenler zamanda olduğu gibi alanda da geniş ölçüde gelişme gösterirler: 1990'lı yıllarda Kürt yazar olmak Avrupa'da veya Türkiye'de benzerlik göstermeyen kaynaklar veya kısıtlamalara tabi olmak demekti ve aynı yollara çıkmazdı. Fakat bu alanlar ve aktörler kademeli olarak ortak paydalarda birleşeceklerdi: Kürt edebiyatını oluşturmak ve tanıtmak.

Bu eser iki bölümden oluşmaktadır. Birinci kısım "Alan dışı" yazınsal faaliyetleri etkileyen kaynak ve kısıtlara, yani "dış etkenlere" ayrılmıştır. Özellikle yazınsal ve siyasal Kürt aktörler ile dillerini hangi ilişkilerin birleştirdiğini anlamak için incelenmesi gereken dil politikalarını ele almaktadır. Çalışmanın ilk alt bölümü,

Türk dil politikalarına ikincisi ise Kürt dil politikalarına ayrılmıştır. İkinci alt bölüm "çoğul alan" Kürt yazınsal alanının oluşumu ve yapılanmasını anlatmaktadır. Araştırma, Türkiye'deki askeri rejimin en sert davrandığı dönemde, İsveç'te yazınsal yaratım sürecinin gerçek temellerini oluşturan dil ve yazınsal faaliyetlerinin bir analiziyle başlar. Ardından eser, edebi çevrenin oluşumunda rol oynayan değişik aktörlerin ortaya çıkışı ve onu yapılandıran ve harekete geçiren bahisler ve tartışmalar üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu tartışmalar, bizi Kürt edebiyatının sınırlarını sorgulamaya ve alanın açık niteliği üzerine kafa yormaya götürecektir.

Kısım 1
Alan Dışı?

I. Alt Bölüm
Türk Dil Politikaları

Kürt yazınsal alanının içinde geliştiği bağlam, çevre ve zamansallıklar geniş ölçüde Türk dil politikaları tarafından belirlenmiştir. Bu sebeple tahlilleri esastır; bununla birlikte çözümleme seçicidir, bilinçli olarak, daha önce sıklıkla çalışılmış Türk dili üzerindeki müdahaleleri bir kenara bırakılmıştır. Çözümleme, burada Türkiye'deki değişik diller arasındaki bağı ve atfedilen fark, işlev eşitsizliği, gereçler, simgesellikler, ancak aynı zamanda durum, değer ve güç ile belirginleşen egemen dil ile hâkim olduğu dilin oluşumu konularını içerir. Buna karşılık, "hâkim olunan dil, sadece egemen dilin içinde ve onu egemen dile bağlayan bağımlılık ilişkisi ile egemen dil eksik dahi olsa var olabilir. Aksine, egemen dil kelimelerin durumu ne olursa olsun hâkim olunan dili varsayar" (Gardy,

Lafont, 1981, s. 75). Kürt yazınsal·alanınının bir hâkim olunan dil çevresinde düzenlendiği ön kabulü yapan bir çalışmada diller arasındaki bağlantıyı düşünmek elzemdir. Bu bağlamda dillerin durumu ve işlevleri üzerine müdahaleler (az veya çok açık ve dolaysız) tahlil edilmiştir. Bu çalışmanın önemli bir boyutu da aynı zamanda dillerin durumu tanımına alenen uyan ve onlara atfedilen işlevlere göre dillerin farklı kullanımları etkileyen dilbilimsel simgelemeleri içerir. Çalışmanın iskeleti 2005'ten önceki dönemlere dayanır. Ardından değişiklikler olmuş, etkileri yazınsal alanına nüfuz etmiş ancak durum detaylı analizler beklemektedir.

Eğer ilginizi çeken Türk ve Kürt dilleri arasındaki bağlantıysa, Türkiye'nin diğer dillerini de belirtmek ve Kürtçeye bu çerçevede yer vermek gereklidir. Günümüzde bu dillerin kullanımı iyice azaldıysa da, esasen Türkiye birden çokdil bileşeni olan bir ülkedir. Halkın %90'ı Türkçeyi birincil dil olarak kullanmasına rağmen, 1987'de Türkiye'de 34 dilin kullanıldığı tahmin edilmektedir. 1965 nüfus sayımı itibariyle Kürtçe, Türkçeden sonra en önemli dildir. Bu dönemde ve bugüne kadar milliyetçi bir harekete bağlı olan ve görece çok kişinin konuştuğu tek dil olduğundan, diğer dillerinin genelinin aksine devletin ve Türk ulusunun bütünlüğüne yönelik bir tehdit olarak algılanabilir. Haliyle, Kürtçenin Türkiye'nin dil politikaları içinde Türkçe dışında kalan diğer diller kümesindeki yerini de sorgulamak uygun düşecektir. Ülkede, Türkçe dışında kalan diller arasında yasal zeminde hiçbir ayrım yapılmamaktadır. İçlerinde yalnızca dini azınlıkların dillerinin özel bir statüsü vardır. Eğer bazı politikalar toplulukların ve ülke topraklarının bütünlüğünü amaçlıyorsa, dil politikaları yerel ve ulusal düzeyde ortaya çıkmakta, özel bir bölgeyi (doğu), dilleri ve halkları (Kürtleri) hedef almaktadır. Neden ve hangi araçlarla devlet, yerelleşmiş bir topluluğa (veya bireylere) özel bir dili zorla kabul ettirmeye çalışmaktadır? Bu durumun dil meselesine etkilerinin Türkiye'de Kürt hareketi tarafından göz önüne alınan kısımları nelerdir? Kürt yazınsal alanına etkileri nelerdir?

1
Dil Politikalarının Yasal Bileşeni

Gecikmeli ve Kademeli Olarak Artan Bir Yasak

Lozan Anlaşması'nın 37-44 arası maddeleri (24 Temmuz 1923) azınlıklara dini ölçütlere göre belirlenmiş bir tanınma sunar. Hatta anlaşmanın 39. maddesi din ayrımı gözetmeksizin tüm Türkiye vatandaşlarının eşit olduğunu kabul eder; aynı zamanda Türkçe dışında kalan tüm yerel dillerin varlığını tanır ve serbest olarak kullanımını da korur. Bu madde ile dillere ayrılan alan görece geniştir ve asla özel bir alanla kısıtlanmamıştır. Yalnızca eğitim, öğretim kısmından bahsedilmemiştir. Dile ait bu haklar çok kısa sürede unutulacaktır. Ancak 1980'li yılların sonunda Kürt meselesi üzerine sessizlik bozulmaya başladığında, bu anlaşma ve hükümleri yeniden keşfedilecektir: Lozan, 1988'de Türkiye Büyük Millet

Meclisi'nde Kürt meselesi konuşulurken Sosyal Demokrat Halkçı Parti'nin (SHP) vekili olan Mehmet Ali Eren tarafından gündeme getirilecektir.[1] Bu durum, dil alanında ölü doğmuş bir çocuk ise de antlaşma, böylece güçlü bir referans olmaya devam edecektir.

Türkçe 1876'dan beri Osmanlı İmparatorluğu'nun resmi dilidir. Bu statü Türkiye Cumhuriyeti anayasalarında tekrarlanmıştır. 1924 ve 1961 anayasaları Türkçeden başka dillerin veya özellikle Kürtçenin yazılı veya sözlü, özel ya da halka açık kullanımını yasaklamamaktadır. Kürtçenin yasaklanması başlangıçta dolaylı olacaktır.

Türkiye'nin laikleşmesini içeren yasanın Kürtçenin kullanımı ve yaygınlaşması üzerine sonuca dayalı bir etkisi vardır. Ülkenin laikleşmesinde ilk adım 3 Mart 1924'te Halifeliğin kaldırılmasıyla atılmış, aynı gün çıkan Öğretim birliği kanunuyla (Tevhid-i Tedrisat) öğretim laikleştirilmiştir. Metin açıkça, medreseleri yasaklamasa da, Eğitim Bakanlığı'nın kontrolüne geçmeleri gerektiğini belirtmiştir. Bununla beraber aynı yıl, Eğitim Bakanlığı tüm medreselerin kapatılması emrini vermiştir (Başgöz, Wilson, 1968, s. 77). Medreseler Kürtçe eğitim verilen, dilin okunduğu, konuşulduğu, tek kelimeyle ifade edersek iletildiği tek yerdi.[2] Bu kararname sonucunda 479 medrese (18.000 öğrenciye eğitim veren) ülke çapında kapatıldı. Bununla birlikte medreselerin kapatılması ağır ağır gerçekleşti. Medreselerin kapatılması, Cumhuriyet döneminin ilk büyük ayaklanması olan, diğerlerinin yanı sıra din adamlarınca yönetilen Şeyh Said İsyanı'nı (1925) takiben ülkenin doğusunda hızlandı. Kasım 1925'te Meclis'te oylanan yeni kararnamelerle devlet, tarikat ve tekkelerin kapatılmasını emretti; bu şekilde şeyhler ve dervişlerden kurtulmaya çalıştı.[3] Bu esnada medreseler "kanunsuz" şekilde hizmet vermeye ve kıyıda köşede kalan yerlerde öğrencilerine Kürtçe eğitim vermeye devam etti.

Kürtçenin kullanımını dolaysız bir şekilde engelleyen diğer bir kanun 1925'te oylanan kamu düzenini konu alan Takriri Sükûn Kanunu'dur. Milli hakları, işçi sınıfının ve sosyalist grupların haklarını yasaklayarak ifade özgürlüğünü belirgin bir şekilde azaltmıştır (Kabacalı, 1990, s. 114). Bu andan itibaren Kürtçe yayın ve dağıtım hakları kaldırılmıştır.

---

1. "Kürtçeye Serbestlik", *Milliyet*, 10 Nisan, 1988.
2. Bu konuda bakınız, Zeynelabiddin Zınar, 1993.
3. 30 Kasım 1925 tarihli 667 sayılı kanun. Bkz P. Xavier Jacob, 1982, s. 58.

Dolayısıyla, 12 Eylül 1980 darbesi sonrası hazırlanan 1982 Anayasası'na dek Türkiye yasalarına göre hiçbir dil yasaklı değildir. Söz konusu Anayasa bazı dillerin kullanımına sınırlar getirmiştir. Bu dillerin hangileri olduğu belirtilmemiştir, Anayasa'da "kanunla yasaklanan diller" olarak geçerler. İfade ve düşünceyi yayma özgürlüğüne yönelik 26. maddeye göre "kanun tarafından yasaklanan hiçbir dil fikirlerin ifadesinde ve yayılmasında kullanılamaz." Yine basın özgürlüğünü konu alan 28. maddede "kanun tarafından yasaklanan hiçbir dil yayınlarda kullanılamaz". Bununla birlikte eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevine ilişkin 42. maddede ise Türkçeden başka hiçbir dil, eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına ana dil olarak okutulamaz ve öğretilemez" diye belirtilir. 1982 Anayasası Türkçeyi Cumhuriyetin resmi dili ve tüm Türk vatandaşlarının anadili olarak ilan eder. "Anadil" olan Türkçe aynı zamanda mahremin ve özel alanın dilidir.

Anayasa'nın yanı sıra yeni bir kanunlar dizisi de bazı dillerin kullanımını yasaklar. 22 Nisan 1983 tarihli 2820 sayılı siyasi partilere ilişkin kanunun 81. maddesinde hiçbir partinin Türkçe dışında bir dilde ve kültürde yayın yapamayacağını şu şekilde ifade eder: "Siyasi partiler yazılı belgelerinde, kongrelerinde, açık veya kapalı salon toplantılarında, mitinglerinde, propaganda araçlarında, ses ve görüntü bantlarında vs Türkçeden başka dil kullanamazlar."[4] Türkçe "yasak dillerle" karşı karşıyadır. Bu diller, Türkçe dışında diğer dillerde yayın yapmaya ilişkin 19 Ekim 1983 tarihli 2932 sayılı kanunda tanımlanmış, 22 Ekim 1983 tarihinde *Resmi Gazete*'de yayınlanmıştır. 2. madde "kanaatlerin ifadesinde ve yayılmasında izin verilmeyen diller'i içerir; "Türk Devleti tarafından tanınan birincil diller dışında dillerin fikirlerin ifadesinde, yayılmasında ve yayımlanmasında kullanımı yasaktır". Aynı kanunun Türk vatandaşlarının anadilini esas alan 3. maddesi Türk vatandaşlarının anadilinin Türkçe olduğunu ve anadil olarak Türkçe dışında her tür dilin kullanımının yasak olduğunu belirtir. Bu yasa böylelikle Türkiye'de Türkçe dışında başka dillerin varlığını reddeder. Sözlü

4. 10 Nisan 2010 tarihli *Resmi Gazete*'de yayınlanan seçime yönelik düzenlemelerdeki değişiklikleri içeren kanuna istinaden (Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun ile Milletvekili seçimi Kanununda değişiklik yapılması dair kanun, 7. madde) "seçim kampanyalarında başka dillerin kullanımı artık yasak değildir. Siyasi partiler ve adayların yapılacak propagandalarda Türkçe kullanılması esastır" cümlesi Türkçenin kullanımının esas olduğunu ifade eder ancak diğer dillerde propagandayı yasaklamaz.

ve yazılı olarak, aynı zamanda muhtemel anadil işlevi de yasaklanarak Türk olmayan tüm kadim diller inkâr edilmektedir. Ancak paradoksal bir şekilde devletin uyguladığı bu yasak, esasen bu dilleri tanıdığı sonucuna çıkmaktadır.

Yasak dillerin –özellikle Kürtçenin– adlandırılmamış olması Geoffrey Haig'in ifadesiyle görünmezleşmeyi doğrular ancak aynı zamanda yadsımaya işaret eder. Yasal metinlerde "Kürt dili" terimi hiçbir zaman kullanılmamıştır. Güncel değişikliklere rağmen, Kürtçe hâlâ adlandırılmamıştır (bkz. devamındaki bölümler). Günümüzde kanunda sadece "Türk vatandaşlarının günlük hayatlarında kullandıkları değişik diller ve diyalektler"den[5] bahsedilir. Kürtlerin güncel taleplerinden biri Kürtçenin kanunda geçmesidir. Bu durum hakiki bir resmi tanınma içerir ve temsiliyetlerde köklü bir değişiklik anlamına gelir. Adlandırmama isteği çok dolambaçlı bir yola çıkar. 2932 sayılı kanun, "Türk Devleti tarafından tanınan devletlerin birincil dilleri dışında kalan diller" formülünü kullanmıştı. Yani yasaklı olmayan diller sadece devletlerin resmi dilleridir ve bu resmi diller içinde birincil olanlardır. Gerçekten de Irak'ta 11 Mart 1970'de hükümet ve Mustafa Barzani arasında imzalanan anlaşmalar, Kürtçeye Arapçanın yanında Irak Devleti'nin resmi dili statüsü veriyordu (Vanlı, 1979, s. 250-251). Bu tanım, 1992'de Irak Kürdistan Özerk bölgesi temsilcilerinin, Türkiye'ye resmi ziyarette bulundukları esnada çevirmen vasıtasıyla resmi dilleri olan Kürtçeyi kullandıkları zaman bir kez daha fayda sağlayacaktı.

Ulusal Entegrasyon Süresince Yerel Uygulamalar ve Yasaklar

1982'ye dek yasalarda bazı dillere ait yasağa dair hiçbir referans yoksa da Kürtçe,1925'ten beri sınırlı bir bölgede resmi olarak yasaktır: Doğu ve Güneydoğu Anadolu. O dönemde, "Kürt dili" ifadesi henüz bir tabu değildir; yani açıkça ve alenen bu bölgede yasaklanmıştır. Yasak, 1925'te, aynı yılın Nisan'ında vuku bulan Şeyh Said isyanının bastırılmasına takiben gizlice hazırlanan Şark Islahat planıyla getirilmiştir. Mustafa Kemal'in emri üzerine, Eylül 1925'te Şark Islahat Kurulu İçişleri Bakanı Cemil Uybadın, Adalet

5. Bkz. Radyo ve televizyon programlarının diline, *Resmi Gazete*, 18 Aralık 2002 ve Türk vatandaşlarının günlük hayatlarında kullandıkları değişik diller ve diyalektlere ilişkin düzenleme *Resmi Gazete*, 20 Aralık 2002.

Bakanı Mahmut Esat Bozkurt, Çankırı milletvekili ve Meclis başkanı Mustafa Abdülhalik Renda ve devletin 2. Genelkurmay Başkanı Kâzım Orbay tarafından kuruldu (Bayrak, 1993, s. 481-482). Söz konusu plan, bölge nüfusunun yeniden yapılanması ile ulaştırmanın yanı sıra dile ilişkin verilerde de eğitim ve askeriye altyapılarında da değişiklikle Kürt politikası diyebileceğimiz kavramın temellerini atar. Bu planın 14 ve 17. maddeleri açıkça dil yasağından söz eder. 13. Maddenin belirttiğine göre, "Malatya, Elaziz, Diyarbekir, Bitlis, Van, Muş, Urfa, Ergani, Hozat, Erciş, Adilcevaz, Ahlat, Palu, Çarsancak, Çemişkezek, Ovacık, Hısnımansur, Behisni, Arga, Hekimhan, Birecik, Çermik vilayet ve kaza merkezlerinde,[6] hükümet ve belediye dairelerinde ve sair mücessesat ve teşkilatta, mekteplerde, çarşı ve pazarlarda Türkçeden maada lisan kullananlar evâmir-i hükûmete ve belediyeye muhalif ve mukavemet cürmile tecziye edilirler" (Bayrak, 1993, s. 486-487). 17. Madde ise Fırat'ın batısında kalan bölgeyi merkeze alır: "Fırat garbındaki vilayetlerimizin bazı akvamında dağınık bir surette yerleşmiş olan Kürtlerin Kürtçe konuşmaları behemehal men edilmeli ve kız mekteplerine ehemmiyet verilerek kadınların Türkçe konuşmaları temin olunmalıdır" (a.g.e., s. 487). Kürtçe bölgesel olarak yasaklanmıştır. Dilin yasaklanması söz konusu bölgedeki yerleşmişliğine bağlıdır. Bu durumda ise eski ayaklanma bölgesi, daha geniş anlatımla metinde batı sınırı Fırat ile çizilen ve Türkiye Kürdistanı olarak adlandırılabilinen bölgedir. Görünüşe göre, Türk Devleti 1923'ten sonra Türkçe dışındaki dilleri yasaklamamıştı (ya da yasaklayacak imkânlardan yoksundu). Bunun yanında Kürtlerin isyanları ve talepleri karşısında Kürtçeyi yasaklamak gerekli görülmüştü.

1920-1930'lu yıllarda, Türkiye'ye akın eden göçmenler meselesi ulusun tanımlanma ve inşaası ihtiyacını doğurdu. Devletin yeni sınırları içinde yer alacak ulusal cemaat inşa etmek söz konusuydu (Copeaux, 2002, s. 33-34). Ulus, "hiçbir zaman tamamlanamayan... çeşitli nüfusların entegrasyon süreciydi" (Schnapper, 1991, s. 74).

---

6. Türkiye'nin idari bölümlerini tanımlamak için Bazin tarafından (1986) önerilen terimler kullanılmıştır. Üniter ve merkezileşmiş Türkiye'nin idari bölümlendirmesinin temel birimi olan il (département), ilçelere yani kaza (arrondissement) ve nahiyelere (canton) bölünmüştür. Bu idari bölümleme, Osmanlı İmparatorluğundaki daha karmaşık olan şeklini yerini almıştır: Vilayet (province), sancak (district veya liva), kaza (arrondissement) ve nahiye (canton). Vilayet tanımı, Mustafa Kemal hayattayken de il yerine kullanılmıştır.

Muhtelif nüfusun varlığı ve gelişi genellikle ulus topluma asimilasyonlarını gerekli kılmaktaydı. Özellikle göçmenlere yoğunlaşan asimilasyon, 1920'li ve 1930'lu senelerde ülkenin iç politikasında temel mesele haline geldi; dönemin yazarları ve siyaset adamları açıkça ve düzenli olarak *Türkleştirmek* veya *Türk yapmak* ifadelerini kullanıyorlardı.[7] Ülkenin yerli nüfusu ve gelenlerine önelik olan bu ulusal inşa sürecinde dilsel araç kullanılıyordu.

Türkiye'de asimilasyon fikri 1908'den beri, diğerlerinin yanı sıra Kemalizmin hararetli savunucusu olan, Yahudi asıllı Türklük ideoloğu Munis Tekinalp[8] (1883-1961) tarafından geliştirilmiştir. Ona göre, Türkiye'nin gücü nüfusundan geldiğinden, tüm etnik azınlıkların Türkleştirilmesi ulusal bir kimlik edinmek için hayati bir görevdi. Türk milletinin en önemli ideoloğu olan Ziya Gökalp'in (1875-1924) *Türkçülüğün Esasları* kitabının yayımlanışından on yıl sonra Tekinalp, *Türkleştirmeye*[9] dair bir kitap yazar. Bu kitaptaki "Ulus nedir?" adlı bir bölüm özellikle açıklayıcıdır. Tekinalp'e göre kendini Türk olarak tanımlayan herkes Türk'tür.[10] Yani Türklük kendini Türk hissedenlere açık bir kimliktir. Türk olmak ve Türklüğü oluşturan nitelikleri -din ve özellikle dil- benimsemek gayret gerektirmektedir. Dinin önemi üzerinde durduktan sonra Tekinalp metninin son paragraflarını dile ayırır: "Dil, ulusların farklılaşmasında en önemli, en açık ve en tesirli etkendir."[11] Türklüğün ilk uygulamalarının dil alanında olduğunu belirtir.[12] Tekinalp'e

---

7. Bu dönem ve -asimilasyonu da içerebilen- zorla nüfuslandırmadaki değişiklik, her geçen gün daha çok belgelendirilmektedir. Bilhassa Nikos Sigalas ve Alexandre Toumarkine tarafından çalışılmış "Demographic Engineering", *European Journal of Turkish Studies* 7. sayısı referans verilebilir. Ayrıca bkz. Balı, 1999; Yıldız, 2001.

8. Moise Cohen, Sefarad Yahudisi bir ailede doğmuş, Selanik'te okumuştur. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki siyonist hareketten hızlı bir şekilde uzaklaşmış ve önce Osmanlıcılık ardından Türkçülük hareketlerine yönelmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olmuş, 1908'e dek aktif olarak çalışmıştır. I. Dünya Savaşı'nın ardından Munis Tekinalp ismini almıştır. Bkz. Jacob Landau, 1984.

9. Munis Tekinalp, *Türkleştirme*, Resimli Ay Matbaası, 1928. Bu eser basitleştirilmiş harf çevirisiyle 2001 yılında Kültür Bakanlığı tarafından yeniden yayınlanmıştır. Kitapta Mehmet Bayrak'ın (1993, s. 524-574) yayınlanmış versiyonu kullanılmıştır.

10. A.g.e., s. 536.

11. A.g.e., s. 546.

12. Burada Yeni Lisan'a gönderme yapıyor. Söz konusu terim, iyileştirilme aşamasında olan dil için olduğu kadar onu üreten hareket için de kullanılır. Esasen, 1909-1912 arasında Selanik'te, Hüsün ve Şiir ile *Genç Kalemler* dergileri etrafından ortaya çıkan edebi ve dile ilişkin bir harekettir.

göre Türklüğü belirleyen her şeyin temel karakteristik unsuru dildir. Bu düşünce 1918'den beri Ziya Gökalp tarafından savunulmaktadır. Ona göre aynı dili konuşanlar genellikle aynı "zümre"den gelenlerdir; dil, "duygu ve düşüncelerin kabıdır, gelenek ve görenekleri aktarır. Bu sebeple aynı dili konuşanlar aynı gayeleri, aynı bilinci ve aynı zihniyeti paylaşır.[13] Makalesini şöyle bitirir: "Sosyal hayatın tüm görünümlerinin tözünde –din, ahlak, kanun, politika, ekonomi, bilim ve güzel sanatlar gibi– asıl meselenin dil olduğu kolayca ortaya çıkar. [...] Dil, sosyal hayatın, ahlak dokusunun, kültürün ve medeniyetin alt katmanıdır."[14] Ona göre dil, temel bütünleştirici unsurdur ancak yine de din birlikteliğine ihtiyaç duyar.[15] Ziya Gökalp bu noktada Müslüman nüfusların, ona göre temel bir araç olan dil vasıtasıyla Türklük'te asimilasyonunu önerir.[16]

Ezcümle Tekinalp, "anadil"e gönderme yapar: "Özgün" Türk olmayı arzu eden "unsur"lar, Türkçeye yalnızca "resmi" dil olarak değil aynı zamanda "anadil" olarak da sahip çıkmalıdır. Dil, bireye doğumundan itibaren, yaşamının tüm zaman ve mekânlarında nüfuz etmelidir.[17] Zaten bireyi *Türk* hissettiren dildir. Ziya Gökalp şöyle der: "Ruha şekil veren dini, ahlaki ve estetik duyguları kişi dil vasıtasıyla edinir."[18] Tekinalp'in Türklük açısından dile verdiği önem, kuruluşuna katıldığı iki kurumla somutlaşmıştır: 1928'de kurulan Milli Hars Birliği ve 1936'da kurulan Türk Kültür Cemiyeti. Her ikisinin amacı da Türkçeyi daha yüksek düzeylere çıkarmaktı.[19] Tekinalp'in metinleri ve Türklük propagandası öncelikle Türk olmayan azınlıklara, bilhassa Yahudi Cemaatine yönelikti. Ona göre asimilasyon, şiddet ve zorlamayla değil, ikna ve serbest katılım yoluyla, tatlılıkla olmalıydı.[20] Gerard Noiriel'in çalışmalarının özellikle vurguladığı gibi, asimilasyon birincil kökeninden

---

13. Ziya Gökalp, "The Ideal of Nationalism" içinde Berkes, 1959, s. 80. Bu makale Ziya Gökalp'in *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* adlı eserinde 1918'de "Milliyet Mefkûresi" adı altında yayınlanmıştır.

14. A.g.e., s. 82.

15. A.g.e., s. 82.

16. A.g.e., s. 80.

17. Munis Tekinalp, *Türkleştirme*, s. 553.

18. Ziya Gökalp, "What is Nation?", Berkes, 1959, s. 134. Orjinal metin 1923'te, *Küçük Mecmua*'nın 28. sayısında "Millet Nedir?" adı altında yayınlanmıştır.

19. Jacop Landau, 1984, s. 6. Tekinalp daha sonra Türk Dil Kurumu'nun üyesi olmuştur.

20. A.g.e., s. 22-23.

vazgeçmek anlamına gelmezdi. Böylelikle Tekinalp, Türk insanının "on emrini" yayınladı. Bu on noktadan birçoğu dil ile ilgilidir. İlk dördü şu şekildedir: "Soyadını Türkleştir", "Türkçe konuş", "Türkçe dua et",* "mektepleri Türkleştir". Bunları takip eden üç madde, Türk olmayanlara işyerlerinden okullara ve gündelik hayatta Türklerle kaynaşma çağrısı yapıyordu. 8. madde her tür cemiyetten uzak durmayı buyuruyor, 9. madde ise milli ekonomi uygulamasından bahsediyor, sonuncusu ise "hakkını tanı" ile yurttaşlık ödevlerine vurgu yapıyordu.[21] 1928'de kaleme alınan bu Türkleştirme programı Türk aydın ve siyaset adamlarınca olumlu karşılandı.[22] Örneğin soyadı edinmeye dair kanun 21 Temmuz 1934'te oylandı.[23]

Tekinalp, geleceğinin izdüşümündeki kapalı ancak kan ve ırk üzerine kurulu olmamasından dolayı da görece açık ulus hayalinin elbette tek taraftarı değildi. Türklük, Türk olmak isteyen herkese açıktı ancak Türk dışında başka bir şey olmak için seçenek bulunmaması gibi bir sorun vardı.

Bu Türklük tanımı, Ziya Gökalp'te (bazı sınırlarla) daha önceden bulunuyordu: "Tek seçenek 'ben Türk'üm' diyen her bireyi Türk olarak tanımak ve eğer varsa Türk milletine ihanet edenleri cezalandırmaktır."[24] Bu düşünce Hamdullah Suphi Tanrıöver'de de (1885-1966) mevcuttur. Çerkes bir annesi olan Tanrıöver'in ulus kavramı Tekinalp'e yakındır ve Ziya Gökalp'ten oldukça etkilenmiştir. *Duygu* ve *dilek* ile hissedilen Türklükte ve Türk olmayan "azınlıkların"[25] asimilasyonunda yoğun bir şekilde ısrar eder. Böylelikle asimilasyonun önemi ortaya konmuştur ve Hamdullah Suphi'nin yaklaşık 28 yıl boyunca yöneteceği Türk Ocaklarında hayata geçirilecektir. Ocaklarda, 1924-1931 yılları arasında Türk kültürünün yayılması çalışmaları, kaçınılmaz olarak da Türklük tanımı ile Türklük üzerine tartışmalar yürütülmüştür.[26] Tüm bunlar

---

* "Havralarda duaların hiç olmazsa bir kısmını Türkçe oku". (ç.n.)

21. Munis Tekinalp, *Türkleştirme*, s. 559-561.

22. Munis Tekinalp, *Türkleştirme*, s. 565-574.

23. Bkz. Meltem Türköz, 2007.

24. Ziya Gökalp, "What is Nation?" içinde Berkes, 1959, s. 137.

25. Hamdullah Suphi, I. Türk Ocakları Kongresi sırasında, 1924; Füsun Üstel, 2002, s. 265 tarafından aktarılmıştır.

26. İlk Türk Ocakları 1912'de açılmış ancak Cumhuriyetin kuruluşundan sonra 1924'te tamamen yeniden yapılandırılmışlardır. Bkz. François Georgeon, 1982; Füsun Üstel, 1997; Yusuf Sarınay, 2004.

Ocaklara kimlerin üye olabileceği kadar kimin Türk olarak tanımlanacağı veya Türk olacağını da belirlemeyi sağlamaktadır. Ocaklarda iki tez çatışma halindedir. Türklüğün özellikle ırka dayalı dar bir tanımı mevcuttur; ancak Hamdullah Suphi'nin de paylaştığı görüş, kan veya ırka dayalı her tür Türklük tanımını reddeder. Hamdullah Suphi 1924'teki ilk Ocaklar Kongresi'nde şöyle söyler: "İki yoldan biri seçilmelidir: Irk veya kültür."[27] Kendisi ve Ocaklar aktarılabilir olan kültürü seçecektir. 1924 yönetmeliğinin 7. maddesi şöyle şart koşar: "Türk Ocaklarında kökeni Türk olan ya da kültüründen ötürü Türk hissiyatından beslendiğini veya geçmişinden ötürü Türklüğe bağını kanıtlayabilen her erkek ve kadın yer alabilir."[28] Türklük öncelikle, Tük ulusu ve diğer Müslüman ülkeler arasındaki ilk farklılaştırıcı unsur olan Türkçeyle yayılır. Hamdullah Suphi 1929'da şöyle yazar: "Milliyetimiz diğer her şeyden çok dilimizin içinde yer alır."[29] Ocaklar önce ülkenin batısında yer aldıysa da, 1925'teki Şeyh Said isyanını takiben doğuda da yeni şubeler açılmıştır. 1928'de, Doğu Ocakları ile ilgilenmek üzere Şark Bürosu adında özel bir birim kurulmuş, Van, Diyarbakır ve Malatya'da kalıcı üç heyet oluşturularak Doğu'nun denetimi arttırılmıştır.[30] 1928 Kongresi sırasında doğuda konuşulan dilleri (özellikle Arapça ve Kürtçe) kökten ortadan kaldırmak için sıkı önlemler alınması gündeme gelmiştir. Burada başlıca görev "Türk dilini ve kültürünü yayarak milli birliğin güçlendirilmesi"dir (Georgeon, 1982, s. 196-197).

Zira Ziya Gökalp tarafından yapılmış olan ulusun kültürel tanımı, Türklüğe asimilasyonu mümkün saymaktadır. 1923'te Gökalp şöyle yazar: "Ulus, ırka dayalı, etnik, coğrafi, siyasi veya gönüllüğe dayalı bir topluluk değildir, aynı dili, aynı dini, aynı ahlakı ve aynı estetiği paylaşan yani aynı eğitimden geçmiş bireylerden oluşur."[31] Aslında, değişik unsurları tek bir ulusal toplulukta toplayabilmenin yegâne

---

27. François Georgeon, 1982, s. 178.

28. A.g.e., s. 178.

29. Hamdullah Suphi, *Dağ Yolu*, Erol Ülker tarafından alıntılanmıştır, 2003, s. 173.

30. Van Ocağı'nın, *tehlikeli Kürtlüğün* mevcut olduğu bir bölgede açıkça bir *siyasi vazife*'si vardı. Bkz. Türk Ocakları Şark Mıntıka Müfettişliği'nin birinci Umumi Müfettiş İbrahim Tali'ye verdiği 23.7.1928 tarihli "Türkleştirme" raporu, Mehmet Bayrak, 1993, s. 521.

31. Ziya Gökalp, 1968, s. 15. Orjinali *Türkçülüğün Esasları* adı altında 1923'te yayınlanmıştır.

yolu eğitimdir. Böylece asimilasyon, ortak bir eğitimin meyvesi, ulusal kültür mirasının içselleştirilmesini sağlayan toplumsallaştırma olarak görülebilir (Noiriel, 2001, s. 69). Eğer milli topluluk eğitim/toplumsallaştırma yoluyla inşa ediliyorsa bu durumda herkese açıktır.[32] Böylelikle Soner Çağaptay'ın yaptığı gibi, 1930'lu yılların dil politikalarının gelişmesine paralel olarak tanımlanan Türklüğün etnik tanımına geri dönemeyiz. Söz konusu politikaların etnik yönü özellikle dil kuramlarının üretildiği bu on yılda görülür. Dile vurgu yapılmasının bir sebebi de, Türkiye'nin çok ihtiyaç duyduğu ulusal entegrasyonu gerçekleştirmek için dilin temel *pratik* bir araç olmasındandır. Bu fikir, 1920'li senelerin başında yaygındı. 1930'lu yıllarda Türkiye'de asimilasyon politikaları olarak nitelendirilen nihayetinde milli kültürün yayılmasını amaçlayan eğitim biçimleridir. Öyleyse dil, Türkçenin kullanımının teşviki ve buna eşlik eden bazı dillerin bölgesel olarak yasaklanmasının gösterdiği ve Soner Çağaptay'ın (Çağaptay, 2002, s. 260-261) "dil üzerinden millet"inde belirttiği gibi, bu milli kültürün temel yönlerinden biridir.

İleri sürdüklerine paralel olarak, Tekinalp Türkçeyi yaygınlaştırmak için bir propaganda kampanyası başlatmayı teklif etmişti (Tekinalp, s. 560, 571). "Vatandaş Türkçe Konuş" adlı kampanya 1928 yılından itibaren kamu alanlarında başlatılır. İlk olarak, Kemalist basın Müslüman olsun ya da olmasın Türkçe konuşmayan halkları hedef alan (yani azınlıkları da içeren) böyle bir kampanyanın yerindeliğine dair tartışma başlatır. Özellikle İstanbul'daki gayrimüslim nüfusa yönelik bu kampanyaya dair çok az bilgi mevcuttur.[33] 13 Ocak 1928'de, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğrencileri Derneği'nin (*Darülfünun Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti)* yıllık kongresinde, anadili Türkçe olmayanların bu dili konuşmalarını zorlayacak kararlar alınır. Aynı dönemde Yahudiler, Araplar, Boşnaklar, Rumlar ve Ermeniler kendi dillerini konuştukları gerekçesiyle vapurlara (Boğaz'da geçişi sağlayan gemiler) bindirilmezler (Yıldız, 2001, s. 286-290). Tiyatro, sinema, otel, restoran, gazino, tramvay ve vapurlarda Türkçe konuşmaya çağrı yapan pankartlar asılır. Türk Ocakları tarafından desteklenen kampanya (Üstel, 1997, s. 301-302) özellikle İstanbul'da yaygınlaşacak ancak

32. Bununla birlikte dini azınlıkların durumu farklıdır, Müslümanlık sıklıkla bir Türklük ölçütü olarak geçer (ele alınır).

33. Bu kampanyaya ait başlıca çalışmalar şöyledir: Soner Çağaptay 2002; Hüseyin Sadoğlu, Ahmet Yıldız, 2001.

uzun sürmeyecektir; aynı senenin Mayıs ayına doğru yavaş yavaş etkisini kaybeder. Bununla birlikte 1930'lu yılların başında yeniden hayata geçecektir; ilk olarak Batıdaki Yahudi cemaatlerini ardından Hıristiyan veya Türk olmayan Müslüman cemaatleri (Arap, Kürt) kapsayacaktır.[34] 1935'te kampanya Cumhuriyet Halk Partisi'nin desteğiyle yoğunlaşır. Partinin IV. Kongresi'nde Başbakan İsmet İnönü, Türkiye'de bundan böyle Türkçe konuşmanın herkesin boynunun borcu olduğunu ifade edecektir.[35] *Milli Türk Talebe Birliği*, basından büyük destek gören yeni bir "Vatandaş Türkçe Konuş" kampanyası başlatır. O tarihlerde, Meclisin veya CHP kongrelerinin tüm açılış konuşmaları bu cümleyle başlayacaktır.[36]

1937'den sonra bazı belediyeler, yetki alanları dahilinde Türkçe dışındaki dilleri yasaklama kararı alırlar[37] (Aktar, 2001, s. 130). Güneydoğu Anadolu Bölgesini ele aldığımızda Mardin, bu alandaki kaynaklara ulaşabileceğimiz en iyi örneklerden birdir (Anter, 1999; Aydın, Emiroğlu, Özel, Ünsal, 2001). 1935'te Mardin Belediye ve Halkevi[38] Başkanı Aziz Uras, Belediye Encümeninde Türkçe konuşmayanlara ceza kesilebileceğini ifade eder (bu bölge için özellikle Kürtçe ve Arapça konuşanları kapsamaktadır). Alınan karar 1939 yılından itibaren yürürlüğe girer. Türkçe dışında (Arapça ya da Kürtçe) telaffuz edilen her kelime 5 kuruşla cezalandırılacaktır.[39] Bu politikalar bölgeseldir ve yerel yönetimler tarafından uygulamaya konulur. Politikaların uygulanması 1930'lu senelerden (bazı zamanlarda canlanarak) 1960'lı senelere dek sürecektir. Cezalar son derece mahalli uygulamalardır ancak sadece Arapça ve Kürtçe konuşulan bölgelerle ilgili değillerdir.[40]

---

34. Çağaptay, 2002, s. 259.

35. A.g.e., s. 260.

36. Ergün, 1982, s. 131. Ayrıca bkz. Yıldız, 2001, s. 140.

37. Türkçe dışındaki dillerin yasaklanması 1920'li yılların sonunda Türk Ocaklarında tartışılmıştır. Bkz. Üstel, 1997, s. 240-241.

38. Halkevleri, Türk Ocakları'nın devamıdır. CHP'nin "kültürel şube"si olarak 1932'de kurulmuş ve 1950'li yıllarda kapatılmıştır. Evlerdeki faaliyetler değişik kısımlara ayrılırdı. Dil, tarih ve edebiyat, güzel sanatlar, tiyatro, spor, sosyal yardım, kamusal kurslar ve sınıflar, kütüphane ve sergiler, köylülerin gelişimi, müze ve sergiler. Bkz. Arzu Öztürkmen, 1994.

39. Suavi Aydın, Kudret Emiroğlu, Oktay Özel, Süha Ünsal, 2001, s. 378. Kuruş: Türkiye'nin para birimi olan liranın yüzde biridir.
Ayrıca bkz. Kendal Nezan, 1980, s. 83. Kendal Nezan ayrıca her kullanılan Kürtçe kelime için 5 kuruş cezadan bahseder.

40. Soner Çağaptay, 2002, s. 259. 1933'te Türkçe konuşmayan herkese ceza kesmeye karar veren Bursa Yahudi cemaatini kastetmektedir.

Öyleyse dil politikaları temelde mahallidir, yerel otoriteler tarafından uygulamaya konmuş ve yönetilmiştir. Bu bölgesel tutarsızlıklarla, yıllar sonra, 1984'te PKK ile Türk ordusu arasında savaşın başlamasıyla Güneydoğu illerinde (1987'de Bingöl, Diyarbakır, Elazığ, Hakkâri, Mardin, Siirt, Tunceli, Van, Adıyaman, Bitlis ve Muş; ardından 1990'da Batman ve Şırnak) OHAL ilan edildiği sırada tekrar karşılaşılır. Olağanüstü Hal Bölgesi, tutukluları gözaltında 30 günden fazla tutma ve basını sansürleme hakkı gibi özel yetkilerle donatılmış "Süper Vali"nin yönetimi altındaydı. Olağanüstü hal durumu, bölgedeki faaliyet ihtimallerine bilhassa dil alanında ciddi kısıtlamalar getirdi. OHAL'in kalkması 1999'dan 2002'ye dek sürmüştür. 2002'de, hâlâ OHAL altındaki illerde, çoğu Kürtçe 29 süreli yayın ve 400 kaset yasaklıydı. Kızıltepe ve Mardin'de *Azadiya Welat* adlı haftalık Kürtçe yayın gazete bayileri ve kitapçılarda satılırken, Diyarbakır'da el altından satılmaktaydı. Yazınsal ve dile ilişkin faaliyet olasılıkları, İstanbul veya doğuda bulunma durumuna göre ya da doğuda OHAL bölgesinde olup olmama durumuna göre birbirinden son derece farklıydı.

Alaturka Bir Çokkültürlülük?

Kürt dil ve edebiyat alanındaki gelişmeler, 1983 tarihli 2932 sayılı yasanın 1991 yılında Turgut Özal'ın başkanlığındaki dönemde yürürlükten kaldırılmasıyla birlikte gerçekleşmeye başlamıştır Bu bomba tesiri yapan olay, bilhassa o zamanki bölgesel denge değişikliği bağlamında algılanmalıdır. Körfez Savaşı ve Irak'ta olası bir Kürt Devleti kurulması veya eski Musul Vilayeti'nin Türkiye'ye bağlanması etrafında dönen tartışmalarla açıklanabilir. Elbette tartışmaların ötesine geçmeyeceğiz ancak hükümet bu devletin kurulmasını engelleyecek bir imkân bulunamadığı takdirde bir referandum yapıp Türkiye'ye tekrar bağlanmasını tasarlamış olabilir. Bu bağlamda, Kürtçenin serbestleşmesi ülke dışındaki söz konusu halklarla mutabakat sağlamaya olanak verecektir. Özal, bağımsız bir Kürt devletini kabul etmiyor ancak Türk-Kürt-Arap Federasyonundan taraf gibi görünmüyordu. Başbakan Süleyman Demirel ülkesinde "Kürt gerçekliği"ni tanırken, Özal Türkiye'yi, bölgesel güç olarak konumlandırmaya çalışıyor ve Kürt dili üzerindeki yasağı kaldırarak bölge az da olsa Kürtlerinin söz-

cüsü olmaya teşebbüs ediyordu. Hatta Irak Kürtleri de Türkiye ile bütünleşmeye hazır olduklarını bildirdiler.[41] 2932 sayılı 1983 tarihli "Türkçeden Başka Dillerle Yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun" Şubat ayında görsel-işitsel kayıtlarda ve diğer iletişim araçlarında "geleneksel dil ve lehçeler"in kullanımına imkân verecek şekilde değiştirildi. Bu kanun ile birlikte Kürtçenin görsel ve işitsel kayıtlarda sözlü kullanımı serbest bırakıldı. Her ne kadar bu kanun Türk dilinin yazılı kullanımını kapsamıyor gibi görünse de "diğer iletişim araçları" ifadesinin kullanımı "yerel dil ve lehçeler"de yayın yapmaya olanak veriyordu: Gelişmekte olan Kürtçe yayının da benimsediği yol buydu. Yürürlükteki bu yasa, 1980'den beri neredeyse kapalı olan olasıların uzamı açıyordu.

Türkiye'deki değişik dillerin kullanımına dair dikkat çeken kanun reformları, on yıl kadar sonra Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğini amaçlayan iyileştirmeler çerçevesinde gerçekleşmiştir ve bu bağlamdan ayrı düşünülemezler. Hamit Bozarslan şöyle ifade eder: "Reformlar, karar verici merci (hükümet) veya yetki veren merci (derin devlet) Türkiye'yi gelecekte daha demokratik bir toplum olarak tahayyül ettiklerinden değil, Brüksel istediği için benimsenmiştir." Yazar şöyle devam eder: "Tüm bu reformlar kozmetik bir doğaya sahiptir ve bu doğayı derinden değiştirmezler. Bununla birlikte bu reformların uygulanmasında açık bir şekilde geç kalınmıştır: Sözgelimi Kürtler, Irak veya Avrupa'da olsa dahi, dil kursları açmak veya Kürt dilini yaygınlaştırmak için bu yasaları beklemediler" (Bozarslan, 2003, s. 94, 95).

Türkiye, Helsinki Avrupa Konseyi'nden beri (10-11 Aralık 1999) üyelik müzakerelerine 2005 yılında başlanmış Avrupa Birliği üyelik sürecine resmen adaydır. Bu adaylık durumu, ülkenin yasalarında olduğu kadar Anayasa'sında da bir reform politikası başlatılmasına olanak vermiştir. 4 Aralık 2000'de imzalanmış Türkiye Katılım Ortaklığı Belgesi'nde ve 19 Mart 2001'de Türk hükümeti tarafından kabul edilen Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Ulusal Program olmak üzere dile ilişkin haklar iki temel belgede ayrıntılı olarak bulunmaktadır. Bu resmi belgeler, politik çerçeveyi, yeni ölçütlerin uygulanmasına ilişkin takvimi, bunlarla birlikte gerekli idari veya hukuki araçları kısa ve uzun vadeli olarak belirlerler. Anayasa 4709 sayılı kanun ile 3 Ekim

41. Hamit Bozarslan, 1993, s. 188.

2001'de değiştirilmiştir. Bu kanun değişikliğinin 9. maddesi ile anayasanın 26. maddesinde yer alan "kanun tarafından yasaklanmış herhangi bir dille düşüncelerin açıklanması ve yayılması yasaktır" hükmü kaldırılmıştır. Aynı kanunun 10. maddesi ile "Kanunla yasaklanan herhangi bir dilde yayım yapılamaz" hükmüne dayanan anayasanın 28. maddesi kaldırılmıştır. Buna karşın, Türkçeden başka dillerin anadil olarak kullanılamayacağına ilişkin anayasa'nın 42. maddesine dokunulmamıştır. Dile ilişkin haklara dair reformların ikinci aşaması, muhtelif kanunlara dair iyileştirmeler içeren 4771 sayılı kanunun 3 Ağustos 2002'de oylanmasıyla gerçekleşir. Bu kanunun iki maddesi Türkçe dışındaki dillerin radyo ve televizyon programlarında kullanılmasına (madde 8) ve bu dillerin özel derslerle öğretilmesine (madde 11) olanak tanır. İlgili dillerin isimleri belirtilmemiş, sadece "Türk vatandaşlarının günlük hayatlarında geleneksel olarak kullandıkları diller" olarak bahsedilmiştir (Eraydın-Virtanen, 2003, s. 37). Türkiye'de dil çeşitliliği tanınmış olsa da, bu düzenlemelerle ne Kürtçe ne de başka bir dil resmi olarak tanınmamıştır; bu dillere birtakım işlevler verilmiştir ancak statüsüzdürler ve gerçek anlamda tanınmamaktadırlar.

Türk vatandaşlarının günlük hayatlarında geleneksel olarak kullandıkları diller ve lehçelerin öğrenimi ile ilgili düzenleme Milli Eğitim Bakanlığı tarafından kaleme alınmış, 20 Eylül 2002'de *Resmi Gazete*'de yayınlanmıştır. Düzenleme, özellikle yetişkinlerin ve ailelerinin onayıyla çocukların Türk vatandaşlarının dillerini öğrenimine özel kurumlarda –fakat ulusal geçerliliği olan diploma veren özel bir eğitim kurumunda değil– izin veriyordu. Bu derslerin amacı sadece dil öğrenimi olmalıydı. Söz konusu kurslar, özel olmalarına karşın, Milli Eğitim Bakanlığının yetkisi altında çalışmak durumundaydı.[42] Radyo ve televizyonlarda yapılacak yayınlara ilişkin düzenleme ise *Radyo Televizyon Üst Kurumu* (RTÜK) tarafından hazırlanmış ve 18 Aralık 2002 tarihli *Resmi Gazete*'de yayınlanmıştır. Türk vatandaşlarının günlük hayatlarında geleneksel olarak kullandıkları diller ve lehçelerce yapılacak yayınların usul

42. Daha sonraları ülkedeki birkaç üniversitede Kürt Dili ve Edebiyatı dersleri açılacaktır. 2010 yılında Mardin Artuklu Üniversitesi'nde açılan master programını takiben 2011 yılında lisans programı da başlamıştır. Halen, benzer programlar açmak için her üniversite YÖK'e (Yüksek Öğretim Kurumu) bizzat başvuru yapmak zorundadır.

ve esasları belirleyen düzenleme, bu dillerde yayınlanan programların günde 45 dakika ve haftada 40 saati geçmemesini öngörmüştür. Televizyon yayınları ise günde 30 dakikayı haftada iki saati geçmemeliydi. Televizyon programları altyazıyla, radyo programları ise tercüme ile yapılmak zorundaydı. Programlar yetişkinlere yönelik olmalı ve kati surette dil öğrenime hizmet etmemeliydi. Akabinde, Haziran 2008'de, TRT kanunu Türkçe dışında dillerde yayın yapmaya ve Kürtçe yayın yapan kamu kanalı TRT6'nın açılmasına müsaade edecek şekilde değiştirilmiştir.[43]

Kamu kanalında Türkçeden başka dillerde yapılan yayınlar, Aralık 2002 düzenlemesinden bir yılı aşkın süre sonra hayata geçti. 26 Mayıs 2004 tarihinde Genel Müdür Şenöl Demiröz eşliğinde toplanan TRT yönetim kurulu, o zamana dek Kürtçe yayın konusunda sessiz kalmış olmasına rağmen o gün Türkçe dışındaki dil ve lehçelerde yayın yapma kararı aldı.[44] Mayıs ayı sonunda gazeteler Kürtçe yayınların başlamasının uzun süreceğini haber veriyordu. Televizyon programları ivedi bir şekilde 7 Haziran 2004'te başlamıştı. Bu aciliyet, Kürdistan İşçi Partisi (PKK)'nin bir parçası olan ve o günlerde Kürdistan Özgürlük ve Demokrasi Kongresi (Kongreya Azadî û Demokrasiya Kurdistanê-KADEK) olarak adlandırılan KADEK'in beş yıllık ateşkes kararına takiben 1 Haziran'da aldığı yeniden silahlı mücadeleye devam edilmesi kararı ile mi ilişkiliydi? Radyo 1, sabah altıyı on geçe, 7 Haziran 2004'te, Türkçe dışındaki dillerde gerçekleşecek programlarını başlatıyordu. Televizyon programları da aynı sabah saat 10:30'da TRT3'de yayına girdi.

Programların "Kültürel Zenginliğimiz" olarak adlandırılan başlığı içeriklerini ortaya koyar nitelikteydi. Şenol Demiröz'ün beyanına göre bu yeni programın amacı, Türkiye'nin *altkültürlerini* sunmak ve tanıtmaktı. Türklük ise şüphesiz *üstkimlik*[45] olarak

---

43. 21. madde TRT yayınlarının Türkçe dışında dil ve lehçelerde gerçekleştirilebileceği şeklinde değiştirilmiştir. "Kurum tarafından Türkçe dışında başka dil ve lehçelerde de yayın yapılabilir." Bkz. 26 Haziran 2008 tarihli *Resmi Gazete*'de yayınlanan "Türkiye Radyo Televizyon Kanunu ile Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılması Dair Kanun."

44. "Kürtçe İçin, İlk Adım", *Radikal*, 27 Mayıs 2004.

45. *Alt kültür* ifadesi Demiröz tarafından kullanılan yeni bir sözcüktür. İfadenin tam anlamı "alttaki kültürler"dir. O sıralar moda olan ifade *altkimlik'in* anlamı "alttaki kimlikler"dir. Bu ifadeler negatif olmak zorunda olmamakla birlikte kendisinden daha küçük ölçekte kimlikleri kapsayan ve birincil Türk kimliğinin içinde (*üst kimlik* olarak ifade edilerek) yer alır.

kalacaktı. Bu programlar Türklük için bir tehdit oluşturmadan "altkültür"lerin, "bölgesel zenginliklerin" ve "Türkiye'nin en büyük zenginliklerinden birinin" keşfedilmesini sağlayacaktı.[46] Akabinde çeşitlilik ön plana çıkacaktı. Kürtçenin, bu programlar[47] kapsamında yayın yapılacak birincil dil olmasına karşın, kamu televizyonu ve radyosunda duyulması 9 Haziran 2004 tarihini buldu. Elbette bilinçli olarak diğer dillerle karıştırıldı ve ayrıca bölünüp, küçükleştirildi: Kürtçe olarak halen mevcut değildi, "Kurmancî" ve "Zazakî" yayın yapan programlarda "Kürtçe" ifadesi geçmiyordu. Pazartesi Boşnakça, Salı Arapça, Çarşamba Kurmancî, Perşembe Çerkesce,[48] Cuma Zazakî olmak üzere hergün başka bir dilde yayın yapılıyordu. Bosnalılar durumdan hoşnut değildiler; bu tarz programlara dair bir talepleri hiç olmamıştı.[49] Araplara gelince TRT'nin kullandığı Arapçayı anlamadıklarından bölgede yayın yapan büyük Arap kanallarını izlemeyi tercih ettiler.[50] Kürtler ise program süresinin kısalığını beğenmemelerine rağmen, Türkiye'de Kürt dilinde yayın yapılmasına ilişkin tabunun nihayet yıkılmasından ötürü memnun görünüyorlardı.[51] Lazların[52] dili ve kültürü günümüz Türkiye'sinde göz ardı edilemeyecek kadar ilgi görüyor olsa da bu programların en büyük eksiği Lazcadır. Laz örgütleri bu duruma öfkelenirler. Bu örgütlere göre, gazeteci Oktay Pirim tarafından yayınlanan bir rapor bu dilde yayın yapılmasını engellemiştir. Raporun sonuç kısmında Yunanca ve Lazca arasındaki benzerlikler gösteriliyor ve Lazların aslında Pontus Rum İmparatorluğu'nu

46. "Kürtçe İçin, İlk Adım", *Radikal*, 27 Mayıs 2004.

47. Aslında bu programlardan bahseden tüm gazeteler Kürtçeyle ilgili manşetler atıyorlar, diğer dillerden nadiren bahsediyorlardı.

48. Çerkesçe, Türkiye'deki tüm Çerkes dillerine verilen addır. Tam olarak hiçbir dile tekabül etmez. Bu programlarda yer alan Çerkesçenin esasında, Adigecenin Kabardey lehçesi (Kuzey Çerkes dillerinden biri) olduğunu belirten Alexandre Toumarkine'e teşekkür ederiz. Bundan dolayı, sözü geçen televizyon programında yer alan Çerkesçeyi, Türkiye'de yer alan tüm Çerkesler de anlamıyordu.

49. "TRT Begins Airing Kurdish Broadcasts", *Turkish Daily News*, 10 Haziran 2004.

50. A.g.g.

51. "Kısa ama Tabu Yıkıldı", *Radikal*, 10 Haziran 2004.

52. Lazlar Karadeniz'in kuzey doğusunda yaşarlar. Gürcüce, Svanca ve Megrelce gibi güney Kafkasya (Kartvelgil diller) dil grubuna ait bir Lazca konuşurlar. Ancak Türkiye'de Laz kelimesi, etnik ve dilbilimsel açıdan Laz olup olmalarına bakılmaksızın daha çok bölge halkı için kullanılır (Rüdiger Benninghaus, 1989, s. 497).

canlandırmak istediği belirtiliyordu.[53] Farklı dillerde yayınlanan bu televizyon programları devletin topyekûn bu dillerin varlığını kabul ettiğini gösteriyordu. Bununla birlikte, bunca faklı dilin varlığı esas olarak konunun merkezinde yer alan Kürtçenin Türkiye'deki önemini azaltıyordu.

Ülkenin "Anadolu mozaiği" ve "kültürel çeşitliliği" içinde yer alması Kürtçenin kısmi olarak tanınmasını sağlasa da bu durum onun öneminin ve bahsinin azalmasına neden oluyordu. Altını çizmemiz gereken iki nokta vardı. Ülkedeki değişik dilleri açıkça anmadan kıvırıp büken bir üslup benimsenmekte bir yandan da muhtelif kanun metinleri ve yönetmelik yayınlarında tutarsız ve çeşitli değişiklikler gözlenmekteydi. Ayrıca metinlerin çokluğu birleşmiş bir politikanın ve hukuken tanınmanın yokluğuna işaret ediyordu. Muhtelif metinler birtakım tavizler sunuyor ve bazı uygulamaları yasallaştırıyordu ki bu durum 2013'e kadar süregelmiştir.

Diğer taraftan, sözgelimi televizyon ekranlarında veya siyasi ifadelerde paralel bir şekilde bu kültürel çeşitlilik retoriğini kısmen de olsa yayan bir mizansen söz konusuydu. Bu retorik, reformların başladığı zaman Avrupa Birliği tarafından vaat edilmişti. Hatta Avrupa Birliği, Turizm ve Kültür Bakanlığı'na bu reformlar çerçevesinde yer alabilecek ve ülkedeki değişik kültürleri korumayı amaçlayan projeleri yürütmek için finansal kaynaklar da sunmuştu.[54] Artık tamamen meşru görülen "kültürel çeşitlilik" veya "çokkültürlülük" kavramları yalnızca Türk kurumları tarafından kullanılmamış, zaman zaman Doğu ve Güneydoğudaki belediyeleri de bu kavramları kullanmışlardır. 1999 Nisanında gerçekleşen belediye seçimlerinde, Kürt partisi HADEP (Halkın Demokrasi Partisi), Doğu ve Güneydoğu'da bazı büyük belediyeleri kazanır. Diyarbakır Büyükşehir ve Ağrı, Batman, Bingöl, Hakkâri, Siirt, Van ile toplam 35 belediyeyi bulur. 2004'te Kürt partisi DEHAP'ı (Demokratik Halk Partisi, HADEP'in ardılı) SHP ile birleştiren koalisyon 5 il, 28 ilçe, 26 belde belediye başkanlığı kazanır. Kazanılan büyük şehirler Diyarbakır, Şırnak, Tunceli, Batman ve Hakkâri'ydi. Nicole Watts tarafından "iktidar ilişkilerini ele geçirmek veya dö-

53. Bkz. "State has to protect the Laz culture", www.bianet.org, 1 Ağustos 2004; "Lazlar Lazca yayın istedi", *Evrensel*, 1 Temmuz 2004. Gürcüce ile benzerlik gösteren Güney Kafkasya dili olan Lazcanın Yunan diliyle hiçbir ilgisinin olmadığını belirtelim.

54. Bkz. Clémence Scalbert Yücel, 2009.

nüştürmek için temsilin kullanımı –söylemler, simgeler ve gösteri-" şeklinde tanımlanan simgesel siyasetinden ötürü, bölgedeki bu belediyelerin etkisi sadece siyasal değil, aynı zamanda kültürel ve toplumsaldı (Watts, 2006, s. 136). Bu simgesel siyasetler, kültürel çeşitlilik söyleminin kullanımına da uygun bir bağlam içinde Kürt kültürünü harekete geçirirler. Bu durum, devletin demokratikleşmesini ve ülkenin çokkültürlü yapısının tanınmasını amaçlayan parti programına uygun gerçekleşir: "Türkiye, insan gücüyle, doğal kaynakları ve sahip olduğu üretim potansiyeliyle, tarihi zenginlikleriyle, kültürel çeşitliliğiyle büyük ve zengin bir ülkedir."[55] Partinin devletin demokratikleşmesi programına dair en temel hedeflerinden biri, farklı kimliklerin resmi olarak kabulünün yolunu açacak çokkültürlü yapının tanınmasıydı. Partinin sosyal programı ise bu çokkültürlü, çokkimlikli ve çokdilli ülkede anadilde eğitim hakkının tanınmasıyla başlıyordu.[56] Bundan böyle meşru olan bu söylem çerçevesinde söz konusu ifadenin benimsenmesi bölgenin kendine özgü etnik boyutuna değer kazandırmaya ve üstünde durmaya imkân sağlayacaktı.

55. DEHAP, Değişim Demokratik Yapılanma Programı, s. 2.
56. A.g.p., s. 27.

2
Dilbilimsel Simgelemeler

Yukarıda belirtilen mevcut gelişmelerin katkı sağladığı dilbilimsel simgelemeler, dil politikalarında önemli rol oynar. Zorlama ve baskıyla dilin kanunen yasaklanması simgesel aynı zamanda fiziksel şiddeti tetikler. Bilhassa okulda Kürtçe konuştuğu için cezalandırılan ve şiddet gören çocuklar akla gelir. Yasak, Türk dil politikalarının önemli bir aşaması olsa da yeterli olmaktan uzaktır. Dile bağlı gelenekler "kararname" ile değiştirilemez (Bourdieu, 1982, s. 36). "Dil değiştirmek için öznenin, hâkim olunan dilin daha aşağı nitelikte olduğuna ikna olmuş olması gerekir" (Kremnitz, 1981, s. 68). Öznenin söz konusu dilin kendisine ne simgesel ne de maddi bir kazanç getirmeyeceğine de ikna olması gereklidir. Bir dili konuşanların yaptığı dilsel simgelemeler, dilbilimsel pratikleri etkilerler.

Daha 1930'lu yıllarda, resmi belgeler bilhassa dil pratiklerini değiştirmek için Türkçe konuşmayan halkların dilleri ve kültürü üzerine temsilin öneminden bahsediyordu.[1] Bu belgelere göre, halkların Boşnak, Tatar, Çerkes, Laz ve Kürt isimleri vermesini engelleyecek şekilde davranmak, kendi aralarında ve evlerinde Türkçe konuşturmak ve "Tüm kalpleriyle 'ben Türküm' dedirtmek" gerekiyordu.[2] Onları "ötekiler" olarak adlandırmamak ve farklı göstermemek ihtiyacı böylece doğdu; hatta bu durum asimilasyon ifadesinin de terk edilmesini sağladı. Kürtlerin varlığını reddeden bu ideoloji ve resmi temsiller, Türkleşme meselesinin kritik olduğu 1930'lu senelere uzanır. Türk Ocakları, "tarihi tez"le başlayıp daha sonra güçlendirilecek ve kriz döneminde sistematik olarak tekrarlanacak tezler geliştirdiler. Kürtçe dağların dilidir, Zazalar Türklerin Orta Asya'daki uzak ve ülküsel anayurdu *Turan*'dan gelir ve Türkçe konuşurlar; Kurmançlar ise bir zamanlar Türktüler; bu tezlerden bazılarıydı.[3] O yılların akabinde monogenizm temelli Güneş-Dil Teorisi, Türkçenin tüm dillerin kaynağı olduğunu ispatlamaya çalışıyordu.[4] Bu sav, özellikle Kürtçe konuşan halkların inkârına hizmet etmiştir.[5] Kürtlerin Türklüğü savını ilk destekleyen ilk yazarlardan biri olan Kadri Kemal Kop'un *Araştırmalar ve Düşüncelerim, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Türkçesini etkileyen Faktörler* kitabı, doğrudan doğruya bu dil kuramına ve tarihi tezlere dayanmaktadır.[6]

---

1. Örneğin bkz. "İskâna Tabi Tutulanların 'Türkleştirilmesi' Uygulamasına İlişkin Gizli Genelge", Mehmet Bayrak, 1993, s. 508.

2. A.g.e., s. 508.

3. Bkz. "Türk Ocakları Şark Mıntıka Müfettişliği'nin, Birinci Umumi Müfettiş İbrahim Tali'ye verdiği 23.7.1928 tarihli 'Türkleştirme' raporu", Mehmet Bayrak, s. 520, s. 512-513.

4. Bu konuda bkz. Étienne Copeaux, 1997, s. 70-72; Emanuel Szurek, 2010.

5. Bu kuramın kullanımına dair analiz ve Kürtleri Türkleştirmeye dair tarihi tezler için Beşikçi, 1977 referans alınabilir.

6. Kemal Kadri Kop, 1982 (1935). Kop, Kürtçe ile Hitit, Urartu ve Keldani dillerindeki kelimeler arasında bağlantılar kurmuştur. Tarih tezine göre Hititler, Urartular ve Keldaniler de Türk olduğuna göre bunlardan Kürtlerin ve Türklerin aynı soydan geldiği sonucuna varmıştır.

Teorilerle temellendirilmiş olsun olmasın bu "Türkleştirici" savların desteklenmesinde, devlete dolaylı ya da doğrudan bağlı kurumlar ve öğretim görevlilerinin önemli bir rol oynamıştır. Resmi tarih 1930 yılında kurulan *Türk Tarih Kurumu*'nun[7] (TTK), dil ise *Türk Dil Kurumu*'nun (TDK) alanıdır. Bu iki kuruluşun faaliyetleri 1982 yılından sonra Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu tarafından düzenlenmiştir. 1961'den sonra yeni bir kurum bu resmi söylemi yaymakta kilit rol oynayacaktır. 1960 askeri darbesi sonrası kurulan ve devlete doğrudan bağlı olmayan *Türk Kültür Araştırma Enstitüsü*'nü (TKAE), Étienne Copeaux başlangıçta devlet desteğinden faydalanmasından dolayı "yarı resmi kurum" olarak niteler. Zaten TKAE 1968 yılında kamu yararına çalışan bir kuruluş olarak ilan edilmiştir. Üniversite çevrelerine yakıbn olan bu enstitü üç dergi ve birçok kitap yayınlamıştır. İçlerinden 1961'den beri yayınlanan *Türk Kültürü* dergisi özellikle Kürtlerin Türklüğünü kanıtlamaya yönelik çalışır. Böylelikle Kürtlerin mevcudiyetlerinin olmadığı fikrini taşıyan çok sayıda kısa eser bu vakıflar veya benzer kişi veya kuruluşlar tarafından yayınlandı. Doğrudan doğruya yarı devlet vakıflarının veya bu vakıflara bağlı kişilerin meyvesi olduklarından, resmi tezin temsilcisi olarak kabul edilebilirler. 1930'lu yıllarda yayınlanmış bu eserler, özellikle 1960'lı[8] ve 1980'li seneler gibi kriz dönemlerinde yeniden yayınlandı. 1980 darbesinden sonra Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Kürtlerin varlığını inkâr etmeye yönelik çok sayıda kısa kitap çıkarmıştır. Enstitünün 1982 ve 1984 yılları arasında bu türde yayılanmış on beş kitapçığı bulunmaktadır.[9]

Bu kitapların yazarları mühendisler veya emekli askerlerdir aynı zamanda eğitim dünyasıyla ilişki içindedirler. Çoğunluğu öğretmen, bir kısmı ise üniversitelerde öğretim görevlisidir. Bu kişiler akademisyen olarak bilimsel olması istenen bir söylem geliştiren, meşru "yetkilendirilmiş sözcüler"dir (Bourdieu, 1982, s. 105, 107). İleten-

7. İlk olarak Türk Tarih Tetkik Cemiyeti adıyla kurulmuş olan Türk Ocaklarına bağlı Türk Tarihi Araştırma Kurumu.

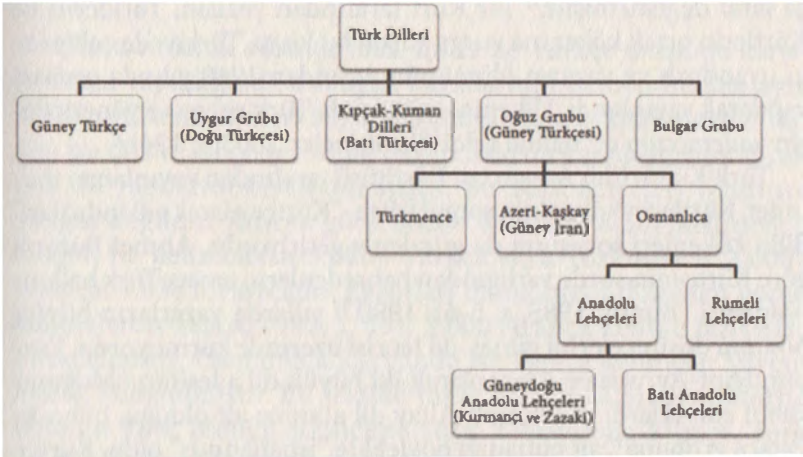
8. M. Şerif Fırat'ın komutan Cemal Gürsel'in önsözüyle Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 1960 yılında yeniden yayınlanan kitabı, Kürtlerin "dağ Türkleri" olduğunun yeniden altını çizmekteydi. Bu durum, Kürtleri Türkleştiren tezlerin yeniden hayata geçtiğini ortaya koymaktaydı. Bkz. M. Şerif Fırat, 1961 [1949].

9. Bkz. Peter Alford Andrews, 2002 [1989], s. 36.

lerin konumları dolayısıyla üretilen söylemler açık bir şekilde meşrulaştırılmış ve simgesel güçleri artmıştır. Bu profesörlerin bir kısmı, siyaset ve akademi dünyasında önemli bir konuma sahiptirler. Aralarından, Abdülhaluk Çay ve Tuncer Gülensoy'dan söz edebiliriz. Abdühaluk Çay, 1945'te Çorum'da doğdu, 1978'de İstanbul Üniversitesi'nde doktor unvanını aldı, 1989'da Newroz bayramının Türklüğünü kanıtlayan bir eser yayınladı. Akabinde en başta aşırı milliyetçi Türk partileri olmak üzere devlet kurumları da Newroz'u kutlamaya başladı.[10] Dilbilimci Tuncer Gülensoy, Ankara Üniversitesi'nde, Fırat Üniversitesi'nde (Elazığ) ve Erciyes Üniversitesi'nde (Kayseri) ders veriyordu. Çalışmalarının önemli bir kısmı Kürtçenin Türklüğünü göstermeye yönelikti. Profesör Ahmet Burhan yönetiminde tamamladığı lisans tezini Fırat Üniversitesi'nde savunmuştur.[11] Aynı üniversitede okutman olmuş ve başka çalışmalarının yanı sıra 1985'te *Doğu Anadolu Ağızları*'nı yayınlamıştır. Fırat ve bilhassa Erciyes gibi aşırı sağın kalesi olan bazı üniversiteler, bu inkârcı söylemin meşrulaştırılması için yüksek mercilere dönüşmüştür. 1970'li yıllarda radikal sağın egemen olduğu bir kısım üniversiteler (Bora, Can, 1994, s. 185-189) profesörlerinin tezlerini savunmuş ve doğrudan doğruya yayınlamışlardır. Bu profesörlerin bazıları MHP ile doğrudan ilişki kurmuşlardır (Bora, Can, 2000, s. 59, 63). Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü (TKAE) de radikal sağla bağlantılıdır ve bünyesinde yetişen bu yazarları destekler (a.g.e., s. 59). Böylelikle, radikal milliyetçi ideoloji ve devlet arasında uyum sağlanmıştır. Kürt meselesi üzerine bir söylem oluşturmak gerektiğinde bu anlaşma daha da büyüyecektir. Bu akademisyenlerin çalışmaları, inkârcı tezler üretmeyi, bu tezleri zenginleştirmeyi ve ifşa etmeyi amaçlıyordu. Savundukları fikirlerle yüzleşmek gibi bir dertleri olmayan eleştiriye kapalı bir çevrede çalışıyorlardı. Kaynakları da kullanımları gibi bu duruma işaret ediyordu. Bu akımın faklı üyeleri bilimsel meşrulaştırma kaynaklarına atıfta bulunuyordu. Söz konusu eserlerin tahlili, Kürtlerin ve Kürtçenin resmi temsillerin yapı sökümünün yapılmasına olanak sağlıyordu.

10. Bkz. Delal Aydın, 2005.

11. Tuncer Gülensoy, Keban Ağzı üzerine olan tezini 1984'te savunmuştur.

Tablo 2: "Dillerin sınıflandırılması içinde Kürt dilleri", Ş. Kaya Şerefoğlu, H. Kemal Türközü, *101 Soruda Türklerin Kürt Boyu*, Ankara, TKAE, 1982.

Kürt Dili Bir Türk Dilidir
(Dolayısıyla Kendi Varlığından Söz Edilemez)

Bu kısa metinler birbiriyle son derece benzerlik gösterir ve Kürt ifadesinin Orta Asya'dan göç etmiş bir Türk aşiretinin ismi olduğunu (tarih savlarında kullanılmış tanıtlamalara dayanarak) "ispat etmeye" çalışırlar. Böylelikle onlara verilen isim "Türklerin Kürt Boyu" dur ve "soydaşlarımız"dır.[12]

Kurmançlar da Zazalar gibi kendi çoklukları içinde entegre edilmiştir. "Zaza Türkler"den ve "Kurmanç Türkler"den bahsedilmektedir. Kurmanç, Zaza veya Kürt ifadeleri Türklerin belirli bir kısmını niteleyen sıfatlardır.[13] Ayrıca dağ Türklerinden söz edilmektedir.[14] Bu soydaş halklar arasındaki akrabalık, Şükrü Mehmet Sekban'ın 1933'de yayınlanmış olan *La Question Kurdi* (Kürt Sorunu) adlı eserinde şöyle belirtilmektedir; "Aslında Türk ve Kürt bir isimdir. Soyadımız, 'Turanlı'dır" (Sekban, 1933, s. 36). I. Dünya Savaşı'nın bitiminden önce Kürt hareketine katılan Sekban, sadece ideolojik sebeplerle değil, aynı zamanda daha maddi sebeplerden dolayı açık-

12. Bkz. Ahmed Buran, 1985, s. 6.
13. Bkz. örneğin, Tuncer Gülensoy, 1983, s. IX.
14. Bkz. örneğin, Ş. Kaya Şerefoğlu, H. Kemal Türközü, 1982, s. 24.

ça taraf değiştirmiştir.[15] Bir Kürt tarafından yazılan, Türklerin ve Kürtlerin ortak kökenine vurgu yapan bu kitap, Türkiye'de çok yankı uyandırdı ve yazarın ölümünün ardından 1960 yılında çevirisi yapılarak yayınlandı. Ülkenin doğusunda Türk subay ve yöneticilerin *vademecum*'u[16] haline geldi (Strohmeier, 2003, s. 124).

Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü tarafından yayınlanan metinler, Kürtlerin kökeninin sorgularken, "Kürtçe olarak adlandırılan" dilin kökenleri sorusunu da gündeme getiriyordu. Ahmet Buran'a göre Kürtçenin sözde varlığından bahsedenlerin amacı Türk halkını bölmekti (Buran, 1985, s. 5-6). 1980'li yıllarda yazarların büyük bölümü düşüncelerini güneş-dil teorisi üzerinde kurmuyordu. Esasen, Hint-Avrupa ve Altay olarak iki büyük dil ailesinin olduğunu kabul ediyorlardı. Kürtçenin Altay dil ailesine ait olduğu, bilhassa Farsça grubuna[17] ait olmadığı böylelikle "ispatlanmış" oldu. Kürtçe artık Türkçeleştirilmişti. Bu durum da genellikle güncel veya eski Türkçe kelimelerin ve "sözde" Kürtçe kelimelerin karşılaştırılmasıyla ve dillerin arasındaki tuhaf benzerliğin vurgulanmasıyla gerçekleşiyordu. Böylelikle, Kürtçe Türk dilleri ailesi içerisindeki yerini aldı. Doğu Anadolu lehçeleri (Kurmanç ve Zaza) söz konusu yazarlara göre kendisi de Güney Türkçesi (diğer adıyla Oğuz Grubu) grubuna ait olan Osmanlı Anadolu lehçeleri grubuna aitti. Artık "Kurmancî Zaza Türk lehçeleri"nden bahsedilecekti.[18] Kullanılan *Kürttürkçesi* çelişkisi, her tür farklılaşma girişimini ortadan kaldırarak, her iki dili bir araya getirecek şekilde birleştiren yakın ilişkileri işaret etmeyi amaçlıyordu. Dilbilimsel adlandırmalar hegemonik ilişkide paya sahiptir ve dilin adı özerk varlığını veya yokluğunu gösterir. Türkçeleşmiş Kürt dili bağımsız bir dil değildir.[19] Bu durumda Kürt dili yoktur denecek, Türk lehçeleri, şiveleri veya ağızlarından söz edilecektir.

---

15. Bahsi geçen Şükrü Mehmet Sekban ve onun yazarı Kürt Ulusal Hareketi'ne karşı olan tutum değişikliği için bkz. Martin Strohmeier, 2003, s. 77-85, 116-127. Bkz. örneğin Ş. Kaya Şerefoğlu, H. Kemal Türközü, 1982, s. 24.

16. İçeriği her yıl yenilenen bir tür ilaç fihristi.

17. Bu amaç için Kürtçe üzerine çalışmış Edmonds ve Soane gibi Batılı araştırmacılar kaynak olarak kullanılmıştır (Ş. Kaya Şerefoğlu, H. Kemal Türközü, 1982, s. 30-31). Bu yazarlar, Kürtçenin bir Fars dili olmadığını ve tamamen ayrı bir dil olduğunu göstermişlerdir. Kaynaklar kısmi olarak alıntılanmış, yazarlar sadece onları ilgilendiren kısmı yani Kürtçenin Farsçanın bir lehçesi olmadığı bölümü alıntılamıştır.

18. Ş. Kaya Şerefoğlu ve H. Kemal Türközü tarafından, 1982, s. 13-16, 73 tarafından bu kitapta sunulan sınıflandırmaya başvurunuz.

19. A.g.e., s. 11, "Kürtçe diye ayrı bir dil yoktur."

"Kürtçe olarak adlandırılan" diller ile Türkçe arasında karşılaştırma yapıldığında dilbilgisi kurallarının hemen hemen aynı olduğu gözlenir. Dilleri benzer kılmaya yönelik kanıtlamalar daima bu dillere ait olan sözcük dağarcıklarını karşılaştırmış ancak asla dil yapılarını kıyaslamamıştır. Bu Türk lehçeleri yeterince zangin değildir. Rıza'ya göre, sözde Kürt dili 8.307 kelimeden oluşur, bu kelimelerin 3.080'i Türkçe veya Türkmence, 2.000'i Arapça, 1.030'u Farsçadır, kalanları da muhtelif dillerden geçen kelimelerdir (Rıza, 1982, s. 13). 2.000 Arapça kelime fazlasıyla Türkçeleşmiş, Osmanlıca içerisinde ise Farsça kelimeler yaygın olarak kullanılmıştır. Bu şekilde yazar, Kürtçe kelimelerin dörtte üçünün Türk olduğu sonucuna varır. Dolayısıyla Kürtçe, Türk dilinin "uydusu" olmuştur. Jean-Baptiste Marcelle'in ifadesinden alıntılarsak uydulaşma; "egemen ideoloji tarafından, bir dil sistemini diğeriyle kıyaslayıp bir deformasyon veya sınırlı bir biçim olduğunu ilan etme yoluyla diğerine bağlamaya meyilli olduğu bir olgudur" (Marcelle, 1981, s. 9).

Bu kitaplar Kürt dilinin (köken olarak) Türkçe olduğunu savunmaktadır. Ancak medeniyet etkisinden uzakta, soyutlanmış dağ köylerinde, bugünkü Türkiye'nin sınırlarında gelişmiştir: Doğu ve Güneydoğu Anadolu.[20] Çevresinde komşu dillerin etkisi (Arapça, Farsça, Türkçe) sözde Kürtçeyi üç alana bölmektedir. Batıda Türkçenin, doğuda Farsçanın ve güneyde de Arapçanın etkisi büyüktür. Haliyle bu dillerin etkisi Kürt lehçelerini üç büyük gruba ayırır.[21] Esasen bundan daha fazla bir bölünme söz konusudur. Evliya Çelebi kırk Kürt lehçesinin varlığından söz etmektedir.[22] Bu değişik lehçeleri konuşanların birbirini anlaması neredeyse imkânsızdır ve bu lehçeler bazı durumlarda dört beş köylük bir bölgeyle sınırlı olan bir coğrafyada konuşulmaktadır şeklinde okuruz. Böylelikle bu lehçeler sıklıkla *mahalli* veya *bölgesel* olarak nitelendirilmiştir. Yani Kürtçe tam anlamıyla konuşulan bir dil değildir. Eski Türkçeden doğmuş (Kâzım Mışran'ın söz ettiği *proto-türkçe*), yozlaşmış, yabancı dillerin etkisi altında kalmış ve sosyo-

20. Sözgelimi Ahmed Buran şöyle yazmıştır: "Bu şive, şehir merkezlerinden uzakta dağ köylerinde yaşayan ve hayvancılıkla uğraşan genellikle yarı göçebe halk kesimi tarafından konuşulur", 1985, s. 8.

21. A.g.e., s. 8.

22. Ş. Kaya Şerefoğlu, H. Kemal Türközü, 1982, s. 12. Ayrıca bkz. Martin van Bruinessen, 1985.

ekonomik (hayvan yetiştiren kaba saba bir halk) ve coğrafik (dağlardaki soyutlanma) bağlam sebebiyle gelişememiş bir dizi fakir lehçeden ibarettir. Bu denli fakir bir dilin, bir dil olmadığı, hatta lehçe dahi olmadığı, bir kelime yığını olduğu dahi ifade edilmiştir.[23] Ne sözdizimi, ne zamanlar, ne de bir dili oluşturan yapılardan birine sahiptir. Eğer bunların varlığından söz ediliyorsa, bunlar da çoğunlukla yabancı dillerden doğmuştur.

Yazarlar, Kürtçenin tarihsel geçmişinin olmadığı ve Kürtçe yazılı bir edebi dilin var olmadığı sonucuna varırlar.[24] Bu denli az kelime ve yapısız bir dille nasıl yazılır? Zira bölgede edebi diller Arapça veya Farsçadır, diye belirtilir; sadece "kısır" bir sözlü edebiyat bir ihtimal dahilinde var olabilir.[25] Eğitim olanaklarına gelince, söz konusu dahi değildir: Dil olmayan, yabancı kelimelerle dolu, yapısı ve edebiyatı olmayan ve çok sayıda "çarpık" yerel ağıza bölünmüş bir dil nasıl öğretilir?

Türkçeleştirilmiş, parçalanmış, kısır ilan edilmiş Kürt dili, silik bir Türk şivesine indirgenmiş, hatta dil olarak dahi tanınmamıştır. Bu söylemler, dilbilimsel simgeleme alanında uygun bir rol oynayarak gerçekten hem hegemonik sürece hem de Türkçeleştirme sürecine katılırlar. Türkçe egemen dil olarak kurulmuştur. "Kürtçeler" terk edilmesi gereken, eğer resmi ve üstenci söylem yeteri kadar çarpıcıysa zaten muhakkak terk edilecek olan yozlaşmış ağızlar olarak ortaya konmuştur. Dilin bilimi olan filoloj, 19. yüzyılda hatırı sayılır bir politik öneme sahipti. Edward Said, filolojik üretimin performatif değerini özellikle Ernest Renan'ın semitik diller üzerine olan çalışmasında göstermiştir. Michel Foucault ise filoloji üzerine şöyle yazar: "Dile büyük ifade güçleri atfedilmeye yeniden başlandı. (...) Dil, artık medeniyetlere eriştikleri bilgi düzeyleriyle bağlı değildir. (...) Ancak onları doğuran, hareketlendiren ve kendini içinde tanıyabileceği halkın ruhuyla bağlıdır" (Foucault, 2003 [1996], s. 303). Dilin tarihselliği, "halkın tarihi" ve böylelikle dili konuşanların bir sonucu olarak dil, onların üzerinde çalışmaya ve söylem üretmeye olanak verir. Olender, "naturalist modeller, tarihin dillerini hareketsizleştirmeye katkıda bulunarak

23. "Kürtçe bir dil değil, bir kelime yığınıdır." Ş. Kaya Şerefoğlu, H. Kemal Türközü, 1982, s. 11.

24. A.g.e., s. 13-15.

25. Ahmed Buran, 1985, s. 9. Söz konusu sözlü edebiyatın zenginliği sıklıkla kaydedildiği halde. Örneğin bkz. Roger Lescot, 1977.

aynı zamanda medeniyetlerin kalıplaşmasına olanak vermiştir. Bu durumda medeniyetler bütünüyle dil sistemlerinin ne düşündürdüğü ile tanımlanır" diye yazıyordu (Olender, 1989, s. 43). İktidarla sıkı ilişkiler içinde olan "âlim"ler tarafından üretilen bilimsel söylemin burada başka bir rolü yoktur. Dilbilimin, karşılaştırmalı filoloji ve dillerin sınıflandırılmasının yalnızca siyasi amaçları vardır. Bu siyasi amaç, Kürt-Türk dillerinin vasatlığını ispat ve nihayetinde Kürt halkının varlığını inkâr etmek ve hatta böylelikle "etnik" bir kıstastan yola çıkarak talep ihtimallerini reddetmektir. Resmi söylem, Kürt dillerinin mevcudiyetini onları indirgeyerek reddetmeye çalışır. Bu süreç hiç şüphesiz dilsel asimilasyonun esasıdır. Gerçekten de, asimilasyon ve egemen dilin hâkim olunan dili ikame etmesi, bireyin varlığının en derinlerine dokunmak suretiyle en iyi sonucu verir. Bu noktada Pierre Bourdieu'nün temsil ve kurum terimleri arasında bulunuyoruz: Performatif söylem, yetkiyle adlandırılan şeyi gerçek kılmaya çalışan bir temsil üretir (sözgelimi Kürtçe yozlaşmıştır). Kurumların edimi ise yine Pierre Bourdieu'ye göre özel bir niteliği olan iletişim edimidir. "Kurmak, bir öz, bir kabiliyet atfetmek, var olma ödevi olan bir var olma hakkı dayatmaktır. (...) Bu durumda belirleyici olan bir zorunluluktur" (Bourdieu, 1982, s. 126). Bu noktada, söz konusu kurum eylemleri aynını üretmeyi ve böylece ötekiliği etkisizleştirmeyi amaçlar. Bu ötekilik ortadan kaldırabilir veya gizlenebilir. Kürtler konusunda bu durum daha dolambaçlı bir yolla gerçekleşir. Atfedilmiş bu kimlikle yaşanmasın ve kimse tarafından taşınmasın, bastırılsın ve nefret görsün diye önce yozlaşmış bir öteki tesis edilir (Kürt ve dili). Kürt yozlaşmayı ve bayağılığı çağrıştırdığından, Türk olmak açıkça zorunludur ve başka alternatif yoktur. Ancak "öteki" olarak nitelenenin en nihayetinde var olmadığı da kanıtlanmıştır. Çıkış noktası karşıt anlamdır, öteki kendidir.

Bu durum, özellikle daha ziyade bireysel olan sürecin, asimilasyon sürecinin ayrılmaz bir parçasıdır. Şiddet ve baskı yerine benimsenecek dilin üstünlüğü fikrini kalbe ve ruha aşılamak suretiyle dil değiştirilebilir. Patrick Chamoiseau "Sömürülenden bahsederken Fanon şöyle demişti: Üzerinde hâkimiyet kurulmuş ama ehlileşmemiştir. Aşağılanır ama aşağılandığına asla inanmaz. Şimdi ben egemenlik altındakinden söz edeceğim; kendi değerini düşürerek ehlileşir, kendini aşağılayarak hor görür. İçinde yüzdü-

ğü değerlerden dayatılan güç, neredeyse acısız olduğundan kendisini küçümsemeye başlar (Chamoiseau, 1997, s. 147). Bu fikir, bilhassa kendinden nefret etme fikri, dilbilimci Tove Skutnabb-Kangas ve Robert Phillipson tarafından *linguicisme** analizlerinde (Skutnabb-Kangas, Phillipson, 1989, s. 456) yeniden ele alınmıştır. Katalan sosyodilbilimci Rafael Luis Ninyoles tarafından, dilsel kimliğin reddine dair davranışları ve egemenin alanında kültürel etkileşimi nitelemek için geliştirilmiştir. Kürtler ve dilleri üzerine resmi söylem bu sebeple dile ilişkin değişimin önemli ve zaruri bir aşamasıdır ve bütünüyle Türk dil politikalarına dahildir. Bu dilsel simgelemeler günümüzde dönüşme eğilimindeyse de, Kürt dili üzerine olan bu görüşlerin radikal milliyetçi çevreler arasında hâlâ yaygın olduğunu hatırlatalım.

Resmi Dilin Meşrulaştırılması ve Zorla Kabul Ettirilmesi: Okul

Eğitim (devlet okulları vasıtasıyla) bir *egzososyalisazyon* olgusu olarak, bir çeşitlendirilmiş, yöresel ve yazılı olmayan bir kültürün veya geleneğin ötesine geçerek ortak bir yüksek kültür yayar. Ernest Gellner'e göre bu olgu "milliyetçiliğin kalbi"dir.[26] Dominique Schnapper'e göre "okul, sınırlı bir evrene mensup olan küçük bir cemaatin üyelerini vatandaşlara çevirir" (Schnapper, 1994, s. 131-132). Dolayısıyla okul, basit yüz yüze ilişkilerin ötesinde, farklılıkları ve mahalli kimlikleri aşmak ve tasarlanan bu topluluğu kurmak için gereken temel araçlardan biridir. Dominique Schnapper, Fransız Devrimini takiben, ulus inşa etme safhasında, öğretmenlerin "kral naibi" olarak adlandırılmasına son verildiğini ve "ilkokul öğretmeni"** olarak adlandırıldıklarını hatırlatır. Zira "bundan böyle görevleri ulusu kurmaktı".[27]

Ayrıca okulun resmi dilin vücut bulmasında, meşrulaşmasında ve benimsetilmesinde belirleyici bir işlevi vardır. Okul, egemen dili yayarken aynı zamanda ideolojisini ve dilbilimsel simgelemeleri de iletir. Kullanımlarının tüm simgesel sermayeye ama özellikle

---

* Dil ayrımcılığı. (ç.n.)

26. Ernest Gellner, 1999 [1983], s. 61. Bkz. ayrıca Eugen Weber, 1983.

** "Instituteur", tesis etmek, kurmak anlamına gelen "instituer" fiilinden türemiştir. (ç.n.)

27. A.g.e., s. 131.

maddi olana kapısını kapattığı bilinçsiz bir şekilde sezdirilse dahi "yanlış" formlar henüz değersizleştirilmemiştir. Bu hususta Bourdieu şöyle söyler: "Diyalektlerin değerinin indirgenmesi ve dilbilimsel kullanım şekillerinin yeni hiyerarşisinin tesis edilmesinde en belirleyici role sahip olan şüphesiz okul ile istihdam pazarı arasındaki ya da daha tam olarak hamillerinin toplumsal veya mahalli mülkiyetlerinin, en azından resmi olarak ulusal, bağımsız bir değerle bezenmiş eğitim ve öğretim ile ilgili unvanların tesis edilmesine bağlı eğitim pazarının (ve dilbilimsel pazarın) birliği ile işgücü piyasasının birliği [...] arasındaki diyalektik ilişkidir" (Bourdieu, 1982, s. 33-34). Okul böylelikle meşru dilin yeniden üretimi için devinimi sağlayan, ulusal dil topluluğunu birleştirip bütünleştirmeye müsaade eden en güçlü unsurlardan biridir ve Türkiye'de Kürt dilinin durumuyla açıkça örtüşmektedir.

Kürtçe konuşan çocuklar için okul, iki dilin çarpıştığı ilk yerdir: Resmi dil olan Türkçe ve yasaklı, ailenin dili olan Kürtçe.[28] İhtiyatı elden bırakmadan Kürtçenin bu çocukların "anadili" veya basitçe "birinci dili"[29] olduğu söylenebilir. Çocuğun küçüklüğünden itibaren evde duymaya ve konuşmaya alıştığı dil budur. Yani başka dillerin ve özellikle de ânında hâkimiyetini gösteren birinin, Türkçenin varlığının bilincine okulda varılır. Evin dili bayağı ve yasaklıdır. Çocukların bu dili kendi arasında konuşmaya hakkı yoktur, sınıfta konuşmaya hakkı yoktur. Türkçe, Kürt çocuklarına çoğunlukla baskı ve (bazen fiziksel) şiddetle öğretilir. Nureddin Zaza'nın[30] gösterdiği medrese deneyimi ile Cumhuriyetin okulları arasındaki (kesinlikle çalışılmış ve düşünülmüş) tezat, Cumhuriyet okullarındaki şiddeti ortaya koymaktadır. Medrese için "Hocamız[31] yaşlıca, kocaman sakalıyla güler yüzlü bir adamdı. Onu çok sever ve sayardım. (...) Sınıfta Türk ve Kürt arkadaşlarım vardı. Türkler

28. Okul deneyimine ilişkin bkz. Ferit Edgü'nün güzel romanı "Une Saison à Hakkâri" (Hakkâri'de bir Mevsim), Gallimard, 1989. Özgür Doğan'ın "İki Dil Bir Bavul", 2008 filmine de başvurulabilir.

29. Louis-Jean Calvet yaygın olarak toprağı (vatanı) intikal ettiren baba ile dili intikal ettiren anne imajı arasında farkı ortaya koyar. İlk olarak intikal eden dilin her zaman anneninki olmadığı hususunda uyarır (örneğin egemen dil olabilir) ve "anadil" ideolojisi (ve efsanesi) olarak adlandırılanı hararetle eleştirir. 1999, sayfa 189.

30. 20. yüzyıl başlarında doğmuş ve Kürt milliyetçi hareketine katılmış Kürt yazar. Hawar dergisi etrafında oluşmuş dil ve edebiyat hareketine katılmıştır. (bu dergi üzerine bakınız 2. Bölüm)

31. Hoca, Müslüman hoca demektir. Anlam genişletmesiyle öğretmeni de tanımlar.

memur çocuklarıydı. O zamanlar Kürt olmak çok normal bir şeydi. (...) Çocuktuk ve eğlenmekten başka bir şey düşündüğümüz yoktu" satırlarını yazarken, okul ve Cumhuriyet öğretmeninin sureti çok başka olacaktır. "Batı'daki öğretmen okullarından yeni mezun öğretmenler Kemalist ideolojiyi bize özümsetmek için boşuna çırpınıp duruyorlardı. (...) Kürt değilsiniz, deyip duruyorlardı. Kürtler yalnızca yabanidirler, dağlarda yaşayan eşkıyalardır. Türk olduğumuzu söylemek ve Türkçe konuşmak zorundaydık" (Zaza, 1993 [1982], s. 23-4, 37). Burada her iki öğretmenin nasıl tasvir edildiğine dikkat edelim. Hoca (çocukların anladığı bir dili konuştuğu varsayımıyla) bilge ve sevilen surettedir, öğretmen onun bulunduğu dünyanın dışında, genç ve katıdır. Cumhuriyet okulunun son derece şiddet yüklü imajı Kürt temsil ve söylemlerinde çok görülür. Okul, Tükçe konuşmayan öğrencilerinden dil değiştirmelerini talep eder. Bu dil değişimi Albert Memmi'nin belirttiği gibi öncelikle gayretle ve kaygı içinde gerçekleşir (Memmi, 1966, s. 159). Okul aynı zamanda paradoksal bir şekilde değerlerle yüklü farkı da öğretir. Bütün tezat buradadır. Eğer milli eğitim mantığı içinde okul çocuklara sürekli olarak "ben Türküm" dedirtiyorsa, bu durumda onların ötekiliğine de işaret ediyordur.

İç çatışma kaynağını, genellikle resmi ideolojiyle ilk çarpışmanın olduğu yerde, yani okulda öğretmenlerin Kürt imajını indirgeyen ama aynı zamanda öğrencilere Kürt olduklarını öğreten cümlelerinde bulur. Bu durumda asimilasyonun "önerildiği" öznenin önünde başlıca iki yol vardır. Az veya çok bilinçli bir şekilde kendini bu şiddetten korumak için "onuruna saldıranların veya zalimlerin yaltaklanıcısı" olmayı seçebilir,[32] böylelikle Patrick Chamoiseau'nun "Öteki olmak ve aynı potada erimek arzusu" olarak tanımladığı asimilasyonizm tarafından yakalanabilir (Chamoiseau, 1997, s. 216). Ancak "Beni küçük gören ve aşağılayan kişilerin" (Memmi, 1996, s. 57) ve hatta bu durumun tespiti mümkün olmayabilir. Kürt çocukları bazen Türk milliyetçisine dönüşebilir, bayrağa tapabilir ve coşkuyla ulusal marşları söyleyebilir[33] ya da büyürken milli okulu güçlü ve şiddetli bir "asimilasyon aracı" olarak idrak edebilir.

---

32. Albert Memmi, 1996, 57. sayfa.

33. Bazı Kürtler, okulda gençliklerini bu şekilde anlatır. Nurettin Zaza'nın yukarıda geçen metni de bu tarz metinler içinde incelenmesi gerekenlerdendir.

Okul, genellikle Kürt aktivistler tarafından bir asimilasyon aracı olmakla itham edilir. *Ecole nationale* [ulusal okulu] vatan sevgisini yayma iradesini amaçları arasında açıkça gösterir. (1924'ten beri tüm okulları idare eden) Milli Eğitim Bakanlığı çocuklar kadar yetişkinleri, erkekler kadar kadınları da en uzak bölgelere değin eğitmeye çalışır. 1926 yılında düzenlenen ilkokul müfredatının çocuklardan vatanseverler yaratmaya yönelik olduğu görülmektedir (Cicioğlu, 1982, s. 80, 81, 85). 1936 yılında hazırlanan eğitim müfredatı, çocukları güçlü demokratlar, vatansever, laik ve devrimci bireyler yapmak gereğini ortaya koyar. Okulun bir diğer misyonu da Türkçeyi doğru biçimiyle yaygınlaştırmaktır.[34] Islah edilen Türkçeden başka *(öztürkçe)*[35] okul, milli ideoloji ve tarihi nakleder; bayrağa ve kurucu ata Atatürk'e saygıyı da gözetir.[36] Kürt hareketinin içinde asimilasyon aygıtı olarak en fazla eleştirilen okullar Yatılı Bölge İlkokulları'dır (Yatılı İlk Bölge Okulları-YİBO olarak yeniden isimlendirilmiştir). Bu bağlamda eğitim sisteminde bu okullara özel bir rol verilip verilmediğini anlamaya çalıştık. Yatılı Bölge İlkokulları 1960 darbesi sonrası eğitim sisteminin yeniden yapılandırılması sonucu açılmıştır. 1926 yılı itibariyle kurulmuş olan Köy Yatı Mektepleri'nin[37] bir uzantısı olan Bölge Köy Okulları'nın devamı (1945 yılından itibaren yatılı veya gündüzlü) olarak kabul edilebilir (Cicioğlu, 1982, s. 52, 73). 5 Ocak 1961'de oylanan 222 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu, kısa vadede ülke çapındaki eğitim sorunlarını çözmeyi amaçlamaktadır. Yatılı Bölge İlkokulları'nın kurulmasına bu çerçevede (ilgili kanunun 9. maddesi) karar verilmiştir. Statüleri İlköğretim Genel Müdürlüğü tarafından belirlenmiş, 29 Ağustos 1962'de Talim ve

34. 1968 yılının ilköğretim müfredatı eğitimin öğrenciler nezdinde "Türkçeyi doğru bir biçimde konuşur, okur ve yazar" ilkesini sağlamasını şart koşar.

35. Tam anlamıyla "öztürkçe". Atatürk'ün dil reformu sonucunda Arapça ve Farsça kelimelerden arındırılmış Türk diline verilen ad.

36. Bu durum 1968'de yayınlanan ilkokul eğitiminin amaçlarında açıkça belirtilmiştir: Öğrenci "Yurt sevgisi yurdunu tanıma ve tanıtma arzusu, yurda hizmet duygusu gelişmiştir." Bayrağa, Türk büyüklerine ve özellikle Atatürk'e saygı duymalı, tarihi eserleri sevmeli ve korumalıdır vs. Hasan Cicioğlu, 1982, s. 85.

37. Musa Anter bu okullardaki anılarını (özellikle de Mardin'deki) anlatmıştır. Yazar orada da, daha sonra da okulları asimilasyon aracı olarak nitelemiştir. Özellikle saygın kişilerin ve aşiret reislerinin çocuklarını kaydetmek istiyorlardı. Aşiret reisini asimile ederek tüm aşiretin kendiliğinden asimile olması düşünülmüştü. Anter bu okulları Aşiret Mektebi'nin bir devamı olarak değerlendirir.

Terbiye Kurulu tarafından onaylanmıştır. Bu metne göre, okullar nüfusun az veya dağınık olduğu olduğu köy ve mezralarda uygun eğitimi vermek için kurulmuştur (Başar, 1999, s. 253). Gerçekten de küçük köylerin hepsinde okul yoktu ve buna başka köylerdeki okullara ulaşmanın zorluğu ekleniyordu. Durum günümüzde biraz iyileşse de yolların durumu dolayısıyla kışın okullar sık sık tatil edilmektedir. Bu okullarda okuyan kız ve erkek öğrenciler teorik olarak şehir merkezlerinden ve "büyük" iletişim eksenlerinden uzak, okulu olmayan dağınık köylerden gelmektedir. Görece büyük kapasiteli okullardır (yaklaşık 300-1.000 öğrenci kapasiteli). Çocuklar gece gündüz okuldadır ve sadece kışın 15 gün süren yarıyıl tatili ile yaz tatilinde evlerine dönerler ve 7-8 yaşından itibaren 8 yıllık bir süre (daha önceki 5 yıl uygulamasından farklı olarak) yatılı okurlar. Dönemin Eğitim Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu'na göre 5 yıl çocuğun ve ulusun ihtiyacı olan temelleri atmak için kesinlikle yeterlidir, ancak 12 yaşında köyüne dönünce ona öğretilenleri unutacaktır. Okulda geçirdiği 8 yılın sonunda çocuk gerçekten kazandıklarını unutmayacaktır[38] 21. yüzyılın ilk on yılında YİBO'lar hâlâ aynı şekilde çalışmaktadır. 1997 yılında işleyişlerinin iyileştirilmesini amaçlayan yeni bir kanun (4306 numaralı kanun) oylamıştır.[39]

İlk YİBO'lar Kürtlerin 1960 darbesi sonrası yok sayıldığı rejim döneminde 1962 yılında açılmıştır. YİBO'lar bu politikaya dahil midir? Bu okulların kuruluş amaçlarının ve işleyişlerinin yakından incelenmesi devletin Doğuda okullara (genelde) atfettiği misyonu anlamamıza yardımcı olacaktır. 1962'deki statülerine ve dönemin Milli Eğitim Bakanının söylemine göre bu okullar açıkça Türk kültürünün yayılması için araç olarak düşünülmüştür. Doğu, Türk olmayanlar ve "geri kalmışlık" meseleleriyle yakından ilintilidir. Okullar statüleri icabı "belirli köylerde Türk dilini ve kültürünü yayma faaliyetlerine yardımcı olmak."[40] Bakan Hatipoğlu esasen

38. Ş.R. Hatipoğlu. TBMM *Tutanak* dergisi, Bölüm 52, 0turum 2, 17.2.1963, s. 155-157; Erdoğan Başar 1999, s. 254. Alıntılayan: Erdoğan Başar, 1999, s. 155-157.

39. Esasen YİBO'lar eğitimin yanı sıra güvenlik ve hijyen konusunda da oldukça eleştirilmiştir. Özellikle 1 Mayıs 2003 yılında Bingöl'de yaşanan depremde Çeltiksuyu YİBO'da çok sayıda öğretmen ve yatılı öğrencinin hayatını kaybetmesini takiben eleştiriler artmıştır. Akabinde birçok proje ve iyileştirme çalışması yürütülmüştür (Örneğin bkz. Ak, 2004).

40. Erdoğan Başar, 1999, s. 253.

bu okulların sadece küçük köyler ve ücra yerleşimlerle ilintili olmadığını belirtir: "Dil meselesi, âdet ve yeni hayatın yerleşmesi"[41] ile doğrudan bağlantılıdır. Bakan, bu okulların öncelikle Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde açılmasının gerekliliğini vurgular[42] ve gerçekten de okullar ilk bu bölgelerde açılır. Milli hissiyatı oluşturmak ve güçlendirmek için üç temel meselenin üzerinde durmanın gereğinden söz edilir: Türk dili, Türk tarihi ve yurttaşlık eğitimi.[43] YİBO'ların birincil misyonu, birkaç senelik verilen eğitim sonrasında (Doğu'nun uzak vilayetlerinde) çocukların "Bülbül gibi aksansız Türkçe de konuşuyorlar"[44] sağlamaktır. Bu misyon, 1960'da tekrar dile getirilir ancak yeni bir mesele değildir. Dersim ve Elazığ bölgelerindeki Kız Enstitülerinde[45] öğretmenlik yapmış olan Sıdıka Avar'ın anıları örneğinde olduğu gibi bazı metinlerden, ülkenin doğusunda açılan okulların öğrencileri ve ailelerini asimile etmek gibi ortak rollerinin olduğunu anlıyoruz.[46] Bu okullar için Türkçe öğrenimi esastı: "Atatürk, bu dağ köylerinde bütün yoksunlukların Türkçe bilmemekten ileri geldiğini söylemiş, bunu isyan sebeplerinden biri olarak görmüştü. Onun için Türkçenin bu köylere ivedilikle sokulmasını arzu etmişti."[47] YİBO'ların amacı büyük ölçüde Türk kültürünü, dilini ve vatan sevgisini yaymaktı. Hedef aynı zamanda "medenileştirici"ydi. Okullar bu ilkel bölgelere medeniyeti ve refahı taşımalıydı. Doğu'nun en geri kalmış vilayetlerinden gelen bu çocuklar hoş, tahsilli ve nazik olacaklar ve adeta kalıptan çıkmış gibi "bakanlık tarafından arzu edilen tarza"[48] gireceklerdi. Ayrıca, Kürtçeye ve onu konuşanlara atfedilen geri

---

41. TBMM *Tutanak* dergisi, Bölüm 52, Oturum 2, 17.2.1963, s. 155-157; Erdoğan Başar, 1999, s. 254. alıntısıyla. A.g.e., s. 254.

42. A.g.e., s. 254.

43. 16 Mayıs 1963 Talim ve Terbiye Kurumu'nun 93 numaralı kararı. Erdoğan Başar, 1999, s. 254-255.

44. Ş.R. Hatipoğlu; Erdoğan Başar, 1999, s. 254 alıntısıyla aktaran: Erdoğan Başar, 1999, s. 254.

45. *Kız Enstitüleri* 1927'de açılır. 1943-44 Öğretim yılından itibaren Kız Enstitüleri yok olur; ilk üç sınıf *Kız Sanat Ortaokulu* son iki senesi *Kız Sanat Enstitüsü* adını alır. Bkz. Hasan Cicioğlu, 1982, s. 269.

46. Sıdıka Avar, 1999, s. 46 Enstitüde kızlar üç yıllık bir eğitim alır ve yatılıdırlar. Çok nadiren evlerine dönerler.

47. A.g.e., s. 32.

48. Ş.R. Hatipoğlu, Erdoğan Başar, 1999, s. 254 alıntısıyla aktaran Erdoğan Başar, 1999, s. 254.)

kalmışlığın karşısında modernliği vurgulayan bedensel hexis [49] de (üniformalar, açık ve taralı saçlar, bakım) Türkçe kullanımının yaygınlaştırılmasıyla ilintilidir.

Bölgeler	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı			Öğretmen Sayısı
		Toplam	Erkek	Kız	
Marmara	8	2.845	1.508	1.237	154
Ege	7	3.154	1.914	1.240	176
Akdeniz	12	3.572	4.780	2.792	288
İç Anadolu	26	11.192	6.837	4.325	505
Karadeniz	63	28.340	14.826	11.520	1.272
Doğu Anadolu	97	54.311	42.520	11.785	1.928
Güneydoğu Anadolu	63	36.225	27.871	6.624	1.233
Toplam	276	139.639	100.116	39.523	5.556

Tablo 3: Bölgelere göre YİBO, öğretmen ve öğrenci sayıları (2001-2002)
Kaynak: Sevim Ak, *Güneşin Çocukları*, s. 279.

Bu dil politikalarının analizi Türkçenin yaygınlaştırılması ve ülkenin diğer dillerinin, özellikle de Kürtçenin itibarsızlaştırılması yoluyla dilde arzu edilen homojenizasyonu kanıtlamaktadır. Türk dil politikalarını dikkate almak olası durumları veya "karar verici olmayan ancak olası koşulları yaratan" "morfolojik" "dış etkenleri" (Saint Jacques, Viala 1999, s. 62) ve Kürt yazınsal alanının aktörlerini dönüştürecek baskıları anlamak için esastır. Nasıl ve neden hükmedilen bir dilde yazmalı?

Kürtçe yazılı edebiyatın ortaya çıkışı ve bir Kürt yazınsal alanının oluşumu üzerine eğilmeden önce, Kürtçenin hem bir dil olarak hem de Kürtlüğün bir göstergesi olarak ne şekilde geliştirildiğinin

49. Bedensel hexis (ya da bedenselleşmiş habitus kipi): "Gerçekleşen bütünleşik siyasi mitoloji, sürdürülebilir tutum içinde durmak, konuşmak, yürümek ve buradan hareketle hissetmek ve düşünmek gibi kalıcı hüküm haline gelmiştir." Pierre Bourdieu, 1980, s. 117.

üzerinde durmak gereklidir. Kürt milliyetçiliğinin kısmen "diğer milliyetçi programlara cevap olarak" (Bozarslan, 1997, s. 103) geliştiğini göz önünde bulundururken, Türk ulusal inşa bağlamının, Kürt ulusal kimliğinin oluşturulmasında dile verilen alanı nasıl etkilediğini ve Kürt aktivistlerin –Kürt yazarlar çoğunlukla aktivisttiler– genel olarak diller karşısındaki tutumlarını anlamaya çalışacağız.

II. Alt Bölüm
Kürt Dil Politikaları

Dil politikaları, devletlere ve iktidara özgü değildir. Bireyler veya bir sosyalleşme çemberi de (bir derneğin, derginin, partinin vs etrafında) iktidarla ilişkili olmamasıyla ayırt edilebilen benzer bir politika oluşturabilir. Görece kolay beliren politikalar genellikle uygulamalarına elverişli az sayıda simgesel, maddi ve yasal araca sahiptir.[1] Türkiye'de Kürt dil politikalarını incelemek "iktidarsız dil politikaları" için bir okuma anahtarı sunmaktadır. Ayrıca Türkiye'de Kürt yazınsal alanının en temel aracı olan Kürtçenin siyasi çevreyle yakın ilişki içerisinde nasıl yavaş yavaş inşa edildiğini de bu şekilde anlayabiliriz.

1. İbranicenin Filistin'de yayılması birtakım devletsiz dil politikalarının gücünü ortaya koymaktadır (Nahir, 1998).

3
Bir Kürt Dili Yaratmak

Araç-Dil

Günümüzde Türkiye vatandaşları tarafından benzer ve eşit olmayan şekilde kullanılmakta olan Kürtçe ve Türkçe neredeyse aynı zamanlarda, 1920'li senelerin sonunda yerleşmiştir. Bununla birlikte, bu dillerin reform tarihi Osmanlı İmparatorluğu'nun son çeyreğine dayanır. I. Dünya Savaşı'nın arifesinde bir Kürt hareketi doğar. Hareket Tanzimat sonrası oluşan, önce "Osmanlı" sonra "milliyetler"e bölünen imparatorluğun liberal hareketine dahildir. Bu durum bazı gruplar ve özellikle de Müslümanlar için "Osmanlı" kalmayı engellemcmiştir. 19. yüzyılın sonunda ortaya çıkan Jön Türk Hareketi çok sayıda Kürdü de içermekte (Mac Dowall, 1996,

s. 88-89) ve en azından bir süre imparatorluğun Müslüman[1] uyruklarından bireyleri içermekteydi. Hareket açıkça Osmanlılık fikrini terk edip (özellikle 1913'te ikinci iktidarlarında), alenen "Türk milliyetçiliğinin sözcüsü" (Bozarslan, 2004, s. 15) olduğunda, Arap, Arnavut veya Kürt gibi diğer "uyruklar" hareketten kopacaktır. Böylelikle hareketler, ideolojik olduğu kadar coğrafi bağlamda da ortak bir dönemden geçmiştir ve etkileri devam edecektir.

Tüm bu liberal, kimliğe ilişkin veya milliyetçi hareketler, dil meselesini öncelikle medenileşme ve ilerleme açısından ele alır. Bilimsel ve liberal kavramları harekete geçirmek için dillere duyulan ihtiyaç kendini hissettirir. Bu kavramların hepsi imparatorluğu oluşturan milletlerin dillerinde ifade edilmelidir. Diller, tam olarak bu dönemde, az ya da çok bilinçli bir şekilde reforma uğramıştır. Gazetecilik, dillerle ilgili bir tartışmanın başlamasında, dillerin değişiminde ve bu değişimin yayılmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Özellikle Arapça bu kapsamdadır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren basitleştirilmiş, yeni kelimeler icat edilmiş, ödünç alınmış veya kopya edilmiştir. Ancak bu "modernleşme" durumu aynı dönemde ve daha köklü olarak 1910'lu senelerde Türkçe için de geçerlidir. Artık *Yeni Lisan* adında yeni bir dalgadan söz edilmektedir. İdeolojik yenilenmenin temel taşıyıcısı olan basın aynı zamanda dilsel yenilenmenin de temel mevkisidir.[2]

Kürt hareketi bu fikirlere yer vermekten kaçınmaz ve dilsel sorun ilk olarak 1898-1919 arasında hareketin yayınlanan gazetelerinde tartışılır. İlk gazete *Kurdistan*, Kürtçe ve Osmanlıca olarak Mithat Bedirhan'ın yönetimde 1898'de Kahire'de yayınlanır. Mithat Bedirhan ilerleyen zamanlarda milliyetçi harekete ve Kürtçenin tertibine de katılacak Kürdistanlı büyük bir ailenin oğludur (bkz. sonraki bölümler). Gazete Kahire'den Cenevre'ye taşınınca, gazetenin yayınlanma sorumluluğu Mithat'ın kardeşi Abdurrahman'a geçer. Kahire'de olduğu gibi Cenevre'de de gazete sürgündeki Jön Türk hareketinin önemli iki merkezi arasında konumlanmıştır. Resmi olarak hiçbir siyasi harekete veya organizasyona bağlı olmasa da gazete Jön Türklere yakındı. Hatta gazete Cenevre'de bu

1. Buna karşılık, Jön Türk hareketleri aynı zamanda Müslüman olmayan kurumları da içermekteydi.

2. Bkz. Özlem Berk, 2004, s. 47-48. Türk dil reformu üzerine bkz. Hüseyin Sadoğlu, 2003; Louis Bazin, 1996.

hareketin matbaasından basılıyordu.[3] Jön Türk hareketine uygun olarak liberal eğilimli Kürdistan gazetesi, sultanın siyasetine karşı çıkıyor ve "Kürt uyanışı" adı altında tek bir siyasi projeyi savunuyordu. Onu takip eden diğer gazeteler, 1908 ve Jön Türk devriminden itibaren, İstanbul'da çoğunlukla yönetici sınıftan ve Osmanlı Kürt saygınlarından oluşan okumuş kesimi bir araya getiren ilk Kürt cemiyetlerine bağlıydılar.

En önemlileri, 1908'den 1909'a dek faaliyet gösteren *Kürt Teavun ve Terakki Cemiyeti*[4] (KTTC), 1912-1914 arasında faaliyet gösteren *Hevi (Umut)-Kürt Talaba Cemiyeti* ve 1918-1919 arasında faaliyet gösteren *Kürdistan Teali Cemiyeti*'dir (KTC). *Kürd Teavun ve Terakki Gazetesi* 1908-1909 arasında Kürt Teavun ve Terakki Cemiyeti tarafından; *Rojî Kurd* (Kürt Güneşi) ile *Yekbûn* (Birleşme) 1913'te, *Hetawî Kurd* (Kürt Güneşi) 1913-1914 arasında Hêvî tarafından; *Jîn* (Hayat) ise 1918-1919 arasında Kürdistan Teali Cemiyeti tarafından yayınlanmıştır.[5]

Bu gruplar birbirinden ayrılan bazı siyasi yönelimlerine veya iktidar mücadelelerine rağmen aynı dünya görüşünü paylaşıyordu. Osmanlı gericiliği ve despotizme karşı batılılaşma ve medenileşme temel fikirlerdi. Gazetenin ve sonrasında derginin biçimi dahi bu yönelimi ifşa eder nitelikteydi. *Kurdistan*'ın ilk sayısında Mithat Bedirhan şöyle açıklar: "Günümüzde artık dünyada meydana gelen her türlü olayı gazeteler yazmakta. Diğer halklardan daha zeki olan Kürtler, okuryazar olmadıklarından onlar kadar zengin değildirler, dünyada ne olup bittiğini bilmekten mahrumdurlar. Ben de bu sebeple Hakk'ın yolunda bu gazeteyi çıkarıyorum. Gazetede ilim ve marifetin yollarını göstereceğim. Kürtlere nerelerde eğitim alınacağını, nerelerde iyi okullar ve medreseler bulunduğu bilgisini vereceğim."[6] Gazete imparatorluk genelinde olduğu gibi bilginin, uyanışın ve halkın eğitiminin öncelikli aracıydı. Esasen algılanışı da bir özgürlük alanı şeklindeydi. Kendini ifade etmeye, halkın acılarını dile getirmeye ve göstermeye imkân veriyordu. "Gazetesi

3. Celîlê Celil, 1985, s. 42-43; David Mac Dowall, 1996, s. 90.

4. Nisan 1909'da çıkan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer halklarını da ilgilendiren cemiyetler üzerine kanuna istinaden kapatılmıştır.

5. Burada belirtilmesi gereken bir husus gazetelerin dilinin Osmanlıca olmasıdır. Burada Latin harfli transkripsiyon kullanılmıştır.

6. "Pêşgotina Kurdistan" (Kürdistan'a Giriş), *Nûdem*, 1998, 25. Sayı, s. 6.

olmayan bir halk dilsizdir" diye yazıyordu *Roji Kurd.*[7] Gazete gerçeğin sesi[8] olarak görülüyordu. Kürt seçkini kendi halkını eğitme görevini üstlenmişti. Zira Kürt halkı uykuda, eğitilmemiş ve hayvani bir halk olarak resmedilmişti; onu uyandırmak ve uyuşukluğundan çıkarmak gerekliydi. Sözcüksel alanda uyku ve uyanış *(xew, şiyar, kirin)*, hayvanilik *(heywan)*, hastalık ve onun ilacı, aydınlık ve karanlık her yerde mevcuttur. O dönemde imparatorlukta (okullar, gazeteler, siyasi hareketlerle desteklenen) faklı milliyetçi hareketler gelişmekteydi. Tüm Kürt gazeteleri bu halkların uyanışına ve Kürtlerin geç kalmışlığına, yakın veya uzak komşularda olup bitene dair körlüğüne ve bilinç eksikliğine vurgu yapılıyordu.

Eğitime ilişkin hareket, tüm imparatorlukta ve bağımsızlıklarını yeni kazanmış ülkelerde ulusal inşanın anahtarı ve ulusal bilinci oluşturmanın temel aracı olarak yayılmıştı. Kürtler arasında eğitimin yaygınlaşmasını hedefleyen hareket genel atmosfere uygundu ve o dönem bölgedeki çeşitli halkların geliştirdiği söylem ve fikirlerin emsalleri üzerine kurulmuştu. Tüm bu bahsi geçen gazetelerde okuldan, okumaktan söz ediliyor, Kürtlerden çocuklarını okula göndermeleri talep ediliyordu. Çoğunlukla şiir biçimindeki birçok metin, emeğin, okumanın ve okulun faydalarından dem vuruyordu. İlk Kürt cemiyeti Kürdistan'da okullar hatta üniversiteler açmak ihtiyacının üzerinde duruyordu. Ülkede herhangi bir şey yapılmayacak ancak 1910'da İstanbul'da *Meşrutiyet Mektebi*[9] adında bir Kürt okulu açılacaktı. Hêvî ve Kürdistan Teali Cemiyetleri de tüm Kürt köylerinde kızlar dahil tüm çocuklar için Kürtçe eğitim verecek bağımsız bir eğitim ihtiyacının gerekliliğini vurguluyorlardı. Çağdaşlık ve demokrasiye ulaşmaya yetersiz kalan klasik eğitimin yerine modern bir eğitim gerekliydi. Yapılmasına sınırlı bir şekilde izin verilen medrese eğitimini örtbas etmek için okullar açılmalıydı.[10] Özlem Berk'in belirttiği gibi

7. "Berî Şûr Qelem" (Kılıçtan önce kalem), *Roji Kurd*, 3. Sayı, Ağustos 1913 (İstanbul, War Yayınları, 2002, s. 3/91).

8. "Belavoka Komala Kurd ji bo Belackirina Zanînê" (Kürt Derneği'nin Bilgi Broşürü), *Jîn*, 10. Sayı, Şubat 1919 (Uppsala, Deng Yayınları, 1985, Cilt 2, s. 491).

9. Celîlê Celil, 1985; Rohat Alakom, 1998.

10. Silêmanî Ebdülkerim, "Mendal Bo Çi Zû Ferî Xwendin Nabî" (Çocuklar neden okumayı yavaş öğreniyorlar?), *Roji Kurd*, 1. Sayı, Haziran 1913 (İstanbul, War Yayınları, 2002, s. 1/33-1/34). Yazar medrese eğitiminin siyasi bilinç temelini vermediğini ve açık fikirliliği sağlamadığını söyler ve tarih, coğrafya, ekonomi, kimya vs öğrenmenin faydasını belirtir.

gazete ve okullar aynı harekette yer alıyordu ve birbirinin tamamlayıcısıydı (Berk, 2004, s. 46). Anadil reformu bu eğitim perspektifinde düşünülmüş gibi görünüyordu: Bir ulusun eğitilmesi ve uyanması ancak herkes tarafından bilinen bir dille gerçekleşebilir.

Peki hangi dilde eğitim ve öğretim yapılacaktı? Cevap o denli aşikârdı ki soru sorulmamıştı: Çocuklar ve halk Kürtçe eğitim almalıydı. Durumu *Kürd Teavun ve Terakki Gazetesi*'nden bir yazar şöyle ifade eder: "Bir edebi dilin geliştirilmesi ve muhafazası bize ilerlemenin yolunu açar. Ulusu sadece bilgi ve eğitim korur. Bilmenin anahtarı dildir. Ve medeniyet kapısını açacak tek anahtar budur."[11] Dil, bir yandan medeniyete kurulan ilk köprü olan eğitim için, diğer yandan ulusun inşaası için bir araçtır. Dil öncelikle bir araçsa da simgesel boyutundan zaten bahsedilmiştir. Ancak bir dil ve tarihle ulus olunabileceği fikri yoğun kabul görmüştür. Ancak dilin ulus dili olabilmesi için, çağdaş diğer diller seviyesinde olabilmesi, eğitime ve ulusal tanınmaya giden yolu açması için ıslah edilmesi gereklidir. Dil yazılı olmalıdır, kitaplar basılmalıdır. Dilin zenginleşmesi, birliğinin sağlanması ve dilbilgisinin kurallara bağlanması için çalışılmalıdır. Yalnızca fikirlerin değil, o dönemki Türkçenin gelişmesine ilişkin Jön Türkler tarafından kullanılan terimlerin de benzerliğini ayrımsamak çarpıcıdır. Bunun yanında, başka sebeplerden dolayı Ermenilerle olan kıyas da epey ilginçtir. Vital Cuinet o dönem, Kürtçe ve Ermenice arasındaki farkı aydınlığa kavuşturuyor: Kürtçe için "basit, sade ve kulağa çok hoş gelir (...) yazılı değildir, tektip değildir, vilayetlere göre değişiklik gösterir" yazarken Kürtlerle aynı toprakları paylaşan Ermenilerin kullandığı dil için "telaffuzu olduğu kadar dilbilgisi de kusurlu" yazmıştır. Ancak, "okullarda öğretilen" ve "oldukça saf ve düzenli", "modern" bir Ermenice mevcuttur (Cuinet, 2001, s. 187-191). Vital Cuinet, Ermeni edebiyatının zenginliğinden söz etmiş ve Ermenice çevirilerin çok sayıda olduğunu belirtmiştir.

Yayın ve çeviri hareketleri (buna paralel olarak, dilin kendisi üzerinde etkileriyle beraber) Arapça ve Türkçe konuşanlarda da başlamıştır. Bu durumun kısmen, Kürtleri söz konusu eğitim ve dilin oluşturulması hareketine teşvik etmesi gerekir. Etkin bir eğitim aracı olması için, bu hangi dil olmalıdır?

---

11. İsmail Hakkı Babanzade, aktaran Celîlê Celil, 1985, s. 80.

Dile ilişkin ıslahat tasarısı, Kürt Teavun ve Terakki tarafından başlatılmış ve onu izleyen cemiyetlerce yeniden ele alınmıştır. Kürd Neşr-i Maarif Cemiyeti, Kürd Ramin-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti gibi Kürt dili ve edebiyatı üzerine çalışma grupları oluşturulmuştur. Aynı dönemde, Hêvî doğrudan doğruya dilin biçimine odaklanmış bir çalışma başlatmıştır. Bu amaçla "alfabenin ıslahı, yaygınlaştırılması ve öğretilmesi topluluğu" kurulmuştur.[12] Sözü geçen bu ilk cemiyet, Kürtçe eğitime yönelmiş, bu bağlamda eğitsel malzemeler meydana getirmeyi önermiştir. Kürtçeyi kitabi hale geçirmek, bir dilbilgisi ve lügat oluşturmak. Kürd Ramin-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti'nin amaçları *Jîn* dergisinin Şubat 1919 tarihli 10. Sayısında sunulmuştur. Bu amaçlar çok çeşitlidir: Eğitim alanını kapsamakla birlikte, açık bir şekilde hazırlanmış ilk Kürtlük programını da oluşturur. Haftalık bir ilim dergisi çıkarmayı, Kürt şair ve ilim adamlarına yer vermeyi (özellikle henüz yayınlanmamış olanları), lügat, ders kitapları hazırlamayı, folklore ait öğeleri toparlamayı ve yayınlamayı (türküler, hikâyeler ve deyimler), tarih ve coğrafya kitapları yayınlamayı, Kürtlere faydalı kitaplar çevirmeyi, kütüphaneler açmayı, akşam okulları oluşturmayı, bir matbaa kurmayı, kızlar (özellikle yetimler) için ev işleri ve zanaat öğretilen okullar faaliyete geçirmeyi, İstanbul'daki Kürt çocuklar (özellikle yetimler) için okullar açmayı, bir müze inşa etmeyi ve Kürt öğretmenler yetiştirmek amacıyla bir okul kurmayı önerir.[13] Programın bütünü Kürtçe ve tanımıyla az ya da çok doğrudan ilişkiliydi. Envanter çıkarmaya ve normalizasyona imkân veren dilbilimsel materyellerini toplamak bir ıslah çalışmasının temellerini atıyordu. Haliyle tüm Kürtçe lehçeleri *(hemî zarên kurdî),* tüm değişik lehçeler *(zarên cure cure)* bu havuzda yer bulmalıydı. Bununla birlikte, Kürd Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti geniş programını uygulamaya geçirmeyecekti.

Doğrudan dilin biçimi üzerine olan ilk tartışmalar Kürtçenin ihtiyaçlarına ve halkın eğitim taleplerine cevap verebilmek için ıslah edilmesi gereken alfabe üzerine başladı.[14] Bu fikir görece eski

12. *Komela Başkirin, Belavkirin û Hinkirina Alfabê*. Celîlê Celil, 1985, s. 104.

13. Belavoka Komela Kurd ji bo Belavkirina Zaninê, (Kürd Tamim-i Maarif Beyannamesi). *Jîn*,10. Sayı, Şubat 1919 (Uppsala, Deng Yayınları, 1985, 2. Cilt, s. 489-494).

14. Alfabe ıslahının öncelikle eğitime ilişkin bir amacı olsa da, 1918'den itibaren alfabe simgesel özellikler alır; dönemin Kürt kimliğinin oluşturulması ile muhakkak ilişkilendirilmelidir. *Jin*'in son sayılarında dil sorunu ırk sorununa bağlanmıştır: Bir

ve Türkler dahil imparatorluğun tüm halkları için ortaktı. Alfabenin sadeleştirilmesi hatta değiştirilmesi sorunu 1850'li yıllarda Türkiye'de olduğu gibi Rusya Türklerinin de uzun süredir gündemindeydi (Lewis, 1984, s. 196). 1862'de Münif Paşa bir alfabe ıslahı önerdi. Azerbaycanlı Türk yazar Feth-Ali Ahundzade de 1863'te alfabede değişiklik (özellikle de ünlü harfleri belirtmek için yeni harfler eklenmesini) teklif etmişti. Bu reform bilimin gelişmesi ve yaygınlaşması için kati surette gerekliydi. 1870'lerden itibaren tartışmalar alevlendi ve bir kesim Türklerin (veya Osmanlıların) Avrupa'nın medeniyet seviyesine ulaşmamasına engel teşkil eden unsurun Arap alfabesi olduğunu ileri sürdüler. 1878'de Namık Kemal, Türkçeyi Latin harfleriyle yazma olasılığını dahi gündeme getirdi. Bu tartışmalar, 1928'de Mustafa Kemal tarafından alfabenin ıslahı ve Latin harflerinin kabulüne dek devam etti (Çaymaz, Szurek, 2007). Tıpkı Türklerin önceden yaptığı gibi Kürtler de kendileri için iyi neticeler verebilecek bir alfabe gereksinimini ifade ederler. Konuya dair Kurdiyê Bitlisê şöyle yazar: "Bizim bugünkü yazım ve imla usulümüzle hiçbir zaman, elektrik hızıyla ilerleyen bilgi ve uygarlık kervanlarına yetişilemez ve yüzyılların aramızda açmış olduğu boşluklar doldurulamaz."[15] Arap harfleriyle düzenlenmiş (ıslah edilmiş) bir Kürt alfabesini Halil Hayali hayata geçirdi ve 1909'da İstanbul'da yayınladı (Malmisanij, 2002, s. 101). Hevî'yle birlikte Kürtçenin şekli üzerine tartışmalar yoğunlaştı ve *Rojî Kurd*'ün 1. Sayısından itibaren alfabe sorunu masaya yatırıldı: Okumayı kolaylaştıracak yeni bir alfabe üretilmeliydi. Buradan yola çıkarak kullanımda olan Arapça harfli Osmanlı alfabesini değiştirme fikri öne sürüldü. Akabinde *Roji Kurd*'ün 1. ve 2. Sayılarında Arapça harflere eklenecek (bazıları çıkarılacaktı) yeni Kürtçe harfler tanıtıldı.[16] Bunun yanında, alfabeyi değiştirme ve yeni

---

"Aryan" dili olan (Hint Avrupa ailesi Kürtçe, "Semitik" (bu durumda Arapça) alfabeyi nasıl kullanabilirdi? (Mehmet Emin Bozarslan, Giriş, *Jîn*, Uppsala, Deng Yayınları, 1985, 1. Cilt, s. 6). Batıya has kuramlardan etkilenmiş, aryanın Latinceyle, semitiğin Arapçayla benzeştirildiği ırkla ilintili düşünceler daha sonra *Hawar* dergisi tarafından yeniden ele alınmış (Sözgelimi, Mayıs 1941 tarihli 28. Sayı, Stockholm, Wesanen Nudem, 2. Cilt, s. 711) ve günümüzde dahi tamamen göz ardı edilmiş değildir.

15. Kurdîyê Bîtlîse, "Li ser Zimanê Kurdî", Kürtçeye Dair, *Jîn*, 14. Sayı, Mart 1919 (Uppsala, Deng Yayınları, 1986, 3. Cilt, s. 640).

16. "Harflerimiz ve Okuma Kolaylığı", *Rojî Kurd*, 1-2. Sayılar,1913 (İstanbul, War Yayınları, 2002, s. 1/29-1/30, 2/55-2/56).

bir alfabeye geçme ihtimali de konuşuluyordu.[17] 1919-1920 yılları arasında Halil Hayali ve Muhammed Emin neticesiz kalacak Latin alfabesi oluşturma fikrine asıldılar. Abdulzerak Bedirxan tarafından yürütülen Kiril alfabesine geçiş çalışmaları Kürtçenin ıslahının ne denli kritik bir mesele olduğunu göstermiştir (Celil, 1985, s. 138-139). Tüm bu girişimlere rağmen Kürtçe alfabe bu dönemde kalıcı olarak ıslah edilememiştir.

Jîn dergisinde ortaya konan ve tartışılan bir başka sorunsa Kürtçe konuşan topluluklar içinde lehçe kullanımının çokluğuydu. Bunun yanında süreli yayınlarda kullanılan derlemeler çok çeşitliydi. Bu dergilerde yazanların kökenleri farklı coğrafyalara dayanmaktaydı. Kullandıkları dil kadar müstear adları da aynı durumu işaret ediyordu. Kurdiyê Siwêrekî durumu şöyle ifade etmiştir: "Bana 'Kürtçe makale yaz' diyorlar. Hangi dilde yazacağım? Kürt dili tek değildir... Süleymaniye halkı Hakkârililerin dilini bilmiyor. Dımililer* Kurmancî bilmiyor."[18] Ülkenin bir ucuyla diğer ucu aynı dili konuşmuyorsa da, yazarlar bu ağızların aynı dil ailesine veya en azından konuşanların aynı topluluğa ait olduğunun bilincinde görünmektedir. "Kürtçemizin çok sayıda şivesi vardır"[19] ifadesi bu olguyu doğrular. 1921'de Hevî tarafından yayınlanan dil kitaplarının adlarında da durum aynıdır: "Kürtçe öğrenimi. İki Kürt dili için rehber: Kurmancî ve Bababi"[20] Kürtçede dil birliği meselesi özellikle Kurdiyê Bîtlîsê[21] tarafından *Jîn*'de (14 ve 15. Sayılar) "Kürt dili üzerine" başlıklı iki yazıda tartışılmıştır. Yazar burada müşterek bir "Kürtçe" yaratılmasının lüzumundan söz etmiştir (*zimanekî "Kurd"ê muşterek* ve *zimanekî*

---

17. Bu öneriyi Abdullah Cevdet getirmiştir. Bkz. Pierre Rondot 1935c, s. 7. Aynı zamanda bkz. *Roji Kurd*, 1. Sayı, 1913 (İstanbul, War Yayınları, 2002, s. 1 /16-17). Aynı dönem, Türkçeyi Latin alfabesine geçirmek için de teşebbüsler başlamıştır (Geoffroy L. Lewis, 1984, s. 197).

* Dımılı veya Dünbülü (Kürtçe: Dimilî, Dinbilî) Irak, İran ve Türkiye'de yaşayan bir Kürt aşiretidir. (ç.n.)

18. "Gazindek" (Bir şikâyet), *Jîn*, 16. Sayı, 16 Mayıs 1919 (Uppsala, Deng Yayınları, 1987, 4. Cilt, s. 741).

19. "Zimanê me yê kurdî ku xwediyê gelek zaran", *Jîn*, 16. Sayı, Mayıs 1919 (Uppsala, Deng Yayınları, 1987, 4. Cilt, s. 695).

20. "Hînkerê Zimanê Kurdî, Rehberê Zimanê Her du Kurdî: Kurmancî, Babanî." Burada "babani" güney Kurmancîsi veya Soranîye verilen addır.

21. Kurdiyê Bîtlîsê, Halil Hayali'nin müstear adıdır. Mahmud Lewendi, 1992 (1989-1992), s. 70 "Li ser Zimanê Kurdî" (Kürtçe üzerine), *Jin*, 14. Sayı, 1919, (Uppsala, Deng Yayınları, 1986, 3. Cilt, s. 640).

yekbûyî). Kürtçe teriminin tırnak içinde kullanımı dikkat çekicidir: Tüm Kürtler için, o dönem var olmayan ve haliyle tam anlamıyla tanımlanmamış bir Kürt dili ortaya koymanın gereğini işaret eder. Şöyle ifade eder: "Nüfusu milyonlara ulaşan ulusumuzun bütün kolları arasında anlatma ve anlama aracı olacak bir ortak dile ihtiyaç vardır. Bu ihtiyaç, zaman geçtikçe yaşamsal bir durum alıyor."[22] Benedict Anderson'ın çalışmalarını akılda tutarak, burada arzu edilenin bir yazı dili, topluluğun her parçasına yayılacak bir karşılıklı anlaşma ve bilgi dili olduğu söylenebilir. Kurdiyê Bîtlîsê "ileri" ve "gelişmiş" hakların zaten bu "bilim" diline sahip olduğunu yineler. Ona göre, dil birliğinin sağlanması şivelerin *(patois)* ölmesi anlamına gelmemektedir, aksine oluşturulacak bu dilin zengin kaynakları onlardır.

Kürt ulusu için tek bir bilim dili oluşturma projesi Kurdiyê Bîtlîsê'nin "Kürtçenin iyileştirilmesi" ve "kamuya yaygınlaştırılması hayali"ni anlattığı ikinci yazısında (*Jin*, 15. Sayı) daha somut bir şekil alır. Einar Haugen tarafından dört aşamalı bir süreç olarak tanımlanmış olan hakiki bir dil standardizasyonu tasarısı söz konusudur: Normun (veya diyalektal temelin) seçilmesi; biçimin kodlaması; işlevlerin geliştirilmesi; konuşan topluluk tarafından kabülü (Haugen, 1966). Kurdiyê Bîtlîsê yazısında dilbilgisinden ve normun seçiminden söz eder: Kuzey Kürtçesi (*Kurdiya Jorîn* yani günümüzde Kurmancî) konuşanlar en büyük nüfus olduğuna göre, Kürt dilbilgisinin temeli olarak bu lehçe seçilmelidir. Ayrıca yazar, özellikle Hakkâri ve Botan bölgesi lehçelerinin tercih edilmesini de önermiştir. Yazar aynı zamanda lügat ve kodlaması (veri toplama, terimlerin seçimi, üretme veya alıntı, imlanın düzeltimi) konusunu da ele almıştır. Ulusun ari dili olan halk dilinin (okumamış kesimin, özellikle de kadınların) kullanımında ısrar etmiştir: "Avam kitlesinin dili ulusun hakiki dilidir; ulusun avamının kendi belleğinde sakladığı hazinedir."[23] Son olarak da normun yaygınlaşması ve kabulünü ele alır. Kurdiyê Bîtlîsê bu uygulamaların Kürtçe konuşan halkaların iyi niyeti ve disiplini vasıtasıyla ve basılı yayınlarla ilgili

22. Kurdiyê Bîtlîsê, *Jin*, 15. Sayı, 1919 (Uppsala, Deng Yayınları, 1986, 3. Cilt, s. 695). Ulus dilini halk kitlelerinin diline bağlayan, onu kültürü taşıyan ve birikimi sağlayan unsur olarak gören yaygın müşterek fikri işaret ediyor.

23. Kurdiyê Bîtlîsê, *Jin*, 15. Sayı, 1919 (Uppsala, Deng Yayınları, 1986, 3. Cilt, s. 695). Ulusal dili kültürlerinin taşıyıcısı ve deposu olan halk kitlelerinin diliyle ilişkilendiren yaygın fikir burada kendini gösterir.

olarak kolektif faydaya taşıma ihtiyacının altını çizer. Basılı yayınlar müşterek bir dili yaygınlaştırmalı ve yalnızca komite tarafından "seçilmiş" (oluşturulmuş denilebilir) dili kullanmalıdır.

Ulusun içinde iletişim dili olacak müşterek bir dil oluşturma projesi doğrudan doğruya ulusal topluluğun ortaya çıkması ve kimliğinin tesisi ile ilişkilidir. Dilin mimarları olarak ortaya çıkan zümre Kürt milliyetçileriyle yakın ilişkidedir ve bu konudaki tartışmalar onların cemiyet veya organlarında gerçekleşir. Ancak, Martin Strohmeier'in (2003, s. 38) belirttiği gibi dile ilişkin bu düşünceler hiçbir şekilde ayrılıkçılığa yönelik değildir. Dilin gelişimi eğitime ulaşmak için bir araç olarak değerlendirilir, eğitimse bizzat ulus bilincini uyandırmanın ve politik mücadeleye hazırlanmanın tek yoludur. Esasen, Hamit Bozarslan'ın da altını çizdiği gibi medenileşme süreci ulusal gelişimle ilişkisiz değildir: "Kürt eliti Kürtçülük üzerine oynuyor çünkü Kürtçülük oluşturulacak ulusun temelidir. O olmaksızın medeniyete ulaşmak sorunsala dönüşür." Ancak "Kürtçülük"ü, mevcut durumundan yeni bir "modern" bir teşekküle dönüştürmek için sadece medeniyet ortadan kaldırabilir. Bununla birlikte, "birinci nesil milliyetçiler devlet kurma teşebbüsü başarısız olduğundan programlarını gerçekleştirecek fırsatı bulamamışlardır" (Bozarslan, 1997, s. 121). Dil ıslahı da daha sonraları, 1930'lu yıllarda gerçekleşecektir. Ayrıca standardizasyon süreci de yetkisizlik sebebiyle büyük ölçüde eksik kalacaktır. Tamamen farklı bir bağlamda vuku bulacaktır: Müşterek bir Kürt dilinin ortaya konduğu, öğretildiği ve yaygınlaştırıldığı bir Kürt Devleti'nin hayata geçmemesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla. Devlet kurma teşebbüsünün başarısızlığı ve Kürtçe konuşan toplulukların sınırlarla bölünmesi Kürtçenin ıslahı sürecini, dilin biçimini ve dilin 1930'lu yıllarda özellikle *Hawar* dergisi vasıtasıyla oluşumu hızlanacak olan ulusal kimliğe atfedilen değerlerini etkilemiştir.

Bayrak Olarak Dil

I. Dünya Savaşı'nın ve 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ardından bir Kürt devleti kurma projesinden uzaklaşılır. Neredeyse, 1950'li yıllara dek Türkiye'nin üzerine adeta ölü toprağı serpilmiştir. Savaşın bitişinden 1930'ların sonuna dek devam eden isyanların şiddetle bastırıldığı bölgelerde siyasi veya kültürel, her tür "Kürtçülük" faaliyeti imkânsız kılınmıştır. Artık milliyetçi

bir hal almış Kürt eylemciliği, *Hawar* dergisinin basıldığı Fransız mandası altındaki Suriye'de daha özgür bir şekilde gelişir.

Hawar (kelime anlamıyla yardım çağrısı), Şam'da Celadet Bedirxan (1893-1951) tarafından, kardeşi Kamuran'ın da (1895-1978) desteğiyle 1932-1933 yılları arasında (1-23. Sayılar), 1934 ve 1935'te (24-26. Sayılar) ve 1941-1943 arasında (27-57. Sayılar) yayınlanır.[24] Bedirxan ailesi Kürt hareketine erken dönemde girmiş büyük bir Kürt aşiretidir. Celadet ve Kamuran Bedirxan genç yaşta Kürt davasına baş koyarlar ve Kürt derneklerinde faaliyetlere katılırlar. Her ikisi de Almanya'da hukuk eğitimi alırlar ve bu esnada Alman milliyetçiliğiyle temas ederler (Strohmeier, 2003, s. 155). Geri döndüklerinde, 1927'de Lübnan'da kurulan ve bağımsız bir (Türk) Kürdistanı kurma amacına hizmet eden Hoybûn'un siyasi örgütlenmesinde aktif rol aldılar. Hoybûn, 1927'den 1932'ye dek Bedirxan ailesi tarafından yönetilir ve "Bedirxanlar cephesinden siyasi faaliyetleri takip etmek için bir platform" (Tejel, Gorgas, 2007, s. 124) kurulur. Her ne kadar *Hawar* bağımsız ve siyaset dışı olduğunu beyan etse de Hoybûn'un üyelerine çok yakındır ve örgütün siyasetinde temel bir dönüm noktası oluşturur. Hoybûn'un düzenlediği Ararat (Ağrı) isyanının başarısızlığı, "silahlı mücadele stratejisinin yeniden masaya yatırılmasına ortam hazırlar" ve "silahlı mücadele tercihini kültürel mücadeleyle" değiştirmek için geçişe imkân verir (Tejel Gorgas, 2007, s. 267). Michel de Certeau'nun bu hususta belirttiği gibi, kültürel "tercih"e kaymanın nedeni genellikle güç noksanlığıyla tespit edilir (1193 [1974], s. 134).

Bununla birlikte, Jordi Tejel Gorgas kültürel tercihe geçişte rol oynayan faktörleri ele almıştır. Ermeni etkisinin yanı sıra, manda makamları da bu tercih değişikliğinde veya lüzumlu geri adım atmada çok önemli rol oynamıştır.[25] *Hawar*, derginin iç işleyişi üzerinde tesiri olan ve dolaylı yoldan abone olarak dergiyi kısmen finanse eden, buna karşılık içeriği denetleyen –herhangi bir siyasi meseleyi ima dahi etmeyecek şekilde– manda yetkililerinin sıkı kontrolü altındadır (Tejel Gorgas, 2007, s. 310-312). Halk kültürü

24. Kamuran Bedirxan, Lübnan'da daha sonra *Roja Nû* (Yeni Gün) adlı bir dergi ve eki *Stêr* (Yıldız)'ı yayınladı. 1940'lı yıllarda aynı zamanda Radyo Levant'da Kürtçe yayınlardan sorumluydu. Akabinde Paris'te Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Enstitüsü'nde Kürtçe dersleri verdi.

25. Fransız mandasının azınlık siyasetleri üzerine bkz. Jordi Gorgas, 2007; Vahé Tatchjian, 2004.

için büyük faydası olan bu kültürel seçime doğru atılan geri adımda şüphesiz Alman romantizmi ve Ermeni milliyetçiliğinin de payı vardır. Levant'da askeri görevde bulunan Fransız oryantalistlerinin (Roger Lescot ve Pierre Rondot) veya Fransız misyonerlerinin (Thomas Bois) büyük etkisi de Jordi Tejel Gorgas tarafından gösterilmiştir. Milli duyguları uyandırmak için Kürt halk kültüründe mevcut kozları bulma konusunda hayati rol oynamışlardır. Temelde ilgileri daha çok derledikleri ve çevirdikleri sözlü gelenek unsurları üzerine yoğunlaşmıştır. Bir halkın ruhunun eski ve çoğunlukla sözlü geleneklerde keşfedilebileceğini gösterirken, o dönem henüz açık bir şekilde tanımlanmamış Kürtlük kavramını resmetmeye ve böylelikle etnikleştirmeye büyük katkıları olmuştur (Tejel Gorgas, 2006). Celadet ve Kamuran Bedirxan ile yakın temasta olan Roger Lescot ve Pierre Rondot, derginin ideolojik ve kültürel üretimine ziyadesiyle iştirak etmiştir. Bu katılım, bilhassa Pierre Rondot'nunki gibi maddi katkıyla dolaylı şekilde olabilse de genellikle doğrudandır. Roger Lescot ve Pierre Rondot dergide aktif olarak yer alırlar: *Hawar*'a periyodik olarak metinler yazarlar, tekrar okumalar yaparlar, çevirirler vs. Ayrıca Pierre Rondot, Kürt alfabesi ve dilbilgisi kurallarının düzenlenmesi faaliyetlerine de katılır.

Daha önceki yayınlar gibi *Hawar* da bilginin yaygınlaşmasını önerir: "*Hawar* bilginin sesidir, bilgi ise kendini tanımaktır. Kendini tanımak da özgürlüğün, mutluluğun yolunu açar."[26] Bu bağlamda kendi, diye bahsi geçen ulusal topluluktur: Kürtlük. Türkiye'de Kürt dergileri içinde "qurdanî" ve "qurditî" yani Fransızca "kurdisme" terimlerinin kullanıldığı ilk dergi *Hawar*'dır.[27] Hawar, Kürt kimliği ile ilgili her hususu ele almaya niyetlidir ve gerçekten de bu kimliği "modernite" ve "gelenek"i birleştirerek inşa eder. Bu çerçevede, derginin programı ulusun niteliklerini arz eder; öncelikle dil ama aynı zamanda folklor, müzik ve halk oyunları, gelenek ve görenekler, ulusal kıyafetler, ekonomi, tarih ve coğrafya. Dergide müessis olacak kişiler veya metinleri toparlayan tarih üzerine

26. "Armanc, Awayê Xebat û Nivîsandina Hawarê" (*Hawar*'ın hedefi, çalışma ve yazım yöntemi), *Hawar*, 1. Sayı, 15 Mayıs 1932 (Stockholm, Weşanên Nûdem, 1998, 1. Cilt, s. 23).

27. "Armanc, Awayê Xebat û Nivîsandina Hawarê" (*Hawar*'ın hedefi, çalışma ve yazım yöntemi) ve "Kürt edebiyat gelenek ve görenekleri üzerine uyarılar: Önsöz", *Hawar*, 1. Sayı, 15 Mayıs 1932 (Stockholm, *Weşanên Nûdem*, 1998, 1. Cilt, s. 23, 33).

makaleler olduğu gibi din üzerine ve özellikle Ezidizm hakkında yazılar bulunur. Anne-Marie Thiesse'ye göre ulusal kimliğin inşası için gerekli tüm öğeler mevcuttur ve tanımlanmıştır. Bu kültürün "doğru olma kaygısıyla" sunumu, "zamanın gereklerine" göre gözle görünür şekilde değişecek, yenilenecek veya uyarlanacak bir "ulusal kültür"ün temellerini atmayı olanaklı kılmıştır.[28] Bu ulusal kimliğin tanımı içinde dilin yeri temeldir. *Hawar* dergisiyle Kürtçe su yüzüne çıkar; Kürt dili aynı zamanda Kürtlüğün ana öğesi olarak ortaya konmuştur.

Hawar, şifâhi dönemi bitirecek olan yazılı dilin somutlaştırılmasını amaç edinmiştir. Yazılı bir dile olan ihtiyacın ilk sebebi eğitim gereksinimidir. Michael Billig'in (1997 [1995] s. 34) vurguladığı gibi, aynı zamanda milliyetçiliğe ayrı bir dilin varlığını somut olarak sunan yazının itibarı içindir. Alfabe ve dilbilgisi yazımı (iki temel ve *Hawar*'ın varlığını haklı çıkaran öğe) yazı diline has karakteristiklerdir. Alfabenin oluşturulması sözlü dilden yazılıya geçişin ve normalleşmenin ilk adımıdır. Celadet Bedirxan bu durumu şöyle tanımlar: "Harflerle sesler sabitlenir ve yazılı dil harflerle başlar"[29] dilbilgisine gelince, doğru söz ve yazının rehberi ve modelidir.[30] Kısa süre sonra yüksek ve düşük çeşitlilik arasındaki farkı ayırt edecek olan dilin doğruluğu üzerine otoriter yaklaşım burada resmedilmiştir.

Celadet Bedirxan, üzerinde 1919'dan beri çalıştığı tahmin edilen Kürt alfabesini *Hawar*'da yayınlar.[31] *Hawar*, alfabesi aynı zamanda tüm diller (veya lehçeler) kavramı için "genel", yani tüm Kürtler tarafından kullanılabilir olması istenen bir alfabedir. Fonetik ilkelere dayanarak oluşturmuş alfabe, bazı yerel ağızlara özgü sesleri hesaba katmaz ve Kürtçe olmayan sesleri de bir kenara bırakır.[32] Böylelikle, harf sayısı 31'e iner; her işaret bir sese karşılık gelir. Bu alfabe günümüzde kabul görmektedir. Günümüze dek

28. "Kürt edebiyat gelenek ve görenekleri üzerine uyarılar: Önsöz", *Hawar*, 1. Sayı, 15 Mayıs 1932 (Stockholm, *Weşanên Nûdem*, 1998, 1. Cilt, s. 33).

29. Celadet Bedirxan, "Bingehên Gramêra Kurdmanci" (Kurmancî Dilbilgisinin Temelleri), *Hawar*, 27. Sayı, 15 Nisan 1941 (Stockholm, *Weşanên Nûdem*, 1998, 2. Cilt, s. 656).

30. A.g.e., s. 689.

31. A.g.e., s. 688.

32. Celalet Bedirxan, "Elfabeya Qurdî" (Kürt Alfabesi), *Hawar*, 1. Sayı, 1 Haziran 1932 (Stockholm, *Weşanên Nûdem*, 1998, 1. Cilt, s. 48).

sadece bir defa, Celadet Bedirxan döneminde değişikliğe uğramıştır.[33] Söz konusu alfabe, Latin harfleriyle oluşturulmuştur. *Hawar* bölgede yaygın Latin harflerine geçiş hareketinden ve özellikle de Türkiye'de olanlardan ziyadesiyle etkilenmiştir. Kürtlerde Latinleşme sürecinde Türkiye'deki sorunların aynılarıyla karşılaşılmış, aynı tesirler görülmüş ve aynı meseleler söz konusu olmuştur. 1910'lu yıllarda bazı şahıslar olası bir değişime aykırı durmuş ve sert bir tavırla karşı çıkmışlarsa da 1920'lerde bölgesel bağlam izlenerek Latin harflerine geçiş gerçekleşmiştir. Sovyetler tarafından ileri sürülen Latin harflerine geçiş hareketlerini takiben ilk olarak Sovyet Ermenistan'ında (Ermeni harfleriyle bir alfabe de geliştirilecek ve kullanılacaktı) vuku bulur (Rondot, 1935, s. 23). İlk Latin harfli Kürtçe alfabe, 1910'lu yıllarda I. A. Orbeli tarafından geliştirilmiş Latince alfabeden geniş ilham alan bir Süryani olan, K. I. Marogulov ile Ereb Şemo'nun *Şıvane Kurd* adlı eseri olacaktır. Latin harfli, 37 harfi kapsayan bu Kürtçe alfabe 1927'de oluşturulmuştur. Erivan'da 9-15 Temmuz 1934 tarihlerinde gerçekleşen I. Kürdoloji Konferansı yeni alfabenin kullanımını tüm Sovyetler Birliği'ndeki İslami Cumhuriyetler için Kürtlerde zorunlu hale getirir (Eğitim için sadece Kurmancî kullanılacaktır). *Riya Teze* gazetesi tarafından 1938'e dek kullanılan Latin alfabesi, II. Dünya Savaşı'nın bitimine kadar da Sovyetler Birliği'nin tamamında kullanılacaktır; Stalin ile beraber Kiril alfabesine dönüş gözlenecektir (Blau, 1996).

Yeni alfabeyi sunan *Hawar* böylelikle Latin alfabesinin benimsenmesini meşrulaştırır: Latin harfli alfabe Batı'yı ve az veya çok doğrudan temsil ettiği moderniteyi yansıtır. Tüm "eğitimli uluslar"ın[34] kullandığı Latin alfabesinin sembolik ve maddi avantajları vardır. Son olarak da 1928'de Türkiye'de Latin harflerinin kullanımına geçilmesiyle, Kürtçenin de Latin alfabesine geçmesi kaçınılmaz olmuştur. Zaten Kürtlerin büyük çoğunluğu Türkiye'de bulunduğundan artık Latin harfleriyle Türkçe eğitim almaktadırlar. Latin harfli alfabeye geçiş bu Kürtler istikametinde yapılmalıdır: "Kürtçe, fonetiğin dayattığı gereksinimler hariç, mümkün oldukça biçim ve sesleri Türk harflerine uygun hale getirme yön-

33. Asıl değişiklik 1934'te işaretlerin uluslararası karşılıklarına uyum sağlamak için q ve k'nın karşılıkları tersine çevrilince gerçekleşmiştir.

34. *Hawar*, 1. Sayı, 15 Mayıs 1932 (Stockholm, *Weşanên Nûdem*, 1998, 1. Cilt, s. 32); Pierre Rondot, 1935c, s. 10.

temiyle Türkiye Kürdistanı'nda yaşayan ve Türk alfabesini bilen Kürtlerin, Kürtçe alfabeye erişimini kolaylaştıracağız."[35]

Bu dönemden itibaren bu alfabe, Kürt bağımsızlığını temsil eder. Celadet Bedirxan, yabancı dillerin etkisinden uzak bir Kürt alfabesi yaratmaktan ötürü kendini kutlar: "Bu alfabe bir bayraktır bağımsız edebi varlığımızın bayrağıdır."[36] Bu noktada akla, bazı milliyetçi ideologların dili "bayraklar, kıyafetler veya halk dansları vs ile aynı şekilde ulusun simgesi olarak" düşündüğünün altını çizen Benedict Anderson'un sözleri gelir (Anderson, 1996, s. 138). Dil yani bu "unwaved flag"[37] oldukça simgesel bir işleve sahiptir: Farklılığın, ayrıksı bir ulusal mevcudiyetin belirleyicisi olmuştur. Alfabesi ve kelimeleri bunun simgeleridir.

Sözcük dağarcığı çalışması aynı zamanda dile atfedilen simgesel işlevi ifşa eder. Celadet Bedirxan, sözcük dağarcığını ilgilendiren temel sorunlara yani Kürtçe kelimelerin kullanım sırasında yitmesine ve yerlerine yabancı dillerden ifadelerin kullanımına karşı uyarır. Kelimelerin bir kısmı halk gelenekleriyle, türkü, şiir, masal vs –ki derlenmelerinin bir faydası da budur– korunurken bazı kelimeler sonsuza dek yok olmuş olabilir. Böylelikle *Hawar* bu kelimeleri derlemeyi ve *ferhengoq* (sözlükçe) adı altında küçük bir sütunda derginin her sayısında yayınlamayı vazife edinir. Görünürlüğü dolayısıyla sözlük, standart dile hâkim olunduğunun ilk emaresi veya dile tamamen hâkim olma mecburiyeti olmaksızın bu standart dile önem verilmesinin işaretidir. Kelime dağarcığı meselesi, dilin saflığı sorunu ve yararını ortaya koyar. Bu yabancı kelimeler, yabancı dilbilgisi biçimlerinden daha somut ve fark edilebilir olduğundan, dilin içindeki baskıcı unsurun cisimleşmiş halidir. Metaforik bir savaş söylemiyle: "Her kelime bir siperdir ve kullanılmayan her kelime dilimizden çıkar ve yok olur, yerine bir yabancı kelime gelir ve böylece biz siperimizi kaybederiz. Böyle süren bir savaş sonunda teker teker tüm siperlerimizi ve nihayetinde muharebe alanını tamamen kaybederiz. Yani dilimiz, yaralı bir insan misali hasta düşer ve ölür."[38]

---

35. A.g.e.

36. Celadet Bedirxan, "Sê tarîxên Hawarê, 15 Gulan 1932, 18 Tebax 1935, 15 Nisan 1941" (*Hawar*'ın üç tarihi, 15 Mayıs 1932, 18 Ağustos 1935, 15 Nisan 1941), *Hawar*, 27. Sayı, 15 Nisan 1941, Stockholm, *Weşanên Nûdem*, 1998, 2. Cilt, s. 688.

37. Bkz. Michael Billig'in "Waved and Unwaved Flags" bölümü, 1995 (1997), s. 39-43.

38. Kamuran Bedirxan, "Di Dora Hevxistana Zmanan de" (Dil kavgası üzerine, *Hawar*, 3. Sayı, 13 Haziran 1932, Stockholm, *Weşanên Nûdem*, 1998, 1. Cilt, s. 64).

Alfabe ve kelime dağarcığı tamamen Kürtçe olacak şekilde oluşturulmuştur ve bunlar ulusun da kendine has oluşunun temelidir. Alfabe tüm Kürtçe konuşulan topluluklarda kullanılabilir. Kürt kendine özgülüğü içinde genellenebilir. Buna rağmen, Latin alfabesinin kabulü her yerde gerçekleşmez. Celadet, Tewfik Wehbi ile Irak'ta müşterek bir Latin alfabesinin kabulü için işbirliği içinde çalışmış olsa da[39] resmi olarak Arap harfli bir alfabe kullanılmıştır.[40] Birlik fikri ile ters düşülmüştür; *Hawar*'da muğlak bir yöntemle yapılan zaruri şivesel temelin seçimiyle de öyle.

Yeni alfabeyi tanıttıktan sonra *Hawar*, sistematik bir yöntemle Kürtçe dilbilgisini ortaya koyar. Dilbilgisinin iyileşmesi bir şivesel seçimi gerektirmektedir. Dilbilgisi üzerine ilk yazıların yayınlanmaya başlamasını takiben Irak Kürtleri dilin birliği için *Hawar*'da bir teklif çağrısında bulundular.[41] Cevaplar, sonraki sayılarda (21-23 arası sayılar) sunulacak olup; derginin 23. sayıdan sonra yayını askıya alınacağından, ne hakiki bir çalışmayla ne de Celadet Bedirxan'ın herhangi bir açıklamasıyla neticelenecektir. Cevaplar iki temel istikamettedir: Değişik şivelerden yola çıkarak oluşturulacak bir dil veya bunların içinden temel olacak bir şive seçmeyi önermektedirler. 1940'lı yıllarda *Hawar*, yeniden yayınlanmaya başlar ve dilbilgisi kurallarına sistematik olarak yer verir. Ancak, bir daha dil birliğini gündeme getirmez ve Irak Kürtleri de dergide kendilerini ifade etmezler. Bu durum, bir yandan iletişim eksikliğiyle diğer taraftan da derginin Arapça harfler kullanan kesimden kendini çekme tercihiyle açıklanabilir.[42] Kürtçede dil birliğine ilişkin önerilerin *Hawar*'da yayınlandığı dönemde Irak'ta dilin standartlaşması üzerine değişik işlevlerinin iyileştirilmesiyle

39. Celadet Bedirxan'a göre Türkiye ve Irak Kürtlerinde ortak alfabe girişiminin başarısız olma sebebi büyük ölçüde postanın ve insanların dolaşımına ve hatta tartışma olasılığına dahi tamamen engel olan sınırlar ve hatlar kaynaklıydı. Böylelikle, Celadet Bedirxan, Tewfik Wehbi'nin cevabını daha fazla bekleyememiş ve alfabesini *Hawar*'da yayınlamıştır. Aynı dönemde, Tewfik Wehbi, 1932'de Celcil John Edmonds ile işbirliği ile hazırladığı Latin alfabesini Irak'ta yayınlar. Bu alfabe, 1933'te *Xönderwarî Baw*'da sunulur. Bkz. Celadet Bedirxan, "Li ser Yekxtîya Zimanê Kurdî" (Kürtçenin birliği üzerine), *Hawar*, 10. Sayı, 23 Ekim 1932 (Stockholm, *Weşanên Nûdem*, 1998, 1. Cilt, s. 509). Aynı zamanda bkz. Pierre Rondot, 1935 c, s. 3-6; Amir Hassanpour, 1992, s. 373.

40. Kürtçenin Irak'ta standartlaşması üzerine Amir Hassanpour'a başvurunuz. 1992.

41. Hevindê Sorî, "Sehiti Le Bo Yeqîtîya Zimanê Qurdî" (Kürt dili için çağrı), *Hawar*, 16. Sayı, 15 Şubat 1933 (Stockholm, *Weşanên Nûdem*, 1998, 1. Cilt, s. 323-324).

42. İbrahim Ahmet'e göre, Hoshmend Othman tarafından alıntılanmıştır, 1987, s. 31.

birlikte yürüyen (özellikle basın ve eğitimde) önemli bir hareket mevcuttu. Bununla beraber, 23 Mayıs 1931'de ülkede oylanan yerel diller üzerine olan 74 sayılı kanun, Kürt bölgelerinde Kürtçenin –aynı zamanda Türkçe ve Arapça konuşulan alanlarda Türkçe veya Arapçanın yanında– kullanımını resmileştirmişti. Ancak bu ülke de Kürt birliğini tanımaya uzaktı. Kanun hazırlıkları güç olmuştu. Esasen, Manda yetkilisi İngiltere Irak'ta[43] resmi Kürtçenin birliğinden yanaydı, Irak hükümeti ise durumdan tedirgindi ve aksine dil çeşitliliğini ön plana çıkarmak ve böylelikle dil birliğine engel olmak eğilimindeydi.[44] Başbakan Nuri El-Said ve Irak Yüksek Komiseri Sir Francis Humphrys arasındaki yazışma, dil birliği konusunda Irak hükümetinin kaygılarını gösterir niteliktedir. Nuri El-Said, Irak'ta tek Kürtçe olduğu kanaatini doğuracak "Irak Kürtçesi" teriminin kullanılmamasını öneriyordu. "Irak Kürt lehçeleri" veya "Yerel Kürtçe" terimlerinin kullanılması daha uygun olacaktı.[45] Her şey aslında Irak Kürtçelerinin birliğini en aza indirgemek ve yavaşlatmak içindir; dillerin isimlendirilmesi bir kez daha kıymetlenmiştir. "Yerel Kürtçe" teriminin seçimi de çeşitliliği ve dar kapsamlı niteliği ön plana çıkardığı için Kürtler tarafından eleştirilmiştir.[46] Irak'ta Kürtçenin resmileşme meselesi Othman'ın vurguladığı üzere Ankara ve Tahran tarafından yakinen takip edilmiş ve hatta etkileri hissedilmiştir. Yerel diller üzerine kanunun çıkış noktası Bağdat ve Tahran arasında, ayrıca özellikle Kürtlere siyasi tanınma konusunda İngiltere'yi uzlaşmaya girmekle itham eden Ankara ve Bağdat arasındaki polemikti (Othman, 1987, s. 25-26). "Şive" seçimi üzerine tartışmalar Irak'ta 1959 yılına kadar gündemde kalsa da, Soranî konuşanlar tartışmasız (siyasi, sosyal ve sayısal olarak) baskın olduğundan Kürtçe yayınların dili çoğunlukla Soranî olmuştur. 1959 Eylülü'nde, I. Kürt Eğitimciler Kongresinde Irak'ta

---

43. A.g.e., s. 105-106. Tıpkı Suriye'deki gibi, Irak'taki ilk Kürt gazeteleri manda güçleri tarafından, Musul'a dair İngiltere ve Türkiye arasında muhtelif meseleler henüz çözülmediği dönemde, yazılı iletişim aracı olarak Kürtçenin gelişimi gibi desteklenmişti.

44. Hoshmend Othman, 1987, s. 25-26.

45. Nuri El-Said'in Sir Francis Humphrys'e 25 Şubat 1931 tarihli mektubu, a.g.e., s. 71-72 sunulmuştur.

46. Süleymaniye vekili, tanınmış edebiyatçı ve dilbilimci Emin Zeki, bu kanunu ve "yerel" terimini eleştirir. Mohamed Emin Zeki, *Dû Tegelay Besûd* (Beyhude İki Çaba), Bağdat, Mariwani Press, 1935, Amir Hassanpour tarafından alıntılanmıştır, 1992, s. 117, 157-158.

resmi edebi dil kesin olarak Soranîce seçilir. *Hawar* ise başka bir şivesel temele dayanan Kürtçeyi standartlaştırmaktadır.

Derginin son dizisinde, dilbilgisine ayrılmış yazılar düzenli olarak Kürtçe, *Gramera Kurmanci* (Kurmancî Dilbilgisi) adı altında çıkar.[47] Bu dizinin ilk sayısı olan 27. Sayıda, yayın kurulu yeni *Hawar*'ı ve derginin üstlendiği yeni görevleri izah eder. İlk yayın dizileri ve alfabenin dağıtımı sayesinde okuryazar bir Kürt topluluk oluştuğuna göre, bu kitlenin dili üzerine daha fazla bilgi edinmesi için derginin bundan böyle dil alanında daha ileri bir noktaya gitmesi gereklidir. Yayın kurulu, dilbilgisi yayınlarıyla Kürtçe eğitimi ve kitlenin yetkinleştirilmesini devam ettirmek arzusundadır. Bununla birlikte, burada tanıtılan dilbilgisinin Kurdi alfabe gibi tüm Kürtçe ağızlara uygulanabilirlik iddiası yoktur. Söz konusu olan *Kurmancî* dilbilgisidir. Kurmancî "Kurmanç halkının dilidir. Kurmançlar tarafından konuşulur, yazılır. Başka bir deyişle hislerini ve fikirlerini ifade ettikleri dildir"[48] şeklinde tanımlanmıştır. Yani Kürtçe ve Kurmancî arasında bir asimilasyon söz konusu değildir, Celadet Bedirxan, Kurmancî türü bir dilbilgisi yazma düşüncesindedir, hiçbir şekilde Kürtçe türünde[49] bir dilbilgisi yazdığını ileri sürmez. Ayrıca belirtilmesi gereken bir husus da *Hawar*'daki yazılarda Kurmanç teriminin daha çok kullanılmasıdır. Ancak, hem Kurmançları hem de Kürtleri nitelemek için kullandığı *millet* ifadesi durumu karıştırıyordu. Bu kullanım ya *Kurmanç* ile *Kura*[50] terimleri arasındaki karışıklığa ya da tek bir Kürt halkının ağızlara göre bölünmesine işaret ediyordu. Ayrıca, Celadet Bedirxan, *Hawar*'ın Kurmancîsi'nin birden çok Kuzey Kürtçesi'nin bir bileşimi olduğunu ifade etse de, çok sayıda araştırmacı nihayetinde bu dilin son derece yerel olduğunu ve Celadet'in de doğduğu yer olan Botan bölgesinin ağzına denk düştüğünü belirtmiştir. (Kreyenbroek, 1990; Tejel Gorgas, 2007). Dolayısıyla bir sentez olarak sunulan bu Kurmancî aslında daha çok bölgesel bir versiyon olan *Botani* üzerine kurulmuştur. Bu diyalektikal temel, çeşitli

47. İlk dizide bu yazılar Fransızca çıkıyordu.

48. Celadet Bedirxan, "Bingehên Gramera Kurdmancî" (Kurmancî Dilbilgisinin Temelleri), *Hawar*, 27. Sayı, 15 Nisan 1941 (Stockholm, *Weşanên Nûdem*, 1998, 2. Cilt, s. 695).

49. "*Hawar*'ın yeniden çıkması", *Hawar*, 27. Sayı, 15 Nisan 1941 (Stockholm, *Weşanên Nûdem*, 1998, 2. Cilt, s. 697).

50. Bu iki terim Kurmancî konuşanlar tarafından sıklıkla birbirinin yerine kullanılır.

sebeplerle açıklanabilir; bölge Kürtçenin belli başlı klasik yazarlarının doğuşuna şahitlik etmiştir. Bedirxan ailesi bölgedendir, Celadet bu yerel dile aşinadır. Bu seçim Türkiye'deki tekel Kürt hareketi için Bedirxanların girmiş olduğu mücadelenin içinde yer alır (Tejel Gorgas, 2007, s. 301).

Hawar ile Kürtlük dil üzerinden tanımlanır ve bu tanım Kürt hareketinin içinde süregelecektir. Celadet Bedirxan bu konuda öfkelidir: "Oğul, ne utanç! Ne rezalet! Ya dilinizi öğrenin ya da Kürt'üm demeyin. Dil olmadan, sizin için onur değildir; bizim içinse büyük utançtır."[51] Kürtçe konuşan Kürt'tür. Dil bu dönemde neden bu denli önemli bir simgesel öneme kavuşmuştur? Bu durum, Celadet Bedirxan'ın derginin birinci yılını kutlayan yazısı ışığında aydınlığa kavuşur: "Bilinmesi gerekir ki dil aynı zamanda mevcudiyetimizin koşuludur ve dil olmadan uluslar topluluğunda ne bağımsız bir millet olarak yaşayabilir ne de öyle görünebiliriz. Bu husus, tüm halklar için aynıdır; özellikle de gaddar bir halkın egemenliğinde olanlar için. Baskı altındaki halklar, egemenlere karşı varlıklarını iki şeyle, iki etkin silahla korurlar. Biri din, diğeri de dildir."[52] Eğer dil, asimilasyona karşı bir halkı korumakta dinin eşitiyse, neden dil, Kürt kimliği konusunda en önemli göndergedir? Asimilasyon politikaları, Türkiye'de işlemekteydi ve Kürt halkının devamı için son derece tedirgin edici olarak algılanmakta ve *Hawar*'ın yazarları tarafından sert bir şekilde eleştirilmekteydi.[53] Bu bağlamda dil, Kürtlerin hayatını devam ettirmesi için esastır: "Doğdukları topraklardan sürgün edilmiş ve Türklerin arasına dağıtılmış olan Kürtler, yüzyıllar geçtikçe anadillerini unutacaklar, gelenek ve göreneklerini kaybedecekler, Türklüğe asimile olacaklar ve Türkleşeceklerdir" (Bedirxan, 1997, s. 5). Dil önemini, Kürtlerin birbirlerini tanımlamak için kullanabilecekleri tek ayırıcı kimlik öğesi olmasından almaktadır. Türkiye'de asimilasyon politikaları uygulanırken, Kürt milliyetçileri yeni oluşan Kürt "ulusu" için şimdiden

51. Celadet Bedirxan, "Sê tarîxên Hawarê 15 Gulan 1932, 18 Tebax 1935, 15 Nisan 1941" (*Hawar*'ın üç tarihi, 15 Mayıs 1932, 18 Ağustos 1935, 15 Nisan 1941), *Hawar*, 27. Sayı, 15 Nisan 1941 (Stockholm, *Weşanên Nûdem*, 1998, 2. Cilt, s. 688).

52. A.g.e., s. 404-405.

53. 1934'te Celadet Bedirxan, sürgün yasasını inceleyen ve Kürtlerin Türklüğe asimile edilmesini kınayan bir kitap yazmıştır: *Kürt Sorunu Üzerine, Kürtlerin Sürgün Edilmesi ve Dağıtılması Yasası*, Avesta Yayınları, 1997 (1934).

tehdit altında hissediyorlardı. Kürtlerin Türkleşmemesi, oluşmakta olan Türk ulusu içinde erimemeleri için bu tehditle mücadele etmek gerekiyordu ve bunun için açıkça bir farklılaşma politikasına ihtiyaç vardı. Çözümler nelerdi? Devletin toprak sınırları içinde bundan böyle karışmış oldukları nüfustan ayrılmak için belirleyiciler neler olacaktır? Tam olarak bu bağlam dikkate alındığında dil, asimilasyona karşı mücadelede en temel öğe olarak ifade edilir ve ayırt ediciliği simgeleştirir. Türkiye'deki Hıristiyan halkların durumunun aksine, egemen olunan ve egemenin dini aynı olunca bir muhafaza ve farklılaşma unsuru olamaz.[54] Celadet Bedirxan devam eder: "Eğer ezenle ezilenin dini aynıysa o vakit elde tek bir silah ve rabıta kalır, dil. Biz Kürtlerin durumu böyledir. Üç halkın ve üç Müslüman devletin boyunduruğu altındayız, bizim çoğunluğumuz da Müslüman; biz ve bizi ezenler aynı dindeniz. Ve üçü de bizi kendi uluslarının içinde eritmek için sıkı çalışıyor."[55]

Böyle bir bağlamda dil, mümkün olan tek ayrıştırıcı unsur ve mevcudiyeti korumaya yönelik tek elemana dönüşür. Bir şekilde elenerek seçilmiştir.[56] Esasen, Frederik Barth'ın ardından araştırmaların bir kısmının gösterdiği üzere milliyetçilik, milli kimlik ve onu tanımlamak için seçilen kıstaslar sadece topluluklara has özelliklere bağlı değil ayrıca komşularına hatta bazen topluluk ona rağmen farklılıklar içinde oluşmaya çalıştığından "baskıcı"ya bağlıdır.[57] Anne-Marie Thiesse, *La création des identités nationales* (Milli Kimliklerin Yaratımı) adlı eserinde, ulus adını hak eden her milletin sergilemesi gereken simgesel ve maddi öğelerin "check-list"inin günümüzde bilindiğini ve oluşturulduğunu belirtir. Tarih ve ecdat, kahramanlar, dil, anıtlar ve kutsal mekânlar,

54. Yazar genellikle Türkçe konuşsalar da kimliklerini korumuş ve bağımsızlığa onları farklılaştıran dinleri sayesinde ulaşmışlarıdır diyerek Rumlar ve Ermenilerden bahsediyor. İmparatorluğun Hıristiyan unsurları zaten millet sisteminin içinde ayrı bir varlık olarak tanınmıştı.

55. Celadet Bedirxan, "Heyîneqe yeksalî" (Varoluşun Bir Yılı), *Hawar*, 20. Sayı, 8 Mayıs 1933 (Stockholm, *Weşanên Nûdem*, 1998, 1. Cilt, s. 405).

56. Bu durumu zamanında Kürtlerin ilk dini olan Ezidilik üzerinden açıklayabiliriz. Böylelikle din, Kürtleri ayırt edilebilir kılıyordu. Burada tekrar Fransızların etkisi güçlüdür: Roger Lescot,1938'de Ezidiler üzerine bir eser yayınlamıştır (Cebel Sincar ve Suriye Ezidileri Üzerine Alan Araştırması, Şam Fransız Enstitüsü Hatıratı).

57. Bilhassa Cristophe Jaffrelot, 2003 ve Thomas Hylland Eriksen, 1993, Kürt milliyetçiliği üzerine ise Abbas Vali, 2003 çalışmalarına da başvurulabilir.

folklor, çevre, zihniyet, bayraklar vs. Savundukları veya yaratmaya çalıştıkları ulusun milli kimliğini inşa etmek için gerekli tüm milliyetçilik bu listede mevcuttur. Böylelikle, milli kimlik "üreticileri" aynı temel kategorileri, bu aynı nesnel ölçütleri kullanırlar, tanzim ve montaj ise daima farklı olur. Anne-Marie Thiesse burada Ovar Löfgren'in[58] "do-it-yourself kit" (kendin yap çocuk) fikrini ele alır. Ayrıca bu montaj, şüphesiz başka ve komşu kimliklere de bağlıdır. Bazı kültürel öğeler (veya "nesnel ölçütler") bağlamsal görünürlüklerinin büyüklüğü dolayısıyla bu şekilde imleyici olarak imtiyaz kazanır; "diyakritikal işaretler" veya "işaretler" olarak kabul edilecektirler. "nesnel" ölçütler bu durumda kendini tanımlamak (ve dolayısıyla diğerlerinden ayrışabilme için de) hatta ileride harekete geçmek için kullanılabilir kaynaklar olarak düşünülebilir.

Bu perspektifte, dil temel kategorilerden sadece biridir ve bazı bağlamlarda imleyici görevini üstlenir. "Etnik" grubu "kültür temeli" veya milli grubun "ecdad"ı olarak görmeden, ortak temsillere dayanan bir sosyal veya kimliksel inşa kuruluşu şeklinde görerek etnik boyutu milliyetçilik kuramlarıyla yeniden birleştirmek faydalıdır. Günümüzde kendini kavrayış ile Kürtlük tanımı arasındaki ilişki önem arz etmeye devam ediyor. 2004 yılında Kürt editör ve yazar Fırat Cewerî birebir aynı ifadeleri kullanır: "Renk, din ve dil hakları farklılaştırır. Kürtler ve Türkler aynı renk ve aynı dindendir. Sadece dil onları ayrıştırabilir. Eğer dil ortadan kalkarsa Kürtlerin de varlığı sona erer."[59] Kürt, Kürtçe konuşandır. Dil, milletin kaynağı olmasa da, kendi başına varlığını simgeler. Ancak, henüz türetilen dil şimdiden tehdit altındadır. Dilin "millileşmesi" üzerine çöken tehdit gibi tamamıyla yeni bir yaklaşımı gerektiriyor.

---

58. Ovar Löfgren "The Nationalization of Culture" *National Culture as Process*, yeniden basım, *Ethnologica Europea*, XIX, 1, 1989, s. 5-25, Anne-Marie Thiesse 2001 (1999) s. 13 tarafından alıntılanmıştır.

59. Fırat Cewerî, "Ziman Bingeh û Çavkaniya Edebiyatê ye" (Dil, Edebiyatın Temeli ve Kaynağıdır), *Vesta*, 3-4. Sayılar, s. 138. Bedirxan'ın Ermeniler ve Rumları örneklediği gibi, Fırat Cewerî de dinleri sayesinde farklı kalabilmiş ve kimliklerini korumuş olan Yahudilerden söz eder.

Dili ulusal kimlikle birleştiren söylem zuhur ettiğinde ve gitgide artan asimilasyon tehlikesi peyda olunca bir hayli nitelik sıfatı dile eklenir. Jeneolojik hatta hagiografik türdendirler. İlk Kürt dergilerinde, günlük dilde ataların dili anlamına gelen *zimanê bav û kalan* ifadesi (tam anlamıyla "babalarımızın ve dedelerimizin dili") mevcuttur. Dil halkın köklerine bağlıdır. Ancak *Hawar*'la, bu ecdat ifadesi yine kullanılsa da biçim ve yön değiştirdi. Soy kütük kavramı genişledi. Sadece ataların dili değil, herkesin, geniş bir ailenin dili söz konusuydu: "Zimanê bav û bapir û dê û dotmanan."[60] Babaların ve dedelerin, annelerin ve kuzenlerin dili (bu dönemden itibaren kadınların dili koruma konusunda görevleri vurgulanır). Bu ifadenin günlük dilde bir anlamı olmasa dahi dilin ulusal kavranışını izah eder. Dil geleneğe, Kürt halkının atalarının varoluşuna bağlıdır. Dil topluluğu, ulus metaforu üzerinden gerçek bir aile olarak sunulmuştur. Ailede kadının yerini alması da manasız değildir. Kadın dili masalları, şarkıları ve ananeleri iletir. Genellikle okumamış olan kadın, ulus içinde aileye bir yabancı dil istilasına karşı bir kale olarak telakki edilir. Söylemin apaçık yenilikçi diğer öğesi de çok sayıda nitelik sıfatı kullanımı ile dilin değerlendirilmesidir. Geliştirilen örnek, Kürtçenin o dönem içinde bulunduğu durumdan ileri gelmektedir: Hâkimiyet, asimilasyon hatta yok olma tehditti. Türkiye'de şekillenen Kürt dili imajını itibarsızlaştıran söylemin karşısında potansiyel okurların ve dili konuşanların ilgisi çekilmeli hatta sempati kazanılmalıydı. Ton dayatmacıydı ve öyle kalacaktı. Aslında dilin araçları çok zayıftır: Müdafaa için elinde sadece bir dergi vardı. Öte yandan, övgülere boğan sıfatların kullanımı dil üzerine yapılan milliyetçi söylemlere hastır ve bazen de diğerlerine karşı dile değer kazandırmayı hedefler. Dil, çatışma içinde metaforik olarak düşmana da dönüşebilir. Kürt dilinin içinde bulunduğu hâkimiyet altındaki dil konumunu gözler önüne seren bu söylem şekli *Hawar*'la doğmuş ve günümüze dek süregelmiştir. Dilin niteleyicileri çok az değişmiştir. Derginin yazarlarına göre "Kürt dili, özgün Kürtçe" "çok güzel, çok zengin ve renkli", "saf ve hoş" bir

60. Lacê Henê, "Sehitî Le Bo Yekîtiya zimanê Kurdî" (Kürt dili İçin Öneri), *Hawar*, 23. Sayı, 25 Temmuz 1933, Stockholm, *Weşanên Nûdem*, 1998, 1. Cilt, s. 610.

dildir.[61] Şiirsel biçimin kullanımı da benzer bir kilit rol oynar; şiir erişilebilir bir propaganda aracıdır.

1990 ve 2000'li senelerde, neredeyse tüm Kürt dergileri bir yandan dili ecdatla ilişkilendiren diğer yandan dilin niteliklerine yumuşaklığına ve güzelliğine önem atfeden benzer söylemler kullanıyordu. Halka veya millete bağlı olan dil, temel varoluş şartlarından biri olarak kabul görmeye devam ediyordu: Zimanê netewî (ulusal dil) ifadesi sıklıkla kullanılıyordu.[62] Nihayetinde, söylem daha da korku içinde sürüyor ve bu dilin gördüğü baskıyı ortaya çıkarıyordu: "Yasak bir dil"di (*zimanê qedexekirî*).[63] Aynı zamanda onu konuşanlar tarafından terk edilmişti: "Öksüz bir dil"di (*zimanê bêxwedî*). Zaten sıklıkla üzerine titrenmesi gerekilen bir çocuğa benzetilirdi. İleride göreceğimiz üzere Kürtçe eğitim için yapılan son kampanyaların da sloganları bunların üzerinde duruyordu; "dilinizi koruyun!" (*li zimanê xwe xwedî derkevin!*)

Bedirxanların İktidarının Tesisi

Kürt hareketinin başlangıcından beridir Bedirxan ailesi hareketin içinde ün salmıştır. Bu durum basın için de aynıdır. İlk gazete 1847'de tasfiye edilen Botan Emiri'nin soyundan gelen bu aile tarafından yayınlanmıştır. Bu durumdan dolayı, aile son kertede itibar görür ve elde ettiği bu nüfuzu sürdürmeye gayret eder. Emirlikler bu tarihten sonra tasfiye edilse de, Celadet ve Kamuran Emir olarak adlandırılır ve bu sıfatla kabul görürler. Celadet, Herekol Azizan müstear adını kullanmış, bu hanedan ailesinin adı da itibarını arttırmıştır. O dönem dergiyi yayınlayanlardan biriyle, Ehmed Leleşî ile yapılmış söyleşiye bakarsak, *Hawar*'ın Kürtler tarafından makbul sayılmadığını söyleyebiliriz. Aksine, çoğunlukla dine karşı hatta düşman olarak kabul edilmiştir. Yine Ehmed Leleşî'nin söylediğine göre, dergi genellikle Celadet Bedirxan'ın

---

61. "Zimanê Qurdî, qurdiya xwerû". Kamuran Bedirxan "Edebiyata Welatî" (Yurttaşlarımızın Edebiyatı) Hawar, 1. Sayı, 15 Mayıs 1932, Stockholm, *Weşanên Nûdem*, 1998, 1. Cilt, s. 27; "Zimanêkî pir sêrîn û zehf rengîn; zimanê wan ê Kurdî e pak û delal", Lacê Henê, "Sehitî Le Bo Yekîtiya zimanê Kurdî" (Kürt Dili İçin Öneri), *Hawar*, 23. Sayı, 25 Temmuz 1933, Stockholm, *Weşanên Nûdem*, 1998, 1. Cilt, s. 608-610.

62. Örneğin bkz. *Jiyana Rewşen*, 7. Sayı, Nisan 1997, s. 2. Yazar Mehmet Uzun'a göre dil "ulusların sureti"dir (ziman ruhê miletan e). Bkz. M. Uzun, Pêlîn, 1. Sayı, Kış 1999, s. 51.

63. Örneğin bkz. İbrahim Seydo Aydoğan, *Pêlîn*, 2. Sayı, İlkbahar 1999, s. 8.

tanındığı ve soyunun bilindiği yerlerde satıyor ve olumlu karşılanıyordu.[64] Ayrıca, Türkiye'de Kürt kültürel alanı o zaman boş ve faaliyete elverişliydi, Bedirxan ailesi de Fransız oryantalistlerin desteğiyle bu alanı değerlendirdi. Jordi Tejel Gorgas şöyle ifade eder: "Bedirxan kardeşlerin kültürde dilbilimsel ve kültürel sermayelerini değerlendirebilecekleri bir alan buldukları ve böylece Fransız manda yetkililerinin olduğu kadar Kürt entelektüel çevrelerinin, Türk hükümetinin hatta Avrupalı oryantalistlerin gözünde de vazgeçilmez aktörlere dönüştüğü aşikârdır" (Tejel Gorgas, 2007, s. 275). Miras aldıkları ve sürekli olarak zenginleştirdikleri kültürel sermayenin yanında soy ağaçlarından gelen sermayeyi ve eski "prens" unvanlarını da değerlendirebilme imkânları vardı.

Bedirxanlar, bir yandan Kürtlüğü diğer taraftan Kürt dilini inşa etme vazifesini üstlenerek normları oluşturan ve üreten konumunda yer alıyordu. Kültürel ve dilbilimsel alanda tek yetkiliydiler. Bu salahiyet, yaşamları boyunca yer alacakları makamlarla üne kavuşacak ve güçlenecekti. Standart bir dili doğuracak olan derginin yönetimi, radyo programlarında yapımcı olmak vs. Bu nüfuz, 1948 yılında Kamuran Bedirxan'ın Paris'te Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Enstitüsü'nde Kürtçe kürsünün başına geçmesiyle tasdik edilmiş oldu (1970'e dek bu kürsünün başındaydı). *Hawar* döneminden beri, Celadet ve Kamuran kültürel faaliyetleri dolayısıyla dergide övgü topluyordu.[65] Bununla birlikte, *Hawar*'la bağdaştırılan ve bir ulusal kahraman gibi sunulan Celadet bazı zamanlar kardeşini gölgede bırakıyordu.

Fakat bu iki kardeş birbirlerine de övgüler diziyordu. Bu konuda en güçlü örnek Herekol Azizan imzasıyla yayınlamış olan "Zilamek û Zimanêk" yazısıdır.[66] Celadet Bedirxan burada,

---

64. Ehmed Laleşî ile söyleşi, *Azadiya Welat*, 18-24 Mayıs 2002, s. 8. Laleşî'nin her geldiğinde yaklaşık bir ay Türkiye'de kaldığını belirtilir. İlk olarak iki köye uğrardı. Köy ahalisinin tamamı Beyrut ve Şam'da hamallık yapmıştı ve Bedirxan kardeşleri tanıyordu.

65. Cigerxwîn "gururlu, ince ve derin mîr, sanatçı Mir Celadet Bedirxan'a" bir şiir adamıştır (Mîrê zirav û giran û serfiraz û hûnermend Mîr Celadet Bedirxan). Bkz. "Ji bona Hawarê" (*Hawar* için) *Hawar*, 6. Sayı, 8 Temmuz 1932, Stockholm, *Weşanên Nûdem,* 1998, 1. Cilt, s. 495. Mustafa Milli şiirini hem *Hawar*'a hem de Bedirxan kardeşlere ithaf etmiştir: "Ziyareta Hawarê" (Hawar'da hac) *Hawar*, 12. Sayı, 27 Kasım 1932, s. 522-523.

66. Herekol Azizan, "Zîlamek û Zimanêk" (Bir Adam ve Bir Dil), *Hawar*, 40. Sayı, 28 Şubat 1942, Stockholm, *Weşanên Nûdem,* 1998, 2. Cilt, s. 944-946.

İbraniceyi dirilten ve ulusal dil haline getiren Eliezer Ben-Yehuda'nın deneyimini anlatır (Ben Avi, 1998). Yazının sonunda Kürtlerin durumuna geçer ve Kürtlere Ben-Yehuda'nın tavsiyelerine kulak vermelerini salık verir.

Dili tesis eden Celadet Bedirxan *çok yönlü* bir figürdür. Siyasi bir kişiliktir, aynı zamanda dilbilimci, yazar ve editördür. Türkiye'de 20. yüzyıl Kürtleri için entelektüel-yazar-editör modeli olmuştur.[67] Celadet, tüm diğer Bedirxanlardan daha fazla ulusal (özellikle de edebi) kahraman olarak konumlanmışlardır. Edebiyat dergilerinde sürekli olarak ondan bahsedilir, övülür ve örnek olarak sunulur.[68] Mehmet Uzun'un (*Kader Kuyusu*) Bîra Qederê kitabının da kahramanı olur. Başka metinlerde, kahramanlar veya anlatıcılar onunla bilhassa dil veya yazarlık sorunlarını tartışırlar; bir rehber olarak takdim edilir. Hesenê Metê'nin öyküsü Epilog ve İbrahîm Seydo Aydoğan'ın *Pelîn* dergisine[69] giriş metni "Mîr" ile kaygılı ve ilham güçlüğü yaşayan bir yazar arasında ve yine Mîr ile bir genç edebiyat insanı, yazar ve dergi editörüyle arasında geçen diyaloglar aktarılır. Celadet dirilmiştir, orada bir dost, ilham verici ve danışman olarak yer almaktadır. İbrahîm Seydo Aydoğan'ın metni *Pelîn* dergisinin yayınına Mîr ile bu hayali "karşılaşmaların" sonrasında başladığını vurgular. Dergi, saygı ifadesi olarak metinlerini düzenli bir şekilde yayınlar. Bedirxanlar, bilhassa Celadet artık kahraman olarak kabul görecektir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve bir Kürt Devleti'nin bir kez daha gerçekleşmemesinin oluşturduğu dönemsel dönüm noktası, dilin kimlik ölçütü olarak yeniden tanımlanmasında kilit bir andır. Bundan önce, dil ulusal bilince dokunmak hatta gelişimine ve bu ulusun özgürleşmesine yardımcı olan araç olarak algılanıyordu. Eğitim ve iletişim dili olacak müşterek bir dil oluşturmak için çabalanıyordu. Matbaalardan (ve okullardan) yayılacak bu müşterek dil, tüm yerel şivelerin üzerinde yer alacak ve müşterek

67. Bu durum Kurmancî konuşan Kürtlerin tamamına genişletilebilir: Sözgelimi, Irak Kürdistanı'nın Kurmancî konuşulan bölgesi olan Duhok'ta da "Celadet Bedirxan" kütüphanesi açılmıştır.

68. *Pelîn* dergisi 1. Sayı, s. 3'te şöyle geçer: "Yasak tarihte altın harflerle yazılmış isimlerden biri: Bedirxan" (Yek ji navan heye ku di diroka qedexeridî de bi herfên zêrîn hatine nivisandin); *Rewşen* 11. Sayı, Temmuz 1993, s. 5-8. "Entelektüellerin miri yüz yaşında: Mîr Celadet Bedirxan" (Sedsaliya Mîrê Rewşenbîran: Mîr Celadet Bedirxan).

69. *Pelîn* dergisi,1. Sayı, 1999, s. 2-9.

bilgi birikimini ileterek gerçekten de Benedict Anderson'un kullandığı anlamda hayali bir cemaati ortaya koymaya yani etkin bir dayanışma meydana getirmeye yarayabilirdi. Ancak bu topluluğun gerçekleşmesi için gerekli alan olmayacaktı. Devlet eksikliğinin yanı sıra inşa edilmesi gereken cemaatin temelini oluşturan bölünme (Türkiye'de), Kürt dili ve kültürüne dair yasak ve baskılar dilin temsillerini kimliksel gönderge olarak değiştirdiği gibi basılı yayının –ki burada kastedilen tam olarak Kürtçe basındır– rolünü dahi değiştirmiştir. Kürtlerin milli bir farklılık sureti olacak bir "ulusal" dil fikri elitlerin arasında yayılır. Tüm topluma ait taşıyıcı bir dil fikri ise yok olmadı ancak dil farklı bir simaya büründü: Kürtlerin farklılığını somutlaştırdı ve simgeledi. Bununla beraber, bölünme ve uluslararası sınırların kıt geçirgenliğinden ulusal iddia taşıyan çok sayıda farklı Kürtçenin oluşumu bilgisi akıyordu. Bu dönemden itibaren Kürt dillerinde bölünme billurlaşmıştır.

4
Farklı İdeolojiler ve Dilin Biçimleri

Hawar dergisi, Türkiye'de her tür kültürel ve siyasi Kürtlük ifadesinin imkânsız olduğu bir dönemde Suriye'de çıkıyordu. Ülkede giderek artan bir ivmeyle 1950'li yılların sonundan itibaren önce Kürtçü ardından milliyetçi bir söylem belirdi. Bu durumu olanaklı kılan 1950'den sonraki çok partili iktidar ve Türkiye'de etkisi hissedilen Irak'taki Kürt hareketinin büyümesiydi. Bu bölümde, 1960'dan günümüze çoğulluk arz eden Kürt hareketinin bazen muğlak olan siyasetini, dile ilişkin temsillerini ve pratiklerini resmetmeye çalışacağız. 1960'lı senelerden beri hareketin farklı akımları Kürtlüğü, tarihi ve Kürtçeyi keşfeder ve keşfettirir. Bu yeniden keşfetme hareketi, Kürtçenin kullanımı üzerine çöken yasak dolayısıyla zor bir bağlamda ve ender olarak gerçekleşse de,

1991'den itibaren yasağın kalkmasıyla büyümüştür. Yeniden keşfetme hareketine rağmen, çift dillilik ve *diglossia* dilbilimsel pratikleri etkilemiştir. Türkçe kamusal ve bilhassa siyasi alanın dili olarak ortaya konulmuştur. Yüzyıl değişirken (PKK liderinin tutuklanması, Kürt Belediye başkanlarının ve mebusların seçimi ve kültürel çeşitlilik söyleminin meşrulaşmasının iz bıraktığı yüzyıl) birleşik ve siyasi Kürt dünyasında dilbilimsel meseleye dair ilginç bir taraf yeniden gündeme gelmiştir.

"Doğuculuk"

Neredeyse 30 yıllık sessizliğin ardından, 1950'li senelerin sonunda Kürtçülük ifadesinde bir yenilenmeye imza atılır. Bu yenilenme, Kendal Nezan'ın "estistes" (doğucu) olarak niteledikleri̇nin eseridir. "Doğucu" ifadesi, doğunun gelişimi ve kalkınması için mücadele eden bu hareketi nitelemek için kullanılır (Nezan, 1980, s. 74) ve 1958 Temmuzu'nda Irak'ta gerçekleşen devrimin akabinde tezahür eder. Doğu meselesi o zaman esas olarak bir azgelişmişlik sorunu olarak algılanmıştır (Gündoğan, 2005). Kendal Nezan'a göre, adının da açık ettiği üzere *İleri Yurt* gazetesi Doğuculuk konusunda ilk ünlenen kurumdur. Ağustos 1959'da Musa Anter imzalı Kimil adında Kürtçe kısa bir metni yayınlaması dolayısıyla çıkan skandal sonrası gazete kapatılmış, görevliler tutuklanmış, avukatlar, mühendisler ve üniversite öğrencileri ile birlikte hapse atılmıştır.[1] Başta *Dicle-Fırat*, *Deng* (Ses), *Roja Newe* (Yeni Gün) veya *Barış Dünyası* olmak üzere başka yayınlar da bu eğilimleriyle tanınmıştır. Söz konusu dergiler doğuda politikaları sertleştiren ancak nispeten siyasi bir serbestiyet de sunan (düşünce ve basın özgürlüğü, bağımsız dernekler ve sendikalar kurmak gibi) 27 Mayıs 1960 askeri darbesinden sonra çıkmıştır. Bağlamdan yararlanan bu dergilerin ömrü çok kısa olmuştur. Tamamı, 1963 Haziranı'nda kapatılmış, 6 Haziran'da tüm yöneticileri ve yakınları hapse atılmıştır. Aralarında *Dicle-Fırat*'ın sahibi Edip Karahan, *Deng*'den Ergün Koyuncu, Mehmet Serhat, Yaşar Kaya, *Roja Newe*'den Doğan Kılış Şıhhesenanlı ve Hasan Buluş, aynı zamanda *Dicle-Fırat* ve

1. 49 kişi mahkemeye çıkarılmış ve hapse atılmıştır. Grup bu sebeple "49'lar" olarak bilinir. Konuya dair bkz. Azat Zana Gündoğan, The Kurdish Political Mobilisation in 1960's [1960'larda Kürt siyasi mobilizasyonu], The Case in the Eastern Meetings. [Doğu Mitingleri Vakası] Master tezi, Ankara, 2005.

Deng'den Musa Anter, TİP üyesi ve Sosyal Yayınları'nın kurucusu Enver Aytekin'i sayabiliriz.

Tüm bu dergiler, siyasi engellerden ekonomik ve kültürel gelişimine dek doğunun problemleriyle ilgileniyordu. Ve tamamı, Kimil'den beri, aynı zamanda Kürtçeye hatırı sayılır derecede önem veriyor ve yasaklara rağmen bu dilde yazıyorlardı. Sözgelimi, Edip Karahan, Reşo müstear adıyla içinde Kürtçe birkaç pasajda bulunan kısa hikâyeler yazıyordu. Karahan, *Dicle-Fırat*'ın son sayısında (Mayıs 1963) tamamen Kürtçe bir öykü olan Heydo û Heso'ya (Heydo ve Heso) imzasını atar. Bu ülkede yeni bir fenomendir; çift dilli *Deng* dergisinin hedefi elbette "Doğu'nun yaralarını sarmak"tır[2] ancak bunu aynı zamanda Kürtçe gerçekleştirmektir. Kürtçe çıkması kararlaştırılan dergi, böylece ister istemez dil ve yazım biçimleri üzerine tartışmaları yeniden başlattı. Bu dergilerde Türkiye'de yasadışı olarak varlığını sürdüren medrese çıkışlı okuryazar kitlenin sürdürdüğü gibi Arap harfleri kullanılmıyor, Latin harfleriyle yazılıyordu. Deng, Türkiye'de Kürtçenin tamamen yenilikçi kullanımıyla "yeni bir yol" açmıştı. 1960'lı yılların ikinci yarısında, Kürtçe 5 eser yayınlandı. Mehmet Emin Bozarslan'ın *Kürtçe Alfabe* kitabı 1968'de yayınlandığında yasaklıydı ve yazarı dört ay hapis cezası aldı.

Irak'taki Kürt hareketinin büyümesiyle ve Türkiye'de elverişli görünen siyasi iklimle desteklenen dönüm noktası bu nedenle önem arz eder. Bağdat, Kahire ve Erivan'dan yayınlanan radyo programları da Kürtçeyi Türk topraklarına soktu. Kürt gazetelerinde Kürtçenin hassas ve çekingen varlığı da henüz tüm siyasi oluşumlardan bağımsızdı. Zaten o dönem, herhangi bir Kürt partisi mevcut değildi. Siyasi olarak bir bağı olmasa da Doğuculuğun, dilin tanınması da dahil olmak üzere çok sayıda talebi vardı. Hatta Mehmet Emin Bozarslan'ın, diğer sosyal meselelerin merkezine dil meselesini yerleştiren *Doğu'nun Sorunları* kitabı dikkate alındığında asıl talebin bu olduğunu söyleyebiliriz (Bozarslan, 2002 [1966]). Eser, Doğu'nun ekonomik, sosyal ve kültürel gecikmesini kabahatli bulur. Kültürel gecikme düşük eğitim ve yüksek eğitimsizlik oranlarına bağlıdır. Bu sorunlar dilbilimsel olguyla doğrudan ilişkilidir: Aynı dili konuşmayan ve aynı kültürü paylaşmayan öğretmen ve öğrencisi arasındaki anlaşmazlık Kürtçe konuşan

2. "Armanca Dengê derd u kulê rohılat dermankırıne." Arka Kapak. *Deng*, 1. Sayı, 15 Nisan 1963 (Malmîsanij Lewendi, 1992 [1989-1992]) s. 153'te tekrar yayınlanmıştır.

nüfusun tüm bilgi kaynaklarının önüne set çekiyor (radyo, basılı yayın) ve kültürel gelişmeyi durduruyordu (Yazara göre Doğu'nun kalkınmasında en temel noktalardan biri). Mehmet Emin Bozarslan medyanın gelişiminin yanı sıra Doğu'da yaygınlaştırılmış eğitimi öneriyordu. Medya, eğitim ve nihayetinde bütünüyle Kürtçe bir yaşam Doğu'nun sorunlarına çözüm olarak sunulmuştu.

Doğu'nun ekonomik ve sosyal gelişimine dair bu hareket, 1960'lı yılların sonuna dek sürdü. 1967 sonbaharında bölgeyi sallayan ve sonucunda DDKO,[3] Devrimci Doğu Kültür Ocakları'nın kurulacağı büyük toplantılarda hareketin taleplerinin güçlü tesiri oldu. 1971 askeri darbesi bir öncekinden daha çetindi. Yukarıda ismi geçenlerin neredeyse tamamı ve başka birçok kişi 1971'de kapatılan DDKO veya TİP davası (aynı zamanda Türkiye Kürdistan Demokratik Partisi-Partiya Demokratikâ Kurdistanê-Tirkiyê/PDK-T) çerçevesinde hapse atıldı. Hepsi hapishanedeydi ve orada yeniden örgütlenip Marksist eğilimli çeşitli partiler kurdular (Kutschera, 1997, s. 242-243). Bu hareketler, 1970'li yılların ortasından itibaren başlıca eylemlerini Türkiye'nin batısındaki büyük kentlerde, bilhassa Ankara ve İstanbul gibi üniversite şehirlerinde yürütecekti. Böylelikle, Marksizm-Leninizm eğilimli Kürt partileri ortaya çıktı. Doğu sorunu da azgelişmişlik meselesi de söylemlerden çıkarıldı. 1970'lerin ikinci yarısından itibaren sömürgecilik ağırlıklı söylemlere dönüştü ve buradan hareketle Kürdistan'ın bağımsızlığına varıldı.

Gilles Dorronsoro ve Nicole Watts, Kürt meselesinin (yeniden) ifade edilmesine büyük gayret sarf eden ve bu çabalarını yayınlara yapılan vurguyla görünür kılan değişik organizasyonların kilit rolünün altını çizer (Dorronso, Watts 2009, s. 465). Üzerinde durduğumuz dil meselesi de bu tartışmalara dahildir.

Marksist Eğilimli Partiler: Özgürlük Yolu ve PSK

Kürdistan Sosyalist Partisi (PSK) 1974'te kuruldu. DHKD (Devrimci Halk Kültür Dernekleri) bu partinin yasal vitriniydi ve Türkçe *Özgürlük Yolu*, Kürtçe *Riya Azadî* bu akımın 1975'ten beri yayınladığı dergiydi. PSK hareketle aynı istikamette yol alan Faruk Aras, Yılmaz Çamlıbel, Nazif Kaleli, Mehdi Zana, Ziya Acar ve Kemal Burkay'ın etrafında kuruldu. Birçoğu eski TİP üyesiydi.

3. Devrimci Doğu Kültür Ocakları 1969'da Türkiye solu içinde ancak PDK-T'nin etkisinde kurulmuştur.

Kemal Burkay, 1965'te TİP'e katıldı ve Tunceli ve Bingöl teşkilatlarını kurdu. 1975'te yeniden açılınca tekrar katıldığına göre Burkay partiye bağlıydı. TİP'in esasen kopuk olan Kürt ulusal hareketini birleştirmede hatırı sayılır payı vardır. Kürt hareketinin çok sayıda üyesinin yolu, kendini Kürt meselesine adamış olan bu partiden geçmiştir. Muhtelif Kürt sosyalist partileri kurmadan önce Kürt aktivistler bu partide çalıştılar. Ayrılma sebepleri ise TİP'in Kürt meselesine somut cevaplar veremiyor izlenimini uyandırmasıydı.[4] PSK'nın (uzun vadeli) hedefi, bağımsız bir Kürdistan kurmaktı. Bu Kürdistan'da Kürtçe resmi dil olacaktı; yazılı dil ve Kürt edebiyatı yararına önemli bir çalışma gerçekleşecekti. Ayrıca, bu Kürdistan'da Kuzey Kürdistan'ın (Kurdistana bakûr) iki temel Kürt lehçesi (zarav) yani Kurmancî ve Zazakî eşitlik içinde (wekhêvi) kullanılacaktı. Dil birliği acele etmeden gerçekleşmeliydi.[5]

PSK yöneticisi Kemal Burkay, Kürt siyasi yelpazesinde tartışmasız özel bir figürdür. Parti başkanı olmasının yanı sıra yazardır. Edebi hayatı yaklaşık 18 yaşındayken başlamıştır. İlk şiir kitabı *Prangalar*, 1967'de yayınlanmıştır. Birçokları gibi Türkçe yazmaya başlamış ancak daha sonra Kürtçeye dönmüştür. Eserleri, İsveç'te Roja Nû akabinde Türkiye'de Deng Yayınevleri tarafından basılmıştır. 1980'den sonra müstear adla seri halinde Kürtçe derslerini KOMKAR yayınlarından (Komale Karkerên Kurdistanê-Kürdistan İşçi Dernekleri Federasyonu) çıkarır. 1988'de bu dersler İsveç'te kitap şeklinde yayınlanır, *Dersên Zimanê Kurdî* ("Kürtçe Dersleri", 1991 itibariyle yeni edisyonu Deng Yayınları'ndan İstanbul'da çıkmıştır). "Düşman" Kürt okullarına izin vermediğine göre, kendi dilimizi terk etmemiz hatta öğrenimini kendi ellerimize almamız gerekir diye yazar: Sunduğu kitap Kürtçeyi kendi kendine öğrenmeyi kolaylaştırmalıdır (Baran, 1991, s. 7).

Hawar, Kürtçe yazım normlarını, özellikle de alfabe kısmını tayin etmiş olsa da her tür Kürtçe esere yetkililerce el konulan hatta bu eserlerin yok edildiği Türkiye'de bu normlar görece bilinmiyordu. 1960'lı yıllarda Kürtçe yazmaya başlandığında imla ve alfabe meselesi gündeme geldi. Başlangıçta sıklıkla iki sesli harfin yazılmasında Türkçeye öykünüldü: *Hawar*'ın sunduğu al-

4. Oral Çalışlar tarafından yapılan Kemal Burkay röportajı, 1993, s. 87.
5. PSK Program, Şubat 1981, Almanya. PSK Program, 1993, 39. madde.

fabedeki i ve î'ler genellikle Türkçedeki i ve ı ile değiştiriliyordu. Kemal Badıllı'nın *Dilbilgisi* (1965) adlı kitabında *Hawar* alfabesindeki i yerine ı kullanılıyor, î ise aynı şekilde kabul görüyordu. Baran ise *Hawar*'ınki gibi 31 harfli bir alfabeden yararlansa da Türk alfabesindekine uygun olarak i yerine ı'yı, î yerine de i kullanıyordu. X, w ve q'nun kullanımı ise *Hawar* alfabesine uygundu. 1960'dan 1980'e dek süren dönemde yazılı dile yerleşmiş bir durumdan bahsedemeyiz. Bununla beraber, 1990'lı yılların başından itibaren Kürt gazeteleri ve yayınları neredeyse sistematik bir şekilde *Hawar* alfabesine geçtiler, ancak PSK'ya yakın Deng Yayınları, alfabeden yararlanmıyor, kullanımda olan i ve î'ye hâlâ yer vermiyordu. Deng, 1990'lı senelerin sonundan itibaren *Hawar* alfabesine geçecektir. KÜRT-KAV[6] vakfı ile çıkardıkları dergi *Gulistan*, (2002) Celadet Bedirxan'ın dilbilgisine uygundur. Alfabe, Baran dil metodunun Eylül 2004 edisyonunda değiştirilmiştir. Gerçek niteliğini bir tarafa bırakarak çoğunluğun tercih ettiği alfabeyi kullandıklarını söyleyebiliriz. Her alfabe değişik siyasetleri yansıtabilir. Buna rağmen bir yazar, Mehmet Emin Bozarslan, bunların dışında kalır ve Deng Yayınları ve PSK'yla ilintili görülen bu dili kullanmaya devam eder. Yazar, Türkiye'de yazmaya başlayınca Türk yazısına uygun bu alfabeden faydalanır. Daha sonra Avrupa'ya yerleşmiş ve *Hawar* alfabesine geçmiştir. En sonunda (1990'lı senelerin sonunda), kitaplarını yeniden yayınlamaya başladığında Türkçe alfabeye uygun bu alfabeye dönüş yapmıştır. Bu durumun Türkçe yazıya alışkın Kürt okur için okumayı kolaylaştıracağını belirtir. *Dema Nû* (Yeni Zamanlar, Deng Yayınları, Türkiye) gazetesinde kullanılan *Hawar* alfabesinin yanında, kendisi bu alfabeyi yani kendi alfabesini kullanır. Bu yazı şekli günümüze dek neredeyse sadece Mehmet Emin Bozarslan tarafından kullanılmıştır. 1990'lı yıllarda bile diğer tüm yayınevlerinin ve gazetelerin aksine Bedirxan'ın harflerini kullanmayan Deng Yayınları'na da damgasını vurmuştur.

6. Kürt Kültür ve Araştırma Vakfı/KÜRT-KAV,1992 yılında İstanbul'da resmi olarak kurulmuştur. PSK'ya yakın bir kuruluştur.

İlk Marksist Dil Görüşü: Doktor Şivan

PSK örneğindeki gibi, Maoist oluşum Kawa 1976'da Doktor Şivan tarafından (Said Kırmızıtoprak) Kürt dili üzerine yazılmış bir eseri yayınlar.[7] Bir tıp doktoru olan Şivan, 1959'da 49'lar davası çerçevesinde hapse atılır. Önce TİP ardından PDK-T (Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi) sempatizanı olan Şivan, ulusal özgürlük hareketleri tarihinden etkilenmişti. Kawa aslında Kürdistan'ın sömürgeleşmesi tezini ve ulusal özgürlük mücadelesini destekleyen Kürt siyasi oluşumlarından biriydi. Kawa (1976'da) 1971'de ölen Doktor Şivan tarafından kurulmadıysa da oluşum, diğer pek çokları gibi (bilhassa Kürdistan Öncü İşçi Partisi, Partiya Pêşenga Karkerên Kurdistanê-PPKK) onunla iftihar edecektir.

1960'lı yılların sonunda Doktor Şivan, PDK-T üyelerini eğitmek için Barzani'nin yanına Irak Kürdistan'ına gittiğinde Kurmancî bilmiyormuş gibi görünüyor; anadili Zazacaydı. Kurmancîyi 18 ayda Irak'ta öğrenmiş ve yazmaya başlamıştır (Sağnıç, 2000, s. 92). Doktor Şivan, Kamuran Bedirxan ile beraber Avukat Kemal Badıllı'nın kitabından sonra Türkiye'de ikinci olacak bir dilbilgisi kitabı yayınlar. Hüseyin Sağnıç'a göre Kemal Badıllı'nın *Dilbilgisi* kitabı yayınlandığında, *Hawar* ve Bedirxanların çalışmaları büyük ölçüde bilinmiyordu.[8] Irak'ta bulunduğu süre içerisinde Doktor Şivan'ın kişisel olarak Kamuran Bedirxan ile tanışmış olması muhtemeldir. Zira Kamuran, Avrupa'da Barzani hareketinin temsilcisiydi ve 1970 yılında yapılan PDK kongresinde bulunmuştu.[9]

Böylelikle Doktor Şivan, Türkiye'ye "Mir'lerin dili"ni ve dilin Marksist hatta daha ziyade Stalinist kavramlaştırılmasını tanıtan ilk kişi olmuştur. Dr. Şivan dilin, herhangi bir sosyo-ekonomik bir sistemin meyvesi olmadığını öne sürer. Ona göre dil, hiçbir duruma bağlı değildir. Dil bir üstyapı değildir çünkü değiştirilemez diye belirtir.[10] Dr. Şivan, Kürt halkı tarih sahnesine çıktığından günümüze dek, dili ona eşlik etmiştir, der ve ekler: "Kürtçe, Kürt halkı gibi yaşamaya devam etti."[11]

---

7. Dr. S. Şivan, Kamuran Bedirxan, *Zimanê Kurdî*/ Kürt Dili, İstanbul, Kawa, 1976.
8. A.g.e., s. 12.
9. http://www.kurdistan-photos.org/en/photo/46/1965/1#, 12 Kasım 2011'de bakılmıştır.
10. Dr. Şivan, "Kürt diline Önsöz", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1988, 7. Cilt, s. 542.
11. A.g.e.

Dil, tıpkı bir organizma gibi yaşamını dinginlik içinde, tarihi değişikliklerden etkilenmeden sürdürür. Ancak bu dil, aynı zamanda Kürt ulusuna da sıkı sıkıya bağlıdır. Şivan, Kürt halkına has bir dilin varlığını ortaya koyar. Haliyle ona göre bir dil birliği vardır. Elbette şivesel farklılıklar olduğunu kaydeder, onların tüm halklarda görülen minör veya "normal" farklar olduğunu belirtir. Hatta Kürtlerin vaziyetini Araplarla karşılaştırır. Irak Arapları, Mağrep Araplarını anlayamaz, Mısır ve Lübnan Araplarını zar zor anlar ancak tüm bunlar bir ulus olmalarını engellemez.

Dolayısıyla, tüm Kürt sosyalist oluşumların liderleri içinde (büyük ölçüde Stalinizmin hâkim olduğu) Marksist anlayışla dili birleştiren Dr. Şivan olmuştur. Bu zaruri bir geçiştir ancak söz konusu kuramlar az yankı uyandırmışa benziyor.

PKK'nin Yeni İnsanı

Kürdistan İşçi Partisi, Abdullah Öcalan tarafından, eğitim gördükleri Ankara'da 1970'li yılların ikinci yarısından sonra harekete geçen genç militanlarla birlikte Lice'nin Fis köyünde 27 Kasım 1978'de resmi olarak kuruldu.[12] Parti kendini Maksist-Leninist çizgide tanımlamaktaydı. Son değişikliğe[13] kadar amaçları, Kürdistan'ı emperyalizm ve sömürgecilikten kurtarmak ve bağımsız, birleşik ve sınıfsız bir Kürdistan kurmaktı. Parti tüzüğüne göre (1978), bu ülkenin resmi dili Kürtçe olacaktı. "Ulusal dil" inşası için tasarlanan çözüm değişik Kürtçe lehçeleri içinden birinin seçilmesiydi. Haliyle dilbilimsel çözüm sözgelimi PSK tarafından önerilen çözümlerden daha radikal ve yol gösterir nitelikteydi. Ancak, parti tüzüğü Türkçe kaleme alınmıştı ve birinci öncelik siyasi bağımsızlık olduğundan programın işaret ettiği dilbilimsel eylemler ilk başta mevcut değildi.

Söz konusu ülkeyi inşa etmek için parti, Kürt halkının mücadelesini örgütlemeli ve ona yol göstermeliydi. PKK sadece Türk devletine karşı değil aynı zamanda Kürt burjuva ve büyük toprak sahiplerine karşı da "devrimci" şiddet kullanımını salık vermekteydi. PKK bu şiddeti yanlızca diğer Kürt partilerine karşı değil, kendi iç oluşumuna yönelik de kullanmaktaydı. Diğer tüm Kürt

12. PKK üzerine özellikle bkz. Sabri Ciğerli, Didier Lesaout, 2005; Olivier Grojean 2008a ve 2008b; Paul White 2000.

13. Bkz. Özellikle Murat Güneş Tezcür, 2010.

oluşumları gibi PKK de 1980 Eylülü'nde gerçekleşen darbeden doğrudan etkilenmişti. Hapishanelerde isyanlar, ölüm oruçları ve kendini yakma eylemleriyle yeniden başlamıştı. Ancak liderlerin bir kısmı kaçmayı başarmış Suriye'ye sığınmıştı. Ağustos 1982'de gerçekleşen PKK'nin ikinci kongresinin ardından liderlerin bir kısmı Kürdistan'a geri döndü. 15 Ağustos 1984'te PKK, Türk devletine karşı silahlı mücadele başlattı. Aslında 1980'li yıllarda PKK, Türkiye'de Kürt siyasi ve askeri sahnesinin başrolünde yer aldı ve hegemonyasını güçlendirmek için sistematik olarak çalıştı. 1990'lardan sonra son derece popüler olmasının yanında örgütlenmesinde ve eylem sicilinde güçlü ve çeşitlilik arz eden bir hareket halini aldı.

Birçok Marksist hareket gibi PKK de *yeni insan* kavramını geliştirdi. Parti lideri ulusal Kürt karakterinin veya Kürt kişiliğinin keşfini ilan eder. Sömürgecinin sahip olmalarına izin vermediği bu kişiliği Kürt halkına sadece parti aktarabilirdi. Bu aktarım olmadan Kürdistan özgürleşemez ve modernleşemezdi. Bu yeni kişilik, temel olarak bir tavır, yaşam tarzı ve duruş, katı bir disiplinle imlenir: İçmemek, oynamamak, kişisel hazzı aramamak; devrimi, özgürlüğü, memleketini ve sosyalizmi sevmek.[14] Parti, *yeni insan* ile yeni bir dönemin başladığını ilan eder. 1991 yılında yayınlanan ve açıkça PKK yanlısı *Kürt Aydını Üzerine Düşünceler* isimli metninde İsmail Beşikçi[15] partinin sebep olduğu kırılmayı ortaya koyar. Parti retoriğini kısmi olarak yeniden ele alan Beşikçi, PKK'nin, kişiliğini kaybetmiş, başını eğmiş ve baskı altında yaşamayı kabullenmiş Kürt halkının hakiki köklerini ortaya çıkardığını belirtir. Konuya dair ilk adımlar sözgelimi DDKO tarafından atılmış olsa da, Kürt gerçeğini aydınlığa kavuşturan ve Kürtlüğe yakıştırılan bu utanç duygusunu kıran her şekilde PKK'dır. Halka göre PKK, Kürtlüğü onur içinde yaşatabilecek tek oluşumdur (Beşikçi, 1992, s. 72). Tüm bu saptamalara rağmen, 1980'li yıllar boyunca diğer Marksist partilerin aksine PKK'nin Kürtçe hiçbir üretimi olmaz. Beşikçi'nin PKK öncesi Kürt militanlara yönelik eleştirileri, böylelikle belli bir Kürtlük anlayışını

14. PKK içinde *yeni insan* konusunda bkz. Olivier Grojean, 2008b.

15. İsmail Beşikçi, 1992. İsmail Beşikçi, Kürtler üzerine çalıştığı ve resmi ideolojinin karşısında konumlandığı için hayatının büyük bir kısmını hapishanede geçirmiş,1990'lı senelerde PKK tandansına yakınlaşmış eski bir Türk öğretim görevlisidir. Bkz. Martin van Bruinessen, "İsmail Beşikçi: Turkish Sociologist, Critique of Kemalism and Kurdologist."
http://www.let.uu.nl/~martin.vanbruinessen/personal/publications/ismail_besikci.htm

yeniden değerlendirmeye (ve yeniden inşaya) cesaret eden ancak hiçbir şekilde egemen dilin hegemonyasını siyasi liderlerde ve dolayısıyla Kürt nüfusunda kırmaya yeltenmeyen PKK devrimcilerini de kapsayacak şekilde genişletilebilir. Beşikçi ayrıca "Kürt kişiliği" üzerinde duran PKK'nin ilk kitaplarından birinden söz eder: *Kürdistan'da kişilik sorunu, devrimci militanın özellikleri ve parti yaşamı* (Serxwebun Yayınları, 1985). Bu eser PKK militanının takınması gereken tavrı ele alsa da kitapta dilbilimsel pratiklerde militanın veya savaşçının tutumu üzerine hiçbir bildirim yoktur (Beşikçi, 1992, s. 80).

Michel de Certeau, siyasi ve kültürel sicillerin azınlık hareketleri, otonomist veya bağımsızlıkçı hareketler tarafından sırayla veya aynı anda kullanıldığının ancak çoğunlukla çakıştıklarının veya birbirlerini kapsadıklarının altını çizer. En görünür ve en basit tezahürü genellikle kültürel düzeydedir. Ancak sıklıkla ifade ettiği siyasi, sosyal veya ekonomik bir probleme bağlıdır. Çok defa otonomist bir hareketten yola çıkılarak izlenen rota "Bilinçlenmenin başlangıcına denk gelen kültürel tezahürün altında yatan siyasi ve sosyal sonuçları ortaya çıkarmak"tır (de Certeau, 1993 [1974], s. 125-138). Kültürel taleplerde takılıp kalmak da risk arz eder. Zira devletlerde kolayca yer eden folklorizasyona meyledebilir. Bu folklorizasyon ayrıca hakikatten yaşamış ve çokça değişikliğe uğramış bir kültür ile farklı olarak ileri sürülen ve *otonomi göstergesi* olarak kullanılan, çoğunlukla geçmişe dönük; muhtemelen yakın ancak halihazırda uzak ve yabancı bir geçmişe dönük kültür arasında uyumsuzluğun oluştuğu yerdir. Böylece bu, kültürel talebin bir gösterge olmasından ödün verilmeli ve folkorizasyona düşmemek için siyasi mücadelede kullanılmalıdır. Ancak Michel de Certeau ilave eder: "Otonomizm kültüreldir çünkü her şeyden önce erkten yoksundur" (a.g.e., s. 134).

1960'lı senelerin başından itibaren Kürt ulusal hareketinin ilerlemesi esnasında sosyopolitik ve kültürel meselelerin öncelikle paralel olarak ortaya çıktığı gözlenir. Bunu tespit etmek için Mehmet Emin Bozarslan'ın *Doğunun Sorunları*'nı veya İsmail Beşikçi'nin *Doğu Anadolu'nun Düzeni: Sosyo-ekonomik ve Etnik Temeller* adlı eserlerini incelemek yeterlidir. *Dicle-Fırat* dergisi de bu ilişkiden söz eder. Zaten 1970'li senelerden sonra tüm Kürt oluşumlar siyasi hedefler gözetmiş ve Kürt hareketleri 1970'li yılların sonuna dek politika sahnesinde kat'i bir şekilde yer almıştır. Bununla beraber

küçük oluşumlar daha ziyade kültürel olan faaliyetlerini açıkça yürütmüştür (İleride göreceğimiz üzere PPKK ve DDKD bunlardandır). Zira politik manevra alanları daha dardır; daha az imkân, çok fazla kontrol vs. Nihayet, 1980'li yıllarda PKK siyasi ama aynı zamanda tartışmasız askeri bir güç haline geldiğinde kültürel ifade ve faaliyetler neredeyse yok olmuştu. Haliyle tek meşru olan kültür, partinin kültürü yani siyasi kültürdür. Kendine yetebilen bir askeri güce dönüştüğüne göre Kürtlüğün özgünlüğüne dair kültürel ifade artık gerekli değildir. Ayrıca ilk şart yani devrimi gerçekleştirmek, kültürel üretim çalışmalarına vakit ayırmaya imkân vermiyordu ki nasılsa devrim yapıldıktan sonra her şekilde bunlar olacaktı. Zira PKK programı Kürdistan özgür kaldıktan sonra dil, kültür ve Kürt tarihi üzerine olan araştırmaların ciddiyetle tamamlanacağını şart koşuyordu.

Hawar Dilinin Türkiye'de Yayılması

Görünüşle çelişen bir şekilde, Mirlerin yani Bedirxanların dilini Türkiye'ye kademeli olarak sokan Marksist-Leninist eğilimli partilerdi. Nasıl ve niçin bu dil Türkiye'de norm olarak uygulandı? Bu durum öncelikle Bedirxanların toplumda oluşturdukları konum ve Kürt hareketiyle açıklanabilir. Bedirxanlar, üreterek, kültürel ve dilbilimsel kaynakları ele geçirerek alandaki varlıklarıyla yadsınmaz oldular. Manda altındaki Fransızlar için de çağdaşları Kürtlerin gözünde de zaruriydiler. Yine de ölene dek bir daha dönmeyecekleri Türkiye'de görece uzun sayılabilecek bir süre göz ardı edilmişler gibi görünüyor. 1960'lı yıllarda Türkiye'de yayınlanan Kürtçe dergilerde Bedirxanlardan hiç bahsedilmez ve açıkça görünüyorki bu dergilerin yazarlarının *Hawar* alfabesinden ya hiç haberleri yoktur ya da alfabe hakkında çok az bilgileri vardır. Böylece *Deng*'de yayınlanan bir metinde şunu okuruz: "Cumhuriyetin kuruluşundan sonra âlimlerimiz ve öğrencilerimiz Latin alfabesinde okumayı da yazmayı da öğrenmediler." Öte yandan, medrese çevresine bağlı olanlar Arapça alfabeyle yazmayı veya okumayı hiç bırakmadılar.[16] *Deng* bunun önemli bir hizmet olduğuna ancak yeterli olmadığına dikkat çeker ve *Deng*'in öncü olacağı yeni bir dönem açılmasını teklif eder: (Türkçe alfabe üzerinden kopya edilmiş) Latin harfli

16. Arka Kapak, *Deng*, 1. Sayı, 15 Nisan 1963 (Yeni baskı Malmîsani Lewendî, 1992 [1989-1992], s. 153).

Kürtçe. Dergi Bedirxanlardan söz etmez, alfabelerini de kullanmaz. Kemal Badıllı'nın[17] kaleme aldığı kitap (1965), Türkiye'de yayınlanan ilk Kürtçe dilbilgisi kitabı olacaktır. Yazar, giriş bölümünde Kürtlerin başta Arapça olmak üzere birden fazla alfabe kullandığını belirtir ve *Hetawî Kurd* ve *Rojî Kurd* dergilerinin Latin harfli bir alfabe üretmek için çalıştıklarını söyler. Şemsettin Sami Bey'in, Dünya Dilleri'nden Vendrys'in ve Ziya Gökalp'in[18] çalışmalarını aktarır ancak Bedirxanların çalışmalarından söz etmez. Kawa, Kamuran Bedirxan ve Doktor Şivan imzalı bir dilbilgisi kitabını 1976 yılında ve Özgürlük Yolu etrafında bir grup Kamuran Bedirxan'ın dilbilgisi kitabını 1977'de yayınlayana dek yani 1970'li senelere kadar oluşturdukları dil Türkiye'de tanınmamış görünüyor. Doktor Şivan'ın dilbilgisi kitabı 1976'da yazarı öldükten sonra yayınlanmıştır. Yazar açıkça etkilendiği Bedirxanların çalışmalarına vakıftır[19] (belki de Kuzey Irak'taki kişisel tanışıklığı etkisiyle). *Hawar* Almanya'da yeniden basıldığında Türkiye'ye tanıtan da kendisidir.[20] İran'da tıpkı Irak gibi resmi Kürt dili, Arap harfleriyle yazılsa da, Kawa Hareketi tarafından yayınlanan dilbilgisinin önsözünde Latin alfabesinin özellikle de *Hawar*'ınkinin üstünlüğünden söz ediliyordu. Bu alfabe okuma yazmayı kolaylaştıracak ve evrensel olacaktı. Irak ve İran'daki Kürt liderlere de bu alfabeyi tavsiye ediyor ve bu ülkelerde de Latin alfabesine olası bir "dönüş"ü sorguluyordu. O dönem Türkiye'de yayınlanan Kürtçe dergiler hâlâ bu alfabeyi kullanmıyordu.[21] En nihayetinde *Hawar* alfabesi

17. Kemal Badıllı (1923-1975), Urfa bölgesinden bir toprak sahibinin oğludur. Musa Anter gibi hatta ondan sadece iki sene sonra İstanbul Üniversitesi'nde hukuk okumuştur. Badıllı ile Anter üniversitede tanışırlar. Badıllı, Urfa'da avukatlık yapar ve ardından bölgede etkili olan Yeni Türkiye Partisi'nden milletvekili seçilir. Vekil dokunulmazlığı sayesinde Kürtçe *Dilbilgisi* kitabını yayınlayabilmiştir.

18. Ziya Gökalp, yüzyılın başında Kürt boyları üzerine çalışmalarına başladığında Kurmancî ve Zazaca öğrenir. Yazılarının bir kısmı bu dilbilimsel düşünceleri taşır. Bkz, örneğin, Ziya Gökalp, 1975. Gökalp'in Kürt dili üzerine çalışmaları için bkz. Rohat Alakom, 1992.

19. *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*'nde yayınlanmış önsöz, İstanbul, İletişim Yayınları, 1988, 7. Cilt, s. 542.

20. *Hawar*'ı, 1964'te Suriye'de Celadet'in oğlu Cemşid Bedirxan'ın evinde keşfeden Hemreş Reşo, 1976'da Berlin'de yeniden yayınlamaya başlamıştır. 1969'da tüm sayıları edinmiştir. Hemreş Reşo, Avrupa'ya çıkarken *Hawar*'ı yeniden yayınlamayı kafaya koymuş ve Fransa'da Cemşid Bedirxan ile Kamuran Bedirxan'dan izin almıştır. Bkz. *Hawar*'ın yeni baskısı için önsöz, Berlin, 1976.

21. Bkz. örneğin *Tîrêj* dergisi. Alfabesinin *Hawar*'ınkinden farkı sadece i yerine ı ve i yerine î kullanılmasıydı.

Türkiye'de 1990'lı yıllardan sonra kitlesel bir şekilde kullanıma alındı ve kademeli olarak herkes tarafından ama bilhassa PKK nebulasının basını tarafından kullanılarak yaygınlaştı ve tanındı.[22] Bedirxanların dil metotları ise 1991'den sonra Türkiye'de yayınlanır. Celadet'in Roger Lescot ile hazırladığı eser Türkçe tercümesiyle 1991 itibariyle Doz Yayınları tarafından yayınlanır ve çok satan kitaplar arasında yerini alır. Eserin birçok yeni baskısı yapılacaktır. Kitap Doz Yayınları'ndan çıkmaya devam ederken Avesta Yayınevi tarafından da yayınlayacaktır.

Bedirxanların dili öncelikle Irak'ta ancak aynı zamanda Avrupa'da keşfedilmiş gibi görünüyor. Bu durumun nedeni, Kürtlerin Avrupa'ya gçö etmesinin yanında Kamuran Bedirxan ve yakın meslektaşlarının 1948'den itibaren Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Enstitüsü'ndeki Kürtçe kürsüsün sorumlusu olması ile açıklanabilir. Roger Lescot, 1945 yılında Suriye'den döndüğünde o dönemde okulun idarecisi olan Jean Deny'den Ecole Nationale des Langues Orientales Vivantes'da* bir Kürt kürsüsü kurulmasını ister. Dersler açılır[23] ve Lescot burada 1945'den 1947'ye kadar ders verir. Bu tarihte, Dışişleri Bakanlığı tarafından Kahire'ye diplomat olarak atanır. Bu vesileyle o sırada Beyrut'ta avukat olan Kamuran Bedirxan'a Kürtçe kürsüsünde yerini alması için ricada bulunur. 22 Kasım 1947'de Kamuran Bedirxan, okulda Kürtçe öğretmesi için Jean Deny tarafından görevlendirilir. Kamuran Bedirxan, Ecole Nationale des Langues Orientales Vivantes'da 1948'den 1970'e dek Kürtçe eğitimi verir. Bu eğitim için *Grammaire de la langue Kurde* (1953) adında bir dilbilgisi ve *le Kurde sans peine* (1965) adında bir metot kitabı kaleme alır. 1965 yılında Thomas Bois Ortadoğu'dan ayrılır ve Fransa'ya döner. 1966'dan 1970'e yani ölümüne dek Ecole Nationale des Langues Orientales Vivantes'da Kürtlere uygarlık dersleri vermekle yükümlü olur. 1970'de öğrencisi Joyce Blau nöbeti devralır.[24] Okulda öğretilen kaçınılmaz ola-

---

22. *Welat* gazetesi, Celadet Bedirxan'ın çalışmasını esas alır. Bkz: "Li ser Zimanê Welat Çend Gotin" (*Welat*'ın dili üzerine bazı düşünceler), *Welat*, 1. Sayı, 22-28 Şubat 1992, s. 2.

* Yaşayan Doğu Dilleri Ulusal Okulu. Bu kurum daha sonra INALCO (Institut National des Langues et Civilisations Orientales) adını alır. (ç.n.)

23. Kürsü ancak 1960 yılında tam anlamıyla kuralabilmiş ve eğitimci maaşa bağlanmıştır.

24. Joyce Blau ile görüşme, aynı zamanda bkz. Joyce Blau, 1995, s. 96-98.

rak Bedirxanların dilidir. Bu dil ayrıca Fransa dışında da, tüm Avrupa ve 1960'lı senelerde Avrupa'da oluşmakta olan Kürt topluluklarında da yaygındır. Thomas Bois'nın 1965'te yayınlanan "Kürtçeyi Nasıl Yazmalı?" isimli metninde şöyle belirtilir: "Kürtler tarafından kullanılması gereken alfabe basitliği ve Kürt diline hatta Soranî ve Mokri lehçelerine dahi uyarlanabilirliği dolayısıyla *Hawar*'ınkidir."[25] Bu metin, Batı Berlin'de gerçekleştirilen Kürt öğrenciler kongresindeki (22-25 Ağustos 1960)[26] "Kürtçe Latin harfleriyle mi yazılmalıdır?" adlı tebliğden yola çıkılarak oluşturulmuştur. Avrupa Kürt Öğrencileri Derneği 1956 yılında Nurettin Zaza ve İsmet Şerif Vanlı tarafından kurulmuştur. İsmet Şerif Vanlı, 1959 yılında Kürt çalışmalarına devam etmek için Kamuran Bedirxan'ın yanına gelir. Herhangi bir partinin hizmetinde olduğunu reddetse de, oluşum bir süre için PDK Irak'ın yurtdışı temsilcisiydi. Kamuran Bedirxan ise PDK'nın bizzat Avrupa temsilcisiydi. Zaman zaman her iki yılda bir genellikle Berlin'de gerçekleşen kongrelerine de katılıyordu. PDK'nın 1969 yılında 500 üyesi vardı (More, 1984, s. 214-218). Şam çevresinden gelen bu şahıslar, *Hawar* dilini Kürt diasporasında yayıyorlar ve yine diaspora aracılığıyla bu dil bilhassa ve yoğunlukla 1990'lı senelerde, *Hawar*'ın iki yeni baskısının çıkacağı Berlin ve Stockholm ama özellikle Paris'ten ülkeye geri dönecek gibi görünüyordu.

Paris, bir yandan Yaşayan Doğu Dilleri Ulusal Okulu diğer yandan öğretmen-mir müsebbibiyle Kürtçe dünyasının merkezi haline gelmiştir. Joyce Blau'ya göre Kamuran Bedirxan, Avrupa'daki tüm Kürtler için daima danışılacak bir kişiydi. Avrupa'ya vardıklarında tıpkı sonradan dostu olacak ve onu takiben Paris Kürt Enstitüsü'ne başkanlık yapacak olan Kendal Nezan gibi hepsi Kamuran'a giderdi.[27] Kamuran tarafından kurulan Kürt Araştırmaları Merkezi (Amedi, 1993, s. 171-172) 1948-1950 arasında *Kürt Araştırmaları Merkezi Bülteni*'ni yayınlar. Çok sonra 1974-1980 yılları arasında faal olacak France-Kurdistan grubu kurulacaktır.[28]

---

25. *Al Machriq*'de, LIX, 1965, Mayıs-Haziran, s. 369-378.

26. Bu belge, Thomas Bois'in "Kürtçeyi nasıl yazmalı?" makalesinin devamında Paris Kürt Enstitüsü'nde mevcuttur.

27. Joyce Blau ile mülakat.

28. "Serokê Enstituya Kurdî ya Parisê; Kendal Nezan" (Kendal Nezan, Paris Kürt Enstitüsü Başkanı), Fırat Cewerî 1996 içinde, s. 240-249. More'a göre, 1978 yılına dek, Fransa'daki Kürtlerin kültürel ve siyasi varlığının tek temsilcisi Fransa Kürt Öğrenciler Birliği'ydi (More, 1984, s. 222).

Nihayetinde, Kürt Enstitüsü, Parisli merkeziyeti güçlendirerek 1983 yılında Paris'te kuruldu. Kamuran'ın izinde, onun tavsiyeleriyle kurulan Enstitü'nün kütüphanesinin ilk kitapları da Kamuran'dan, Lescot ve Rondot ailelerinden gelir. 1983 yılında ilk kuruluşundan itibaren Enstitü, Hewi adında tüm diasporanın katılımıyla *Hawar*'ın alfabesini ve dilini yayan bir dil ve kültür dergisi yayınlar. Celadet Bedirxan ve Roger Lescot tarafından hazırlanan dilbilgisi kitabının 1991'de Doz yayınları tarafından yayınlanan Türkçe çevirisini de Enstitü hazırlar.[29] Şu halde *Hawar* dilinin Türkiye'de giderek normalleşmesi, diaspora ve onun Fransız bağlantıları vasıtasıyla gerçekleşmiş görünmektedir. Birtakım yazarların tanıklıkları, 1980'li yıllarda Avrupa'ya sürgün gitmeden önce *Hawar*'ı tanımadıklarını göstermektedir.[30]

Yine de Joyce Blau'nun vurguladığı gibi, kitlesel diasporalaşmadan dahi önce Türkiye'de Bedirxan çalışmalarının en azından elit kesim tarafından (ve Musa Anter'den aktarır)[31] tanındığı neredeyse kesindir. Bu dilin ve hikâyesinin Türkiye'de az tanınmasının sebebi yalnızca *Hawar*'ın hiç bulunamaması veya az nüshasının bulunması olabilir. Ancak bugün dil ve hikâyesinden bir efsaneler yığını türetilmiştir ve yaratıcıları da birer milli kahramandır.

Bugün Türkiye'de her eğilimden tüm Kürt yayınevleri[32] artık *Hawar* dilini kullanmaktadır. Böylelikle, Haugen'in tarif ettiği şekliyle standartlaşma sürecinin son aşaması da (topluluk tarafından kabul) ilk aşamalardan yaklaşık 40 yıl kadar sonra gerçekleşmiştir. Bu durum kısmi şekilde vuku bulmuştur. Zira günümüzde dil kısıtlı katmanlarda yaygınlaşır ve esas itibariyle okuryazar kitleye ilişkindir.

---

29. Joyce Blau ile mülakat.

30. Sözgelimi *Hawar*'ı 1983 yılında keşfeden Fırat Cewerî. Fırat Cewerî, "Çîroka min û nûdemê" (Benim ve Nûdem'in hikâyesi), *Nûdem*, 40. Sayı, 2002, s. 6.

31. Musa Anter, beraber hapiste oldukları süre zarfında Cemal Alamdar'ın yardımıyla, Joyce Blau tarafından hazırlanan ve Belçika'daki Peeters Yayınevi tarafından 1965 yılında yayınlanan sözlüğü çevirmiştir. Musa Anter, telefon vasıtasıyla Kamuran Bedirxan ile düzenli olarak iletişimde olduklarını belirtir. Bkz. Musa Anter, 1999, s. 108-111, 114-116.

32. "Kürt yayınevi" terimi kendilerini bu şekilde tanımlayan ve tamamı olmasa da kataloglarının büyük kısmı Kürtçe olan ve/veya Kürt etnik, siyasi ve/veya kültürel boyutunu içeren yayınevlerine göndermede bulunmaktadır.

1970'li seneler çok sayıda Marksist eğilimli Kürt parti ve organizasyonlarının geliştiği yıllar olsa da Kürt hareketi sol akımlardan ibaret değildi. Kürtçü hareketin en başlarından itibaren İslam önemli rol oynamıştır. Bediüzzaman Said-i Nursi (veya Kurdi), Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde Kürtçü derneklerde önemli dini figürlerden biridir. Günümüzde hâlâ Türkiye'nin dini ve siyasi tarihinde iz bırakmaktadır. Bediüzzaman, Türkiye'de çok etkili olan Nurculuk adında bir Müslüman akımın başındadır. Bediüzzaman'ın takipçileri, yazılarını çoğaltmaya ve örgütlenmeye başladıklarında hareket büyümeye devam eder. Bediüzzaman hareketi, 1950-1960'lı senelerde özellikle dini alanda büyük özgürlükler sunan Demokrat Parti döneminde yükselişe geçer. Her şekilde kişiliği ve yazıları çelişkili yorumlara konu olur.

Bediüzzaman, 1876 yılında[33] Nurs köyünde (Bitlis bölgesi) dünyaya gelmiştir. Dokuz yaşından itibaren bölgedeki çok sayıdaki medresede eğitim almaya başlar. Beyazıt Medresesi'nde Şeyh Muhammed Celali ile eğitimini tamamlar. Ardından Kürdistan medreselerinde dolaşarak büyük bir üne kavuşur. Sultan II. Abdülhamid'e bir ricada bulunmak için 1907 yılında İstanbul'a gelir. Van'da, El-Ezher Üniversitesi'ne benzeyecek, ismi Medresetü'z Zehra olacak bir üniversite açmak arzu eder. Bunun dışında Kürdistan'da üç medresenin daha açılmasını ister. Bu okullarda Kürtçenin eğitim dili olması amaçlanır. Bunun üzerine sürgüne gönderilir.[34] Ancak bu arzusu tüm hayatı boyunca sürecek ve 1910 yılında Darülfünun'un hazırlıklarına katılacaktır (Alakom, 1998, s. 98). Aslında yüzyılın başında Kürt cemiyetlerinin faaliyetlerinde yer alacak aynı zamanda zarfında Derviş Vahdet tarafından çıkarılan Müslüman Birliği Cemiyeti'nin yayın organı olan *Volkan*'da yazacaktır.[35]

Cemiyet, Meşrutiyet yanlısı olmasına rağmen şeriatın korunması ve Müslümanların birliği için çalışır. İttihat ve Terakki Hükümeti ile doğrudan ters düşer. Akabinde Avrupa işgalini bastırmak söz konusu olunca Said-i Nursi, Kemalistlerle müttefik olacak

33. Martin van Bruinessen'e göre 1873'te, 1992, s. 257.

34. Süleyman Çevik, "Jiyanname û Têkoşina Bedîüzzaman Seîd e Norsî" (Bediüzzaman Said-i Nursi'nin hayatı ve mücadelesi), *Nûbihar*, 1. Sayı, Ekim 1992, s. 19-21.

35. O. Tunç, "Rojnama Volkan û Cemiyeta İttîhadî Muhemmedî" [*Volkan* gazetesi ve Müslüman Birliği Cemiyeti], *Nûbihar*, 1. Sayı, Ekim 1992, s. 24-45.

ancak dine ilişkin meseleler ele alındığı anda ters düşecektir. Büyük olasılıkla katılmadığı Şeyh Said isyanından sonra Türkiye'nin batısına sürülür. Martin van Bruinessen'e göre, sürgün bir kırılma noktası olacaktır. Bundan böyle daha çok dine ilişkin meselelerle ilgilenecektir (*Kuran*'ın kıraat ve tefsiri) (van Bruinessen, 1992, s. 258). Böylelikle bir Kürt olarak taahhüdünden vazgeçer (Malmîsanij, 1991, s. 22-23). Ancak Malmîsanij daha da ileri gidecektir. Ona göre Bediüzzaman yaşamının sonuna doğru Kürtlükten uzaklaşacak, dilini unuttuğu mazeretini öne sürerek Kürtçe konuşmayı reddecektir. Dolayısıyla, Bediüzzaman'ın hayatında birbirinden ayrı iki dönem olmuştur. İlki sürgün öncesi Kürtçe eğitim için faaliyetler gösterdiği dönem, ikincisi sürgün sonrası *Kuran*'ın tefsirine kendini adadığı dönem (Bu döneme ait yazıları *Risale-i Nur* isimli eserinde yer almaktadır). Bediüzzaman'ın kendisi de bu iki dönemi ve sürgünle "eski Said"den yeni "Said"e geçişi tanımlamıştır.[36] Bununla beraber yeni Said 1930 ve 1940'lı senelerde birçok kez hapis yatmıştır. Bazılarına göre sürgünde Kürtlükten uzaklaşsa da her şeye rağmen çevresi birkaç Kürt dosttan ibaretti (Anter, 1999, s. 79-82).

İki Said ortaya çıksa da, hayatı ve düşüncelerine dair yazılar birbirinden çok uzak[37] ve aynı zamanda düşüncesinden etkilenen akımlar çok faklı olsa da, "yeni Said eskisinin devamıdır"[38] beyanıyla insanın iki meylini de birleştirmeye yönelik olarak tamamıyla bir Kürt hareketi zuhur eder. Said hayatının sonuna dek *Kuran* ve hadislerin yolunda tüm insanlık ama özellikle Ümmet ve Kürt halkı için çalışmıştır.[39] Bu akım, Fulya Atacan (2010) tarafından çok başarılı bir şekilde tahlil edilmiş bir hareketler silsilesi aracılığıyla ve diğerlerinin yanında 1992'den beri *Nûbihar* dergisi çevresinde ortaya çıkar.

---

36. Bediüzzaman Said-i Nursi, *Mektubat*, İstanbul, Sözler Yayınevi, s. 375 (Malmîsanij, 1991, s. 22 tarafından alıntılanmıştır). Eski ve yeni Said arasındaki kırılmayı işaret eden yazıları da yayınlanmıştır.

37. Bu konuda bkz. "Nivîskaran û Seîd ê Kurdî" (Yazarlar ve Said-i Kurdi), *Nûbihar*, 2. Sayı, Kasım 1992. Bazı yazarlar onu Kürt düşmanı, bazıları Türk düşmanı, bir kısmı Türk davasının, bir başka kesim ise Kürt davasının savunucusu olarak vs tanıtır.

38. Süleyman Çevik, "Bedîuzeman Seîd ê Norsî" (Bediüzzaman Said-i Nursi), *Nûbihar*, 6. Sayı, Mayıs 1993, s. 22.

39. "Nivîskaran û Seîd Kurdî" (Yazarlar ve Said-i Kurdi), *Nûbihar*, 2. Sayı, Kasım 1992, s. 14.

İsmini Ehmedê Xanî'nin eserinden[40] alan bu dergi, kendilerini "Müslüman" ve "vatansever" Kürtler (welatparêz) olarak niteleyen ve Kürt meselesinin çözümünü İslam olarak gören bir grup tarafından kuruldu.[41] Dergi daha geniş manasıyla kendini, zalimlerin düşmanı, zulme uğrayanın destekçisi olarak ortaya koyar. Tam olarak Said-i Nursi'nin cümlelerini kullanarak baskıdan kurtulmanın ancak bilim ve öğrenimle mümkün olacağını belirtir.[42] Zira dergi açık olarak Said-i Nursi çizgisinde konumlanmakta, ona atıfta bulunarak minnetlerini sunmaktadır. Bununla beraber *Nûbihar* üyeleri kendilerini Nurcu olarak değil, "Müslüman Kürtler" veya "*Nûbihar* çevresi" olarak takdim ederler. Bu akım, Nurcu hareket birliğinin içinden (ve aynı zamanda ondan ayrılarak) doğmuş ve 1974'ten itibaren başında Şeyhanzade'nin bulunduğu (resmi adı Sıddık Dursun)[43] Med-Zehra grubuyla, Said-i Nursi'nin Kürtlüğünü güçlendirmeye çabalamıştır. Şeyhanzade'ye göre Nurcular, özellikle de *Yeni Asya* grubu *Risale-i Nur*'un anlamını saptırmaktaydılar. Kürtler ve Kürdistan terimlerinin yanı sıra siyasi meselelerle ilgili pasajları da tamamen kaldırmışlardı.[44] Şeyhanzade daha sonra (1953'te karşılaştığı) Bediüzzaman'ın müridi olan Abdülkadir Badıllı ile 1979'da kurulmuş olan Envar Neşriyat Yayınevi'nde çalışmaya başlar. Ancak bu iş sadece kısa bir zaman sürer. Şeyhanzade Bediüzzaman'ın bir başka müridinden, Mustafa Acet'ten *Risale*'nin bir kopyasını edinir. 1982'de Tenvir Yayınları'nı kurar ve Bediüzzaman'ın eserlerini Kürtlüğünü daha öne çıkararak yeniden basar. Zehra Eğitim ve Kültür Vakfı adıyla tanınan ve Şeyhanzade'yle ilgisini kesen bir grup, daha sonra *Nûbihar* dergisi çevresinde yer alacaktır (Yücel, 1998, s. 100).

Bediüzzaman'ın yazıları veya Bediüzzaman üzerine yazılan yazılar dergide sık sık yayınlanmaktadır ve aynı adlı yayınevi me-

---

40. Gizemli şair Ahmed-i Hani (1650-1707) özellikle uzun Kürtçe şiiri *Mem û Zîn* ile bilinir. Aynı zamanda felsefi ve dilbilimsel metinler ve pasajlar da üretmiştir. *Nûbihar* onun medrese eğitiminde kullanılan eserlerinden birinin adıdır.

41. *Nûbihar* dergisi yayın yönetmeni ile söyleşi, Sabah Kara. *Nûbihar*, 4. Sayı, Ocak 1993, s. 23-25.

42. *Nûbihar*, 1. Sayı, Ekim 1992 ve 2. Sayı, Kasım 1992.

43. Bingöl'de doğmuş, Ankara İlahiyat Fakültesi'nde okumuştur. Herhangi bir resmi dini kurumda çalışmayı reddetmiş ve 1958 yılında Mehmet Kayalar tarafından Bingöl'e ilk Nurcu medreseyi açması için gönderilen Şerif Nazlı vasıtasıyla Nurcu harekete katılmıştır. Bkz. Fulya Atacan, 2011, s. 138.

44. A.g.e., s. 123.

tinlerinden bazılarını Kürtçe yayınlar. Yani *Nûbihar* dergisi, Nursi'nin Kürtlüğüne açıkça yeniden itibar etmiş fakat aynı zamanda Müslümanları Kürt meselesine tekrar bağlamayı denemiştir. Zira, 1970 ve 1980'li senelerde gelişen Türk-İslam senteziyle İslam ve Türklük aynı potada eritilmişti. Bu durum, Kürtlüğü saf dışı bırakıyordu. *Nûbihar*, Kürt ve İslamcı öğeler arasındaki bağı yeniden kurmayı istiyordu.

Redaktörü Sabah Kara, bu kısıtlayıcı terimi sevmese ve derginin herkese açık olmasını istese de[45] *Nûbihar*, "İslamcı" bir dergiydi. Kara, derginin ideolojisi İslam, dili Kürtçedir diye ifade eder. Ancak burada dil ve ideoloji arasındaki sınırlar nerede konumlanır? Kürtçe, Türkiye bağlamında ideolojinin bir parçası değil midir? Derginin diğer ideolojik meyli üzerine bir fikir vermez mi? Derginin 3. sayısının kapak cümlesi olan "Ramazan Bayramı ve Newroz kutlu olsun"[46] derginin yönelimlerini son derece iyi özetler. İslam ve Kürtlük ve hatta Kürt sorununa çözüm olarak İslam. Çünkü *Nûbihar*, yeni bir yol açıyordu. Marksizmden yola çıkmadan olası yeni bir çözüm sunuyordu. Çünkü Kürtler, Müslümandı ve sadece İslam sorunlarına cevap verebilirdi. Kürtlerin tarihi, maruz kaldıkları baskılar ya da direnişlerin tarihi İslam'a bağlıdır deniyordu.[47] Sabah Kara'nın yakın ortağı ve daha sonra derginin yöneticisi olacak Süleyman Çevik, Kürt meselesinin çözümünün birinci aşaması olarak kısa vadeli hedefler öneriyordu. Kürt dilinin özgür bırakılması ve kitlesel dağılımı ya da Kürdistan'da okulların (medrese) açılması bu hedefler arasında yer alıyordu.[48] Süleyman Çevik doğrudan Bediüzzaman'ın önerileri üzerinden hareket ediyordu.

Nûbihar üyeleri kendilerini Müslüman ve aynı zamanda "Kürt vatanseverler" olarak tanımlarlar. Kısa vadeli hedefleri Kürt halkının haklarının kazanılması ve varlığının tanınmasıdır. Uzun vadede ise Ümmet'in, Müslüman halkların birleşmesidir. Buradan

45. Sabah Kara ile söyleşi, *Nûbihar*, 5. Sayı, Şubat 1993, s. 24. Esasen dergi, sosyalist çevrelere son derece açık ve onlar tarafından saygıyla karşılanıyor gibi görünmektedir.

46. Kürdi Takvimin birinci günü olan Newroz 21 Mart'ta kutlanır.

47. Süleyman Çevik, "Pirsa Kurdan İslam Hel Dike" (İslam Kürt sorununun çözümüdür), *Nûbihar*, 4. Sayı, Ocak 1993, s. 18-20; bkz. ayrıca Sabah Kara ile söyleşi, *Nûbihar*, 5. Sayı, Şubat 1993, s. 24.

48. Süleyman Çevik, "Pirsa Kurdan İslam Hel Dike" (İslam Kürt sorununun çözümüdür), *Nûbihar*, 4. Sayı, Ocak 1993, s. 20.

hareketle Sabah Kara, İslam'da birleşmeyi talep eden ulusların varlığını ortaya koyar.[49] Kürtlerin hakları aynı zamanda dini haklar da olabilir. Hatta redaktörler Müslümanların ve Kürtlerin haklarının aynı anda gasp edildiğini hatırlatır. Medreselerin kapatılması (ülkenin doğusundaki dini okullar aynı zamanda Kürt okulları), Kürtçe konuşma ve dua etme veya *Kuran*'ı Kürt dilinde tefsir yasağı vs. Dinin ifadesi ve pratiğine dair tüm müdahaleler burada Kürtlüğün yaşanmasına dair müdahaleler olarak değerlendirilmiştir.[50]

Nûbihar dergisi, 1992 yılından itibaren dönemin çift dilli yayınlanan Kürt dergilerinin aksine yalnızca Kürtçe olarak yayınlanır. Derginin sonunda yer alan küçük bir sözlük dışında Türkçeyi tamamen saf dışı bırakır. Esasen derginin ilk amacı Kürt dilini korumaktır. Kapsam önemli olsa da onu Kürtçe ifade etmek daha da önemlidir.[51] Derginin dil üzerine olan 8. Sayısının kapağında şöyle yazar: "Ağaç kökleri, insan dili üzerinde yeşerir" (Dar li ser koka xwe heşîn dibe, mirov li ser zimanê xwe). Aslında Sabah Kara düşüncenin ve geleneklerin kaynağı olan dilin, halkları veya ulusları ayırt etmeye izin veren bir medeniyet kurucusu olma iddiasını izah eder.[52] Dil bilme aracıdır ve bu dergide Kürt dili bilgi yerleri olan medreselere sıkı sıkıya bağlıdır. Dolayısıyla, insan dilini öğrenmeli, konuşmalı ve okumalıdır.[53] Said-i Nursi'nin şu cümleleri durmaksızın alıntılanır: "Okumak, okumak, okumak ve el ele vermek, el ele vermek, el ele vermek."[54]

İslam ve diller arasındaki ilişkiler elbette hatıra gelecektir. İslam'ın (ve gerektirdiği Arapçanın) Kürt dilinin gelişimine bir

---

49. Sabah Kara ile söyleşi, *Nûbihar*, 4. Sayı, Ocak 1993, s. 24-25. Her etnik grubun kendine ait devleti olması ve bu devletlerle İslami federasyon kurulmasına dayanan bu fikir Med-Zehra tarafından geliştirilmiştir (Fulya Atacan, 1997, s. 125).

50. Süleyman Çevik, "Roj Roja Zanebûn û Hînbûna bi Zimanê xwe ye" (Dilimizi tanıma ve öğrenme zamanıdır), *Nûbihar*, 8. Sayı, Mayıs 1993, s. 7.

51. Başyazı, *Nûbihar*, 25. Sayı, Ekim 1994, s. 3-4.

52. Sabah Kara, "Dar li ser Kokê xwe Hêşîn Dibin, Mirov li ser Zimanê xwe" (Ağaç kökleri, insan dili üzerinde yeşerir), *Nûbihar*, 8. Sayı, Mayıs 1993, s. 5-6.

53. Süleyman Çevik, "Roj Roja Zanebûn û Hînbûna bi Zimanê xwe ye" (Dilimizi tanıma ve öğrenme zamanıdır), *Nûbihar*, 8. Sayı, Mayıs 1993, s. 7.

54. Bu cümleler Bediüzzaman'ın *Kürd Teavun ve Terakki Gazetesi*'nde (1. Sayı, 4 Aralık 1908) yayınlanan "Kürtçe Lisanımız" adlı yazısından alınmıştır. Bu makale Yeni Yeniden Bediüzzaman Said-i Nursi, *Asar-ı Bediyye,* İstanbul, Elmas Neşriyat, 2004, s. 468-469 yayınlanmıştır.

engel teşkil ettiği fikrini savunabilecek olan yazarlara karşı eleştiriler yöneltilir. Hayır denir, Kürt dili İslam'ı okumak ve öğrenmek için kullanılmıştır. Hayır, Kürt dilinde yazılmış ilk yazılar, Müslümanların hatta din adamlarının (Ahmed-i Xani, Melayê Cîzirê[55] vs) elinden çıkmıştır.[56] Nihayetinde Kürtçe, diğer tüm diller gibi Allah'ın bir armağanıdır. Bu sebeple, bazı Türk milliyetçilerin savunabileceği gibi onu kullanmak değil, yasaklamak günah olacaktır.[57] Böylelikle, dilini kullanmak bir şovenizm göstergesi değil, Allah'ın yolundan gitmektir.[58]

Nûbihar dergisi Latin harfleriyle yayınlanmaktadır. 1928'den beri Türkçenin Arap harfleriyle basılması yasaktı; günümüzde bu harfleri okuyabilen çok az kişiye rastlanmaktadır. Yayınevine (okurunun büyük kısmı medrese eğitimi almış olduğundan), dergiyi Arapça alfabe ile basması yönünde talepler gelmiştir. Dergi, *Hawar* alfabesini kullanmasına karşın, 1990'lardaki yayınları, diğer dergilerin aksine Bedirxanlardan nadiren söz eder. Bu durum partilere ve sol eğilimli Kürt dergilerine mal edilen figürler olmalarıyla açıklanabilir. Kullanılan dile dair birkaç imada ise daima Celadet Bedirxan figürü, Halil Hayali figürü ile karışmıştır. Temeller bu iki kişi tarafından verilmiştir diye belirtilmiştir. Neden alfabe üzerine çalışmaları nihayetlenmemiş ve kullanılmamışken Halil Hayali'ye göndermede bulunulmaktadır? Sebep kesinlikle Hayali'nin Said-i Nursi'ye bağlanabilir olmasıdır. Zira Said-i Nursi, bir kısa metninde, Halil Hayali'nin Kürtçe üzerine yürüttüğü çalışmaları devam ettirmeyi önerir ve alfabeyi Kürt öğrencilerine öğretir.[59] Ancak burada bahsi geçen alfabe, Halil Hayali'nin Arap-

55. Şeyh Ahmed Nişani (1570-1640) Melayê Cîzirê adıyla bilinir. 10.000'den fazla mısradan oluşan divanıyla tanınmaktadır. Mistik Sufi geleneğinin bir örneği olan eserinde İranlı şairlerin (özellikle Hafız'ın) tesiri görünür.

56. İ.X. Molazade, "Ma İslam Zimanê Kurdî Bipaşde Xist?" (İslam, Kürtçenin azgelişmişliğinin sebebi midir?), *Nûbihar*, 8. Sayı, s. 11-12.

57. Muhammed Emin Zeki, "Ziman Ayeta Xwedê ye" (Dil Allah'ın lütfudur), *Nûbihar*, 16. Sayı, Ocak 1994, s. 30. Aynı zamanda bkz. "Sabah Kara ile söyleşi", *Nûbihar*, 14. Sayı, Ekim 1993, s. 25.

58. C. Ceylan, "Nûbihar: Dermanê Nexweşiya Dilên Bêhevî" (Nûbihar: Umutsuz kalpler derdinin dermanı), *Nûbihar*, 21. Sayı, Haziran 1994, s. 22.

59. Süleyman Çevik, "Roj Roja Zanebûn û Hînbûna bi Zimanê xwe ye" (Dilimizi tanıma ve öğrenme zamanıdır), *Nûbihar*, 8. Sayı, Mayıs 1993, s. 7-10. Sabah Kara'nın da ifadesi bu yöndedir. "Hatime" adındaki bu metin "Divan-ı Harb-i Örfî"de yayınlanmıştır, *Silsile-i Nurdan İçtimai Reçeteler I*, İstanbul, Med Zehra Limited Şirketi, 1990, s. 93-95. "Divan-ı Harb-i Örfî" 1911 tarihlidir.

ça harfli alfabesidir, Latin harfli değildir (haliyle Latin harfleriyle çıkan bu dergide hiçbir şekilde temel teşkil edemez). Halil Hayali tarafından yorumlanan Kürt alfabesi (Arap harfli) zaten daha önce İslamcı bir yayınevi olan Hîvda tarafından basılmıştır. İstanbul Üniversitesi'nin yakınlarında bulunan iş hanlarında, içlerinde *Nûbihar*'ın da büro ve dükkânların bulunduğu Kürtçe kitaplar, kasetler ve CD'ler satan yeni İslamcı yayınevleri mevcuttur. Bu yayınevleri, eserlerini hem Latin hem Arap harfleriyle basarlar. Arap harfleri daha çok *Kuran* okumaya yönelik metinlerde kullanılmaktadır. Kürt alfabesi Kürt dergilerinde daima mevcuttur ancak *Nûbihar* diğer dergilerden Arap alfabesinin yanında Latin alfabesini göstermesiyle ayrılır. *Nûbihar*'da bazı eserler iki biçimde (Arap ve Latin harfli olmak üzere iki ayrı sayfada) yayınlanmıştır.[60] *Nûbihar*'ın şimdiki genel yayın yönetmenine göre derginin Arap harfleriyle yayınlanmasına yönelik bazı talepler olmuş ancak hayata geçmemiştir. Zira, medrese eğitimi hâlâ mevcut olsa da büyük ölçüde azalmıştır; bu durum diğer sebeplerin yanı sıra bu eğitimin neredeyse yasadışı oluşu, devlet tarafından tanınan bir diploma verememesi ve bunun sonucu olarak hiçbir profesyonel perspektifi olmamasıyla açıklanabilir. Bununla birlikte, medresede okumuş veya okumakta olan kişiler Arap harfleriyle yazılmış Kürtçe metinler için çok talepkârdı ve başka yayınevleri bu tarz metinler yayınlamaktaydı.[61]

Nûbihar dergisi tarafından yayınlanan bazı metinlerin, medrese eğitimi almış önemli bir okur kesimi vardı ve medreselerin eğitim müfredatında kullanılan araçlara dönüştüler. Ayrıca 1990'lı senelerin başındaki diğer Kürt dergilerine kıyasla *Nûbihar*'ın yazarlarının dağılımının incelenmesi önemli bir farkı gözler önüne serer. Yazarları, hem İstanbul'dan hem de Kürdistan'dandır. İlk iki sene dergide Kürdistan yazarları çoğunluktadır oysa diğer tüm dergilerde yok denecek kadar azdırlar. Bu durum, o dönem bölge-

60. *Nûbihar* bunu herkesin, sadece Latin alfabesini bilenlerin (yeni neslin), sadece Arap alfabesi bilenlerin ve aynı zamanda Irak veya İran Kürtleri'nin bu metne erişimi olması amacıyla uygulamaya koymuştur. Bkz. Seyid Eliyê Fındıkî'nin (1892-1967) yeni baskısına giriş, *Diwan*, İstanbul, *Nûbihar*, 2000, s. 9-10. Aynı şey Siwadî'nin önsözünde mevcuttur, *Leyla û Mecnûn*, İstanbul, Nûbihar, 1999.

61. Molla Abdullah Varlî'nin, 1994'te (Sîpan Yayınları, Ankara) yayınlanan *Kuran*'ının Kürtçe tercümesinden söz edilebilir. Diyanet İşleri Başkanlığı ancak 2000'li senelerin başında resmi olarak *Kuran*'ın Kürt diline çevrilmesine izin vermiştir. Bkz. "Qedexeyê Quran da wergerandin", *Azadiya Welat*, 5-11 Ekim 2002.

de sıkı bir ağ olduğunu ve aynı zamanda bu grubun içinde Kürtçenin yaşamakta olduğunu gösterir. Yayın kalitesinin yanında *Nûbihar*'ın başarısı, bu ağlardan daha genel bir ifadeyle İslamcı Kürtçe yayından gelmektedir. Nûbihar Kürt dili için en önemli yayınevi olsa da, daha sonra başkaları yayınevleri de açılmış ve hem İstanbul'da hem de Kürt bölgelerinde faaliyet göstermiştir.

Çeşitli siyasi Kürt oluşumların ortaya çıktığı 1960 ve 1970'li senelerden itibaren, tüm Kürt yönelimlerinde gelişecek önemli bir tarihin keşfi ve (yeniden) yazımı çalışması etkin olmuştur. Söz konusu olan tarih incelemesi çalışmaları 1990'lı senelerden itibaren kuvvetlenmiştir. Bu dönemde, daha önce sürgünde meydana getirilmiş Kürtçe eserler, Türkiye'de yeniden yayınlanmış ve dağıtılmıştır. Dergiler ve bazı eserlerde bundan böyle tarih çalışmalarının özel bir yeri vardır ve yazımı özerkleşir. "Resmi tarih yazımlarına karşı hamle yapan" yeni bir tarih yazımı söylemi süregelmeye başlar: "Tarih, geçmişte olduğundan daha fazla, bilgi ve anlamın önemli bir üretim alanına, Kürtlüğün keşfi için bir geçişe veya siyasi bir oluşuma dönüştü" (Bozarslan, 2001, s. 52, 65).

Şüphesiz dil üzerine yapılan çalışmalar da bu yeniden keşfe müdahildirler. Zira dil, hâlâ konuşuluyorsa da Kürt dilini, tarihini, tabiatını ve dilbilgisini içeren metinler, Türk makamları tarafından üretilmiştir. Bu dilin tarihi yeniden yazılmalıdır ve gerçekten de tarihsel yazılı belgeler dilden nadiren söz ederler. İnceleyebildiğimiz en eski metin, resmi dilbilimsel sınıflandırmayı gözden geçiren bir yazıdır ve 1963 yılında *Dicle-Fırat* dergisinde yayınlanmıştır.[62] 1965'te Kemal Badıllı dilbilgisini şöyle tanıtmıştır: "Yeryüzünde her insan topluluğunun kendi dili vardır" (Badıllı, 1992 [1965], s. 3). "Kürtlerin dili Kürtçedir" diye devam eder, Kürtçe Hint-Avrupa ve İran dil ailesindendir. Kemal Badıllı, sınıflandırmayı resmi Türk sınıflandırmasına herhangi bir ima olmaksızın vakur bir şekilde yeniden kurar. Dr. Şivan'ın *Dilbilgisi* kitabı da bu sınıflandırmadan ve Kürt dilinin Hint-Avrupa dil ailesine mensup olma durumundan söz eder. Bunlar günümüzde beyhude bulunabilecek basit verilerdir ancak o dönemde bilinmeye ve tanınmaya çok uzaktılar. Ayrıca Kürtçe yayınlar aynı zamanda Kürt edebiyat tarihinin incelendiği yerlerdi. O dönem, Ahmed-i Xani'nin *Mem û Zîn*'i veya

62. Bkz. "Dil I" ve "Dil II" makaleleri, *Dicle-Fırat*, 5. Sayı, Şubat 1963 ve 6. Sayı, Mart 1963.

Ereb Şemo'nun *Kürt Çoban'ı* (*Şivanê Kurd*) gibi edebi eserlerin yayınlanması Kürt klasiklerinin kutsanması anlamına geliyordu.

Hamit Bozarslan bu dönem hakkında şöyle yazar: "Bilhassa Kürt gençliği, sadece "toprak" ve "dil" kavramları ile değil, yazılı bir kültürün varlığı ve yazıyla tasdik edilmiş bir tarih ile bundan böyle "ulus" statüsü iddiasını meşrulaştırabildi" (Bozarslan, 2001, s. 66). Oysaki bu tarihsel ve dilbilimsel araştırma ve yazın döneminde dil kavramının kendisi de değişikliğe uğramış görünüyor. Zira Kürtçe artık konuşulan (ve alçaltıcı) bir sözlü dil değil, aynı zamanda bağımsız, yazılı ve dilbilgisi normları olan bir dildir. Dilin yeniden keşfine ilişkin bu çalışmalar, 1990'lı senelerde Kürtçenin yasallaşmasıyla ilerleyecektir. Böylelikle yazarlar ve editörler dilbilimsel simgelemelerin dönüşümünde kilit rol oynayacaklardır.

5
Dilbilimsel Politikalardan Kültürel Politikalara

Çeşitli Kürt siyasi oluşumları da kimi zamanlar Kürt dili ve edebiyatını dahil ederek kültür üzerine daha genel eylemler yürütmüşlerdir. Bu akım ve oluşumların bazılarının rolü Türkiye'de bir Kürt edebiyat –ve ötesinde, kültürel– alanının tezahür edişini anlamak için son derece önemlidir. Bu eylemler, 1960-1980 yılları arası sınırlı ölçüdeyse de, 1991 yılı sonrasında güçlenmiştir.

Sınırlandırılmış ve Baskı Altındaki Faaliyetler

Kürt halkının varlığını ifade etmenin son derece tehlikeli olduğu ve kültürel dahi olsa her tür faaliyetin ülkenin birliğine zararlı olarak kabul edilebildiği bir dönemde, bazı siyasi akımlar ortaya çıktıkları andan itibaren Kürt kültürünün yaygınlaşmasına çalış-

mışlardır. Bu durum özellikle ilk olarak Kürdistan İşçi Partisi PKK (Partiya Karkerên Kurdistanê) için geçerlidir. 1975-1977 yılları arasında, Doktor Şivan'ın yakınları tarafından kurulan bu partinin militanları, 1977 yılında kurulan Devrimci Demokratik Kültür Derneği-DDKD'nin yasal zemininde buluşurlar. DDKD üyeleri, sözcüklerin ve "sözlü gelenek"in, türkülerin, atasözlerinin ve hikâyelerin derlenmesinde gayret ediyordu. Tüm Kürdistan'da mevcudiyeti bulunan DDKD, tiyatro geceleri, seminerler, slayt gösterileri, müzikli danslı geceler düzenliyordu. Kendilerine ait müzik ve halk dansları grupları vardı ve stüdyo kayıtları yapıyorlardı.[63] Tamamı Kürtçe olan ilk edebiyat dergisi *Tirej* (Güneş Işığı) de 1979 yılında DDKD çevresinde yayınlandı. O dönem Türkiye'de hiçbir oluşum bu boyutta bir çalışma gerçekleştirmemiş, kültürün ve dilin muhafazasına veya gelişmesine bu denli önem vermemişti. Başlıca talepleri Kürtçenin tanınmasıydı, bu da dönemin diğer siyasi hareketlerinin çoğunluğunun DDKD'yi, "reformist" yani "ılımlı" hatta "taviz veren" olarak değerlendirmesine sebep oluyordu.[64] Bu hedeflerin sahada uygulamaya konması ve gerçekleşmesi son derece zordu. Dolayısıyla, bir çalışmanın başlangıcından söz etmek ve grubun belirlediği hedefleri akılda tutmak daha doğru olacaktır.

DDKD, 1980 askeri darbesinden önce kültürel alanda tutarlı bir rol oynadıysa da bu faaliyetlerin tek tekeli değildi. Komal Yayınevi çevresinden Rizgarî de Kürt kültürel üretimi ile ilgiliydi. PSK da diğer sebeplerin yanı sıra muhtemelen yöneticisinin Kürt edebiyatı ve diline olan ilgisi dolayısıyla kültürle alakadar olmuştur. Özgürlük Yolu'nun çevresindeki topluluk ise yayınladıkları bazı Kürtçe kitaplarla göze çarpar. Bir Kürtçe dilbilgisi kitabının yanı sıra görece önemli bir kitleye ulaştırılan ve günümüzde bir "klasik"[65]

63. Eski militanlarla söyleşi, Diyarbakır, 8 Kasım 2003 ve İstanbul, 18 Kasım 2003. DDKD'nin kadın kolu DDKAD anadilin öneminin üstünde duruyordu. Bkz. "1970-1980 arası Kadın Grupları I. DDKAD", *Jûjîn*, 2. Sayı, s. 36-39. Bu metne göre anadilde eğitim, DDKAD tarafından kimliğin korunması için en önemli araç olarak değerlendirilmiştir. DDKD bu tarz talepleri olan ilk oluşumdur.

64. Göreceğimiz üzere bu durum 1990'lı senelerde devam eder. Fırat Cewerî, "Çîroka min û Nûdemê" (Benim ve *Nûdem*'in hikâyesi), *Nûdem*, 40. Sayı, 2002, s. 5: "Birçok yerde Kürtlerin, Kürt dili ve Kürtçe yazıma olan ilgisi azalmıştı. 'Şiirler ve öykülerle mi özgürleşeceğiz?!' diyorlardı."

65. *Şivanê Kurd* (*Kürt Çoban*) adlı metni ilk Kürt romanı olarak kabul edilir. 1935'te Erivan'da yayınlanmıştır.

olarak değerlendirilen, Ereb Şemo'nun bir romanı da bu yayınlar arasındadır. Bu eserler, Kürtler ve o dönem yazmaya henüz başlamış yazarlar tarafından okunan ilk Kürtçe kitaplar arasındadır. Oluşum, Türkiye'de olmasa da Almanya'da, Frankfurt'ta 1979 yılının Ocak ayında kurulan ve Federal Almanya'da o dönem faaliyet gösteren farklı Kürt organizasyonlarını birleştiren KOMKAR (Kürdistan İşçi Dernekleri Federasyonu) vasıtasıyla Kürt eğitiminde de önemli bir rol oynamıştır. KOMKAR kısa sürede tüm Avrupa'da faal duruma geçer. Kuruluşundan itibaren idari komitesi PSK sempatizanlarından oluşur ve günümüzde açıkça partiye bağlıdır. Federasyonun hedefleri çok çeşitlidir. Öncelikle, siyasi ve sosyal düzlemde Almanya'daki Kürt işçileri örgütlemek, Kürt kültürünü geliştirmek, Türkiye Kürtlerinin durumu hakkında Alman ve Avrupa nüfusunu bilgilendirmek. 1980'deki ilk kongresinden itibaren, Federasyonun temel amaçlarından biri Kürtçenin Alman okullarında Türkçe gibi öğretilmesiydi.[66]

1991 Sonrası Kültürel Politikaların Umumileşmesi

1990'lı senelerin başında hem ulusal hem de bölgesel durum radikal olarak değişmiştir. Diğer partilerin çoğu, 1980'li senelerin başından itibaren ortadan kalkmış ya da çok zayıflamışken; PKK, son derece tanınır bir duruma geldi ve politik sahneyi ele aldı. Ayrıca, bu on yıl, ilk yasal Kürt partilerinin kurulmasına şahitlik etmiş, bunlardan ilki 1990 yılının ilkbaharında SHP'den istifa eden bazı Kürt vekillerin kurduğu Halkın Emek Partisi-HEP olmuştur. Üyelerinden yirmi ikisi vekil seçilir ve 1991 Ekimi'nde parlamentoya girer. Vekillerinden ikisi Hatip Dicle ve Leyla Zana, meclisteki ilk konuşmalarında, Kürtlerin ulusal renklerini üzerlerinde taşıyarak Kürtçe, Türk ulusunun bölünmezliğinden, Kürtlerin ve Türklerin kardeşliğinden söz ederler. Bu meclis konuşmaları, iki vekile ve arkadaşlarına 10 yıl hapis cezasına mal olacak siyasi yol-

66. Ancak 1993 yılından sonra Kürtçe (Kurmancî) bazı Lander'lerde öğretilmiştir: 1993'ten itibaren Bremen'de, 1994'ten itibaren Hamburg'da, 1995'ten beri Aşağı Saksonya'da ve 1998'den itibaren Kuzey Ren-Vestfalya. Akabinde KOMKAR, Kürtçenin öğrenimine yönelik bazı eserler yayınlamıştır. Öğrenci sayısı çok sınırlıdır (sözgelimi İsveç ile karşılaştırıldığında, bkz.sonraki bölümler), 2001 yılında Bremen'de 212, Hamburg'da 110, Aşağı Saksonya'da 557 ve Kuzey Ren-Vestfalya 150 öğrenci vardır. Eva Savelsberg, Siamend Hajo, "Minority Language Institutions of the Kurdish Immigrants in Germany", yayınlanmamış elyazması, s. 23-26.

la yapılmış ilk kültürel eylemlerden biriydi. Bu partiyi Demokrasi Partisi (DEP, 1993-4), Halkın Demokrasi Partisi (HADEP, 1994-2003), Demokratik Halk Partisi (DEHAP, 1997), Demokratik Toplum Partisi (DTP, 2005) ardından Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) izledi.[67] Aynı zamanda bu dönemde, geniş nebula –veya hareket– sağlamlaşacaktır. Partinin çevresinde dernekler, kültür merkezleri, editoriyal veya medya grupları ağları kurulur. Bu nebulanın öğeleri, partiyle hayli değişiklik gösteren seviyelerde organik bağlar veya çok daha gevşek ideolojik ve sembolik bağlar kurabilmektedir.

Böylece hareket, Kürt entelijansiyasının az ya da çok eski figürlerini kendine çeker. Musa Anter, Yaşar Kaya,[68] Hüseyin Sağnıç,[69] Abdurrahman Dürre[70] ve hatta İsmail Beşikçi bu kare içinde sayılabilir. Bu figürler, Kürtçe bir basın oluşmasında ve gelişmesinde çok önemli rol oynadılar. Musa Anter alanın sınırında boy gösterir. HEP'in kurucu üyesidir ve 1990'lı senelerin başında Kürtçe basının mihenk taşıdır (Haftalık gazete *Welat*-Vatan, mizah dergisi *Tewlo*). Yaşar Kaya da gazetecilik (Türkçe ve Kürtçe basında) ve siyasal alanın sınırında boy göstermektedir. Bir süre DEP'in, ardından sürgündeki Kürt Parlamentosu'nun[71] başkanlığını yapar. Bir süre haftalık gazete *Welat*'da yazar ve *Özgür Gündem*'in başına geçer. Alanların sınırlarındaki bu figürler yanlarında gençleri de sürükleyecek, 1991'den sonra siyasi hareketin nebulası etrafında başlayan kültürel harekette önemli rol oynayacaklardır. Ancak bu "kültürel" kadrolar doğrudan PKK tarafından üretilmemiş ve eğitilmemişlerdir. Özünde, genellikle başka siyasi partilerden veya Kürt mücadelesinde kültürel boyuta genellikle daha çok önem veren başka akımlardan gelmektedirler.

Ancak 1992'den sonra kültürel kurumların oluşması sadece bu etken ile açıklanamaz. Esasen, "Kürt gerçekliği"nin tanınması ve

---

67. Bu partiler için bkz. Nicole Watts'ın çalışmaları.

68. 1959 yılında 49'lar davasından hapse atılmıştır. O zaman henüz İktisat Fakültesinde öğrenciydi. Daha sonra TİP'de faal olarak çalıştı. *Deng* ve *Dicle-Fırat* dergilerinde yazdı.

69. Medrese çıkışlıdır, eski Rizgarî'lidir.

70. Medrese çıkışlıdır ve o sırada PDK'ya yakındır.

71. Bu meclis, 15 Nisan 1995'de La Haye'de DEP ve PKK'nin girişimiyle kurulmuştur. Batı'ya Kürt milletini ve bir ulus olarak var olma arzusunu tanıtmak, sömürgeleşmiş, halkların özerkliği ile Kürdistan'ın parçalanması ve işgalinde, Batı'nın sorumluluğunu öne çıkararak Kürt meselesine çözüm bulmak amaçlarıyla 1999'da Kürdistan Ulusal Kongresi yerini alana dek Belçika'da varlığını sürdürdü.

Kürt dili kullanımının yasallaşması ile mümkün kılınmıştır. Haliyle, 1992 tarihi bilhassa parti nebulasında kültürel faaliyetlerin başlangıcı olarak iz bırakmıştır. Mezopotamya Kültür Merkezi (Navenda Çanda Mezopotamiya-NÇM), 28 Eylül 1991'de İstanbul'da, "Mezopotamya halklarının işgal altındaki kültürünü, sanatını, tarihini ve dillerini korumak" ve büyük kısmı ortadan kaldırılmış ve asimile edilmiş olan "ulusal kültürü yeniden yaratmak" amacı ile kurulmuştur.[72] Dil, müzik, tiyatro vs alanlarında faaliyet gösteren birçok bölüm kurulmuştur. Tanıtım broşüründe, NÇM'nin bir siyasi çizgisi olduğunu, sanatla ilgili kişilere imkânlar sunduğu ve bu kişilerin çalıştıkları "merkezi korumak ve desteklemekle yükümlü olduğu" belirtilir. Bunun için çalışma özveri gerektirmektedir.[73] Kültürel düzlemde mücadele askeri üslupla açıklanmış ve gösterilmiştir. Kısa süre sonra NÇM'nin kurucu başkanı İbrahim Gürbüz,[74] bir "bilimsel" merkez kurma ihtiyacını belirtir. İstanbul Kürt Enstitüsü, 18 Nisan 1992 yılında açılacaktır. Kurucu üyeleri Yaşar Kaya, İsmail Beşikçi, Musa Anter, İbrahim Gürbüz, Hüseyin Sağnıç, Abdurrahman Dürre, Cemşid Bender ve Süleyman İmamoğlu'dur. Üç çalışma alanı belirlenir: (Hüseyin Sağnıç yönetiminde) dil, (Cemşid Bender yönetiminde) tarih, (Abdurrahman Dürre yönetiminde) edebiyat.

NÇM'nin çalışmaları daha ziyade sanatsal yaratıma dönükken, Enstitü'nünkiler daha çok araştırma, derleme ve bilgiye yöneliktir. Dışarıdan NÇM'nin müzikal bölümü kesinlikle en faal ve en önemlisi olarak görünmektedir. 1990'lı seneler zarfında İstanbul'da sekiz grup ve dört şarkıcı, İzmir'de üç grup ve iki şarkıcı, Mersin'de dört grup ve Adana'da üç grup ve iki şarkıcı mevcuttur. Agirê Jiyan (Yaşam ateşi) veya Koma Amed[75] (Amed Grubu) gibi gruplar çıkarmıştır. Tiyatrolar ve dans toplulukları önemli sayıda genci çekmektedir. NÇM aynı zamanda görece uzun bir süre Kürtçe kültür ve edebiyat dergileri yayınlar. *Rewşen* (1992-1996), *Jiyana Rewşen* (Aydınlanmış hayat) (1996-2000) ardından *Rewşen-Name* (2003). Nihayetinde NÇM, genç nesillere dillerini öğrenme ve hatta yeniden öğrenme imkânını sunmuştur. Kürtçe konuşan nüfus için

72. *NÇM Tanıtım Broşürü*, İstanbul, NÇM, s. 58.

73. A.g.e., s. 58.

74. Kendisi 1980 askeri darbesi sonrası Kawa'nın partisinde çalıştığı için hapse atılmıştır. 1986'da çıktığında PKK'ya yakınlaşmıştır.

75. Amed, Diyarbakır'ın Kürtçe adıdır.

dilbilgisinin, imlanın ve Kürtçe okumanın temellerini edinmek için birkaç aylık kurs fazlasıyla yeterliydi. Yetişkinler çocuklarını Enstitüye gönderiyordu ve evin en küçükleri dahi ablalar ve ağabeyleri vasıtasıyla merkezle ve ideolojisiyle tanışıyordu.

Bu dersler sırası geldiğinde derneklerde görevleri devralacak bir kesimin eğitimine imkân verdiler. Kürt Enstitüsü'nün çalışmaları ilk başta 2000 yılında Türkçe-Kürtçe ve 2004'de Kürtçe-Türkçe olarak iki büyük sözlüğün hazırlanması ve yayınlanmasından ibaretti. Araştırma çalışmaları ise genellikle değişkendi, takip edilmiyor ve sonuçlanmıyordu. Enstitünün bilimsel dergisi *Zend* (1994; 1996-1999; 2004) daha çok düzensiz olarak yayınlanıyordu. Ancak 2000'li senelerin ortasında Enstitünün bir şubesinin Diyarbakır'da açılması, kurumun yoğun bir yerel toplumsal kümeler arasında kurulan [ilişkisel, çağrışımsal] ve siyasi ağa dahil olmasına ve faaliyetlerini yenilemesine imkân verdi.

Siyasetin aniden zuhur eden kültürle olan ilgisi nasıl açıklanabilir? Burada farklı etkenlerin sonucundan söz edilebilir. Farklı toplumsal ve siyasi kökenden gelen aydınların uzun süredir kültürel meselelere olan merakı artmıştı. Zira bu kişiler daima kültürden ve Kürt dilinden yana hareket etmişlerdi. Bilhassa 1990'lı senelerde, sempatizan olan ancak hareketle organik bağı olmayan bir aydın kitlesi oluştu. Böylelikle, 1992 yılını takiben MELSA yayınları (bu nebulanın katılımcısı) tarafından yayınlanan dil metotları ve farklı dilbilgisi kitapları 1950'li senelerde dilbilimsel meselelere kafa yoran Hüseyin Sağnıç'ın çalışmalarının bir meyvesi oldu (Dorleijn, 1992; Gürbilek, Savaşır, 1989). Kültür merkezlerinin açılması aynı zamanda parti çizgisinde kalarak seferber edilebilen gençliği çeşitli kültürel faaliyetler etrafında toplamak için önemli ve gerekliydi. Ayrıca, Kürt dilinin meşrulaşması bağlamı yeni bir kültürel faaliyet alanının gelişmesine imkân vermişti ve PKK en azından siyasi alanda hegemonyasını kaybetmemek adına bu alanı işgal etmeliydi.

Dolayısıyla dil, hareketin endişelerinin öncelikli odağı olmaktan uzaktı. Hareketin dili, siyasi ve hegamonik amaçları doğrultusunda kullanıyor gibi görünüyordu. Her halükârda bu durum nebulaya Kürt dilbilimsel ve edebi faaliyetlerinin ülkede gelişimine esas olarak katkıda bulunma imkânı vermiştir. *Rewşen* ve *Jiyana Rewşen* Türkiye'deki temel Kürt edebiyat dergileri olarak tanınacak ve

Kürtçeyi savunmada imtiyazlı veya kendilerine uygun bir eylem biçimi gören (az ya da çok siyasi ve taahhüt içeren) yeni aktörleri kendine çekecektir.

1990'lı senelerin ilk yarısının geçilmesinin, akabinde silahlı mücadelenin terk edilmesi (1999-2004 arası), partinin yeni siyasi yöneliminin yanında Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne uyum süreci bağlamında, bu on yılın sonunda parti ve nebulasının Kürtçe ile olan bağını dilin lehine değiştirecektir.

Bununla beraber,1990 sonrası PKK nebulasının Kürt kültürel alanında hâkimiyeti başka siyasi eğilimlere yer olmadığı manasına gelmiyordu. Bilhassa Türkiye'de ikinci Kürt partisi olan PSK da aynı dönemde kendi kültürel organizasyonlarını yaratmıştır. 1992'de kurulan Kürt Kültür ve Araştırma Vakfı'nın (KÜRT-KAV) temelde kültürel aynı zamanda sosyal hedefleri vardı (Çamlıbel, 2005, s. 66-67, 73). KÜRT-KAV çabalarını dilbilimsel alanda ortaya koymuştur. Zira vakıf, sessizlik ve karanlıkta çalışmayı arzu etmemiş, Türk kurumlarına yönelik mükerrer eylemleri ve yabancı kurumlarla kurmaya çalıştığı bağlarla dile belirli bir görünürlük kazandırmaya çalışmıştır. Dilbilimsel alanda iki temel faaliyeti akılda tutmalıyız. İlk olarak çeşitli farklı Kürtçe lehçelerinde resmi tercümanlık yapabilecek yetkin personeli olan vakfın varlığına dair Türk kurumlarını (Adalet Bakanlığı, Türkiye Noterler Birliği, Türkiye Barolar Birliği) bilgilendirmeyi hedeflerler. Vakfa bilhassa, Devlet Güvenlik Mahkemesi'nden (DGM) birtakım talepler gelir (A.g.e., s. 71-72). En çok duyulan faaliyet ise Kürtçe dersi açılması talebidir. Ağustos 1996'da dönemin KÜRT KAV yöneticisine göre vakıf, İstanbul Valiliği'nden Kürtçe dersler açmasını talep etmiştir. Dosya Milli Eğitim Bakanlığı'na geçmiş, 20 Mart 1997'de 2923 sayılı yabancı dillerde eğitimi konu alan kanuna istinaden derslerin açılmasına izin verilmemiş ve dosya reddedilmiştir (Çamlıbel, 2005, s. 77-81). Derslere başlamak için tüm hazırlıkları yapmış olan (sınıflar, kantin vs) vakıf, sınıf kapılarına kilit vurmak zorunda kalmıştır. Bu başarısızlığa rağmen vakıf, İsveç Kürt Vakfı ile işbirliği içinde öğretmen ve çevirmenler eğitimine katılmıştır.

1990'lı senelerin başında Kürt kültürel alanı son derece az gelişmişti ve tüm mevkiler yaratılmaya ve doldurulmaya müsaitti. Kürt kültürünün ilerlemesinde özellikle PKK veya PSK'ya ideolojik olarak yakın iki politik akım zuhur eder ve kültürel faaliyetle-

rini İstanbul'da merkez, vakıf veya başka dernekler kurmak suretiyle temellendirirler. Esasen bir süre kurulmakta olan –kısmen edebi alanın da dahil olduğu– kültürel alana tamamıyla siyasi aktörler hâkimdir.

6
Siyasette Dillerin Kullanımı

Siyasal Alanın Dili

1960'lı senelerden beri değişik parti ve oluşumlar dilbilgisi kitapları veya edebiyat eserleri yayınlamak suretiyle Kürt dilini gün ışığına çıkarmak için büyük gayret gösterdiler. 1990'lı senelerden itibaren bu muhtelif partiler, kültürel üretimde Kürtçe kullanımını teşvik eden tamamıyla kültürel oluşumlarla çevrelenmişti. Bununla beraber konuyla ilişkilendirilebilecek hâkim dilin yaygın dağılımı, siyasi mücadelenin ehemmiyeti ve kolaylık arayışları, çeşitli siyasi oluşumların militan ve sempatizanları arasında Kürtçe kullanımını teşvik etmiyordu. Dolayısıyla, siyasi söylemler, hatta Kemal Burkay'ınkiler dahi genellikle Türkçeydi. Bunu kınıyor ancak (Türk devletinin dil politikaları dolayısıyla kendi dilini her

geçen gün daha az hâkim olan kitlesine) açıklıyordu. Mesajlarının doğru anlaşılması için Türkçe ifade etme mecburiyetindeydi. Avrupa'da dahi PSK toplantıları siyasi partilerin çoğunda olduğu gibi Türkçe yapılıyordu.

İsmail Beşikçi, daha ziyade hapishanede yaptığı gözlemler üzerine hazırladığı bir kitapta bu noktayı ve bilhassa "Kürt aydınlarını" eleştirir (1992). Ona göre Kürt aydınlar, daima Kürtlükten uzak durmuş ve çocukları Kürt çocuklar gibi yetişmesin diye hayli gayret sarf etmişlerdir. Çocuklarına ne Kürtçeyi ne de Kürt tarihini öğretmişlerdir. Ayrıca sosyalizm de 1960'lı senelerden itibaren Kürt toplumu için bir *dekürdifikasyon (Kürtlükten arındırma)* etkeni olmuştu. Bu Kürtlükten arındırma bilhassa, resmi dilbilimsel simgelemeler kadar "Kürtçü"leri şovenizmleri için eleştiren Türk sol partileri tarafından yansıtılan Kürt olma utancıyla (PKK'nin kıracağı utançla) açıklanabilir. Şovenizm ithamlarından muaf tutulmak adına gittikçe Türk partilerinin bünyesinde artan Kürt solundan okuryazar kesim Kürtçe konuşmayı reddediyor ve 1960-1970'li senelerde Kürtler arasında çok yaygın terimiyle kendilerini "enternasyonalist" olarak nitelendiriyordu. Beşikçi'ye göre PKK, "aydınlar"ın bu tavrını sert bir şekilde eleştirmiş ve kökünden kesip atmıştı. Bilhassa, aydınların toplumlarından kopmalarını ve ona yabancı hale gelmeleri durumunu tenkit ediyordu. PKK, Kürtlüğün yeniden değer kazanmasına imkân verdi. Beşikçi bu noktada Öcalan'ın Bekaa Vadisi'nde 1990 tarihli genç Kürtlerin eğitimsizliğini eleştiren ve ailelerden onları Kürt gibi ve Kürtler için yetiştirmelerini istediği bildirisine atıf yapar (Beşikçi, 1992, s. 73). Mesajı yerini bulur. Kürtlük değerlerini yeniden kazanmıştır. Ancak Beşikçi'nin söz ettiği bu değerler kısmidir ve aslında parti tarafından tanımlanmış olan "Kürtlük"e ve kültüre yani partinin siyasi kültürüne gönderme yapar. PKK'nin içinde kültürden bahsetmek devrimci kabul edilmez, siyasi faaliyetler daima tercih edilir. Hapishane deneyimleri bunu ifşa eder niteliktedir: Öcalan'ın metinlerinin toplu okumaları teşvik edilir, her tür kültürel ve sanatsal faaliyete şüphe ile bakılır ve sıklıkla gereksiz ya da boş zaman kaybı olarak değerlendirilir.[1] Önemli olan devrimdir, geri kalanlar onun sonucu olarak gerçekleşecektir. "Eli kolu bağlı, kıpırda-

1. Eski bir PKK savaşçısı ile söyleşi, 10 yıl hapis yatmıştır. Şimdiyse yazardır, İstanbul, 14 Şubat 2004.

yamayan bir insan için konuşmak fayda etmez. Kürdistan'da mücadeleyi dilbilimsel ve kültürel çalışmalarla sınırlayamayız. Önemli olan bu eli kolu bağlı adamı özgürleştirmektir. Onun için bu siyasi mücadeleler daima ön planda olmalıdır. Şüphesiz, elleri ayakları serbest kalıp adam hareket edebildikten sonra dili kendinden çözülecektir."[2] Türkçe fiili olarak gerillanın ve parti militanlarının dilidir.

Çeşitli Kürt partilerinde ve oluşumlarında tüm siyasi yayınların dili gibi, Türkçe hâkim ve iletici dil olarak kalacaktır. PKK tarafından tanımlanan Kürtlük, Kürtçe veya etkin bir pratiği olmadan rahatlıkla yaşanabilir; dile yapılan atıf parti sloganlarında, kod adlarında, partililerin ve partiyi destekleyen kitlenin kendini tanımlamasında mevcut kalabilirdi. Her halükârda 1990'ların başına dek kendini devrimci olarak ifade edenler her biçimdeki kültürel eylemi şovenist değilse de "reformist" hatta "gerici" olarak tasavvur etmiştir.

Mecburen Türkçe Gazetecilik

Kürt gazeteciliği, 1980-1990'lı senelerin dönemecinde büyük ölçüde Türk ordusunun PKK ile karşı karşıya geldiği savaş yorumlama amacıyla tebarüz eder ve siyasi dünyayla sıkı ilişki içinde kalır. Kürt gazeteciliği, PKK'nin son derece güçlü bir hareket haline geldiği ve "halk ayaklanması" Serhildan'ın tekamül ettiği ve parti tarafından teşvik edildiği bir dönemde gelişti.[3] Hareketin halk tarafından benimsenmesi ve hareketle ilgili bir kürt medyasının resmi haber karşısında kendi haber organlarını üretmesi gerekliydi. Medya sektörü o dönem mücadelenin önemli bir bölümü haline geldi.

---

2. İsmail Beşikçi tarafından alıntılanan Abdullah Öcalan. Halil Nebiner tarafından yapılan Abdullah Öcalan söyleşisi, Muhsin Kızılkaya, Halil Nebiler, *Ji duh ve sibê Kurd*. İstanbul, Weşanên Welat, 1991, s. 165-185, İsmail Beşikçi alıntısı, 1992, s. 85.

3. Güçlü bir halk desteğinden söz eden bu pasaj, Mart 1990'da Mardin bölgesinde gerilla ve Türk ordusunun karşılaşmasını takiben çıkan ayaklanma ile barizleşir. Nusaybin'de ve ardından Silopi ve İdil gibi protestoların yükseldiği komşu ilçelerde hatta esnafın protesto amaçlı kepenk kapatma eylemi yaptığı ve binlerce insanın sokaklarda gösteri yaptığı sokağa Cizre'de çıkma yasağı yürürlüğe konur. 21-28 Mart haftası (Şimdiden ayaklanmanın simgesi haline gelmiş Newroz'u takip eden hafta) PKK tarafından sömürgeciye karşı halk mücadelesi" haftası olarak ilan edildi. Protestolar ay sonuna doğru Silvan ve Diyarbakır'a yayıldı. Türk yetkililer protestoların büyüklüğünden endişeye düştüler. Bugüne dek hiç PKK'yla aynı sloganları atan bu denli büyük bir halk ayaklanması görülmemişti. PKK'nin çağrı yaptığı bir sonraki Newroz'da halk ayaklanacak ve Newroz yine kanlı geçecekti.

1990 yılının Ekim ayının sonundaki haftalık gazete *Yeni Ülke* çıkmaya başladı. Onu günlük gazete *Özgür Gündem* takip etti. *Özgür Gündem* yasaklandı, yerini bir başkası aldı, o da yasaklandı. Peşi sıra gelen diğer gazeteler de aynı süreçten geçti. Bu gazetelerin öncelikli görevi resmi gazeteciliğe ve devlet propagandasına karşı koymaktı. *Özgür Gündem*'in sahibi Yaşar Kaya ilk dağıtımda 'Neden? Nasıl?" adlı makalesinde şöyle yazar: "Çünkü 70 Senedir Türkiye'de radyolar, gazeteler, kamu televizyonları ya da özel televizyonlar kendilerini baskın partilerin, resmi ideolojinin ve yerleşik düzenin sözcüsü yaptılar" (Yücel'den alıntılanmıştır, 1998, s. 148). Böylelikle, bu yeni gazetelerin verdiği her bilgide bir tekzip yer aldı. Bu basın açıkça savaş alanına çıkmıştı: "*Gündem*'in ne silahı ne de tankı vardı. Ama verdiği her haber bomba etkisi yaratıyordu" (a.g.e., s. 154). Savaş sadece bir metafor olmayacaktı. Öldürülen gazeteciler, dağda can veren gerillalar gibi şehit ya da kahraman kabul edilecekti (Leheng).[4]

Bu gazetelerin yayınlanmaya başladığı dönemde, Kürt bölgelerinde 1990 yılının ilkbaharındaki ayaklanmanın akabinde 9 Nisan 1990'da bu bölgelerin önemli kısmını "süper vali" yetkileri altına alan 413 sayılı Kanun Hükmünde Kararname çıkarıldı. Süper Vali, basını sansürleyebilir, yayınlara el koyabilir, matbaaları kapatabilir, kanuna ve düzene tehdit oluşturan herkesi sürebilirdi. Bu kararnameye, Nisan 1991'de oylanan terörle mücadele (3713 sayılı kanun) yasası eklendi. Bu kanunun 6 ve 8. maddeleri basına ve diğer yayınlara sıkı sansür uygulamaya imkân veriyordu. Böylece gazeteler matbaalardan sansürlenmiş olarak çıkıyor, büyük para cezaları alıyordu ve dağıtımları çoğunlukla yasaktı. Gazetelerin kendileri yasaklandığından sık sık isim değiştiriyorlardı. Gazeteciler gibi dağıtımcılar da düzenli olarak hapsediliyor hatta öldürüyorlardı. Gazete bayilerine dağıtım yapılması yasaktı ve gazeteler el altından dağıtılıyordu. Onları satmaya devam eden gazete bayileri, suikasta kurban gidiyordu. Gazetelerin büroları sık sık yoklanıyor, yakılıyordu. Bu hazin olayların arasında içlerinden en bilinenlerinden biri *Özgür Ülke* gazetesinin İstanbul'da 3 Aralık 1994'ü 4 Aralık'a bağlayan gece bombalanmasıdır. Abdullah Öcalan'ın Mart 1993 yılında ilan ettiği ateşkes, 8 Haziran 1993'te biter ve "topyekûn savaş" ilan edilir. 5 Temmuz'da radyo ve televizyon üzerindeki

4. "Editoryal", *Rewşen*, 6. Sayı, Ağustos 1992, s. 4.

devletin tekelinin kalkmasına rağmen, 11 Temmuz 1993'te başlıca askeri liderler, güneydoğunun durumunu Başbakana açıklayıp gazete yöneticilerini savaş için desteklemeleri amacıyla toplantıya çağırdılar. Gazeteler her şekilde taraf oldular. Kürt gazeteleri yasaklıysa PKK da aynı şekilde doğuda Türk basınıyla mücadele etti. 16 Ekim 1993'de Diyarbakır'da çalışan gazete yöneticilerini Silvan bölgesinde bir PKK kampına götürdüler ve onlardan Diyarbakır bürolarını kapatıp bu bölgede çalışan gazetecileri göndermelerini istediler. 18 Ekim sabahı çok sayıda Diyarbakır bürosu kapanacak ve bu bölgede çalışan 100'den fazla gazeteci işlerinden olacaktı. Gazete satışları bölgede neredeyse tamamen durmuştu. [5]

Bu topyekûn savaş bağlamında ve halkın büyük desteğiyle her şekilde gazetecilik zaruriydi ve mevcut haliyle yeriliyordu. Bilgi süratle ve gündelik olarak intikal etmek durumundaydı. Pratik bir düzlemde bu sadece Türk dilinde yapılabilirdi. Aslında seslendiği kitle genellikle Kürtlerdi ve hiçbir şekilde Kürtçe okumaya alışkın değillerdi. Bazıları, artık Kürtçe konuşmuyordu. Bu dilde okumayı bilmek kendi kendine kitaplar veya süreli yayınlarla öğrenilmediği sürece mümkün değildi. Dolayısıyla, halkın sadece sınırlı bir kesimi okuyabiliyordu. Bu gazetelerdeki kadrolar çoğunlukla Kürtçe yazıp okuyamıyor, hatta bazıları konuşamıyordu, içlerinde Türkler de vardı. "Gazetecilik deneyimi olan kişiler Kürtçe bilmiyorlar, Kürtçe bilenlerin ise gazetecilik deneyimi yoktu."[6] Yaşar Kaya, Avrupa'ya sürgün edilmiş yazarlara *Welat* gazetesinin redaksiyonuna katılmaları ve yardım etmeleri için çağrı yaptı. [7]

Haftalık yayınlanan *Welat* gazetesi[8] bu geniş hareket etrafında, 1992'den itibaren yayınlanmış ilk Kürtçe gazetedir. PKK'nin vaat ettiği yeni Kürt kimliğinde, bu dile layık olduğu değerin verilmemesinin yanında bilginin ivedi gerekliliği ve geçici devrimci çerçeve içerisinde Kürtçeye ayıracak zaman yoktur. Derhal olması gereken Türk dilinde olmalıdır. Bu durum, editoryal alanın yapılanması ve Kürtçenin temsilleri üzerinde ağır neticeler yaratır. Zira

5. Human Rights Foundation in Turkey, 1994, s. 258-259.

6. Abdullah Keskin bu şekilde belirtir (*Welat*, 8. Sayı, 11-17 Nisan 1992, s. 4).

7. Yaşar Kaya şöyle yazar: "Yazarlarımızın ve gazetecilerimizin çoğalması için 12 Eylül sonrası Avrupa'ya gitmiş olan hoca ve dostları ülkeye çağırıyorum" (*Welat*, 8. Sayı, 11-17 Nisan 1992, s. 4).

8. Yasaklanmasından sonra *Welatê me* (1994-1996) ve *Azadiya Welat* (1996'dan beri) takip etmiştir. *Azadiya Welat*, 2007'den beri günlük yayınlanan bir gazetedir.

çok defalar bu gazetelerin redaktörleri veya okurları Kürtçe günlük haber gazetesi çıkarmanın gerekliliğinden söz ederler. Fakat en yaygın görünen bakış açısı, Abdullah Keskin'in *Welat*'ın başyazısında söz ettiklerine benzerdir: "Tamamıyla Kürtçe bir gazete her yönüyle diğer gazetelerden farklıdır. Çünkü Kürtçe gazete yoktu ve hâlâ yok. Bize göre, Kürtçe bir gazete kültürel düzlemde güçlü olmalıdır. Bize ilettiklerinden anladığımız kadarıyla okurlarımız da bizim gibi az sayıda haber olması durumunu çok önemli görmüyor."[9] Türkçe icra edilen güçlü bir Kürt gazeteciliğinin yerleşmesi Kürtçenin işlevlerinin, kültürel alanda azaltılmış işlevlerin belirli bir surette şekillenmesine katkıda bulunur. Bu da mecburen dilin hem yazılı hem de sözlü kullanımını kısıtlamıştır.

Kürt Dilinin Serbest Bırakılması ve Kürtçeye Karşı Kürtçe-Televizyon

1995 yılında Avrupa'da yayın yapan Med TV'de yayınların başlamasıyla televizyon da medyatik savaş sahasına dahil olur. Böyle bir kanalın açılmasında en temel motivasyon, "ortak bir hasıma karşı Kürt davasına destek vermek"tir (Rigoni, 2001, s. 333-334). Programlar birçok dilde yapılmaktadır; Türkçe, Arapça ancak yenilik Kürtçedir (Soranî ve Kurmancî). Türk yetkililer, bu TV'ye karşı şiddetli bir mücadele sergilemiştir. Bu durumu öncelikle kanala ev sahipliği yapan ülkelere yapılan düzenli diplomatik baskılarda gözlemlemek mümkündür. Kanalın, 1996'da Belçika'ya, 1999'da İngiltere'ye taşınması ve Med TV'den Medya TV'ye ondan da Roj TV'ye isim değişikliklerinin sebebi budur. 1995'den itibaren potansiyel seyircilere de sahada baskılar yapılmıştır. Uydu antenleri sistematik olarak yasaklanır ve yok edilir. Böylece Med TV ve sonra kurulan televizyon kanalları PKK'ya açık destek verdikleri iddiasıyla epey saldırıya uğrarlar. Yerel televizyonlar PKK'ya destek vermekle itham edilse de aslında daha çok Kürtçe yayın yaptıklarında saldırıya uğrarlar. Kürtçe radyo veya televizyon yayınlarına karşı devlet politikasında, yazılı basına karşı devlet politikasına kıyasla makul ölçüde farklılık vardır. Zira, Türkçe yayın yapan Kürt basını PKK'ya verdiği etkin destek dolayısıyla saldırıya uğrar. Kürtçe yayın yapan Kürt basını ise görece rahat bırakılmıştır. Dar kapsamını hiç şüphesiz anlamış olan devlet yok sayan bir tavır

9. *Welat*, 14. Sayı, 23-29 Mayıs 1992, s. 2.

içindedir. Bununla birlikte radyo ve televizyona karşı tavrı tamamen farklıdır. Yakın bir zamana dek tek televizyok ve radyoda tek bir Kürtçe kelime kelimeye yer verilmesi enderdi.

Fakat devlet, 1990'lı senelerin başından itibaren (Med TV ortaya çıkmadan önce) kendi Kürtçe televizyon kanalını kurmayı düşünmüş, hatta Kürt radyosu "Dicle'nin Sesi"ni açmıştı. Ordu tarafından kontrol edilen bu radyo Kurmancî ve Soranînin yanında Türkçe ve Türkmence de yayın yapıyordu. Kullanılan diller, sınırların ötesinde de hedefledikleri dinleyiciyi ortaya çıkarıyordu. Nisan 1992'den sonra Cumhurbaşkanı Turgut Özal, "atmosferi rahatlatmak"[10] ve aynı zamanda halka taraflı bilgiler verilmemesi için kamu kanalı Gap TV'nin Kürtçe programlar yayınlamasını önerdi.[11] 28 Mayıs 1992'de günlük *Milliyet* gazetesi, Irak Kürdistan'ında kurulmuş olan ve Türk sınırına yakın köylerden izlenebilecek bir Kürt televizyonun kurulduğunu haber verdi. Özal o zaman bir kez daha Kürtçe bir televizyon kurma arzusunu belirtti. Ondan sonra her hükümet sırasıyla gerek Med TV'ye gerek içeride ve dışarıda bir kesime hitap eden Irak Kürt televizyonlarına karşı koymak için, Kürtçe bir Türk kanalı kurma ihtiyacının altını çizdi. Gene Aralık 2007'de Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Türkiye'den Ortadoğu ve özellikle Irak istikametinde bölge[12] üzerinde Türk bakış açısını yaymak amacıyla bilhassa Kürtçe yayın yapan bir televizyon kanalının gerekliliğini yineledi. Zaten TRT 6, 1 Ocak 2009'dan beri Kurmancî lehçesinde yayın yapmaktadır. Bu durumda Kürtçe televizyon konusu karşısında ordunun ve birbirini takip eden hükümetlerin tavrı, Türkiye'nin hem iç hem de dış politikaları çerçevesinde tahlil edilmeli ve anlaşılmalıdır.

Dillere yönelik olan Türk dil politikaları, Kürt dil politikalarının içinde dönüştüğü –çoğunlukla militan eylemlerden, derneklerden, parti ve siyasi Kürt organizasyonlarından oluşan– bir kısıtlar çerçevesi çizer. Bu çerçevenin sonucu olarak, Kürt nüfusun ve militan grupların içerisinde güçlü bir *diglossia*[13] gelişmiştir. Türkçe bir yandan siyasette dilin kullanıma dair yasağın ağırlığından dolayı,

10. Bulletin de liaison et d'information (*İrtibat ve bilgilendirme Bülteni)*'nden alıntılanmıştır. Paris Kürt Enstitüsü, 83-84. Sayılar, Şubat-Mart 1992, s. 6.

11. Halk için cazip olan Kürtçe vasıtasıyla Türkçe yayın yapan Kürt gazetelerindeki haberlere karşı koyma fikriydi.

12. "Sınır ötesi dil operasyon", *Bugün*, 26 Aralık 2007.

13. İki lehçeli ya da iki dilli olma durumu.

diğer yandan da yasal ve yasal olmayan partilerin Türkçe konuşan ve Türk siyasi alanına entegrasyonundan ötürü uzun süre siyasetin egemen dili olmuştur. Gazetecilik de neredeyse sistematik bir şekilde siyasi aktörlere bağlıydı ve Türkçe olarak gelişti. Bu durum sadece dil yasağından kaynaklanmamaktadır –zira Türkçe yayın yapan etkin propaganda aracı gazeteler sıklıkla yasaklanıyordu– aynı zamanda Türk dil politikalarının etkisiyle gitgide Kürt nüfusun hatta militanların Türkçeyi, Kürtçeden daha iyi bilinmesin kaynaklanıyordu. 1991'de Kürtçe yayınlara müsaade edilmesinden itibaren Kürtçe hızla yalnız kültür alanına itildi ve çeşitli partilerin kültürel kolları tarafından ele alındı.

Fakat 1990-2000 arası yıllarda gördüğümüz üzere kürt hareketinin nebulası kültürel organizasyon ve dernekler açısından zenginleşti. Kürt yanlısı partiler, siyasal veya resmi iletişimde kullanarak ve dolaylı yoldan bu siyasi, toplumsal kümeler arasında kurulu ve medyatik yoğun ağda yer alarak her geçen gün daha fazla doğrudan Kürtçeyi kullanıyorlar. Dilbilimsel meseleler mobilizasyonlar bünyesinde yeniden önem kazanmaktadır.

7
Dil: Siyasette Harekete Geçirilebilir Yeni Kaynak

2000'li yılların ilk yarısında dil giderek siyasi arenada harekete geçirilebilir, daha önemli bir kaynağa dönüşmüş gibi görünüyor.

Kürtçe eğitim için ilk kampanya olan, Kürtçe Eğitim Kampanyası öncesinde gelişen ve bir kadın mobilizasyonunun etkisiyle gerçekleşen birtakım olaylar aracılığıyla ilan edildi. 28 Eylül 2001'de Mersin'de Kürt Kadın İnisiyatifi, "Dilimizle ve Kültürümüzle Yaşamın Her Alanındayız" adında bir eylem düzenledi. Geleneksel kıyafetleriyle ve Kürtçe konuşarak şehirde dolaşıyorlar, çalışıyorlar ve alışveriş yapıyorlardı. Kadınların bu gösterisinden sonra 8 Kasım 2001'de eğitimciler Eğitim-Sen bayrağı altında Bismil'de okullarda Kürtçe eğitim yapılması için gösteri yaptılar. 20 Kasım'da İstanbul Üniversitesi öğrencileri "seçmeli ders olarak Kürtçe eğitim" kam-

panyası için 200 imza topladılar ve rektöre sundular. Aynı gün, İnsan Hakları Derneği-İHD de kampanyayı açıkça destekleyen DEHAP İstanbul il başkanının katılımıyla basın toplantısı düzenlendi. Kampanya, ülkenin birçok şehrine ve üniversitesine yayıldı. Katılan öğrenciler gözaltına alındı ve kimi zaman üniversiteden atıldılar.[1] İlerleyen aylarda kampanya öğretmenlerin desteğinin yanı sıra anadile ilişkin açık talepleriyle ün salan kadınların sembolik eylemleriyle ilkokullara yayıldı.[2]

Kampanya bazı sendikalardan ve özellikle (bir anadil komisyonu bulunan) Eğitim-Sen'den, Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu'undan (KESK) ve aynı zamanda DEHAP, Emeğin Partisi (EMEP) ve Özgürlük ve Dayanışma Partisi (ÖDP) gibi partilerden de destek gördü. Ocak 2002 yılından Mart ayına kadar Medya TV'deki programlar, anadil ve kimliğe vurgu yaptılar. Kısa klipler herkese kendi kimliğini savunmayı salık verdi. Medya TV, Newroz arifesinde şu slogandan söz ediyordu: "Bu yıl Newroz, dil faaliyetleriyle daha güzelleşti" (Newroz îsal bi çalakîyên zimên dixemile). 16-20 Mart haftası "dil sınır tanımaz" (Ziman sinorê nas nake) sloganıyla geçti. Böylece birkaç gün boyunca Medya TV'de dil üzerine programlar gösterildi.

Taleplerin çoğu reddedildi ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 2002'de oylanan 4771 sayılı kanun, Türkçe dışındaki dillerin öğretilmesine ve yine Türkçe dışındaki dillerde radyo televizyon yayınları yapılmasına izin veriyordu. İlk dersler 2004'te Batman'da, Urfa ve Adana'da başladı ardından Van, Diyarbakır, İstanbul ve Kızıltepe geldi.[3] Kitapçıkları hazırlayan ve yayınlayan İstanbul Kürt Enstitüsü bu dersleri koordine ediyordu. İstanbul'da derslerin açılışı esnasında dönemin rağbet gören sloganları atılıyor ve Kızıltepe, Diyarbakır ve diğer illerden de aynı sloganlar işitiliyordu: "Dilimiz kimliğimizdir" (Zimanê me nasnameya me ye). "Kimliksiz yaşamak istemiyorum" (Bê nasname naxwazim bijîn), "Dilsiz bir varoluş imkânsızdır" (Hebûna bê ziman nabe).

1. Kurdish Human Rights Project, 2002.

2. İnsan Hakları Derneği, 2002.

3. Dersler açılmalarından birkaç ay sonra katılımcı olmaması sebebiyle kapatıldı. Bu durum reformların yetersizliğinin altını çizdiği gibi, amacın yerel talebe cevap vermek yerine AB'yi hoşnut etmek olduğunu da göstermiştir. 2009 yılında yeni dernekler, Kürt dilinde eğitim vermekteydi.

İsimler de önemli bir mobilizasyon konusu oldu. 31 Mart 2000'de ad verme özgürlüğü Yargıtay tarafından alınan kararla kabul edilse de, Kürt adları yasal olarak Türkiye'de yasaktı ve yıllar sürecek adli kovuşturmalara konu oluyorlardı. 1990'lı senelerin STK raporlarında bulunmasalar da yüzyılın dönümü bu tarz davalar konusunda epey zengindir. Aslında 1990'lı senelerde Kürtçe isimler şüphesiz Kürt kültürünün yeniden keşfi sebebiyle ve ayrıca savaşçıları Kürt kod adları kullanan gerillanın itibarıyla da giderek daha çok verilmeye başlandı. Gerilla menşeili isimler her geçen gün daha fazla tercih ediliyor ve yetkilileri bilhassa bu adlar tedirgin ediyordu. Berivan, Zîlan, Rojda, Bawer, Welat, Serhat, Kendal, Zinar, Hebûn, Baran, Rojhat, Agît, Zelal, Zozan şehir gerillalarının kod adlarıydı ve Dicle jandarma komutanlığı tarafından yasaklanmıştı. Esasen medeni kanunun 16/4. maddesinde şöyle belirtilir: "Çocuğun adını anne ve babası koyar. Ancak milli kültürümüze, ahlak kurallarına, örf ve âdetlerimize uygun düşmeyen veya yasaya aykırı ya da kamuoyunu inciten adlar konulamaz."[4] Gene Avrupa Birliği'ne uyum reformları bağlamında 24 Eylül 2003 yılında Ankara yerel yetkililerine Kürt ailelerin, çocuklarına Kürt isimleri vermesine izin vermelerini emretmiştir. Ancak İçişleri Bakanlığı yayınladığı genelgede Türk alfabesinde bulunmayan x, q, w gibi harflerin kullanılamayacağını bildirmiştir. Bu genelgeyi takiben Kürtçeyle ilgili isimler vasıtasıyla münferit bir Kürt alfabesinin (ve böylelikle bağımsız bir Kürtçenin) varlığını tanıtmayı ve kabul ettirmeyi amaçlayan ikinci bir büyük kampanya başlatılmıştır.[5] Ekim 2003 itibariyle tanınmış Kürt simalar (dernek başkanları, siyasi parti liderleri, sanatçılar, sendika üyeleri) adlarını tercihen içinde q, x ve w geçen bir Kürt adıyla değiştirmek için mahkemeye ve nüfus müdürlüklerine başvurdular. Bu maksatla *Azadiya Welat* gazetesi bir kadın ve erkek adları listesi yayınladı.[6] Listenin yazarı güzel bir manası olan ve her koşulda kullanılabilecek bir isim vermeyi önerir. İsim, kişiliği etkilediğinden dolayı bu adların barış, kardeşlik, özgürlük, dürüstlük vs çağrışımı yapması gereklidir ve nihayetinde çocuk isminin anlamını anlasın diye ona Kürtçe öğretmek lazımdır. Q, w ve x harfleri gerçek simgelere dönüşürler. Afiş-

4. Bulletin de liaison et d'information (*İrtibat ve bilgilendirme Bülteni)* (Paris Kürt Enstitüsü), Mart 2002, Sayı 204, s. 6.

5. Bu meseleler üzerine aynı zamanda bkz. Aslan 2009.

6. "Te Got Navê Te Çi Ye" (Ne dedin, adın nedir?), *Azadiya Welat*, 1-7 Kasım 2003.

lerde, gazetelerde yer alırlar. Alfabe haline getirdiği "Kürt harfleri"ni *Hawar*'da yayınlayan ve hatta ulusal bayrağı diken Celadet Bedirxan'ın ilkeleri o dönem açıkça yeniden zuhur etmiştir. Tüm bunlar farklılığın, Bedirxan'ın inşa ettiğini iddia ettiğini ve bugün tanındığına şahit olmayı istedikleri o kendine has kimliğin simgeleridir.

Anadil kavramının siyasette son dönemde bu denli kullanılmasının ve mobilizasyonların dilbilimsel meseleler etrafından gelişmesinin farklı gerekçeleri vardır. 15 Şubat 1999'da Abdullah Öcalan, Türkiye'ye iade edildi ve yargılanıp hapsedildi. Şubat 2000'de PKK 7. Kongresi sonrası partinin yeni politikasını yayınlayarak ilan etti. (2004 yılında yeniden başlayacak olan) silahlı mücadelenin bırakıldığı ve bağımsız Kürdistan projesinden vazgeçildiği bildirildi. PKK, artık Kürt meselesinde Türkiye'de siyasi demokratik bir çözüm yolundan yanaydı (Tezcür, 2010). Kongre tarafından alınan kararlardan biri de Kürtçe eğitime ve Kürtlerin ülkede tanınmasına yönelikti. Bir Kürdistan kurma umudu unutulmuştu. Bağımsızlık mücadelesi başka yere yönlendirilebilirdi ve dil özellikle tanımlanabilir ve sınırlanamaz kaynaklardan biriydi. Ayrıca, Avrupa Birliği'ne uyum süreci bağlamında meşrulaşmıştı. 3 Ekim 2001'de Avrupa Birliği'ne uyum süreci çerçevesinde oylanan dilleri ve kullanımlarını içeren anayasal reformlar, dilbilimsel meselelerin siyasi mobilizasyonuna ve o dönem düzenlenmekte olan Kürtçe eğitim kampanyalarına yasal bir çerçeve sunuyordu.

Anadil kavramı genel olarak uluslararası sözleşmelerde ve özellikle Türkiye tarafından onaylanmış olanlarda noksandır. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve hatta Avrupa Bölgesel Diller ve Azınlık Dillerini Koruma Anlaşması anadilden söz etmez. Bu kategori, Kopenhag Deklarasyonu veya Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne giriş adaylığı belgelerinde bulunabilir. Bu metinler, muhakkak terimin mobilizasyonlarda kullanımını etkileyecektir. Aslında "anadil" veya "zimanê zikmakî" terimi 1990'lı senelerde Kürt dilinde eğitim etrafında dönen tartışmalarda genellikle kullanılmamasına karşın bu dönemden sonra daha da yaygınlaştı.[7] Bu terimlerin kullanımının umumileşmesi, Avrupa bağlamında ve uluslararası bağlamda bu mobilizasyonları meşrulaştırabildi.

7. Sözgelimi haftalık *Welat* gazetesinde gözlemlenebilir tartışmalar.

Tove Skutnabb-Kangas ve Robert Philipson "anadil" kavramını sadece teorik değil aynı zamanda militan bir perspektifte tanımlamayı önerir (Skutnabb-Kangas, Philipson 1989). Böylece anadil mefhumu bazı dilbilimsel pratikleri savunmaya ve özellikle de "linguicide"* ile mücadeleye yarayabilir. Yazarlara göre, anadilin tanımı çoğuldur ve dönemlere göre değişiklik gösterir. Bu dili tanımlamak için dört ölçüt sunarlar: Köken, yetkinlik, işlev ve özdeşleşme. Onlara göre yetkinlik ve işlevler, temelde devletlerin dilbilimsel politikalarından geçer. Köken ve özdeşleşme kriterleri, referans alınarak anadil mefhumu diller üzerine tüm bildirgelere dahil edilmelidir: "Anadil(ler) kişinin ilk öğrendiği ve onunla kendini tanımladığı dil(ler)dir" (Skutnabb-Kangas, Philipson, 1989, s. 455). "Anadil" kavramı her ne kadar nesnel bir kategori olarak değerlendirilmesi güç, çoğu kez bir "mit" de olsa (Calvet, 1999, s. 189) militanlar tarafından kullanımı, araştırmacıların terimin kullanıma sokulmasını meşrulaştıran ve talepleri açıkça destekleyen çalışmalarıyla besleniyor gibi görünmektedir. Kürt dilinde eğitim kampanyaları esnasında üniversite öğrencileri tarafından sunulan dilekçede anadili içeren akademik çalışmalara yapılan referans ve müdafaası önem arz eder. Buna karşılık hareket, çalışmaları davalarına arka çıkabilecek bir kesim araştırmacı ile çevrilmişti. İçlerinden özellikle kişiyi özgür kılmak için eğitimde "anadil"in göz önünde bulundurulmasının önemini gözler önüne seren Gülçiçek Günel Tekin'den[8] söz edebiliriz. Bu yazar gibi dilbilimsel haklar üzerine çalışmış ve Türkiye'nin dil politikalarına uygulanabilecek "linguicide" kavramını geliştirmiş olan ve Toronto Üniversitesi'nde profesörlük yapan Amir Hassanpour'un da Türkiye'deki Kürt dergilerinde sık sık yazıları yayınlanır. Tüm bir bilimsel teşkilat da bu mobilizasyonları çevreler. Yasal veya yasal olmayan partiler, dernekler ve ayrıca medya. Amir Hassanpour'a göre *linguicide* soykırıma benzer ve tıpkı onun gibi insanlığa karşı işlenmiş suç olarak değerlendirilmeli ve cezalandırılmalıdır.

Anadil, yeni mobilizasyonlara meydan veriyor olsa da anayasanın bazı reformları "anayasanın uygulanmasını yasaklayacak kozmetik tabiatlıydı ya da koşullara uygundu" (Bozarslan, 2003, s.

---

* Dil Kırımı. (ç.n.)

8. Gülçiçek Günel Tekin, 2002. Batman'da doğmuş yazar, Ankara Yüsek Öğretmen Okulu'ndan mezun olmuştur. 2000 yılında HADEP Çiğli İlçe Başkanıydı.

95). Devletin tavrı –sözgelimi q, x ve w harflerinin yasaklanması–[9] bu meselelerin aşırı siyasallaşmasında etkilidir ve Kürt militanlar tarafından yürütülen önemli bir mobilizasyona ve yeni sloganlara sahip birbirini izleyen çeşitli kampanyalara sevk eder.

2000'li yıllar boyunca birbirini takip eden bu kampanyalar, dili ön plana çıkarır ve son derece görünür kılar. Bununla birlikte, bu kampanyaların ardıllığı başlarda dilbilimsel meselelerde belli bir fragmantasyona katkıda bulunmuş gibi görünüyor. Siyaset sloganlarla yapılır ve sloganlar birbirinin yerini alır. Dilbilimsel meseleler, bu kampanyalar vasıtasıyla toplumun diğer sorunlarından ayrılır. Bazen tek bir alfabeye indirgenen dil, sembolik hale gelmiştir ve her şeyden önce farklılıkları teşhir etmeye yarar. Bu anlamda kimliğin bağlantılı olduğu ancak bir kimlik unsuru olarak günlük hayatta deneyimlenme zorunluluğu olmayan bir "ilişkilendirilmiş dil"den söz edebiliriz (Bozarslan, 2003, s. 95).

Bununla birlikte, 2000'li yıllardan itibaren, dile ilişkin bu kampanya ve mobilizasyonlar birlik ve uyum kazanmışa benziyor. Avrupa Birliği'nin zorladığı reformları takiben 2004 yılında açılan dil kurslarının başarısızlığından sonra 2006 yılında Kürt Eğitim ve Dil Hareketi (TZP-Kurdî) kuruldu. Örgütlenmiş bir hareket olan Kürt dili ülküsü, eğitimi ve Kürt vatandaşlarda dil bilincinin oluşması için mücadele etmeyi amaçlar. Ülkede Kürtçe öğretmek, eğitimciler yetiştirmek ve mobilizasyonları yürütmek için bir ağ kurulur. İlk bültenlerinin birinde TZP-Kurdî bir dizi eylem öne sürer. Tüm bağlamlarda ve öğretmenler için okullar, memurlar için idari makamlar dahil kamusal alanlarda Kürtçe kullanımını koymak, tercümanlardan yardım talep etmek, ticari işlemlerde Kürtçe kullanımını uygulamaya koymak. Bu faaliyetler yeni bir aktivizm şekli olarak tanımlanır.[10] Kurulduğu yıl, TZP-Kurdî, Kürtçenin siyasette kullanımının önemini vurgulamak için Kürt partisiyle bir kampanya yürütür. Kürtçe derslerinin yanı sıra hareket, çeşitli faaliyetler, konferanslar, eylemler, anadil günü kutlamaları, okul boykotları düzenler.[11] Böylelikle, bu hareketin ortaya çıkışı bir

9. Eylül 2013'de bir dizi reform ilan edilir ve bilhassa bu harflerin kullanımı üzerindeki yasak kalkar.

10. "Daxuyaniya KZP Kurdî ya KKK'ê", 01.03.2006. www.tzpkurdi.com., 10 Mayıs 2011 tarihinde incelenmiştir.

11. Bu boykot 2010-2011 senelerinde kuvvetlenecek bir dizi yeni eylem olan "sivil itaatsizlik"in ilk örneği olarak kabul edilir.

yandan dilbilimsel (ve anadile ilişkin) meseleler etrafında mobilizasyonda bir kurumsallaşmaya ve bir aktivist ağının tesis edilmesine, diğer yandan da dilbilimsel meselelerde daha evrensel bir yaklaşıma dikkat çeker.

Gündelik siyasi icraatlarında Kürtçe kullanan Kürt partisi ve özellikle belediyeler bu ağa tamamen dahil olurlar ve bu meselenin politikleşmesinde başroldedirler. 1999'daki ilk seçimlerinden itibaren Kürt belediye başkanları "belediyeleri bir mobilizasyon platformu gibi kullanmışlardır" (Watts, 2010, s. 113). Üç dönem seçilmenin ardından belediyeler deneyim ve uzmanlık kazandılar, ulusal ve uluslararası ağlarda yer aldılar ve 2000'li yılların ilk on yılında kabul edilen, güçlükle uygulanabilen ve sınırlanmış reformlardan sonra meşruluk kazandılar. Böylece, Kürt dilinin kullanımı gittikçe artan bir şekilde reformların henüz etkilemediği çevrelerde gelişti. TZP-Kurdî'nin desteklediği yeni eylemler dizisine dahil olan, en çok medyada yer alan ve en etkileyici örnek, vatandaşlara daha iyi hizmet vermek için "çokdilli belediyecilik" çözümüyle Sur (Diyarbakır) Belediyesi'nin 2006 yılında almış olduğu "çokkültürlü siyaset" uygulaması kararıdır.[12] Nicole Watts'ın belirttiği gibi, AB'nin dayattığı yasal reformların ardından gelen bu simgesel siyasetler, sahada yeni vakalar yarattı (Watts, 2006, s. 139). Ayrıca, dilbilimsel pratiklerde ve temsillerde giderek artan gerçek bir değişim başlattılar.

Kürt hareketinin dilbilimsel –ve ötesindeki kültürel– politikalarının yanında ve ayrıca dillerinin kullanımlarının genel görüntüsü, 1970'li yılların sonu itibariyle Avrupa'da ve Türkiye'de her geçen gün daha da fazla gelişmekte olan Kürt edebiyat alanının dönüştüğü makroevrende konumlandırmaya imkân verir. Birden fazla anahtar öğe söz konusudur. Dil ve temsilleri üzerine olan eylem her şeyden önce (20. yüzyılın yani hareketin başından beri) siyasi dünyaya ve aktörlerine özgüdür. Bu aktörler dilin ortaya konulmasında, dilbilim ve ayrıca kültür politikalarının ve göreceğimiz üzere edebi politikaların geliştirilmesinde başroldedirler. Dilbilim eyleminin siyasi konuları çok şeye gebedir. Dili yaymak, iyileştirmek, harekete geçirmek ve resmi ideolojiye karşı bir Kürt

12. Bu karardan kısa bir süre sonra belediye başkanı Abdullah Demirbaş ve belediye meclisi üyeleri Danıştay tarafından görevden alındılar. Diğer Kürt belediye başkanları da siyasi söylemlerinde Kürtçe kullandıkları için mahkemeye verildi.

halkının varlığını ifade etmek. Aynı şekilde dilbilim, edebiyat ve siyaset alanları gibi dil ve edebiyat meseleleri de bazen birbirine bağlı olarak ortaya çıkacaktır. Yine de *diglossia* 1970-90 arası canlanma döneminde tutunmuş görünüyor. Türkçe kamu alanının, siyasetin ve ivediliğin dilidir. Kürtçe özel alan ile kültür ve edebiyat dilidir. Benzer *diglosik* pratikler, Kürtçenin sadece mahremin dili olabileceğini savunan dilbilimsel simgelemeleri –şüphesiz resmi ideolojiyle karşı karşıya kalarak– sırasıyla destekler. Sonuç olarak, 20. yüzyılın ikinci yarısında vuku bulan özellikle Türk siyasi alanının gelişimine ve Kürt kültürünün karşısında kademeli olarak özgürleşmesine bağlı bu kronolojik kırılmaları akılda tutmak önemlidir. 1990 yılını ilk kırılma olarak ele alırken ve 2000'li senelerin ülkede bir çeşit "kültürel çeşitlilik"in tanınmasına yönelik istikrarlı bir eğilim ve kamusal alanda Kürtçenin daha fazla kullanımıyla dikkat çektiğini göz önünde tutalım.

Kısım II
Çoğul Alan

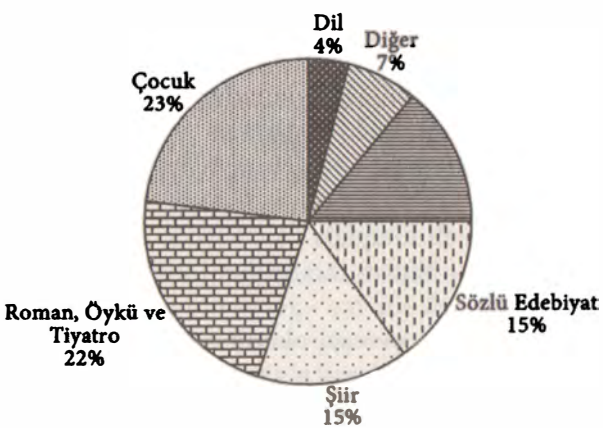
Türkiye'de Kürt dilinin sosyolinguistik durumu, dilbilim işlevlerinin çoğunun egemen dil tarafından yerine getirilmesiyle büyük ölçüde Kürtçe editoriyal üretimin özellikle de yazınsal alanın tabiatını belirler. Kürt dilindeki dergilerin çoğu edebiyat dergisidir ya da kayda değer bir edebi nitelik taşır. Kürt yayınevlerinin katalogları diller arası işlevsel ayrımı açıkça vurgular: Edebi yayınlar Kürtçe, deneme, tarih kitapları ve çeviriler Türkçedir. *Diglossia* yakın zamana kadar herkes tarafından biliniyordu. Zira 2000'li yılların ortalarına dek Kürtçe –genel olarak kültür ve özellikle edebiyat– çoğunlukla çevresel olarak algılanan işlevlere tahsis edilmişken Türk dili esas olarak algılanan işlevlere –bilhassa politik aktivizm ve gazetecilik– sahipti.

Pierre Bourdieu'nün *Sanatın Kuralları*'nda* vurguladığı gibi, yazınsal alanı "sanat için sanat"ın ortaya çıkışıyla doğarsa, bir Kürt

* Pierre Bourdieu, *Sanatın Kuralları*, Çev. Necmettin Kâmil Sevil, YKY, 2006. (ç.n.)

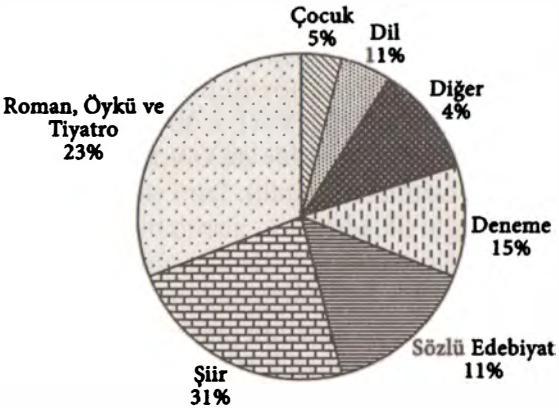
yazınsal alanından bahsedebilir miyiz? Yazı, dile verilen siyasi ve kimliksel işlevlere rağmen bir özerkliğe ulaşabilir mi? Ve bahsi geçen hangi özerkliktir? Yazınsal alanı üzerine Bourdieu çalışmalarına bir eleştiri getiren Bernard Lahire iki tip "yazınsal oyun özerkliği"ni birbirinden ayırır: 19. yüzyıldan önce Fransa'da olduğu gibi "belirli bir faaliyet alanı" olarak "yazının farklılaşması" ve "siyasi, dini veya ekonomik erkler karşısında bağımsız hale gelme". Bu iki tarz özerklik birbirine karışmamalıdır. Yazı kurum çeşitli erkler karşısında bağımsız olmadan da var olabilir (Lahire, 2006, s. 52-58). Pascale Casanova ise "küçük edebiyatların iki çeşit bağımsızlık kazanması" gerektiğini vurgular: "ulusa varlık kazandırmak için siyasi bağımsızlık" ve "özellikle milli/herkesçe anlaşılabilir bir dil dayatan ve yazınsal zenginleşmeye yapıtlarla iştirak eden bütünüyle yazınsal bir bağımsızlık" (Casanova, 1999, s. 277).

Özerklik süreci, bizi aynı zamanda alanın ve edebiyatın sınırlarına da götürür. Clara Levy, Fransızca dilinde yazan Yahudi yazarlar üzerine olan incelemesinde, bu tanım ve sınır sorununu ortaya koyar. Bir edebiyatı tanımlamak için öne çıkarılan üç referans, dil, alan ve okur kitlesidir, diye belirtir (Levy, 2002, s. 163-4). Kürt yazınsal alanı hangi topraklarda, hangi ağlar ve okur kitlesinde ve hangi dil(ler)de inşa edilir?

Kurmancî dilinde yayınlanan eserlerin türleri (İsveç 1978-2002)[1]

1. Bu ve devamındaki grafikler ekte sunulan veriler temel alınarak oluşturulmuştur.

Kurmancî dillerinde yayınlanan eserlerin türleri (Türkiye 1991-2002).

Bu sorular haricinde metodolojik bir sorun daha doğar: Bütünceyi nasıl tanımlamalı? *Hawar*'da Kürt yazar olarak kabul edilenler, en azından bir Kürtçe Dîwan yazmış olanlardır.[2] Dil esasında oyuncular tarafından ve çoğunlukla da Kürt edebiyatı üzerine çalışan araştırmacılar tarafından verilmiş bir kriterdir. Hashem Ahmadzadeh hem kurumsal hem dilbilimsel açıdan Kürt edebiyatının ve sınırların tanımlanması ve sınırlandırılması meselelerinin üzerinde uzun uzun durmuş ve nihayetinde şu tanımı yeğlemiştir: "Kürt edebiyatı sorunlu neticelerine rağmen, şive ve bölgesel köken özelliklerini gözetmeksizin Kürtçe yazılmış tüm edebi metinleri kapsar" (Ahmadzadeh, 2003, s. 126-139). Joyce Blau'ya göre ise "Kürt edebiyatından bahsettiğimizde şüphesiz Kürtçe yazılmış edebiyat söz konusudur" (Blau, 2000, s. 85). Ancak, günümüzde bu durum kesinlik kazanmış değildir. Aslında çift dilli yazım, özellikle Türkiye'deki (Kürt) yazınsal dünyasında çok yaygın ve hesaba katılması gereken bir hadisedir. Yazıda kullanılan dil aslında "çoğunlukla (daima dememek için) yazar için bir seçim, bir kararın sonucudur; yaratıcı eylemin anlık bir başlangıç noktası değildir" (Apalategui, 2004, s. 20). Yazarın karşısına bu dile hâkimiyeti, hedeflediği kitle, dahil olduğu "yazınsal sistem" aynı zamanda amaçları gibi meseleler çıkacaktır.

2. Bkz. *Hawar*, 33. Sayı, 1 Ekim 1941, Stockholm, *Weşanên Nûdem*, Cilt 2, s. 811.

Pierre Bourdieu önceden oluşturulmuş bulunan sınıflandırma ilkeleri ve önceden oluşmuş toplumlara karşı da uyarıda bulunur. Alanın oluşumunun tarihsel boyutunun göz önüne alınmasını tavsiye eder (Bourdieu, 1998 [1992], s. 307). Halihazırda sunulan alan tarihinden üretilmiş özel bir durumdur ve olasıların uzamı aynı zamanda bu tarihin ürünüdür. İzini sürmeyi önerdiğimiz – oluşum ve özerkliğin ilk adımları– alanın bu tarihidir.

Bilhassa yazılı Kürtçe Türkiye'de tamamen yasak olduğundan diaspora, dilin muhafazası ve Kürtçe yazınsal pratiklerde önemli bir rol oynamıştır. Kendine özgü kamu politikaları sayesinde bilhassa İsveç'te, Kurmancî dilinde yazarlık büyük gelişim göstermiştir.

8
İsveç'te Diyasporalaşma: Kürt Edebiyat Çevresinin Ortaya Çıkış Zemini

Kürtlerin diyasporalaşması tüm yüzyıl boyunca artan bir şekilde oluşum gösterse de 1980 askeri darbesi bu hareketi fazlasıyla güçlendirmiştir. Kitlesel yola çıkışlarla çeşitli ev sahibi ülkelerde ve bu ülkeler arasında bir diaspora örgütlenebildi. Dil faaliyetlerinin ve yazınsal faaliyetlerin diasporada yapılanmasının incelenmesi bir Kürt yazınsal alanının ortaya çıkışının idraki için gereklidir. Zira Türkiye'de Kürtçe dil faaliyetleri yasaklı ve yazınsal faaliyetler yok denecek noktadayken diasporada küçük bir yazınsal çevresi oluşuyordu. Bu faaliyetler, 1970'li senelerde gelişmeye başlasa da askeri darbe 1990'lı senelere dek tüm ihtimal koşullarını yok etmişti. Haliyle diasporada edebi faaliyetler siyasi ve eko-

nomik meselelerden pay alarak gelişti ve giderek özerkleşti. Diyasporik yerleşim yeri tüm Avrupa'dır. Bununla beraber bu örülü diasporik mekân içinde İsveç'te muhtelif sebeplerden yazınsal ve dilbilimsel bir merkez oluşur. Bu çevre, kullandığı dil ve dil ile kimlik arasında kurmuş olduğu sıkı bağ dolayısıyla hâlâ anayurduna bağlıdır. Mekânsal, sosyal ve siyasi olarak diasporik faaliyetleri bu referans bölgesi düzenler. Zaten bu çevre, 1991'de Kürtçenin kullanım yasağının kısmen kaldırılmasına müteakip, Türkiye'de neşriyata başlayacaktır. Türkiye'de yayın yaparak ülkede bir Kürt yazınsal alanının oluşumuna, haliyle alanın yapısının dönüşüm ve değişimine katkıda bulunacaktır. İki ayrı alan yerine, sosyal ve mekânsal olarak özel yapılandırmalara sahip tek bir alanın ele alınacağı açıktır.

İsveç'teki Kürt Nüfusları
Bir Demokrasi İdeali

Geleneksel olarak göç edilen bir ülke olan İsveç, 1960'lı senelerde göç alan bir ülke haline geldi. 1967'den beri denetim altında tutulmasına rağmen bilhassa 1970'li yıllarda büyük bir göç aldı. O dönem cömert toplumsal politikasıyla İsveç modeli, Avrupa dışında çok ün kazanmıştı. Tanıştığımız bazı kimseler bize doğdukları yerlerde İsveç'ten söz edildiğini anlattılar. Kafalarında oluşan imaj çok olumludur. İsveç en yüksek demokrasinin ülkesidir. Öte yandan, sosyal demokrat hükümetin başkanı Olof Palme, dış politikada üzerinde "egemenlik kurulmuş" halklarla ve Kürtlerle çok alakadar olmuştu. 1980 yılında İsveç'te Kürt yanlılarını ve aleyhtarlarını karşı karşıya getiren Kürt sorunu üzerine açıklama yapmak zorunda kalmış, Kürtlerin ülkelerinde maruz kaldığı insan hakları ihlallerinin karşısında olduğunu, Kürt sorununa yönelik barışçıl bir çözümden ve Kürtlerin konuya muhatap ülkelerdeki özerkliğinden yana olduğunu belirtmiştir.[1] Palme, Kürtleri geldikleri ülkelerdeki azınlık olarak tanıyordu. Bu durum da icap ettiğinde Kürtlerin gözünde ülkenin imajının parlamasına sebep olacaktı.

1. Olof Palme ile söyleşi (*Aftonbladet*, 12.08.1980), Rohat Alakom, *Lî Kurdistanê Hêzekê nuh; Jinên Kurd* (Kürdistan'da Yeni Bir Güç: Kürt Kadınları)'dan aktarılmıştır, Stockholm, APEC, 1991, s. 125.

İsveç'e Kürt Göçü

1980 öncesi İsveç'te Kürt nüfusu azdı. 12 Mart 1971 Muhtırasının ardından yoğunlaşan göç, 1980 darbesinden sonra daha da artar. Hatta bazı kişiler kendilerini tehdit altında hissettiklerinden darbeden önce Türkiye'den ayrılmıştır. İsveç'e giden yol ekseriyetle 12 Eylül 1980 darbesi esnasında çok sayıda Kürdün göç ettiği Suriye'den ve çeşitli direniş hareketlerinin olduğu "dağlardan" (İran ve Irak dağları) geçiyordu.

İsveç'e yapılan göç siyasi ve ekonomik olarak ikiye ayrılabilse de çoğı zaman bu ikisini tam olarak birbirinden ayıramayız. Bu noktada bir ikilemi yeniden değerlendirmemiz gereklidir. "Göçün ekonomik ve siyasi nedenlerini ayrıştırmanın genellikle çok güç olması gerçeğinin yanında bu bakış açısı, ev sahibi ülkelerde "nitelik değişiklikleri"ni hesaba katmaya engel olur. Siyasileşen "ekonomik göçmenler", anayurduna yönelik siyasi faaliyetleri uygulamada yer almayan "siyasi göçmenler", "ülkesinden kopmuş görünen bireylerin yeniden bağ kurması..." (Dufoix, 2003, s. 70). Rohat Alakom'a göre, "ekonomik" göç, Aksaray ve Konya bölgesinden (Alakom, 1991, s. 12) 1960'lı yıllardan beridir Stockholm ve Göteborg bölgelerine işçi olarak gelmiş Orta Anadolu Kürtlerinin hadisesidir.[2] Bununla birlikte bu Kürtler, aynı zamanda siyasi faaliyetler dolayısıyla ülkeden gitmiş ve göçmenlikleri sırasında içlerinden birçoğu Kürtlüğünü yeniden keşfetmiş ve korumak için gayret sarf etmiştir. Orta Anadolu Kürtleri 1997'den beri *Birnebûn* yani "hatıralar" isimli ve adı amacını izhar eden bir dergi yayınlamaktadır.

İsveç'e göç ediş, fazlasıyla politikleşmiş bireyleri doğrudan ilgilendiren bir hadiseydi. Darbenin Türkiye'de uzunca bir süre sekteye uğrattığı, ancak hem İsveç'te hem de Avrupa'nın başka yerlerinde görece de olsa bir tür atılım yaşayan çok sayıda siyasi partinin mensuplarıydı. Nihayetinde bu göç, edebiyat insanlarının göçüydü: Rojen Barnas, Mehmet Emin Bozarslan, Cigerxwîn[3] vs zaten halihazırda Türkiye'de yazarlık mesleğini icra ediyorlardı. Kürt meselesiyle yakından ilgili bu kişilerin ve siyasi ve/veya kül-

2. Rohat Alakom, "Kurdên Anatoliya Navîn li Swedê" [İsveç Orta Anadolu Kürtleri], *Bîrnebûn*, 16. Sayı, İlkbahar 2002, s. 39.

3. Cigerxwîn'in özel bir durumu vardır. Suriye Kürdü olmasına rağmen, siyasi-edebi ilk deneyimlerinden sonra Türkiye Kürtleriyle çok yakınlaşmış ve İsveç'te de ilişkilerini sürdürmüştür.

türel eylemlerinin varlığı ve İsveç politikaları yazarların göç etmesine veya daha doğrusu İsveç'te yazarların ve bir edebiyat çevresinin doğmasına katkıda bulunacaktı.

İsveç'e göç eden Kürt nüfus, süratle kültürel, siyasi veya bölgesel cemiyetlerde örgütlendi. Hayata geçen ilk Kürt oluşumu kurucularının çoğunun Orta Anadolu Kürdü olduğu bir işçi derneğiydi. Kürt-İsveç İşçi Birliği (Komeleya Karkeran a Kurdî-Swêdî) 1976'da kurulmuştur.[4] Bölgede 1981'den itibaren Kürdistan Dernekleri Federasyonu (Federasyona Komelên Kurdistanê)[5] çatısı altında süratle yoğun bir ilişki ağı oluşturuldu. Federasyon katılma talebiyle gelen tüm dernekleri siyasi, bölgesel veya dile ilişkin bir ayrım gözetmeksizin bir araya getiriyordu. Kürt Dernekleri Federasyonu, günümüzde İsveç ölçeğinde kırk kadar organizasyonu birleştirmektedir. Federasyonun amacını vurgulayacak şekilde, 1982'den beri yayınlamakta olduğu *Berbang* dergisinin bir kısmı Kurmancî, bir kısmı Zazakî ve Soranî olarak çıkar. Amaç, kendi zenginliği içinde her kökenden ve dilden gelen Kürdü birleştirmektir. İsveç'te entegrasyonun ne denli hızlı olduğu fark edilecektir. Federasyonun kurulması ve lobi faaliyetleri için birkaç sene yeterli olmuştur. Kürtler süratle İsveç seçim listelerinde boy gösterecekler ve hatta özellikle de –ekseriyetle yerel– siyasi yaşama Sosyal Demokrat Parti bünyesinde dahil olacaklardır. Bu entegrasyonu kısmen İsveç'e göçen Kürt göçmenlerin büyük ölçüde politize olmuş tabiatıyla (Türkiye'de daha önceden mobilize olmuş kişilerin veya siyasi hareketlerin varlığıyla) açıklayabiliriz. Ev sahibi ülkede köken ülke etrafında bu mobilizasyon yetkinliği topluluğun diyasporal işleyişini bütünüyle göstermektedir. Diasporanın oluşumu entelektüel seçkinin yanı sıra, köken ülke dışında gelişerek varolan ve cemaatin örgütlenmesinden mükellef finansal seçkinlerin de ortaya çıkmasıyla gerçekleşir (Bruneau, 1995, s. 9). Bununla birlikte bu entegrasyon, şüphesiz büyük oranda İsveç'in azınlık politikalarıyla ilgilidir. Bu politikalar, Kürt cemaatinin İsveç'teki sosyal hayata uyum sürecini mümkün kılmıştır. Kürt cemaati de bu politikalardan faydalanmak için mobilize olmuştur.

4. Rohat Alakom, "Kurdên Anatoliya Navîn li Swêdê" [İsveç Orta Anadolu Kürtleri], *Bîrnebûn*, 16. Sayı, İlkbahar 2002, s. 40.

5. Daha sonra ismi İsveç Kürt Dernekleri Federasyonu olarak değişecektir (Federasyona Komelên Kurd li Swedê).

Buradan hareketle, Kürt diasporasının bu şekilde çalışma yetkinliği ve özellikle de İsveç'in dil ve kültür alanında bir merkez olarak öne çıkması, Avrupa'da istisnai olan İsveç göçmen ve kültür politikalarıyla açıklanabilir.

Avrupa'da Benzersiz Göçmen Politikaları

1975'te İsveç Parlamentosu, göçmen politikalarında uygulanacak üç ilkeyi yürürlüğe alır: Eşitlik, seçme hakkı ve katılımcılık. Eşitlikten kasıt göç eden nüfus için hakların ve fırsatların halkın geri kalanıyla aynı olması gereğidir. Toplumun tüm bireyleri, dillerini korumak ve geliştirmek, köken kültürlerine değin faaliyetlerde bulunmak için aynı olanaklardan faydalanabilmelidir. Seçme hakkı, göçmen nüfusun istediği oranda İsveç kültürel kimliğine doğru kaymasını ve kendi kültürünü korumasını içerir. İsveç vatandaşları ise bu seçime ve olası bir asimilasyonun reddi ihtimaline saygı göstermek durumundadır. Katılımcılık ise göçmenlerin, İsveç'in siyasal yaşamına bütünüyle katılabilmesini ifade eder.[6]

Bazı araştırmacılar, o dönemde en başta Finlandiya yurttaşlarını ve göçmen cemaatleri ilgilendiren dilsel sorunları fark ederler. Ne kendi dillerini ne de İsveç dilini tam olarak konuşup yazamayan Finlandiyalı çocukların bulundukları durumu nitelemek için "yarım dillilik" (*Halvspråkighet*) ifadesi kullanılır. Bu durumun çocuğun psikolojik ve duygusal gelişimi için tehlikeli neticeleri olabileceği saptanmıştır. Daha sonra "yarım dillilik" ifadesi faklı ülkelerden gelen göçmenlerin durumunu nitelemek için yeniden ele alınmıştır (Cabau, 1996, s. 332). Böylece 1974 yılı itibariyle, azınlıkların ve göçmenlerin durumuyla ilgili olarak "aktif çift dillilik" fikri geliştirildi.[7] 1975 yılında azınlık ve göçmenlere yönelik hükümet önergesinde bu kavram ön plana çıka-

---

6. Bkz. *Regeringsproposition (1975) 26 om riktlinjer för invandrar- och minoritetspolitikers.* Béatrice Cabau-Lampa tarafından alıntılanmıştır. *L'enseignement des langues-cultures en Suède: un enjeu multidimensionel* [İsveç'te dil-kültür eğitimi: Çokboyutlu bir mesele], Lille, Septentrion Presses Universitaires, 1999, İsveç. Göçmen politikaları ve göçmenlerin dil eğitimi üzerine daha detaylı bir çalışma için bkz. Cabau, 1996. Bu eser, 1998'de yayınlanmış bir doktora tezidir. Kitaba erişim sağlayamadığımızdan burada tezden faydalandık.

7. Béatrice Cabau- Lampa tarafından aktarılır, 1999, s. 76.

rıldı.[8] "Aktif çift dillilik" iki dili de yazabilen ve akıcı olarak konuşabilen bireyin bulunabileceği duruma tekabül eder. Her dil, kültürünün bir parçasıdır ve aynı zamanda "kültürünün" "ileticisi"dir. Bir "aktif çift dilli", diller aracılığıyla her iki kültürel ortamda da rahat bir şekilde gelişebilir. Daha çok göçmen çocuğun evinde gerçek bir olgu meydana getiren (yaşayan) dile gönderme yapan ve İsveçliler tarafından "aile içi/ev dili" (*hemspråk*) olarak ifade edilen anadilleri *(modersmål)* teşvik etme fikri o dönem yaygınlaşır (Cabau-Lampa, 1999, s. 77). Dil ev ile ve ebeveynlerle ilişkilendirilmiştir. Kültürün özünde bulunan ve ayrılmaz bir unsurudur. Béatrice Cabau'nun (1996) kullanmayı tercih ettiği ve burada yineleyeceğimiz "köken dili-kültürü" [*langue-culture d'origine*] ifadesinin çıkış noktası burasıdır. 1985'de aile içi/ev dili tanımı ev içinde kullanılan gündelik iletişim diline indirgenmiştir (Cabau-Lampa, 1999, s. 77). 1997'den sonra kanunlarda aile içi/ev dili terimi kullanılmayacak, anadil teriminin kullanımı tercih edilecektir (Boyd, 2001, s. 188-190).

"Aktif çiftdillilik" fikrinden hareketle köken dili-kültürü terimiyle ilgili 1977 reformu öğrenimlerini mümkün kılar.[9] İsveççeden başka bir anadili olan –ve evlerinde bu dili kullanan– tüm çocuklar, zorunlu eğitim süresi boyunca köken dili-kültürü dersleri alabilir. (İlk ve orta dereceli okullar için 1'den 9'a kadar olan sınıflar; 7-16 yaş arası öğrencilere yöneliktir) Bu dersler, dilbilgisi öğrenmek, dilin yapısını tanımak vs gibi dile ait derin bir bilgi birikimi edinmelerini sağlamaya yöneliktir. Dil, kültürün ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilir. Bu öğrenim ile birlikte, geldikleri köken ülke ve kendi kültürleri hakkında malumat sahibi olmaları amaçlanmaktadır. Aynı zamanda, benlik saygısını güçlendirmeyi, çift dilli bireylerin ikili kültürel kimlikle ve becerilerle gelişimini hedeflemektedir.[10] Böylelikle bu öğretim, hafıza tesis etme ve iletim çalışmalarına oldukça uygundur ve yürütüldüğü şekle istinaden diasporaların gelişmesi için uygun bir mevkiye dönüşebilir. Ev

8. *Regeringsproposition (1975) 26 om riktlinjer för invandrar – och minoritetspolitikers.* Bu önerge, Béatrice Cabau-Lampa tarafından aktarılır, A.g.e., 1999.

9. *Regeringsproposition (1975-1976) 118 om hemspråksundervisning för invandrarbarb.* Béatrice Cabau-Lampa tarafından aktarılır. A.g.e., 1999.

10. http://www.skolverket.se/sb/d/354/a/1256.
Yukarıdaki internet sitesi, 25/06/2007 tarihinde incelenmiştir.

sahibi topluma entegre olmuş diaspora topluluğu, köken ülkesine uzak olmasına rağmen hafızasını tesis eder, kolektif geçmişini (yeniden) oluşturur ve bunları aktarır.

Köken dili-kültürü eğitim sistemi, 1977 yılından bu yana birkaç kez yeniden tasarlandı. 2000'li yılların başında, belediye yetkilileri okullar ile ilgili tüm düzenlemeleri yapabiliyorlardı ve öğretimi organize etmekte nispeten serbesttiler. Her beş veya daha fazla öğrencinin olduğu gruba, öğretmen de varsa yerel dil öğretimini sağlamakla yükümlüydüler.[11] Birçok okul, bu dersleri düzenlemek için bir araya gelebilir. Bu öğretim, her daim isteğe bağlıdır ve bunu sağlamak için farklı yolları vardır. Her şekilde her öğrenci haftada iki-üç saat ders görür. Öğrenciler zorunlu eğitim süresince seçmeli ders olarak kendi anadiliyle ilgili dersi alabilir (1. sınıftan 9. sınıfa kadar); ortaöğrenimde (6-9. sınıflar), öğrenciler yabancı dil yerine kendi anadillerini öğrenmeyi tercih edebilir. Son olarak, öğrenciler zaman kullanımı ile serbest kalan zamanlarda kendi anadillerini öğrenebilir. Ortaöğrenimin (zorunlu olmayan) son üç yılında, öğrenci anadilini öğrenmeye devam edebilir. Belirli bir dil profilinin öne çıktığı okullarda, temel derslerde köken dili-kültürü verilebilir..[12] Anadili İsveççe olmayan bu çocuklar, buna paralel olarak "İkinci dil olarak İsveççe" adı altındaki dersi alabilir. Söz konusu ders, öğrencilerin İsveççe müfredat programını bütünüyle takip etme becerilerini geliştirmelerine yardımcı olmayı hedefler. Bu eğitim tüm ilköğretim ve ortaöğretim boyunca alınabilir ve yaklaşık 60 dil bu bağlamda değerlendirilir. Kürtçe ilk 10 dil arasında yer almaktaydı.[13]

---

11. 1998 yılından bu yana, Sami, Fince, Meankieli (Kuzey İsveç'te konuşulan Fince), Yidiş ve Roman-Chib dillerine Avrupa Birliği kriterlerine göre azınlık dilleri statüsü verilmiştir.

12. Bu durum 1985 yılında mevcuttu. Rexnegir'in belirttiği gibi belli başlı dilleri konuşanlar (o dönem Fince, Yunanca, Yugoslavca ve bazı bölgelerde Türkçe ve Süryanice) zorunlu eğitimin ilk altı yılında köken dili-kültürü eğitiminden yararlanabilir. Z. Rexnegir, (1985) "Li Swêdê Perwerde û Hindekariya Kurdî" [İsveç'te Kürtçe eğitim ve öğrenim], *Berbang*, 4. Sayı, s. 5.

13. B. Cabau-Lampa, 1999, s. 81-82; Boyd, 2001, s. 181.

Kürt Dili Öğrenimi
Eğitmenler İçin Gerekli Bir Formasyon

Köken dili-kültürü olarak Kürt dilinin öğretimi, Stockholm'un Hudding Mahallesi'nde 1977 yılında reformun benimsenmesini takiben başlar (Alakom, 2006, s. 183). Başlangıçta hem ülkedeki Kürt çocukların sayısının azlığından hem de eğitim materyalleri ve Kürt öğretmenlerin eksikliğinden çok etkili olmamıştır. Reşo Zîlan'a göre, bu öğretmenlerin çok azı eğitim almıştı ve Türkiye'de yetiştiklerinden Kürtçe bilgileri çok sınırlıydı. Sözlü Kürtçeye aşinalardı fakat dilbilgisi kurallarını hiç bilmiyorlardı. Buna ilave olarak, o dönemki İsveç Devleti'ne Kürt nüfusun isteklerini beyan edebilecek hiçbir kuruluş yoktu. Yeni kurulmuş olan Kürdistan Dernekleri Federasyonu'nun çalışmaları bu sınıfların açılmasında çok önemli bir rol oynamıştır.[14]

Federasyonun, Üniversiteler ve Yükseköğrenim Bakanlığı'ndan talebine istinaden École Normale Stockholm'de Kürtçe bir bölüm açılır [Högskolan för Lärarutbildning i Stockholm]. Ecole Normale öğrencileri burada pedagoji, dil, edebiyat ve tarih eğitimi alır.[15] Soranî ve Kurmancîde yetkinleşirler ve Kürtler tarafından kullanılan üç alfabeyi de (Latin, Arap ve Kiril) öğrenirler. 1984'teki ilk sınıf, on dokuzu Türkiye Kürdistanı'ndan gelen yirmi iki kişiden oluşmaktaydı. 1984 yılından sonra federasyon yetkin kişilerin öğretmen olmaları için medyada yoğun propagandaya başlar. Bugün İsveç'te, köken dili-kültürü olarak yaklaşık 200 Kürtçe öğretmeni mevcuttur (Alakom, 2006, s. 188).

Öğrenciler ve Dilleri

İlk ve ortaöğrenimde, anadillerinde eğitim gören Kürt öğrenci sayısı artmaktadır. 2000'li yılların başında Soranî veya Kurmancîyi köken dili-kültürü olarak öğrenen öğrenci sayısı 5.000'den fazladır.

Tabloyu incelediğimizde bu derslere hakkı olan ve derslere gerçekten katılan öğrenci sayısının brüt değerinin, hem Soranî

---

14. "Li Stockolmê di Xwendegeha Bilind a Mamostetiyê de Beşa Kurdî Vebû" [École Normale Stockholm'de bir Kürtçe bölümü açıldı], *Armanc*, 52. Sayı, 1984, s. 12-13. Reşo Zîlan burada Kürtçe öğreten ilk iki öğretmenden biridir.

15. 1990'larda anadil öğretmenlerinin formasyonuna genel bir bakış için Cabau-Lampa, 1999, s. 78-79'a başvurunuz.

konuşanlar hem de Kurmancî konuşanlar için arttığını kolayca tespit edebiliriz. Bununla birlikte, göreceli değer olarak Kurmancî konuşanlarda azalma ve Soranî konuşanlarda istikrar gözlemlenebilir. Anadil sınıfına düzenli gidenler arasında Soranî konuşanlar ve Kurmancî konuşanların oranı arasında hatırı sayılır fark vardır: Kurmancî konuşanların (çoğunluğu Türkiye'den gelmektedir) yalnızca %50'si bu haklarından faydalanırken, Soranî konuşanlar için (İran ve Irak kökenliler) bu oran %70'dir. Kürtçe öğretmeni Haydar Diljen, bu durumu iki faktörle açıklıyor: Bir yandan Türkiye Kürtlerini mağdur eden asimilasyon, diğer yandan Irak Kürdistan'ında Kürt dilinin siyasi, sosyal ve kültürel yaşamın her alanında güçlü ve neredeyse eşi olmayan kullanımı.[16] Zira Irak Kürtleri Kürt dilini her alanda gündelik olarak kullanırken, egemen dil olarak Türkçeye sahip Türkiye Kürtlerinde bu duruma fazla rastlanmaz.

Bu dengesizlik manalıdır ve tam tersi şekilde yayıncılık gibi eğitime yakın alanlarda da mevcuttur. Dil ve edebiyat alanındaki başlıca Kürt aktivistler, Irak'takinin aksine Kürtçe pratiğinin yasak olduğu Türkiye kökenlidir. Böylece İsveç'te Kürtçe eğitimin gelişmesine faal olarak katkı sağlamış kişilerin neredeyse tamamı Türkiye kökenlidir. Kısmen Soranîce eserler yayınlasalar da Kürtçe yayın yapan tüm yayınevleri, Türkiye Kürtleri tarafından yönetilmektedir. Bu durumun bir istisnası vardır: Sahibinin bir İran Kürdü olduğu Kitab-î Erzan yayınevi ve dağıtımcısı genellikle Farsça ve Soranîce dillerinde faaliyet gösterir. Ayrıca, Soranî konuşanlardan bazıları, Kurmancî metinler basan yayınevlerinin redaksiyonuna veya bazı eserlerin tercüme edilmesine yardım etmek için bu yayınevleri ile temas halindedir. Bu bulgular, dil gereçlerinde ve (yeniden) kimlik tesisinde gerekli gerçek bir ihtiyacın işaretleridir. Bu ihtiyaç, özellikle 1991'den beri ülkelerinde başka önemli imkânlara sahip Irak Kürtleri tarafından ifade edilmemiştir (ya da aynı şekilde dile getirilmemiştir). Türkiye kökenli Kürtler için yakın bir zamana kadar Avrupa, özellikle de İsveç yegâne ulusal zemindi. Irak Kürtleri için bu geçerli değildi. Bu nedenle, Türkiye Kürtlerinin dil kullanımı Irak Kürtlerinden daha az spontansa da gizlediği siyasi değeri kesinlikle daha fazladır.

16. http://www.dibistanakurdi.com/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=21. 07.03.2007'de incelenmiştir.

Bu eğitimin, Türkiye Kürtlerine yönelik olan başarısı muğlak görünüyor. Kürtçe dersleri uygulamaya konulduğunda birçok Kürt çocuğu Türkçe köken dili-kültürü sınıfına başladılar. Kürt işçilerin çocukları kadar (Kürt) siyasi yöneticilerin çocukları, hatta Kürtçe öğretmenlerinin çocukları İsveççe ve Kürtçe değil, İsveççe ve Türkçe öğreniyordu.[17] 1985'te Rexnegir, Kürtlerin Türkiye'de hak olarak talep ettikleri anadilde eğitim hakkını kullanmamaları durumunu ortaya koyar. Yazar, çocuklarını "Kemalist" olarak nitelenen okullara yollayan bu kişilerin derin ve acı çelişkisini vurgulamaktadır (Kılavuz kitaplar ekseriyetle Türkiye'den gelmektedir). Böylece, 1985'te Rexnegir yapılması gereken önemli çalışmanın ve Federasyonla birlikte İsveç'teki tüm dernek ve yayınların üstlenmeleri gereken rolün üstünde durur. Dil davasını ve eğitimini birlikte desteklemek, velileri bilgilendirmek, eğitimi daha verimli hale getirmek ve nihayetinde onu örnek kılmakla yükümlüdürler. Köken dili-kültürü olarak Kurmancî öğrenen çocuk sayısı giderek artar. Bunun yanında gözlemlediğimiz kadarıyla Kürt öğrenciler, İsveç'te Kürtçe derslerine katılsalar da bu çocukların (Kürtçe bilseler dahi) ebeveynleriyle, ağabey ve ablalarıyla veya arkadaşlarıyla Kürtçe konuştuğu nadirdir. Fakat bu eğitim çocukların –aktif olarak konuşmasalar bile– dillerini öğrenmelerine ve dilin kimliğin taşıyıcısı olarak tasavvur edilmesinden dolayı Kürtlüklerini korumalarına imkân verir.

Müfredat Programı: Dil ve Kimlik

1987 yılı itibariyle Kürtçe öğretmenleri Uppsala'da Ahmet Tîgrîs ve Ahmet Cantekîn'e (Haykurd Yayınları), Stockholm'de Haydar Diljen ve Bareş Battê'ye Kürt dili müfredat programını geliştirme görevini verdi. Bu müfredat programı, Kürt yayınevleri tarafından veya İsveç Devleti tarafından köken dili-kültürü sınıfları için İsveç'te yayınlanan çeşitli kitaplarla hayata geçer. Ders kitaplarının üretimine devlet katılımı, 1979 yılı itibariyle bu eserlere mali destek veren veya bu eserleri doğrudan basan Göç Ajansı [Invandrarförlaget] ve Ulusal Eğitim Ajansı [Skolverket] vasıtasıyla sağlanır. Skolverket aynı zamanda Lexin dizisinden bir *İsveççe-Kürtçe Sözlük* (Reşo Zîlan, 2001 tarafından hazırlanan)

17. Z. Rexnegir (1985) "Li Swêdê Perwerde û Hindekariya Kurdî" [İsveç'te Kürtçe eğitim ve öğrenim], *Berbang*, 4. Sayı, s. 4-6.

yayınlar. Bu dizi, özellikle köken dili-kültürü dersleri için lügatlar oluşturmaya yöneliktir.

Zorunlu eğitimin müfredat programı (1. sınıftan 9. sınıfa), 1991'de *Berbang*'ın 75. Sayısında yayınlanmıştır. Okuma yazmaya 2. sınıftan sonra geçilir. 1. sınıftan itibaren danslar, masallar ve (aynı zamanda İsveççe) Kürtçe şarkılar öğretilmeye başlanır ve ikinci sınıfta Kürt kültürü tasvir edilir. İkinci seviyeden sonra (4-5-6. sınıflar) köken ülke (Kürdistan'ın bazı bölgeleri, "komşu ülkeler"in belirlenmesi, "işgalci ülkeler", şehirler, nehirler ve dağlar) coğrafyası irdelenmeye başlanır. Kürt tarihinin yanı sıra başta Newroz olmak üzere ulusal bayramlar öğretilir. Üçüncü kademede tüm bu konular detaylı görülür ve edebiyatın keşfi başlar. Bu dil-kültür eğitimi, başından beri aynı zamanda bir kimlik ve hatta ulusal kimlik eğitimidir. Sözgelimi Anne-Marie Thiesse'nin (1999) söz ettiği tüm ulusal atıflar bu müfredat programlarında etkin olarak mevcuttur. Bu gerecin birincil amacı, dil öğrenimini sağlamaktır. Ancak dil kültürün destekçisi ve ileticisi olarak düşünüldüğünden –başta İsveç göçmen politikalarıyla– eserler bu kültürü ve kimliği de ele almalıdır. Zaten lise sınıflarına yönelik yayınlanmış son kılavuz *Kimliğin Beşiği* (Diljen, Erdem, Lewendi, Karim, 2002, s. 33), öncelikli olarak öğrencilerin Kürt kimliğini güçlendirmeyi hedefler. Kitabın son cümlesi öğrencilere onlar için Kürt olmanın ne demek olduğunu sorar. Öğrenciler, eserin tamamına hâkim olduktan sonra bu soruya bir cevap verebilme yetkinliğinde olmalıdırlar. Tüm öğrenciler Kürtlüğü genellikle sonradan öğrenip sevdikleri dile bağlarlar: "Kimliğim Kürt dilidir" (Diljen, Erdem, Lewendi, Karim, 2002, s. 33). Dil ve kimlik arasındaki bu sıkı bağ Türkiye'de kurulmuş ancak şüphesiz dil etkinlikleri diasporanın temel faaliyetleri olarak nitelenen İsveç'te güçlenmiştir.

İsveç'te yayınlanan kitaplarda Kürtler göçmen ve muhacir bir millet olarak sunulur. Ders kitapları köken ülkenin hatırasından dem vurur. Ülke dünyevi cennet olarak tasvir edilir ve nostaljisi açıkça korunur (Scalbert, 2005). Diaspora, dolambaçsız yoldan Kürtçe sınıflarında inşa edilir. Böylece Avrupa, şiddetle kınadığı Türk devleti tarafından uygulanan asimilasyona karşı kimliğin muhafazası için temel mahal olarak tasarlanır. İsveç'teki Kürtçe dersleri ve Kürtçe öğretmenleri çok takdir görür. Kürtçe sınıfları "düşman" Türk tarafından gerçekleştirilen asimilasyona karşı durma mahalli olarak algılanır.

Eğitim alanında bilgi teknolojilerinin rolü de çok önemlidir. Bu konuda rehber niteliğindeki örnek, Haydar Diljen adlı İsveç'te yaşayan bir Kürtçe öğretmeninin kurduğu Dibîstana Kurdî adlı çevrimiçi Kürtçe okuldur. "Kürt Okulu" olarak adlandırılan bu internet sitesi, Kürt dilinin öğrenimi için kayda değer bir kaynak olmasının yanı sıra (İsveç'te ve başka ülkelerde), her türlü dil ve kültür faaliyetleri için de kaynak teşkil etmektedir. Sitenin öncelikli algılanışı Kürtçe öğrenimi üzerinedir. "Birincil amacı öğretmenler, öğrenciler ve Kürt aileleri arasında doğrudan gerçekleşecek bir diyalog zemini hazırlamaktadır. Kürt öğretmenler tarafından öğrencileri ile sınıfta, aileler tarafından evde, yalnız çocuklar tarafından kendi bilgisayarlarında veya Kürt dernekleri tarafından çocuk veya yetişkin üyeleriyle birlikte kullanılabilir."[18] Bu site, 2000 yılında Haydar Diljen tarafından faaliyete geçirilmiştir. Siteyi yeniden yapılandırmak adına "Kürt pedagog"lardan oluşan bir çalışma grubu kurulur (Sabiha Otlu, Mahmud Lewendî, Kamal Khan ve Haydar Diljen).[19] Çevirimiçi okuldan çok etkilenen Skolverket, onu pilot proje seçer, desteklemek ister ve nihayetinde kendi internet sitesinde bu okulun çalışmalarına yer verir. Västerås şehri belediyesi (ülkenin doğusunda yer alan Västmanland bölgesinin yönetim merkezi) mali yükümlülüğünü devletin üstendiği bu projeye sahiplik yapar. Bu pilot proje, okulun gelişimi için İsveç Ajansı'nın [Myndigheten för skolutveckling], İsveç'te köken dili-kültürü öğretmenlerinin hazırladığı bundan başka 18 internet sitesini içeren Tema Modersmål [Anadil Konulu] sitesinin ana projesi haline gelir. Bu site, çokkültürlülüğün ve çokdilliliğin gelişmesi için yaptığı çalışmaları dolayısıyla, Avrupa Birliği tarafından ödüllendirilmiştir. Bu çevrimiçi okul ile Kürt dili ve eğitimi artık belirli bir bölgeye (İsveç) kapatılmış değildir. Yasal sınırlamalarla (Türk kanunları) ve uluslararası sınırlarla basılı yayınların dağıtımında olabileceği gibi engellemez. Okul herkes tarafından erişilebilirdir, hatta Türkiye'den dahi.

---

18. "Dibistana Kurdî", www.modersmal.skolverket.se/nordkurdiska/nk_kurdi.htm, Mayıs 2005'te incelenmiştir.

19. Tamamı, İsveç'te Kürtçe öğretmeni olarak çalışmıştır. Haydar Diljen ve Kamal Khan'ın aynı zamanda bilgi işlem yetkinlikleri de vardır. İçlerinde sadece Kamal Khan Türkiye kökenli değildir. Bkz. http://modersmal.skolverket.se/nordkurdiska/

Okul: Normun Yayılmasına Doğru İlk Adım

Okul, İsveç'te okula devam eden öğrenciler için Kürt dilinin kullanımda veya bellekte muhafazasını mümkün kılar. Dil, okullarda öğretildiği ve ders kılavuzlarında açıklandığından dolayı normlandırılmak durumundadır. Sürgünde veya diasporada bazı Kürt oluşumları dilin normlandırılması için çalışmaktayken, Türkiye'de 1990'lı senelere dek ciddi manada hiçbir faaliyet yürütülmemiştir. Sözgelimi, 1983 yılında kurulan Paris Kürt Enstitüsü, 1987 yılından itibaren yayınlanan sözcüksel normlandırma dergisi *Kurmancî* bu duruma örnek teşkil eder. Zira Haugen'e göre, dilin bütünüyle standardizasyonu bu normun yayılmasından geçer. Kürt dilinin (Türkiye Kürtlerine yönelik) televizyon ve basılı yayının dışında sahip olduğu belki de tek güçlü bileşen kısıtlı bir kitleye yönelik olsa da, İsveç'teki okullardır. 1984'ten itibaren İsveç'teki Kürt öğretmenler, Latin *Hawar* alfabesini kullanma kararı aldılar.[20] 1987'de, Reşo Zîlan bazı öğretmenlerin çeşitli derslerde kullanılması gereken terminolojiyi bir araya getirdikleri bir eser hazırladıklarını ifade eder. Günümüzde İsveç'te Kürtçe terminolojiye ilişkin tartışmalar hâlâ gündemdeyse de birtakım kararlar bilhassa okullar bünyesinde, öğretmen toplantılarında alınmıştır. Bu normlar daha sonra öğrencilere aktarılacaktır. Dolayısıyla, Kürtçe dersleri standardizasyonda çok önemli bir aşamayı oluşturur. Çünkü İsveç ölçeğinde normun nüfuzuna imkân verirler. Yine bu dersler, sayısal olarak sınırlı da olsa Kürtçe okuyan bir kitlenin ortaya çıkışının temellerini atabilir. Muhtemelen kültürel üretime devletin verdiği destekle korunan ve İsveç'te olağanüstü bir şekilde gelişen edebi yaratıma da küçük bir kitle sağlayabilirler.

Yazınsal Faaliyetlerine Yönelik Devlet Desteği

Basım Yardımları

İsveç'te sanatsal faaliyetlere yönelik kültürel yardım politikası, 1930'lu senelerde yürürlüğe konmuştur. 1974 ve 1996'da yeniden düzenlenmiştir. Kültür İşleri İsveç Ulusal Konseyi [Kulturrådet], bu ulusal kültür politikasının yeniden formülasyonu bağlamında kurulmuştur. Konsey, devlet kültür politikasının amaçlarını takip eder. Danışma ve yardımlaşmanın yanı sıra, en büyük görevi dans,

20. "Li Stockholmê di Xwendegeha Bilind a Mamostetiyê de Beşa Kurdî Vebû" [École Normale Stockholm'de bir Kürtçe bölümü açıldı], *Berbang* 52, 1984, s. 12-13.

tiyatro, müzik, edebiyat, kütüphaneler, sanat dergileri, müzecilik, sergi ve görsel sanatlar alanlarında burslar vermekti. Sadece kurum ve kuruluşlar bu burstan yararlanabilirdi.[21] Dolayısıyla, Kürt yayınevleri veya dergileri, kuruluş ve dernek olmaları durumunda bu yardımlardan faydalanabilirdi. Yayınevleri ile ilgili olarak yardımlar genel itibariyle yayınevine değil, özellikle ilginç bulunan belirli bir kitabın yayınlanması için yapılıyordu. Yayınevi, düzenlenmiş kitabı veya kitabın bir taslağını gönderir, ardından bir Kulturrådet komitesi ödenek sağlanıp sağlanmayacağına karar verir.

İsveç'teki Kürt yayınevleri 1980'li yılların başında ortaya çıkar. Ayrıca bazı yazarlar o dönem kitaplarını İsveç devlet yayınevlerinden basmaktadırlar. Bu yayınevlerinin başka yerde değil de özellikle bu ülkede yayın yapmalarının sebebi, İsveç devleti tarafından sağlanan maddi yardımdan faydalanabilmeleridir. Genellikle yoğun olan faaliyetlerinin görece uzun süredir süregelmesini de aynı şekilde izah edebiliriz.

İsveç'te 29 yayınevi listelenmiştir. İlk önemli yayınevleri 1980'li yıllarda ortaya çıkar. Deng ("Ses", son yayın tarihi 1998) ve 1999'dan beri bir şey basmasa da hâlâ açık olan Roja Nû ("Yeni gün"). Ardından Çanda Kurdî ("Kürt kültürü", 1981-1992), Jîna Nû ("Yeni hayat" 1984-1999), Haykurd (1987-1994), et Welat ("Ülke", 1988-1994) kurulur. 1988'den itibaren, 2000'li yılların başında hâlâ faaliyette olacak yeni yayınevleri açılır: Apec, Pencinar, Çanda Nûjen ("Modern Kültür", 1997'de Helwest olacaktır) en nihayet Nûdem ("Yeni Çağ", 1992). Nûdem'in ardından hiçbir "büyük" yayınevi kurulmadı. 1992'den sonra kurulan yayınevleri, sözgelimi Pelda (1993) veya Jîndan (1996), küçük ölçekliydiler (10 yayından az) ve neredeyse sadece bu yayınevlerinin sahipleri olan sırasıyla Laleş Qaso ve Maruf Yılmaz'ın eserlerini yayınlıyorlardı. Ekseriyetle, Türkçe basan ve Kürtçe birkaç kitabı bulunan Kürt yayıncılıktan da söz edebiliriz: Mezopotamya ve Rewşen ("Işık") 1989-1992 arasında 5 kitap yayınlamıştır. Son olarak tek kadın yayınevini, İsveç Kürt Kadınları Derneği'nin yayınlarından da söz edelim (1989-1992, 5 yayın). Bu yayınevi bir kadın tarafından yazılmış veya özellikle kadın topluluğunu hedefleyen hiçbir kitap yayınlamamıştır.

21. www.kulturradet.se.

Yayınevlerinin önemli olarak nitelenmesini sağlayan yayınladıkları eser sayısı (20'den fazla hatta en büyükleri için 50'den fazla) ve etkileridir. Sözgelimi Welat az sayıda eser yayınlamış ancak Türkiye'nin çağdaş Kürt yazarları içinde günümüzde en çok tanınan iki ismi, Mehmed Uzun ve Hesenê Metê'nin kitaplarını basmıştır. Mehmet Emin Bozarslan'ın yönetiminde Deng arşiv belgelerinin veya sözlü edebiyatının (yeniden) yayınlanmasıyla, Haykurd ise özellikle çocuklara yönelik dil öğretimi kitaplarıyla ün kazanmıştır.

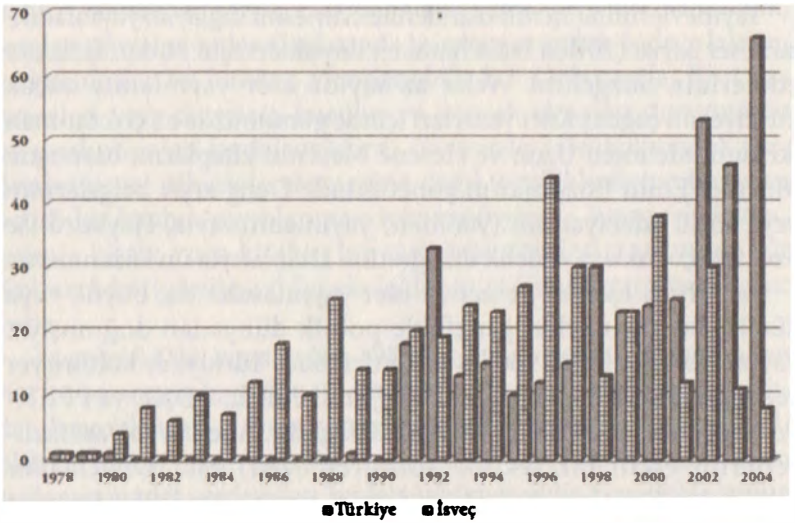
Salt siyasi içerikli az sayıda eser yayınlasalar da, büyük veya küçük, bu yayınevleri genellikle politik dünyadan doğmuştur. Yayınevleri özellikle 1980'li senelerden önce Türkiye'de kültüre yer vermiş siyasi akımlara bağlıdırlar. Çanda Kurdî, DDKD ve PPKK-Peşeng'e, Roja Nû PSK-KOMKAR'a bağlıdır. Apec de (siyasi faaliyetlerini etkin bir şekilde sürdüremeyen) eski DDKD'liler tarafından kurulmuştur. *Deng* dergisi ismini, apolitik olmasına karşın, 1960'lı senelerin Kürtçeyi yaygınlaştırmayı hedefleyen ilk Kürt dergilerinden birinden alır. Sahibi olan Mehmet Emin Bozarslan'ın tüm eserleri günümüzde Türkiye'deki Deng Yayınları tarafından basılmaktadır. PKK ise İsveç'te Kürt yayıncılığında namevcuttur.

Fırat Cewerî tam olarak bu siyasi bağlantılardan kurtulmak için edebiyat ve sanat dergisi *Nûdem*'i, ardından da aynı isimli yayınevini aynı fikre odaklanarak kurar: Bağımsızlık. Böylece "geleneği" kırmayı arzu etmektedir. *Nûdem*'in politikası, aynı zamanda (özellikle Türkiye'de) çok sık rastlanmayan bir durum olan sadece Kürtçe yayın yapmaktı.[22] Süreli yayınlar daha eski (1960'dan beri), son derece çeşitli ve çok sayıdadır. Cewerî'nin belirttiği gibi süreli yayınlar çok siyasallaşmıştır ve genellikle bir partiye bağlıdırlar. Kullanılan diller de çok çeşitlidir: Ekseriyetle çift dillidirler (Türkçe-Kürtçe) hatta bazen üç dilli (İsveççeyle) veya bazen sadece Kürtçedirler. Bazı dergiler yalnızca Türkçe yayınlanır ve burada açıkça siyasi yayınlar söz konusudur. Özelliklerinden bir diğeri de, güçlü bir destek grubu olan (örneğin *Berbang*) istisnalar dışında yayım sürelerinin (birkaç sayı, çoğunlukla 20'den az) kısa olmasıdır.

Nûdem siyasi destek olmaksızın güçlükle 40 sayıya ulaşmıştır, editörüne göre bu bir rekordur.

---

22. Bkz. Fırat Cewerî, "Çîroka min û Nûdemê" [Benim hikâyem ve *Nûdem*'in hikâyesi], *Nûdem*, 39-40. Sayılar, 2001, s. 4-28.

Şekil 7: İsveç ve Türkiye'de Kurmancî yayınlanan eser sayısı (1978-2004).[23]

Kürt dilinde yayıncılık İsveç'te, 1980'li senelerden itibaren bu dildeki yayıncılık henüz Türkiye'de varlık göstermezken gelişmeye başladı. Kürt yayıncılığının İsveç'teki atılımı tıpkı eğitimde olduğu gibi İsveç göçmen politikalarıyla ve Kürt göçmenlerin çok politize ve mobilize olmuş tabiatlarıyla ilintilidir. Maddi yardımlar görece uzun bir faaliyete imkân vermesinin yanında siyasi Kürt partilere karşı bir bağımsızlık da sağlıyordu.[24] 1980'li yılların başında tırmanışa geçen dil-kültür eğitimi teorik ve ideal olarak kitap peşinde bir okur kitlesinin ortaya çıkışına vesile olmalıydı. Aynı zamanda bir talep doğurmalıydı ve buna karşılık yayıncılık da bir kitle yaratmalıydı. İsveç okullarında Kürtçe eğitim, belirli sayıda eğitim kitabı ve pedagojik araç gerektirmekteydi. Bu sebeple, Kürt yayıncılığına dair üretiminin dörtte biri okul kitaplarından veya çocuk edebiyatından oluşur. Bu yayıncılık eğiliminin bir sebebi de şüphesiz bu tarz üretimin kamu finansmanından faydalanabiliyor olmasıdır.

23. İsveç'te 2003-2004 seneleri boyunca üretim için yalnızca İsveç Ulusal Kütüphanesi'nin sitesine başvurduk. Bu yılları sadece gösterge olması adına sunuyoruz.

24. Bunun yanında süreli yayınlar da devletten mali destek alıyordu. *Nûdem* gibi bağımsız bir dergi de siyasi olanlar gibi bundan faydalanabiliyordu. Bkz. Mehmet Tayfun, 1998, s. 34.

Devlet yazınsal faaliyetlere de destek sunar. Bu yardımlar çoğunlukla İsveç Yazarlar Fonu ([Sveriges Författarfond]-SVFF) kaynaklıdır. 2000'li yılların başında Fon bir başkan ve 12 üyeden oluşan bir kurul tarafından yönetiliyordu. Tahsis edilen mali desteğin farklı türleri vardı. İçlerinden en önemlisi, kütüphaneden okumak için ödünç alınan ve yazarların üzerinden yüzde aldığı kitaplardan gelmekteydi. İsveççe yazılmış kitaplar, İsveççeye çevrilmiş kitaplar veya İsveç'te kalıcı olarak ikamet eden yazarlar tarafından yazılmış kitaplar için bir bedel ödenmekteydi. Bu eserlerin yazar veya çevirmenleri ödüllendiriliyordu. Ancak tüm müellifler bundan yararlanamıyordu.[25] Bu tarz yardımlar Fon'un 2004 bütçesinin %35'ine tekabül ediyordu. Dolayısıyla, Kürt müelliflerin çoğunun faydalanmadığını varsayabiliriz.[26] Bu "ödünç alma bedeli"ne karşılık bir de "garanti bedel" mevcuttu. Bu meblağ, Fon'un kütüphaneden alınan kitaplar için verebileceği maksimum tutardan fazlaydı ve ana faaliyet olarak müelliflik, çevirmenlik veya resimlendirme mesleğini icra etmeyi arzu eden kişilere veriliyordu. Üretimin niteliği de göz önüne alınıyordu.

Kalan para "fonun serbest kısmı" olarak adlandırılıyordu. Bu ise müellif, çevirmen ve kitaplara ilüstrastrasyon yapanlar yararına düzenlenen bir tür "dayanışma fonu"dur. Bu serbest kısım, İsveç kütüphanelerinde çalışmaları bulunan yazarlara yönelik burs [stipendium] ve muhtelif yardımlar [bidrag] için kullanılıyordu. Müellifler, bu yardıma hak kazanmak için aday olarak Fon'a başvurmalıdırlar. On değişik tür yardım mevcuttur ve en önemlileri şunlardır: Okul kütüphanelerinde veya halk kütüphanelerinde kitapları bulunan yazarlara verilen burslar. Bir yazınsal çalışmasına gerekli seyahatler için burs (seyahat bursu, 15.000 ile 25.000 Kron arası), müelliflerin çalışmalarına kendilerine verebilmeleri için bir ya da iki sene boyunca verilen burs (çalışma bursu, yıllık 40.000-80.000 Kron, vergilendirilemez) veya bir seneden beş seneye kadar burs (çalışma bursu, yıllık 88.000-97.000 Kron, vergilendirilebilir). Emekli aylığı şeklinde verilen burslar ise,

25. Verilen ödül, kütüphaneden kitabın alınış sayısına bağlıdır. Eğer ödül, 1,340 Kronun altındaysa (2.000 alınışa denk gelir) yazara ödeme yapılmaz. 2.000'in üzerindeyse ödeme yapılır.

26. Böyle bir yardımdan kaynaklarımda da söz edilmemiştir.

üretimleri (niteliksel ve niceliksel) tatmin edici olarak nitelenen ve daha önceden bir küçük emeklilik maaşına sahip yazarlara yöneliktir. Ayrıca mali kriz içindeki (sanatsal alanda veya uluslararası kültürel değişim alanında çalışan) müelliflere belirli edebi faaliyetler için yardım verilebilir.[27]

Diğer azınlık dillerinin müellifleri gibi Kürt müelliflerin de bazıları Fon'un serbest kısmından gelen burslardan faydalanıyorlardı. İsveççe dışındaki diller için ayrı bir komite olmadığından kararlar kurul tarafından alınıyordu. Kurul dışarıdan okurlar devreye sokuyordu. Bu okurların bir karar yetkisi yoktu ancak kurula eserler ve müellifler tavsiye ediyorlardı.[28] Fon'un yardımlarından faydalanan yazarlar hem Kurmancî hem Soranî lehçelerinde yazıyorlardı (Tayfun, 1998, s. 25). Bunun yanında başka dillerde yazan ve yardımdan faydalanan Kürt müellifler de mevcuttu. Fon tarafından müellife ayrılan bu kaynaklar, paralel bir mesleki faaliyet yürütmek zorunda olmadan ona, kendini işine adama, araştırmalar yapabilme imkânı veriyordu.

Arşivleme Yardımları

İsveç'te arşivler ve kütüphaneler de gelişimlerine imkân veren kamusal maddi destekten faydalanır. Kitap, Türk Devleti'ni uzunca süre korkutmuştur. En azından algılanışı bu şekilde olduğundan, kitaplar sıkı şekilde kontrol edilmiş, onların peşine düşülmüş hatta yakılmıştır.[29] Türkiye'de 1990'lı senelere dek özel kütüphanelerdeki bazı bileşenler, kitaplar, dergiler veya broşürler kışın sobaya atılır, yazın bahçeye gömülürdü. Polisin geçişinin ardından ilişilmemiş hiçbir kütüphane kalamazdı. Türkiye'deki Kürt dernekleri, örgütleri veya siyasi partilerinin arşivleri en savunmasız ve geçici olanlardı. Kürt yayınları ve Kürtçe yayınlar ancak Türkiye sınırlarının dışında muhafaza edilebildi ve arşivlenebildi. İsmail Beşikçi Vakfı'nın 2011 yılında Beyoğlu'nun göbeğinde açılan kütüphanesinin de gösterdiği gibi bu durum artık değişmişti.

---

27. www.svff.se.

28. İsveç Yazarlar Fonu'nun yöneticisiyle e-posta yoluyla mülakat (Şubat 2005).

29. 1980 askeri darbesini mizahi yönden ele alan *Viziontele Tuuba* filminde (Yılmaz Erdoğan, Türkiye, 2004) karakteristik bir sahne gösterilir. Küçük bir şehir olan Hakkâri'nin güçlükle açılan ve bir hayli eser içcren kütüphanesi, 11 Eylül 1980'i 12 Eylül'e bağlayan gece ilk hedeflenen ve harap edilen yerdir.

Arşivleme öncelikle Avrupa'da bazı şahısların elindedir, kurum ve kuruluşların eline daha sonradan geçmiştir. İçlerinden ilki şüphesiz Paris'te Kürt Enstitüsü'nün kütüphanesidir (kuruluş 1983) ancak bu kütüphane teşkilata bağlıdır. Ancak tarihler 1997'yi gösterdiğinde Stockholm'de Kürt Kütüphanesi *(Kitêbxaneya Kurdî)* bağımsız bir kuruluş[30] olarak açılacaktır. Şubat 1996'da Geleceğin Kültürü Vakfı'nın, İsveç hükümetinin ve Stockholm şehri idaresinin mali desteğiyle kurulmuştur.[31] Proje bir tek kişinin, fon sağlamak için kendi adına Kurdish Publishing Centre (1995) isimli bir şirket açmak zorunda kalan Nedim Dağdeviren'in girişimiyle gerçekleşmiştir.

Söz konusu kütüphane aynı zamanda bir arşivleme projesi için SIDA kuruluşundan da yardımlar almıştır (Tayfun, 1998, s. 35). *Swedish International Development Cooperation Agency** Dışişleri Bakanlığına bağlı bir devlet kurumudur. Bu ajans, kalkınma için uluslararası işbirliği alanında İsveç'in katkısının çoğundan mesuldür. Ajansın amacı, fakir nüfusun yaşam standartlarının iyileştirilmesi çalışmaları yürütmek ve uzun dönemde fakirliği ortadan kaldırmaktır.[32] Bu ajans, Kürt diasporasında (Tayfun, 1998, s. 35) ve ardından Türkiye'de bir hayli projeye yatırım yapmıştır.

Kütüphanenin amacı görece basittir. Tüm Kürt yazılarını derlemek, korumak, yaygın ve kullanılabilir hale getirmek.[33] Kütüphane koleksiyonu Kürtler ve Kürdistan ile ilgili basılı materyallerden oluşur: Kitap, gazete ve dergiler (200'ü artık yayınlanmayan 300 dergi), broşürler, ama aynı zamanda fotoğraf, video ve ses malzemeleri. Dileyen herkes gelip inceleyebilir, okuyabilir, ödünç alabilir veya müzik dinleyebilir ve ayrıca çocuklar için özel hazırlanmış bir bölüm de mevcuttur.

Uluslararası ölçekte Goran Cano tarafından yürütülen bir başka muhafaza-arşivleme projesi de Sara Distribution'dur (Stockholm). Sara Distribution, 1987'de yayınevi ve dağıtımcı olarak

30. 1999'da vakıf olacaktır.

31. Kütüphanenin bazı projelerine Stockholm şehir idaresi, the General Library Association of Sweden ve İsveç Enstitüsü tarafından ödenek saplanmıştır. Bkz. http://www.kurdishlibrary.org. Bu kütüphane ve aldığı yardımlar üzerine bkz. Mehmet Tayfun, 1988, s. 55.

* İsveç Uluslararası Kalkınma İşbirliği Ajansı. (ç.n.)

32. www.sida.se.

33. www.kurdlib.org.

kuruldu. Başlangıçta sadece birkaç kitap yayınladı ve ardından dağıtıma yoğunlaştı. Dağıtımcı olarak Sara 40.000 başlığı içeren (Kürtçe veya Kürtler üzerine) bir kitapçıya sahiptir ve söz konusu kitap dükkânı Avrupa'nın en eskisidir.[34] Sara Distribution az sayıda eser yayınlasa da 1990 senesi boyunca kamu yardımı almış ve bunu dağıtım projesi için kullanmıştır. Sara Distribution aynı zamanda bir bilgisayar mağazası olarak da çalışmaktadır. Böylelikle yayınevine, Kürtçe kitaplardan kazandıklarından daha fazla para girişi sağlamakta, bu sayede de işletme ayakta kalmaktadır.

Sara Distribution, Kürtler üzerine olan ama özellikle de Kürtçe kitapları toplamakla ilgilenir. İsveç'te, Irak'ta (Süleymaniye, Erbil) ve İran'da (Urmiye) bulunan Kürt yayınevleriyle iletişim halinde çalışmalarını yürütür. Kitapların gönderimi Irak, Lübnan, Avustralya veya Almanya'da (KOMKAR ve Mezopotamya) yerel dağıtım şirketleriyle veya doğrudan yazarlarla yapılır. Bahsedilmesi gereken bir husus da Sara'nın Türkiye'deki editör ve kitapçılarla sınırlı iletişimde olduğudur.[35] Sara, dükkânında tüm Kürt kitaplarını toplama eğilimdedir. Ayrıca her dilden Kürt sorunu ile ilgili eski ve nadir bulunan kitapları da biriktirmektedir. Sara'nın projelerinden biri de dükkânın insanların gelip kitap ödünç alabileceği ve (kitap çeşitliliği dolayısıyla) "dimağlarını açacak"ları bir kütüphane haline getirmektir. Zira, Goran Cano'nun bir de kişisel arşivi vardır ve orada her eserden en az bir nüsha muhafaza etmektedir.[36]

Kitapları bir merkezde birleştirdikten sonra Sara tüm dünyaya dağıtım yapar. Şahıslar çok pahalı olan liman masraflarını karşılamayı göze alırsa, Sara'nın kitaplarının alıcısı olabilirler. Ancak Goran'ın en büyük gururu dünyanın büyük kütüphanelerinde Kürt bölümlerinin kurulmuş olmasıdır. California Üniversitesi'nin (Berkeley), British Library'nin, New York Public Library, Library of Congress ve Stockholm Internationella Bibliotek'in kitap tedariğinden Sara sorumludur.[37] Kütüphanelerde binlerce kitap ve dergi arşivlenebilmiştir. Sara aynı zamanda Fransa'da, Almanya'da ve

34. www.saradistribution.com.

35. Türkiye'de Kürt dağıtımcı firma olmadığından Medya Kitapevi (İstanbul) çoğunlukla dağıtım ofisi gibi çalışır. Bununla beraber Sara'nın kitapçıyla haliyle Türkiye'deki üretimle artık bir ilişkisi yoktur. Sahibi Goran Cano ile söyleşi, Stockholm, 29 Eylül 2003.

36. Sahibi Goran Cano ile söyleşi, Stockholm, 29 Eylül 2003.

37. *Azadiya Welat*, 6-11 Temmuz 2002.

Avustralya'da bazı üniversitelerle bağlantıdadır. Birkaç senedir İskenderiye ve Kıbrıs Kütüphanelerine de kitap göndermektedir. Elbette Vera Saedpoor'un New York'ta kurmuş olduğu Brooklyn Kurdish Library ile de temas halindedir.[38]

İsveç'te diasporik örgütlenme olumlu sonuçlar vermiştir. Bu örgütlenme çok erken başlamıştır. 1980 itibariyle Federasyonun kurulması, İsveç'te çeşitli Kürt derneklerinin faaliyetlerinin düzenlenmesine imkân vermiştir. Bunun yanı sıra, İsveç devleti nazarında Kürtlerin sesinin daha çok duyurulmasını sağlamıştır. İsveç'te Kürt diasporası bilhassa yerel siyasi hayata (İsveç siyasi partilerine ve bilhassa sosyal demokrat partiye katılım, parlamento faaliyetleri, belediye başkanlıkları vs) muazzam bir şekilde dahil olmuştur. Kürt seçkinlerinin dil ve edebiyat faaliyetleri yürütebilmelerin sebebi şüphesiz İsveç'e entegrasyondaki bu kabiliyettir. Zira bellek çalışmalarının yanında ondan ayıramayacağımız yaratım çalışmalarını da harekete geçiren güç kökendir (dil, kültür). Yaratım çalışmaları, bellek çalışmalarına dil, kültürel köken ve bunun yanında kültürün "beşiği" olan köken bölge etrafında ortak bir kültüre ait belleği teşvik ederek iştirak ederler. İsveç'in sunduğu istisnai koşullar yaratımı, muhafazayı ve bu cemaatin diyasporik niteliğinin gelişmesini mümkün kılar.

İsveç'in durumu burada oldukça ilginçtir zira üretimin temel merkezidir. Diasporadaki diğer merkezler de dil ve edebiyat alanında rol oynarlar. Burada onlardan da söz etmek gereklidir: Almanya'da KOMKAR Yayınları, Mezopotamya Yayınları ve Berlin Kürt Enstitüsü, Fransa'da Paris Kürt Enstitüsü çevresi ve bunların yanında Amerika (kültür merkezleri, kütüphaneler vs) ve daha küçük bir ölçüde çok sayıda Avrupa ülkesi ve Avrupa ülkesi olmayan ülkeler. Ayrıca bu değişik merkezler kesişirler: Almanya'daki Rewşen yayınları veya Mezopotamya'nın İsveç'le bağlantısı vardır. KOMKAR, İsveç'teki Jîna Nû ile çok yakın temastadır; genellikle Almanya'da gerçekleşen çeşitli kitap fuarları veya festivaller buluşma yerleridir. Ancak İsveç Devleti'nin eylemleri Avrupa'nın farklı bölgelerine nüfuz eder: Paris Kürt Enstitüsü'nün Kurmancî projesi, İsveç, Fransa ve Amerika'dan katılımcıları bir araya getirir. Bu Enstitü, İsveç kuruluşu SIDA'dan bir süre yayınladığı *Hêvî* dergisi

38. Sahibi Goran Cano ile söyleşi, Stockholm, 29 Eylül 2003.

gibi çeşitli projeleri için yardım alır.[39] Haliyle bir ağ meydana getiren farklı diasporik merkezler arasında gerçek bir bağlantı söz konusudur.

İsveç'in sunduğu koşullar farklı coğrafyalarda bulunma durumuna göre Kürt edebiyat çevresinin eşit olmayan bir şekilde geliştiğini kanıtlar niteliktedir. Ayrıca "olasıları uzamı"nın [40] bizzat zamanla dönüşen coğrafik ve siyasi bağlamlara bağlı olması durumunun altını çizer. Farklı profilleri, başka ülkelerde ve farklı zamansallıklar içinde yazmaya vakfeden aynı sebepler değildir.

39. Bkz. Mehmet Tayfun, 1998, s. 34-35.

40. Olasıları uzamı için bakin Bourdieu (YKB, Istanbul, 2. Baski, 2006, s. 359-365): "Ortak çalışmaya bir birikime ulaşan kalıt, böylece, her etken kişinin karşısına bir olasılar uzamı, daha açık bir anlatımla belirlenmiş bir *olası kullanımlar* bütünün koşulu ve karşılığı olan bir olası *zorlamalar* bütünü gibi ortaya çıkar" (s. 359).

9
Kürtçe Yazanın Biçimlenmesi

Nasıl yazar olunur? Kürtçe yazıp yazmamaya nasıl karar verilir? Yazan'ın[1] biçimlenmesi alanın olasıların uzamı dönüşümü ile bağlantılı olarak sorgulanır, sabit olarak gelişen bir sistem olarak kabul edilir haliyle tarihselleştirilmelidir. Bu olasıların uzamı, "ortak çalışmaya bir birikime ulaşan kalıt" olarak öncelikle dilbilimsel bakış açısıyla ele alınmalıdır. Alanın tarihinin farklı anları

1. Yazar kitlesinin sınırlandırılması bir süreç olduğundan, burada P. Bourdieu'nün *Règles de l'art (Sanatın Kuralları)* s. 308'de önerdiği gibi "écrivant"lardan (yazan) söz etmeyi yeğledik. Bazen "yazar" ve "müellif" terimini de kullanacağız: "Tarihsel inceleme gereçlerine yönelik böyle bir tarihsel eleştiriye başvurulmadığı için, gerçekliğin içinde neyin söz konusu ve etkili olduğunun ayrımına bile varılmaksızın, örneğin yazarlar toplumunun, daha açık bir anlatımla "yazanlar" arasında kendilerini yazar olarak görme hakkını ellerinde bulunduranların tanımlanması ve sınırlarının belirlenmesi sorununun kestirip atılması sakıncasıyla karşı karşıya kalınır". (P. Bourdieu, *Sanatın Kuralları*, İstanbul: YKY, 2006.)

aktörlere has, bilhassa dilbilimsel seçimleri ve dile ilişkileri etkileyen koşullar sergilerler. Ancak, analiz aynı zamanda politik olasıları de (bir taraftan İsveç ve Türk kamusal politikalarını diğer yandan Kürt politikalarını) dolayısıyla uzama iştirak eden konuları da göz önünde bulundurmalıdır. Yazanların (écrivant) farklı yörüngelerini görebiliriz.

Çok Yönlü ve Militan Yazı

Musa Anter (1918-1992) ve Mehmet Emin Bozarslan (1934-) bu yörüngenin en önemli örnekleridir. Her şeyden önce Türkiye Cumhuriyeti'nde Kürtçe yazanların birinci kuşağını (fakat bu kuşak onlarla sınırlı değildir) temsil ederler. Türkçenin ikinci dil olduğu bu yazanlar için Kürtçe birinci dildir. Kürtçe yayınların var olmadığı bir dönemde öncü olarak nitelenebilirler.

Musa Anter

Musa Anter 1918'de Mardin'e yakın bir köyde dünyaya geldi. 1927'de yakınlarda bir köye okula, ardından Mardin'e, bölgenin büyük ailelerin çocuklarının okuduğu bir yatılı okula gönderildi. Seçkin zümreye dahildi. 1941'de liseyi bitirdi ve üniversite eğitimi için İstanbul'a geldi. (PDK-T'yi kuracak olan) Faik Bucak'la tanıştı ve aralarında bir dostluk ilişkisi kuruldu. Her ikisi de Edebiyat Fakültesi'nden Hukuk Fakültesi'ne geçiş yaptılar ve Anter avukat oldu. İstanbul Anter için dönemin büyük Kürt simalarıyla (Said-i Nursi, Bedirhanlar vs) ve geleceğin önemli siması olacak kişilerle (Abdurrahman Kasımlo, Yaşar Kaya, Edip Karahan vs) tanışacağı şehir oldu. Herkesi tanıyor, aynı zamanda editörlük yaptığı Kürt gazetelerinde (1948-1949 arası *Dicle Kaynağı* ardından 1950'de İstanbul'da *Şark Mecmuası* ve *İleri Yurt*) yazıyordu. Böylece ilerde haklı olarak şunu diyecekti: "Kürt vakfı benim."[2] Nispeten güçlük çekmeden hayatını doğduğu köy, Diyarbakır, İstanbul, diğer sürgün kentleri ve hapishane arasında geçirdi. 1960'lı senelerde kısa bir süre için TİP üyesi oldu ardından DDKO'ya yakınlaştı (zaten bu davadan yargılanacaktı). 1990'lı senelerde HEP'in kurucu üyesi oldu, 1992'de kurulan İstanbul Kürt Enstitüsü'ne başkanlık yaptı. Böylelikle Musa Anter, hem yazar hem politik bir kimlikti.

2. Firat Cewerî, "Musa Anter", *Nûdem*, 11. Sayı, 1994, s. 8.

Anter hayatını özellikle de Kürt dergilerinde yazmakla geçirdi. Gazetecilik çalışmaları 1948'den 1992'ye, suikasta uğramasına dek sürdü. Firat Cewerî kendisine bazıları tarafından "yazar" (nivîskar) bazıları tarafından da "siyaset adamı" (*siyasetvan*) olarak değerlendirildiğini söylediğinde münasip bir cevapla "siyasi yazar" (*nivîskarî siyasî*) olduğunu belirtmiştir. Hatta siyaseti nüktedan şekilde yapmak istediğini de eklemiştir[3] ve gerçekten de 1992'de çıkan *Tewlo* adlı Kürt mizah dergisinde yazmıştır. Anter'in yazınsal faaliyetleri bu bakımdan anlamlıdır. Gazete yazarı Musa Anter aynı zamanda birkaç kurgu da yazmış, içlerinden *Birîna Reş* (Kara Yara, 1965) Türkiye Cumhuriyeti'nde yayınlanmış ilk Kürtçe kitaptır. Kızıltepe (Mardin) bölgesinde köy hayatının sefaletini anlatan bu tiyatro oyunu alanda ve dönemin siyasi talepleri arasında, "doğuculuk" içinde konumlanır. Nihayetinde Musa Anter 1967 yılında yayınlanan *Kürtçe-Türkçe Sözlük* ve Kürtçe tüm gazete ve dergilere katılımıyla dil alanında da yer alır. Dolayısıyla "milli tarihçi" tarzında "nadiren sadece bir tarihçi olan" (Bozarslan, 2001, s. 49) çok yönlü bir aydın figürü ortaya koyar. Ayrıca o dönem Kürtçe yazmak, Kürt dilinin ve onu konuşanların varlığını ortaya koymanın ve kabulünü sağlamanın bir yöntemiydi. Mehmet Emin Bozarslan'ın vurguladığı gibi o dönem Kürtçe yazanlar bir elin parmakları kadardı. Devleti rahatsız etmek ve bu yasağa karşı koymak için Kürtçe yazılıyordu. Bu, sahici bir siyasi eylemdi.[4]

Mehmet Emin Bozarslan

Mehmet Emin Bozarslan (1934) devlet okullarında okumuş olan Musa Anter'den görece farklı bir söyleme muhatap olur. Mehmet Emin Bozarslan'ın izlediği yol medreseden geçer yani dini bir güzergâhtır. Medreseler zamanın tek Kürtçe eğitim mekânı (resmi olarak 1925'ten beri kapatılmış olsalar da medreseler iyi kötü çalışmaya devam ediyordu) ve "Kürtlük yuvası"ydı.[5] Mehmet Emin

3. Firat Cewerî, "Hevpeyvîn bi Xortekî 75 Salî re" [75 yaşındaki genç adamla söyleşi], *Nûdem*, 11. Sayı, 1994, s. 97.

4. Söyleşi, Uppsala, Ekim 2003.

5. "Hevpeyvîn bi nivîskar M. Emin Bozarslan re" [Yazar Mehmet Emin Bozarslan'la söyleşi], *Stêr*'de (7. Sayı, 1986) yayınlanmış ve *Mehane* internet sitesinde yeniden yayınlanmıştır.
http://members.fortunecity.com/malper1/mehname0007-16.html

Bozarslan'ın da tıpkı Musa Anter gibi.birinci dili Kürtçeydi, ikinci dili ise (molla babasının yanında öğrenmiş olduğu) Arapçaydı ve yavaş yavaş Türkçe öğrendi. 1959'dan aktivist faaliyetleri dolayısıyla görevinden alındığı 1965'e dek müftülük yaptı. Zira 1958 yılı itibariyle siyasete, Irak'ta başarıya ulaşan Mustafa Barzani'nin hareketi için propagandaya dahil olmuştur. Ardından yazmaya karar vermiştir.

Kürtçe yasaklıdır, haliyle Türkçe yazdığını belirtmiştir. Trakya'ya sürgüne gönderilmesine neden olan iki sosyopolitik eseri vardır. *İslamiyet Açısından Şeyhlik ve Ağalık* (1964) ve *Doğu'nun Sorunları* (1966). Sürgün edildiği dönemde Kürtçe ilk çalışmalarını gerçekleştirir. Ahmedê Xanî'nin *Mem û Zîn*'ini Arap alfabesinden Latin Kürt alfabesine dönüştürür ve Türkçeye çevirir, Kürtçe bir alfabe kitabı oluşturur. Bu çalışmalarının yayınlanması sonucu 4 ay hapis cezası alır.[6] 1978'de Kürtçe bir öykü derlemesi yayınlar. *Meyro, Birîna Reş*'e benzer şekilde doğu köylerinin haşin şartlarının tanığıdır.

Mehmet Emin Bozarslan'ın güzergâhı da siyasi alan ve yazınsal alanı arasında konumlanır. Medreselerin "Kürtsever" hatta Kürtçü ortamında büyümüş, politikayla alakadar olarak başlamış ve Kürt gazeteciliğine müdahil olmuştur. Ardından çok sayıda yayınının gösterebileceği üzere büyük bir azimle kendi arzusuyla[7] yazıya döner. Çalışmaları da birçok alanın sınırındadır. Sözgelimi, Osmanlı İmparatorluğu'nda yayınlanmış dergilerin (*Jîn* veya *Kurdistan* gibi) Latin Kürt alfabesine dönüştürülmesi ile daha siyasi veya tarihi, sözlü geleneğe ait çok sayıda metnin derlenmesinde daha edebi ve folklorik. Her şekilde tıpkı Anter gibi yazınsal yaratım sürecini bırakmıştır (Kürtçe kaleme alınmış *Meyro* ve *Şerefa Ristem Kaya-Rüstem Kaya'nın Şerefi* yegâne kurgu yapıtlarıdır). Ayrıca, yine Anter'e benzer bir şekilde en başından beri dil alanına da kaymıştır. Bir alfabe kitabı, bir sözlüğün Latin Kürt alfabesine dönüştürülmesi ve *Dema Nû* gazetesinde dil üzerine günlük yazıları mevcuttur. 2000'li senelerin başından beri üzerinde çalıştığı sözlüğün ilk cildini 2011'de yayınlamıştır.

---

6. Mehmet Emin Bozarslan'la söyleşi, Uppsala, Ekim 2003.

7. "Hevpeyvîn bi nivîskar M. Emin Bozarslan re" [Yazar Mehmet Emin Bozarslan'la söyleşi], *Stêr*'de (7. Sayı, 1986) yayınlanmış ve Mehane internet sitesinde yeniden yayınlanmıştır.
http://members.fortunecity.com/malper1/mehname0007-16.html

Musa Anter gibi Mehmet Emin Bozarslan da son derece çok yönlü ve öncü bir figürdür. Musa Anter kendini gazeteciliğe vakfetmek için edebi yazılarını çok çabuk bırakmıştır. Bir süredir *Gündem* gazetesi[8] tarafından verilen Musa Anter Gazetecilik Ödülleri'nden de anlaşılabileceği üzere zaten gazeteciliğe dair bir sima olarak tanınmaktadır. Mehmet Emin Bozarslan ülkesinden uzakta, inzivada yazınsal çalışmalarını sürdürmüş ve kendini büyük eserlere adamıştır. Bu iki yazar ve çalışmaları günümüz Türkiyesi'nde tanınmakta ve kabul görmektedir. Ancak, "şehit" olan Musa Anter hakiki bir siyasi idole[9] dönüşmüş, Mehmet Emin Bozarslan gölgede kalmıştır. Anter bir halk figürüdür, o şekilde teşekkül etmiştir. Yazma çalışmalarının yanında siyasi girişimleri ve bir harekete (burada PKK'nin yapılandırdığı hareket) yönelik babacan tavrı ile de tanınmış ve kabul görmüştür. İkinci figür yani Bozarslan daha uzaktadır. İsveç'te yaşar ve genel itibariyle siyasi toplantı ve eylemlerin uzağında kalmıştır. Daha az medyatiktir ve aydın, yazı ve siyasi seçkinin alanında tanınmaktadır.

Bu ilk yazı insanlarının yörüngelerinden birden çok çıkarım yapılabilir: Kürt dilini ve Kürt halkının tanınması arzusuna bağlı bu yazının mücadeleci tarafı ortaya konmuştur. Bakir hatta daha önce var olmayan bir alanda tezahür eden bu yazı oldukça çok yönlüdür, tüm alanlara temas eder ve nihayetinde muhtemelen kendi içinde de uzmanlaşacaktır. Bu yazanların farklı kertelerde tanınmaları, müellifin benimsenmesi sürecinde siyasetin aldığı rolü, müellifin içinde yer aldığı siyasi hareketin önemini ve partinin yazana verdiği görevi ortaya koyar. Nihayetinde bu ilk yazanlar, çok şekilli ve az edebi üretimleri dolayısıyla mecburi olarak alanın ve 2000'li yılların başındaki gibi çatışmanın merkezine konumlanmamıştır. Dilbilimsel ve siyasal alanlarda, kılavuz veya öncü figürler olarak alanın içinde varlık göstererek daha ziyade sınırlara yakın yer almışlardır.

Bu iki müellifin vaziyeti ve seyirleri, Kürt yazanın biçimlenmesinde farklılıklarına karşın kilit rol oynayan ortamlara doğru bir güzergâh sapması yapmamıza olanak verir.

---

8. *Gündem* terimi ile burada *Özgür Gündem*'e ve onu takip eden tüm gazetelere gönderme yapılmaktadır.

9. Saygı belirtisi olarak, 2005'te Diyarbakır'a heykeli dikilmiştir. Yine Diyarbakır'da bir sokak adını taşımaktadır.

Medrese ve Hapishane: Kürtçe Yazanın Eğitim Mekânları

Medreseler, Kürt dili ve Kürtlük eğitiminde önemli mekânlardır. Dini eğitim vermelerinin yanında, Türkiye'nin Kürt bölgelerinde Kürtçe okuma yazma öğrenilen yerlerdir. İlk eğitim kitapları Kürtçe kaleme alınmış ve ekseriyetle ezberlenen Melayê Bateyî'nin Mewlûd'ü[10] veya Ahmedê Xanî'nin lügatı *Nûbihar* gibi eserleridir. Arapça eserler, Kürtçe açıklanmaktaydı, bu durum da Kürtçenin zenginleşmesine olanak veriyordu. Medreseler 1924 itibariyle yasaklansa da, görece önemli sayıda kabul edilebilecek bir kısmı, özellikle de kolluk kuvvetlerinin ulaşamadığı dağlık bölgelerde bulunanlar eğitimlerine devam ettiler.

Medreseler, yazanların yörüngesinde karakteristik mekânlardır. Zira ileride Kürtçe yazacak veya yayınlayacak çok sayıda yazanlar, özellikle de ilk kuşaklar medrese çıkışlıdır. Ayrıca medreseler ve dini cemaat seyahatleri başka bir kaynak daha sunuyordu: Metinleri. Zira ilk Kürtçe edebi metinler, medrese çevresinden din adamları tarafından neşredilmişti, bu metinler aynı zamanda medreselerde öğretiliyordu. Mehmet Emin Bozarslan 1968'de medreselerde okunan ve incelenen ve bir nüshası da Molla babasında bulunan *Mem û Zîn*'i Arap alfabesinden Latin Kürt alfabesine dönüştürmüş ve bir versiyonunu yayınlamıştır. Zeynelabidin Zinar (Pencinar Yayınları, Stockholm) tarafından yayınlanan çalışmalar genellikle medreselerden geliyor, babasının da içinde olduğu Nakşibendi Şeyhleri şebekesi vasıtasıyla kendisine iletiliyordu.[11] Kürtlüğün yuvası, medresede yapılan bir başlangıç kısa sürede siyasi mücadeleyi de beraberinde getiriyordu. Kürt dilinin ve yazılı eserlerinin muhafaza edildiği medreselerde kuşkusuz yazma ve edebiyat ilgisi teşvik ediliyordu. Sonuç olarak rastlaşmaları, kişilerin ve eserlerin dolaşımını mümkün kılan medreselerin bir iletişim örgüsü içinde faaliyet göstermektedir.

Tamamen farklı bir açıdan, hapse girmek de bunu mümkün kılar. Kürt militanların temel karakteristiklerinden biri de kısa veya uzun dönemler zarfında düzenli olarak hapse girmiş olmalarıdır. Maruz kalınan hapis koşullarını, işkenceleri ve aşağılamaları anlatmaya

10. Peygamberin dünyaya geliş hikâyesini anlatan manzum eser.

11. Zeynelabidin Zinar'la söyleşi, Stockholm, 30 Eylül 2003. Çağdaş İslamcı Kürt yayınlar da kaynak metinler ve okur sunan bu ortama dahil olmuştur.

kelimeler kifayetsiz kalacaktır.[12] Tüm bunların yanı sıra özellikle 1980 darbesini takiben yaşanan kitlesel tutuklamaların ardından uzun bir süre Türkçe dışında bir dil konuşmak da yasaktı ve mahkûmlar bundan dolayı ailelerinin bir bölümüyle iletişime geçemiyordu.[13]

Son derece şiddet dolu ve insanlık dışı bir mekân olan hapishane aynı zamanda boş zaman bulabilme imkânı sunuyordu ve bir sosyalleşme ortamıydı. Bu açıdan çalışmaya ve düşünmeye elverişliydi. Böylece İsmet Kılıçarslan'ın belirttiği gibi "hapishaneler medreseye dönüşür".[14] Hapishaneler her şeyden önce orada ideolojik eğitim veren çeşitli siyasi eğilimler tarafından kontrol altında tutuluyordu. Bununla birlikte kişisel çalışmalara da uygun bir ortamdı ve mahkûmların en çok sarıldıkları faaliyetlerden biri de Kürtçe öğrenimiydi.

Musa Anter'in 1960'lı senelerde yayınlanan Kürtçe iki yazısı da hapishanede kaleme alınmıştır. O dönem hapishane dışarıda hüküm süren galeyana karşılık çalışmaya uygun bir ortam olarak karşımıza çıkıyor. Başka bir yazan, Mehmed Uzun da hapishanede çok okuma hatta yeniden okuma yaptığını belirtmiştir.[15] Kendini Kürtçe öğrenimine ve yazma çalışmalarına vakfetmek de hapishanede mümkündür. 1980 darbesi sonrası Diyarbakır Cezaevi'ne giren Laleş Qaso, babasından öğrendiği Kürtçeyi mahkûmlara öğretmeye çalışmıştır.[16] Bu son kertede, karışık sosyalleşme ortamı rastlaşmalara da elverişliydi. Mehmed Uzun, 1971'de Diyarbakır Cezaevi'nde henüz 18 yaşındayken Musa Anter'le karşılaşır. Bu karşılaşma Uzun'un yazma serüveninde belirleyici olacaktır. Mehmed Uzun şöyle yazacaktır: "Hapiste hikâye anlatıcılarını, kaval (bilur) çalanları ve türkücüleri keşfettim. [...] Halaylar ve yöresel oyunlarla tüm ülkem, adeta renkli bir bütün olarak bana sunuldu. Orada, çocukluk dünyama geri döndü."[17] Hapse girmek böylelikle, Kürtçe yazmaya karar verebilecek olan bir siyasi militan için önemli bir safha teşkil edebilir.

---

12. Diyarbakır Askeri Cezaevi'nde hapis koşulları ve yaşam üzerine çok sayıda tanıklık mevcuttur. Özellikle bkz. Mehdi Zana, 1995.

13. Bu yasak, Harold Pinter'a ilham verecek ve 1989'da *Dağ Dili* adlı tiyatro oyununu kaleme alacaktır.

14. İstanbul Kürt Enstitüsü, 2004, s. 135.

15. Fırat Cewerî, "Edebiyata Kurdî a Surgunê" [Sürgün Kürt Edebiyatı], *Nûdem*, 1. Sayı, 1992, s. 45.

16. Laleş Qaso söyleşisi, Polat, 1996, s. 87.

17. Fener Rojbiyanî, "Hevpeyvîn bi Mehmed Uzun re" [Mehmed Uzun ile söyleşi], *Rewşen*,14-15. Sayı, Nisan-Mayıs 1994, s. 44.

Edebiyattan Militanlığa: Dil Değiştirmek

Bazı müelliflerin serüvenindeki belirleyici olgu, Türkçe yazınsal dünyasından dil değiştirerek Kürtçe yazınsal dünyasına geçiş yapmalarıyla olmuştur. Bu istikamette ilerleyen ilk müellif, 1980 diasporalaşmasının öncesinde alanda yer alan Rojen Barnas'tır (1944). Sorumluluk hissederek Türkçe yazınsal dünyasından Kürtçe yazınsal dünyasına geçer. Rojen Barnas siyasi yazılar veya gazete yazıları yazmaz, şiir yazarak başlar. Kürtçeye geçtiğinde halihazırda bir edebiyat çevresine mensuptur. O dönem Türkçe yazmaktadır: "1962'den beri faal olarak Türkçe şiir yazıyordum. Bu Türkçe şiirler, Diyarbakır gazetelerinde yayınlanıyordu. 1965'e dek devam ettim. [...] Türkçe şiirler yazan biri olarak tanınıyordum."[18] Rojen Barnas'ın ifadesine göre, "Kürtlüğe uyanışı" 1965'e doğru olmuştur ve Kürtçe dışında bir dilde yazmanın katılmak istemediği asimilasyona hizmet etmek olduğunu düşünmüş ve dil değiştirmiştir.[19] Ardından, 1965'te o dönem PDK-T ile ihtilafta olan Dr. Şivan hareketine katılarak siyasete girmiştir. Bu hareket Dr. Şivan'ın ölümünden sonra birçok bölünme yaşamıştır. İçlerinden biri de DDKD'nin de bağlı olduğu PPKK olacak. Rojen Barnas'ın PPKK'ya dahil olduğu ya da en azından sempatizanı olduğu düşünülebilir. Kesin olan Rojen Barnas'ın yazılarını DDKD'ye bağlı, tamamen kültürel ve yazınsal meseleleri ele alan ilk Kürtçe (çift dilli; Kurmancî-Zazakî) dergi olan *Tîrêj*'de (1979-1980) düzenli olarak yayınlandığıdır. *Tîrêj* dergisi sayfalarında Malmîsanij, Rojen Barnas, Mem Ronga, Berken Bereh ve Arjen Arî (O. Dara adı altında) gibi çağdaş müelliflere yer veriyordu. Berken Bereh (1954) ve Arjen Arî (1956-2012) gibi yazarlar görece daha genç olmalarına karşın neredeyse Rojen Barnas'la yörüngeleri aynıydı. Türkçe şiirler yazmışlar, ardından çoğunlukla siyasi bilinç edindikten sonra Kürtçeye geçmişlerdir. Berken Bereh 1962'de Türkçe yazmaya başlamıştır. Batman'daki Genç Edebiyatçılar Derneği'nin üyesidir. Şöyle ifade edecektir: "1975'te Kürtçe dergiler ve gazeteler, kaset ve filmler vasıtasıyla halkın içinde milli duygular yayıldıktan sonra kendi dilimde yazma gereğini hissettim."[20] Arjen Arî, Türkçe

18. Nihat Çelik, "Hevpeyvînek Li Gel Rojen Barnas", [Rojen Barnas ile bir söyleşi], *Jiyana Rewşen*, 44. Sayı, Eylül 2000, s. 39.

19. Nihat Çelik, "Hevpeyvînek Li Gel Rojen Barnas", [Rojen Barnas ile bir söyleşi], *Jiyana Rewşen*, 44. Sayı, Eylül 2000, s. 39.

20. Söyleşi, Diyarbakır, 8 Kasım 2003, yazarın kişisel bildirimi.

yazarak başlar ancak 1976'da Türkçe yazdığı bir broşür yüzünden tutuklanır. Mademki tutuklanacaklar neden Türkçe yazmalıdırlar? Böylelikle, Musa Anter'in de teşvikiyle Kürtçe yazmaya karar verir (Anter ve Arî aynı bölgedendirler ve orada karşılaşmışlardır).[21] *Tirêj* yanlızca 4 sayısı zarfında yayınlanmıştır ve 1980 darbesiyle ortadan kalkar. Ancak dergi ve daha geniş bir çerçevede bağlı olduğu DDKD, Türkiye'de sıkışık bir Kürtçe yazınsal çevresinin temellerini atar. Böylece, dil ve edebiyata ayrılmış bölümünün Hüseyin Sağnıç yönetiminde olduğu *Rizgarî* dergisinin çevresinde birtakım yazarlar toplanır. Bu temeller, 1980 darbesi sonrası diasporada, bilhassa İsveç'te yeniden inşa edilecektir. 1970'li senelerde gelişen Kürt siyasi hareketi bilinçlenmeyi sağlayacak ve Kürtçe yazma olgusunu geliştirecektir. Asimile etmeye çalışanların oyununa düşmemek için ve Kürtçenin zenginliği göstermek için Kürtçe yazmak gereklidir. Ayrıca modern bir Kürt edebiyatı geliştirmek için de yazmak gereklidir (*Tirêj*). Bazı Kürt şahsiyetler saygınlık kazanmıştır ve gençler üzerinde tesirleri vardır. Bu kişiler, Kürtçeyi ve önemini gençlere öğretmektedir. Ayrıca, 1970'li senelerde yavaş yavaş kitaplar, kasetler ve süreli yayınlar dolaşıma çıkmış ve böylece "sanatın" ve "Kürt kültürü"nün keşfinin hatta dil öğreniminin önünü açmışlardır. Berken Bereh onu etkileyen eserleri sıralar: Yılmaz Güney'in filmleri, Ahmet Arif'in şiirleri, Şivan Perwer'in türküleri ve bir defa daha *Rizgarî* dergisi. Berken Bereh, 1977'de yayınlanan Ereb Şemo'nun *Kürt Çoban* adlı kitabını da okumuştur. O dönem, Kürtçenin sözlü kullanımı yaygınlaşmış olsa da çok az kişi okumayı biliyor ve okuyabiliyordu. Kürtçe eserler hâlâ nadirdir; 1970'li senelerin sonunda arzu edenler Kürtçe yazmayı bir elin parmakları kadar az sayıda eser sayesinde öğrenebiliyordu. Erişimi zor olan kitaplar ekseriyetle siyasi örgütler tarafından yayınlanıyor ve bilhassa siyasi eylemci şebekesi arasında fotokopi şeklinde dolaşımdaydı.

Bu müellifler için bir dilden bir diğerine geçiş, yazı dilinin belli bir veri değil, bir seçim olduğunu gözler önüne sermekteydi. Üzerinde egemenlik kurulmuş dilin yazarları "öncelikle araçlarını ele geçirmeliydi" (Kremnitz, 2004, s. 239). Bu araç yazınsal dilidir ancak bizim durumumuzda öncelikle normlandırılmış (yazım, imla ve dilbilgisinde yetkinlik) dildir. 1960-70'li senelerde yayın-

21. Söyleşi, Diyarbakır, 2002.

lanmış ve ardından yayınlanan birkaç eser mümkünlerin durumunu giderek artan bir şekilde genişletirler, en azından dille ilgili olana ve edebi aracın kazanımına imkân sağlarlar. Bu aracın kademeli olarak artarak kazanımı, Kürt yazınsal alanının tarihinde iz bırakır. Kitabın birinci bölümünde ortaya koymuş olduğumuz Türk ve Kürt siyasi bağlamlarında, edebi araca (yazılı dil) karşı yetkinliğin kazanımı büyük güçlükle gerçekleşir ve ancak 1980'li senelerde İsveç'te, 1990'lı senelerde Türkiye'de Kürtçe yayınların başlaması ve artmasıyla gelişmiştir. Bu yayınların başlaması az ya da çok müsamahakâr bir siyasi iklime bağlı kalmaya devam eder. Böylece, gitgide artan oyuncuların dil yetkinliği sadece üretimin ve ayrıca Kürtçe edebiyat alanının gelişmesine paralel olarak gelişebilir. Bu durum, alanın her ânında ve her yerinde ortaya çıkar. Okulda Türkçe eğitim almış tüm yazarlar, güç bir dil öğrenimi ve edebi araç yetkinliğinden geçmiştir. 1990'lı senelerden itibaren Kürtçe üretimde birikimle, yazan, eğer arzu ederse yazma pratiğinde egemen dilin kullanımından (veya çift dilli yazmadan) tek dilli yazmaya (sadece üzerinde egemenlik kurulan dilin kullanımıyla) doğru dönebilir. Söz etmiş olduğumuz örneklerin tamamı 1980 darbesi öncesinden seçilmiştir; fakat bu durum istikametin sadece bu dönemle ilintili olduğu anlamına gelmez. Yazanda olduğu gibi tanınmış müellifte de 1990 ve 2000'li[22] senelerde hem daha büyük siyasi özgürlük içinde hem daha çok sayıda dil ve edebiyat kaynağının bulunduğu bir bağlamda yeniden ortaya çıkar.

Sürgün Yılları: Siyasetten Edebi Tahahhüte

Ülkeden uzaklaşma deneyimi oluşmakta olan bir alanın bileşimini kuvvetle belirler ve bir süre onu yapılandıracaktır. Bu tarz bir deneyim, 1980 darbesi sonrası Türkiye dışında yazma faaliyetlerinin gelişimine katkı sunacaktır. Darbe, 1970'li senelerin sonunda beliren Kürt siyasi hareketini ve aynı zamanda kısmen siyasi faaliyet alanında kaydedilen yazınsal hareketini de sekteye uğratacaktır. Bu durum bazıları için "sürgün"dür,[23] diğerleri için hapsedilmek.

22. Burada Selim Temo'nun *Jubile* isimli Türkçe derlemesinden ve 2011'de çıkan ilk Kürtçe derlemesi olan *Se deng*'den [Üç Ses] söz edebiliriz.

23. Burada belirtilmesi gereken husus, oyuncular tarafından kullanılan bir ifade olsa da, sürgünün ilk anlamı söz konusu değildir. (Bazı durumlarda söz konusu olacağı üzere) Aktörler, Türk iktidarı tarafından sürgün edilmemiştir. Buradaki söz konusu aktörler, militandı ve ülkeyi ya darbe öncesi süregelen aşırı siyasi şiddet ikliminden

Yazınsal yörüngeler, ülkede kalma veya gitme durumuna göre baştan sona farklılık arz ediyordu.

Yazınsal çevresinde sıklıkla sorulan soru, en nihayetinde sürgünün olumlu olup olmadığıdır.[24] Böylece darbe, bir edebiyat alanının doğma koşullarını yerle bir etmemiş, bunun yerine bu koşulları Türkiye'den İsveç'e taşımıştır. Darbe, Türkiye'de olasılıkları azaltmışsa da, onu takip eden göç ülke dışında bir edebiyat çevresinin vücuda getirilmesinde daha ileriye gitmeye imkân sağlamıştır. Göç öncelikle –uygulayabileceği etkisi değerli, birkaç istisna hariç– siyasi militanlrın göçüdür, yazan'ların değil. Bu göç bağlamında, hatta belki onun sayesinde bu siyasi militanlar Kürtçe yazmaya ve yayınlamaya başlamıştır. Tanınan/veya kendini bugün o şekilde ifade eden yazarlardan birkaç örnek verelim: Hesenê Metê siyasi faaliyetleri (Rizgarî ve Ala Rizgarî'de) dolayısıyla Türkiye'yi terk eder ve İsveç'e gelmeden Celal Talabani yönetimindeki Irak Kürdistan gerillasında 3 yıl geçirir. Lokman Polat PSK'dadır, 10 yıla mahkûm edilir ve ülkeyi terk eder.[25] Mehmed Uzun Rizgarî'deki görevinden dolayı mahkûm edilir ve aynı şekilde kaçar. Önce PDK ardından KUK bünyesinde görev alan ve 8 defa hapis yatmış Zeynelabidin Zinar, 1984'te askeri mahkeme tarafından 5 yıl hapis ve 20 yıl sürgüne mahkûm edilir. Kaçmayı seçer ve İsveç'e yerleşir.[26] Hesenê Metê şöyle ifade eder: "Genellikle yazarlar hapishaneden, siyasetten veya dağdan geçmiştir."[27] 1970'li senelerin sonunda veya darbe esnasında Türkiye'den kaçan bu militanlar neden ve nasıl yazmaya karar verdiler? Ve hatta Kürtçe yazmaya?

---

kaynaklanan ya da darbeye eşlik eden ve devamında süregelen baskıcı sert politikaların yarattığı korkular yüzünden terk ettiler. Avrupa'daki siyasi mülteci statüleri bazen bir süre için Türkiye'ye dönemeyecek olmalarıyla açıklanabilir.

24. Firat Cewerî, "Edebiyata Kurdî a Surgunê"[Sürgün Kürt Edebiyatı], *Nûdem*, 1. Sayı, 1992, s. 37-51, burada s. 37. Firat Cewerî bu yazı için söyleşi yaptığı birçok kişiye ilk sorusunu bu şekilde yöneltmiştir: "Darbenin gelişi, Kürt dili ve edebiyatının gelişmesi için olumlu olmuş mudur?"

25. Söyleşi, Stockholm, 28 Eylül 2003.

26. Söyleşi, Stockholm, 30 Eylül 2003.

27. Söyleşi, Stockholm, 3 Ekim 2003.

Siyasi Militanlıktan Kültürel Militanlığa: Bir Taahhüt Olarak Dil

Öncelikle, göç eden siyasi militanlık, ülkesinden, sorunlarından ve halklarından koparılmış bu militanlara boşuna görünmekteydi. Stockholm'de editörlük yapan Ali Çiftçi, ülke dışında sadece kültürel çalışma yapmanın mümkün olduğunu belirtiyor.[28] Bu militanların kültürel sahaya yönelmesinin bir nedeni de katılım gösterdikleri siyasi katmanın tükenmişliği olabilir. PKK dışında siyasi çevre, 1980 darbesinden sonraki yıllarda ideolojik, örgütsel ve mekânsal anlamda çok büyük bir bölünme yaşamıştır. Ayrıca bu kişiler, çok hızlı bir şekilde diasporik bir topluluk kurmuş olsalar da sürgünde yaşadıklarının farkındaydılar. Uzaklık, tartışmasız bir şekilde, sıla özlemi ve ıstırap üretimlerini beslemektedir. Sürgün ayrıca geçmişe dönüşe teşvik eder ve dilin ve sözlü edebiyatın dahil olacağı hafıza çalışmalarını da öne çıkarır. Bu durumda sözlü edebiyattan, masallar ve destanlardan etkilenen edebi eserler sürgündekilerin hayatını tasvir eder (Mehmed Uzun'un tarihi romanları ya da Firat Cewerî'nin günümüze iz bırakan eserleri bu şekildedir) ya da bazen hatıra türünde çok güçlü otobiyografik bileşen sunarlar (Bûbê Eser veya Laleş Qaso'nun bazı eserleri bu şekildedir).

Bununla birlikte yazma faaliyeti bir sorumluluk olarak algılanır. Lokman Polat (1956 doğumlu, Stockholm'de Çanda Nûjen yayınevinin sahibi ve yazar) şöyle ifade eder: "Burada edebiyatla ilgileniyorum. Siyaseti bıraktım ve edebiyata önem veriyorum. Dilin kaybolması durumunda halkın da kaybolacağını fark ettim. Dilin ve edebiyatın önemini kavradım, siyaseti bıraktım. Dil ve edebiyat Kürtler için daha faydalı."[29] Bu durumda ülkeden binlerce kilometre uzaktayken siyasi sorumluluklar faydasız göründüğünde, göçmenlik bağlamı farklı bir şekilde sorumluluk alma olanağı sunmaktadır: Dili korumak ve muhtemelen yeni bir kitap yayınladığında bu çevrede kullanılan ifadeyle "Kürt kütüphanesinin zenginleşmesine" katkıda bulunmak. Esasen Mehmed Uzun da sorumluluk terimini kullanmıştır: Eğer dil, "kaybolma tehlikesi" içinde bulunmasaydı kesinlikle İsveç'te İsveççe yazardı. Kürtçe yazarak taahhütünü Devleti sınırlarının dışında olmanın verdiği

28. Söyleşi, Stockholm, 2 Ekim 2003.
29. Söyleşi, Stockholm, 28 Eylül 2003.

özgürlükle, İsveç'in cömert göçmen ve kültür politikalarıyla ve hatta İsveç'te her geçen gün sayısı artan Kürt yayınevlerinin ve yayınlarının varlığıyla mümkün kılınmıştır.

Kürtçe yazmak bu bağlamda ayrıcalıklı bir taahhüt şeklidir. Kısa süre içinde kamu yardımlarıyla yayınevleri az ya da çok iyi bir şekilde görevini ifşa eder ve bazı durumlarda yazan mesleğiyle hayatını kazanabilir. Kitaplarının satışıyla geçinemese dahi kamunun mali desteği sayesinde yazarlık mesleğini icra ederek hayatını sürdürebilir. Dolayısıyla profesyonel Kürt yazar İsveç'te doğmuştur. Bunun yanında bu profesyonelleşme seyrek görünür ve geçici bir süre içindir (burs süresince). Müelliflerin çoğunun yaşamak için ikinci bir faaliyete ihtiyaçları vardır: Bazıları taksi şoförüdür, işçidir, pizza satıcısı veya işletme sahibidir; bir kısmı da İsveç okullarında Kürtçe öğretmenliği yapar. Editörlerin aldıkları kamu yardımları her zaman yeterli değildir. Bu durumdan ötürü içlerinden birkaçı, Kürtçe yayıncılık (Pencînar, APEC) için gerekli sermaye girişinin sağlanması amacıyla bir matbaa kurar. Ali Çiftçi tamamıyla kamudan gelen mali desteğe bağlı olmamak adına, matbaanın APEC yayınlarını mali olarak desteklemeye hizmet ettiğini ifade eder.[30] Bu yazanlar Avrupa'da, tıpkı ülkedekiler gibi neredeyse daima "çift hayat" yaşıyorlardı (Lahire, 2006).

Sürgün, Özgürlük, Boş Zaman İmkânı ve Öğrenim Alanı

Göç etme deneyimi bir özgürlük alanı sunmasına rağmen birçok bakımdan hapishane deneyimiyle karşılaştırılabilir. Her ikisi de düşünme ve çalışma zamanı sunmaktadır. Güç ve savaş zamanı olan 1980 ve 1990'lı senelerde yazma çalışmalarına kendini vermek için zaman ve imkân yalnızca sürgünde vardı. Gene yalnızca sürgünde dil öğrenilebiliyordu. Dil öğrenimi için gerekli materyaller ve boş zaman mevcuttu. Kemal Burkay'ın durumu bu karakteristiği göstermektedir: 1971 darbesinden sonra, Avrupa'da geçirdiği ilk iki sene boyunca Kürtçe okuma yazma öğrenmiştir. Böylece şiirlerini artık Türkçe değil, Kürtçe kaleme alacaktır.[31] 1980 askeri darbesi sonrası İsveç'e geldiğinde, yazar Hesenê Metê de bire bir Kürtçe dersleri almıştır. Dolayısıyla, olasıların mekânı sürgünle genişler. Ayrıca sürgündeki yalnızlık yazma için gerekli zamanı

30. Söyleşi, Stockholm, 2 Ekim 2003.

31. Kemal Burkay'la söyleşi, Fırat Cewerî, 1996, s. 370'de yayınlanmıştır.

yaratacaktır: Türkiye'de de çok üretken olan Mehmet Emin Bozarslan, ülkesinde topladığı malzemeyi kâğıda geçirecek zamanı ve aynı zamanda özgürlüğü ancak İsveç'te bulduğunu ifade eder. Kuşkusuz sürgün zaman bağışlamaktadır, gerek geniş zaman isteyen kendini gerek yeni bir tür olan öykü veya roman gibi edebi tarzlara vakfetmek için eğer maddi yardımlardan faydalanılıyorsa daha da fazla zaman sunmaktadır.

Sonuç olarak yeni ve bilinmez bir evren olan sürgün, bir sorgulama ve bazen de başıboşluk mekânı olarak kendine yeni uğraşlar bulmayı gerektirir: Okumak diğer seçeneklerin içinden bir tanesidir. Kendi ifadesiyle ülkeyi net bir amaçla, yazar olma amacıyla terk eden Firat Cewerî, İsveç'te ilk senelerini şöyle anlatır: "Buraya geldim, parti politikasını bir kenara bıraktım. [...] Evin yakınlarında bir kütüphane vardı, Türkçe, İsveççe her şeyi okudum. Yaşar Kemal'i, Rus edebiyatını, Fransız edebiyatını, Türkçe edebiyatı, tercümeleri okudum. İşim yoktu ve çok zamanım vardı. Aynı zamanda okuyor ve yazıyordum. Sıkıntımı okuma ve yazmayla hafifletiyordum. O dönem yalnızdık."[32] Bunun yanında, siyasi mülteci olarak aldığı sosyal yardım ona bir müddet çalışmadan yaşama imkânı vermiştir. Lokman Polat şöyle ifade eder: "Sürgündeki en iyi şey, edebiyatı sevdim, ona bağlandım. Ülkedeyken siyasetle ilgileniyordum, siyasi kitaplar veya Rus edebiyatı[33] okuyordum. Buraya geldim ve dünyam değişti. Burada Moliere okudum, sevdim ve Kürtçeye çevirdim."[34]

Dolayısıyla sürgün, militanların politikayı kelimenin tam anlamıyla Kürtçe yazmak için bıraktığı yerdi. Daha kültürel şekillere bürünen militanliğa sürgün yeni bir çehre verir. Sürgün, yazmaya teşvik eden yeni duyguların çıkış noktasıdır; okumak yazmak için gerekli olan özgürlük, zaman, kültürel kaynaklar ve gereçler gibi maddi koşulları sağlar. Ancak yazma eylemi, hiçbir partiyle ilişkisi olmasa dahi çoğunlukla mücadelenin cephelerinden biri olarak görülür. Bu yeni taahhüt, bir müddet siyasi partilerin hâkimiyetine girse de sahiplerinin gayretleri ve İsveç'in maddi destekleri ve bursları sayesinde ayakta kalan bağımsız yayınevleri ve dergilerle (*Welat*, *Nûdem* vs) serbestiyet kazanmıştır. Haliyle sürgün, göre-

32. Söyleşi, Stockholm, 29 Eylül 2003.

33. O dönem Rus edebiyatı, sosyalist eğilimli parti bünyesindeki tüm militanlar tarafından tanınmışa benziyor.

34. Söyleşi, Stockholm, 28 Eylül 2003.

ceğimiz üzere Kürt yazanın yanında bazen (tüm) zamanını yazmaya vakfeden yazarın da ortaya çıkışı için önemli bir mahaldir.

Kürt dilinin zenginleşmesi, kullanımı ve edebi üretimi ülke dışında alınabilecek mümkün ve etkili tek sorumluluk olarak algılanmaktadır. Şüphesiz bu müellifler için dilin sorumluluğunun, (ulusal) kimliğin kavranışı ve tanımında önemli bir etkisi vardır. Zira onlar için bir *leitmotiv*'e ve varlık sebebine dönüşen dil, kimliklerini kavrama ve oluşturma şekillerinde merkezi bir konum edinmiştir. Yaygınlaştırmaya çalışacakları da gene bu fikirdir.

Türkiye'de ancak 1991 serbestliğinin ardından Kürt dilinde yazma kayda değer olarak gelişmiştir. Orada nasıl ve neden ortaya çıkmıştır? O dönem siyasi sahneye hâkim PKK ideolojisi içinde yer alan hareketin özellikle edebiyat alanında oynadığı rol mühimdir.

Türkiye'de Yazanların Ortaya Çıkmasında Mezopotamya Kültür Merkezi'nin Rolü

1990'lı senelere dek PKK'nin bir kültürel siyaseti olmamasına ve 1980'li senelerde militanların hiçbir kültürel ve edebi faaliyete katılmamasına karşın (sözgelimi İsveç'te) 1991'de Kürt dilinin kullanımı yasallaştığında, PKK nebulası o dönem neredeyse Türkiye'de varlık göstermeyen dil ve kültür alanında boy gösterecektir.

Bir Yazınsal Politika İçin: Rewşen'den Vesta'ya

Mezopotamya Kültür Merkezi (Navenda Çanda Mezopotamya, NÇM) tarafından yayınlanan *Rewşen* dergisi, esasında oldum olası bir direniş *(berxwedan)* kültürü olarak tanımlanan Kürt kültürünün bir aynası olmak hedefiyle ortaya çıkar.[35] Muhafaza edilmesi ve ayrıca zenginleştirilmesi gereken bu kültürdür.

Tüm Kürt halkının temsilcisi ve takip edilmesi gereken yegâne istikamet olarak kendini ortaya koyan *Rewşen*, sanatın baskılar karşısında kendini örgütlemesi ihtiyacının üzerinde durur.[36] Gördüğümüz üzere örgütlenme, İstanbul Kürt Enstitüsü, NÇM ve dergisi sayesinde gerçekleşir. Bunlar, "askeri cephanelik" (*bargehên şerê*) olarak kullanılmalı, burada çalışanlar "savaşçı" (*şervan*) ol-

35. *Rewşen*, 1. Sayı, Şubat 1992, başyazı, s. 4.
36. A.g.e., s. 5.

malıdır.[37] Sanatsal ve yazınsal alanda yapılan her şeyin tek bir amacı vardır, siyasi kurtuluş: "Tüm gayretimiz, hepsi, kurtuluş ve özgürlük için." Her eylemin amacı, "ulusal kurtuluş hareketi"ne ve gerilla savaşına destek, koruma ve şehitlerin anılmasıydı.[38]

Böylelikle dil, kültür ve edebiyat ancak direnişle ilişkilendirilirse anlam kazanır. Kürtçenin sözlü olduğu kadar yazılı pratiğinin[39] de önemi kavranamazsa, dilin korunması için mücadelenin tek başına bir anlamı yoktur. *Rewşen*'de şöyle ifade edilir: "Halk özgürleşmezse, dilin ve kültürün de özgürleşemeyeceğini biliyoruz. Bundan ötürü yani siyasi özgürlük için Kürtçeyi yani dilimizi kullanıyoruz."[40]

Derginin idealinde, yazımsal da dilbilimsel faaliyetler gibi siyasi alanla çevrelenmiş olmalıdır. Herhangi bir kesin talimat verilmemiştir. Bununla birlikte, kültürün ve yeni (nû) edebiyatın özgürlük savaşından, "Kürdistan dağlarından, ayaklanmalardan, kentlerden ve köylerden, kahraman gerillalardan ve vatansever halktan[41]" doğan yeni hayatla[42] tesis edildiği belirtilir. Bu özgür (azad) ve yeni (nû) kültür, PKK, ERNK ve ARGK'nin mücadelesiyle mümkün kılınmıştır.[43] Her şeyden önce öne çıkarılması ve faydalanılması gereken bu kültürdür.[44] Haliyle önerilen, "özgürlük savaşçılarının kahramanlıkları" (legenhiyên şervanên azadiyê) üzerine romanlar ve şiirler yazmak veya ayaklanmalar üzerine tablolar yapmak, tiyatro oyunları kaleme almaktır.[45]

Dergi, mümkün oldukça gerilladan ve hapishaneden yazılar yayınlar. Başyazarlar şöyle ifade ederler: "Yeni (nû) Kürt edebiya-

37. *Rewşen*, 5. Sayı, Temmuz 1992, başyazı, s. 4.

38. A.g.e., Müslüm Yücel, "Sanat ve Devrim", *Rewşen*, 13. Sayı, Mart 1994, s. 57.

39. Hogir Ehmed, "Parastina Zimanê Kurdî jî Bireke Giring ji parastina Netewa Kurd e" [Kürtçenin korunması aynı zamanda Kürt ulusunun korunmasının önemli bir parçasıdır], *Rewşen*, 1. Sayı, s. 9.

40. *Rewşen*, 5. Sayı, Temmuz 1992, başyazı, s. 4.

41. *Rewşen*, 9. Sayı, Şubat 1993, başyazı, s. 4-5.

42. Burada şüphesiz PKK'nin *yeni insan*'sunun bir yansıması vardır. *Nû* terimi burada muallaktır. Hem modern hem de yeni manasına gelebilir.

43. *Rewşen*, 9. Sayı, Şubat 1993, başyazı, s. 4-5. ARGK (Arteşa Rizgariya Gelê Kurdistanê, Kürdistan Halk Kurtuluş Ordusu) ve ERNK (Eniya Rizgariya Netewa Kurdistanê, Kürdistan Ulusal Kurtuluş Cephesi) PKK'nin askeri kanadını oluşturmaktadır.

44. Ayrıca *Rewşen*'in yeni kültürün tek temsilcisi olduğu ve *Nûdem*, *Nûbihar*, *Bergeh* veya *Riya Azadî*'nin yeni kültüre yer vermedikleri tespit edilebilir. Bkz. *Rewşen*, 9. Sayı, Ocak-Şubat 1993, s. 4-5.

45. *Rewşen*, 5. Sayı, Temmuz 1992, başyazı, s. 4.

tının savaşta gelişeceğinden eminiz."[46] Yazınsal politikası olmadan, modern edebiyatı PKK'nin modellenmesini istediği yeni insanyla ilişkilendiren tavsiyeler ve emarelerle ilerleniyordu. Sanatın dışsal misyonu açık olarak ilan edilmiştir. Sanat, siyasi alana dahil olmalı ve ona hizmet etmelidir. Zira, Abdullah Öcalan şöyle ifade edecektir: "Bizde savaşa bağlanmayan hiçbir kültür değerimiz olamaz." Bu bağ olmadan kültürel değerlerin bir manası olmayacaktır.[47]

Bu edebiyat algısı, 2000'li senelerde Aram Yayınlarının (İstanbul) yeni politikasıyla tekrar canlanacaktır. Söz konusu yayınevi o dönem neredeyse sadece Kürt hareketlerine yakın yazarların yazılarını yayınlamaktaydı. Yayınları çeşitlenir ve gerilla yazılarına geniş yer verirler. Yazınsal yayınlarının büyük kısmı Kürtçe veya Türkçe yazılmış gerilla hatırları, şiirleri veya romanlarından oluşur. Gene "edebiyat" başlığı altında sınıflandırılanlar gerilla anılarıdır. 2000'li yıllarda *Vesta* adlı çift dilli bir kültür sanat dergisi bu yayınevi tarafından çıkarılır. Derginin Kürt edebiyatına bakış açısı *Rewşen* ile aynıdır. Ulusal kurtuluş hareketinden doğan ve onun tarafından çoğunlukla "dağlar"da üretilen bir edebiyat. Yazar bu durumda savaşçıdır (Bkz. ilerleyen bölümler). Fakat burada Vesta'da yazan tüm yazarların birbirinden farklı hatta birbirine zıt görüşlerini ifade ettiklerini ve her zaman editoryal çizgisini izlemediklerini de belirtmemiz gerekir. Bu durum, söz konusu yazınsal politikasının zayıflığının bir emaresi olabilir ancak özellikle yazarları mevcut dergilerde yazmaya ve dergileri ideolojiye değin fazla farklılık gözetmeksizin tüm yazarları yayınlamak durumunda bırakan aslında yazar ve dergi sayısının sınırlı oluşudur.

Bu "yazınsal politikası"na rağmen, şüphesiz denetim dışı bir şekilde partinin aktardığı ideolojiye duyarlı gençlerin inisiyatifiyle hareketin kültürel faaliyetlerinin yanı başında önemli bir yazınsal yaratım hareketi doğar. 1990-2000'li senelerde, Türkiye'de diğer Kürt siyasi eğilimlerinin etki alanlarında hatta bağımsız şekilde de bu denli yoğun bir faaliyetler mevcut değildir. Bu hareket *Jiyana Rewşen* (Aydınlanmış Hayat) dergisiyle ortaya çıkar.[48]

---

46. *Rewşen*, 13. Sayı, Mart 1993, başyazı, s. 4.

47. Müslüm Yücel, "Sanat ve Devrim", *Rewşen*, 13. Sayı, Mart 1994, s. 64'de aktarılmaktadır.

48. Bununla birlikte *Nûbihar* dergisinin ve yayınevinin çalışmaları üzerine daha kapsamlı bir inceleme yapmak ve İslamcı yayının güncel gelişiminin yazımsal alanında ve Kürt edebiyatının tanımında aldığı rolü sorgulamak yerinde olacaktır.

Jiyana Rewşen, 1996-2000 yılları arasında Navenda Çanda Mezopotamya tarafından yayınlanır. *Jiyana Rewşen*, *Rewşen*'in hedefini indirger: Kürt edebiyatının aynası olmayı kendine vazife edinir, genel olarak Kürt kültürünün değil. Kürtçe kullanımı artık siyasi mücadeleye destek olarak değil, tarihin, Kürt edebiyatının bilinmesi gibi başka unsurların içinde Kürtlüğünü yaşamanın ve boyunduruk altından çıkmanın bir şekli olarak algılanmaktaydı.[49] Dergi, her şeyden önce edebiyatla ilgili meseleleri işlemek arzusundaydı. Birincil amacı, Kürt edebiyatını ve şiirini geliştirmekti.[50] Şeref locası gençlere verilecektir.[51] "Birinci amacımız yeni yazarlar geliştirmektir" şeklinde belirteceklerdir.[52] *Jiyana Rewşen*'in bazı sayfaları gerilla edebiyatına ayrılmıştı fakat başyazılarda bu sayfaların çok daha az bahsi geçmekteydi. Hedef yeni bir edebiyattı. Bu sebeple, hem klasikleri hem de dünya edebiyatını tanımak gerekliydi. *Jiyana Rewşen*, kendini kısmen bu edebiyata adamıştı. Yabancı yazarları bilhassa o dönem İstanbul'da İngiliz dili ve edebiyatı okumakta olan Kawa Nemir'in kaleminden çevirmeye ve Kürtçe yayınlamaya başlamıştı.

Rewşen genç yazarlara[53] yer vermekle övünse de içlerinden çoğu Türkçe yazıyor veya Türkçe olarak yayınlanıyor ya da çevriliyordu. Ayrıca *Rewşen*'in içeriğinin yaklaşık olarak yalnızca %23'ü modern Kürt edebiyatına (şiir, nesir ve tiyatro) ayrılmışken, *Jiyana Rewşen*'de bu oran %45'ti. *Jiyana Rewşen* ile yeni isimler duyulmaya başlamıştı. Kawa Nemir (1975 doğumlu), M. Zahir Kayan (1964), Dilawer Zeraq (1965), İbrahim Aydoğan (1976), Cihan Roj (1965), Yaqob Tilermenî (1972), Rênas Jiyan (1974), Çiya Mazî (1960) (1-26. sayılardan itibaren) düzenli olarak yazacaklardı. Ardından 25. Sayıdan 33. Sayıya dek diğerlerinin yanında Berken Bereh, Salih Kevirbirî (1973), Serkeft Botan (1957) ve son olarak 34. Sayıdan 50. Sayıya dek Roşan Lezgîn (1964), Lal Laleş, Arjen Arî (1956-2012), Remezan Alan (1968), Osman Mehmet (1978), Dost

49. *Jiyana Rewşen*, 2. Sayı, Kasım 1996, başyazı, s. 4.
50. *Jiyana Rewşen*, 1. Sayı, Ekim 1996, başyazı, s. 4.
51. *Jiyana Rewşen*, 2. Sayı, Kasım 1996, başyazı, s. 4.
52. *Jiyana Rewşen*, 8. Sayı, Mayıs 1997, s. 2.
53. *Rewşen*, 13. Sayı, Mart 1994, başyazı, s. 4.

Çiyayî (1972-2003) ve Evdilê Koçer (1977) vs gibi isimler belirdi. İçlerinden çoğu, birkaç istisna hariç özellikle en genç olanlar Kürtçe yazmayı 1990'lı senelerde öğrenmiş, 1990'lı senelerin ortasında yazmaya başlamış ve ilk eserlerini yüzyıl dönümünde vermiştir.

Bu kişiler ekseriyetle üniversite bitirmişti veya hâlâ okuyordu. Devlet memurluğu yapmaktaydılar hatta bilhassa eğitimci veya öğretmendiler. Onlara geçim olanağı sağlayan, devlet hizmetinde çalışan bu yazanlar müstear isimler aldı ve onlar da diğerleri gibi 1990'lı senelerin sonuna dek münzevi şekilde ve genelde münferit kalarak çalıştılar. Bu yazanların birden çok profesyonel alana aidiyetleriyle nitelenen çifte hayatı herkesçe biliniyordu.

Bu şahsiyetler neden ve niçin Kürtçe yazmaya başlamışlardı? Şüphesiz burada bağlamın, özellikle Kürtçenin serbest kalmasının ve bu durumun kolaylık sağlayacağı potansiyel bir topluluğun gelişiminin büyük etkisi vardır. Bazıları da davaya destek olmak ve onun için bir şeyler yapmak istemişlerdir. 1990'lı senelerde bu yazarın durumu şüphesiz oldukça tipiktir:

"1993 senesinde *Welat* isimli Kürtçe bir gazete çıkmaktaydı ve o dönem ülkemizde savaş tüm şiddetiyle sürmekteydi. İnsan hayatı pek bir şey ifade etmiyordu. Bu bölgenin insanları perişan haldeydi ve ayaklandılar. Herkes mücadelede tam olarak saf alamıyordu. Duygularım ve düşüncelerimle bu ayaklanmanın yanındaydım. Ancak, militanlık yoluyla hiçbir şey yapamazdım. Sadece yakın hissediyordum. Gazete pek okunmuyordu, zaten ben de çok okumuyordum. Fakat bir gün bir arkadaşım elime gazeteyi tutuşturdu ve bana "bize biraz okusana" dedi ve ben açıkçası okumayı beceremedim. O günden itibaren gazeteyi okumaya başladım. Gazetede kendiminkine benzer birçok hissiyat buldum. Bu duygular dolayısıyla ben de bir şeyler yapmak ve bir parça yüreğimi açmak istediğimden, Cigerxwîn'in hikâyesini yazmaya başladım ve gazeteye gönderdim. Ardından gazete yetkililerinin cesaretlendirmesiyle nükteli hikâyeler yazmaya başladım."[54] İlk kitabı 2003 yılında çıkmış olan bu yazar günümüzde hâlâ okunmaktadır. Bir başka yazan, bize neden yazmaya başladığını şöyle anlatmıştı: Bir gece toplantısı esnasında ona Kürtçenin var olmadığını veya "geri kalmış" olduğunu söyleyen biriyle karşılaşır. Öfkelenir ve o an itibariyle kendine Kürtçe yazmaya söz verir ve hatta bu amaçla genel olarak

54. İnternet üzerinden söyleşi.

yazmayla ilgilenmeye başlar. Kürtçe yazma kararını alabilmiştir çünkü bunun mümkün olduğunu (yayınlar sebebiyle) bilmektedir ve yazanların ortaya çıkmasına müsait bir bağlam vardır. Böylelikle yazı, Kürtler üzerine söylenen resmi söylemlere verilen tepkiye de dahil olur. Bûbê Eser şöyle ifade eder: "Dilimizi muhafaza etmek, edebiyatımızı geliştirmek ve dilimizin ve edebiyatımızın inkârından sorumlu olanları utandırmak için yazıyoruz. Yadsıdıkları dilimizin kendilerininkinden ne denli daha gelişmiş olduğunu görsünler. Bu yumuşak ve güzel dil ile ne kadar çok nitelikli eserin yayınlandığını görsünler."[55] Resmi söyleme misillemede bulunmak için yazmak, 1990 kuşağına has değildir. Bu olgu geçmiş nesilleri de genellikle niteler. Sözgelimi Osman Mehmed, daima yazmaya ilgisi olduğunu ve küçük yaşlarından beri yazar olmak istediğini ifade eder. Ayrıca Kürt müziği onu daima etkilemiş ve dil ile yakınlaşmasını sağlamıştır.[56] Kendine özgü yazma faaliyetindeki, kendini temsil etme biçimindeki şüphesiz iki uç şekli arasında. Gerçek, muhakkak ki bu iki uç arasında yatıyor; "yazar" imajını halka veya araştırmacıya sunmanın bu iki şekli arasında.

Yukarıda sözü edilen yazarların aksine, (İsveç'te doğanlar) *Jiyana Rewşen*'in yazarlarının arasında militan siyasi bir çevreden gelenler çok azdır.[57] Yaşlarından ötürü birçoğu 1970'li senelerin siyasal çeşitliliğe tanık olmamıştı ve sadece PKK'yi tanıyordu. Temelde militan olmamakla birlikte davaya yakındılar. Zira en azından gazeteleri okuyorlardı. Ancak, Kürt gazetelerini okumanın (tamamı, o ya da bu siyasi eğilime yakın) manası ister istemez şu ya da bu siyasi partiyi desteklemek demek değildi. Sözgelimi bir *Welat* okuru, komünist değil Müslüman olduğunu belirtiyor ve buna rağmen her hafta gazeteyi Kürtçe olduğundan okuduğunu ifade ediyordu.[58] Aynı şekilde, şu ya da bu dergide yayınlanmak da yazarın onu yayınlayan hareketi desteklediği anlamına gelmiyordu: Kürtçe yayın yapan dergi sayısındaki artışla (1999-2000'li senelerden sonra) yayınlanan derginin siyasetiyle olan bağlantının

55. Bûbê Eser, "Em çima dinivîsîsin?" [Neden yazıyoruz?], www.nasname.com, 15 Mayıs 2005. Ayrıca www.niviskar.se/?p1165, 3 Şubat 2012'de incelenmiştir.

56. "Helbestên Gul, Cin û Kavilan" [Güllerden, kötü cinlerden ve yıkıntılardan şiirler], *Azadiya Welat*, s. 25-31 Ocak 2003.

57. *Rewşen* yazarları için, bilhassa Türkçe yazan ve hâlâ sıkı sıkıya siyasi militan çevreye son derece bağlı olanlar için durum farklıdır.

58. *Welat*, 28. Sayı, 30 Ağustos-5 Eylül 1992, s. 2.

çok az önemi olduğu tespit edilecekti. Nerede mümkün olabiliyorsa orada yayınlanıyordu. O dönem varolan dergide yayınlanıyordu (hele ki birçoğu kısa yayın süresine sahip olduğundan) ve aynı yazarlar ayırt etmeksizin *Jiyana Rewşen*'de, *Vesta*'da (Aram Yayımları), *Pelîn*'de (Doz Yayınları), *Gulistan*'da (Gül bahçesi, KÜRT-KAV), *Kevan*'da (Parantez, Sî yayınları), *Tîroj*'da (Güneş Işığı, Evrensel Yayınları) vb bulunabiliyordu. Kürt yazınsal dergileri, 2000'li senelerin başında genel olarak Kürt edebiyatına tahsis edilmiş, "ekoller"e veya "akımlar"a ya da ideolojik akımlara gerçek anlamda bölünmemiş bir çeşit "blok"tu.[59] İçlerinde tek istisna olarak, belki de kendine has bir akım oluşturan İslami eğilimli dergi *Nûbihar*'ı sayabiliriz. Diğer tüm dergiler gibi *Nûbihar* da tüm yazarlara, mevcut dergilerde yazanlara hatta sosyalizme meyilli olanlarda da yazanlara açıktı. Genel itibariyle, Kürt dergisi henüz çok az "kişisel rotaların ortak bir "amentü"de buluşma noktası"dır (Pluet-Despatin, 1992, s. 126) ya da bu amentü en fazla Kürt dili ve edebiyatı olabilir. Kürt yazınsal dergileri, bu noktada çeşitli Kürt partilerinin karşı karşıya gelmek için vasıta olarak kullandıkları 1970'li senelerin politik dergilerinden ayrışır. Ayrıca bu olay, yazar şu ya da bu partiyle bağlantılı olarak yazmak mecburiyetinde olmadığından ve farklı parti ve hareketlerin sunduğu muhtelif fırsatları değerlendirebileceğinden dolayı edebi olgunun bir tür özerkliğini ortaya koyar.

Yazanın Biçimlenmesinde Derginin Görevi

Dergiler, *Hawar*'dan beridir yazanın (elbette edebi ancak öncelikle dilbilimsel) biçimlenmesinde bir merkez konumundadır. Dergiler, sistematik olarak sözgelimi alfabeyi, Kürtçe dilbilgisi ve Kürtçe-Türkçe sözlükleri (*ferhengok*) yayınlayarak, yeterince otoriter –okuldaki öğretmeninki misali– bir şekilde okurlardan dillerini öğrenmelerini ve öğretmelerini isteyerek bu görevi üstlenirler. Bu "okul" görevi okurlar tarafından da kabul görmektedir. Gazetelerin aldığı mektuplar bunun kanıtıdır: "*Nûbihar* benim için bir okul oldu, tüm yazar ve şairler de bir öğretmen. Ben *Nûbihar*'ın öğrencisiyim."[60] Böylece Kürtçeyi öğrenecek, Kürt edebiyatı –daha genel itibariyle Kürtçe yayınların tamamını– okuyup yorumlayacak

59. 2010'da dergiler değişse de, hâlâ sınırlı sayıdadırlar (*W, Çirûsk, Tîroj*).
60. *Nûbihar*, 51-52. Sayı, s. 29.

bir okulun yokluğu dolayısıyla, dergiler on yıllar boyunca çok sayıda örneğin de gösterdiği üzere bir okur kitlesinin ve yazanlar topluluğunun (okur kitlesi ve yazanlar zaten birbirine karışmış durumdadır) ortaya çıkışında kilit rol oynamıştır.

Jiyana Rewşen 1996'da çıktığında, Kürtçe yayınlara Türkiye'de müsaade edileli ve yayınlar başlayalı beş yıl oluyordu. Bir yıldan beridir Med TV'de yayına başlamıştı. Böylelikle, Kürt dili yavaş yavaş Türkiye'de yeniden yayılmaktaydı. Artık dili hiç kullanmayan yeni kuşak[61] dile yeniden alışabilecek ve bu dergiler sayesinde Kürtçe okuma yazma öğrenebilecekti. Bu yayınlarla yapılan eğitimin tanığı, 1990'lı senelerin ortasından itibaren yayınlanan yazarlarla yapılmış çok fazla sayıda söyleşi mevcuttur. Birçoğu Kürtçe okuma yazmayı yakın zamandaki Kürtçe yayınlar sayesinde öğrenmiştir.[62] Kürtçe dergiler ve yayınlar zaten önceki kuşaklar için bir nevi okul olmuştur. Bundan böyle, belli bir siyasi serbestlik sayesinde çoğalmışlar ve böylelikle Kürtçe öğrenme ve yazan olma imkânları da artmıştır. Bu muhtelif yayınların okurları birkaç yıl sonra "yazarları"na dönüşecektir. Böylece, çok hızlı bir şekilde yazan hatta yazar konumuna geliniyordu. Bu durum, ekseriyetle çalışan eksikliği sebebiyle okurlarının gazete ve dergilerde doğrudan yazmasını talep eden yayın yönetmenleri tarafından teşvik ediliyordu: Sözgelimi, *Welat* ilk sayılarından itibaren okurlarına gazeteye yazılarını göndermeleri için çağrı yapar.[63] Editoryal dünyanın bu çağrısı, ordu ve PKK arasındaki açık savaş ve Kürtçe kullanımındaki serbestlik bağlamında, bir şekilde sorumluluk almayı arzu eder, bazen de "biri olmak" isteyen kişilerde (gençlerde) hassasiyet uyandırdı. Bu unsurlar ve birleştirilen hükümler 1990'lı senelerde yazan sayısındaki şiddetli artışı açıklayabilir. Bazıları sadece denemektedir, bir kısmı ise yazar olacaktır.

---

61. *Jiyana Rewşen*, üniversite çıkışlı ve dilini sevmeyen bu gençlerden söz eder. Bkz. *Jiyana Rewşen*, 2. Sayı, Mart 1992 ve 3. Sayı, Nisan 1992, başyazılar. Türk okullarında ve üniversitelerinde eğitim alma oranı sürekli olarak artmaktadır. Savaş, binlerce insanı Kürtçe konuşulan köylerinden sürgün yollarına savurmuş, bu insanlar çoğunluğun Türkçe konuştuğu şehirlere yerleşmiş ve çoğunlukla egemen dili öğrenmiş ve kullanmışlardır. Sosyodilbilimsel çalışmalar az olmakla beraber Öpengin'in (2011) güncel çalışmalarından söz edebiliriz.

62. Sözgelimi, Adar Jiyanda (*Jiyane Rewşen*'de söyleşi, 33. Sayı, Ağustos 1999,s. 46-53) veya Roşan Lezgîn'de (*Jiyane Rewşen*'de söyleşi, 36. Sayı, Ocak 2000, s. 44-47) durum bu şekildedir.

63. *Welat*, 3. Sayı, 7-11 Mayıs 1992.

Yazınsal faaliyete erişim şekli içinde editör figürü, yazan figüründen az ayrımsanabilir. Zaten İsveç'te bu sıfatlar büyük ölçüde karışmıştır. Hesenê Metê, Lokman Polat, Laleş Qaso, Fırat Cewerî, Zeynelabidin Zinar, Mehmet Emin Bozarslan yayınevi sahipleridir ve kendi eserlerine editörlük yaparlar. Bazıları neredeyse sadece kendi eserlerini yayınlamakta, bir kısmı ise daha geniş bir yelpaze ortaya koyar. Türkiye'de bu olay daha az önem taşımaktadır: Mehmet Bayrak'ın sahibi olduğu Özge Yayınevi onun birçok eserini (Türkçe olarak) yayınlamıştır, bir süre Bajar Yayınlarının sahibi olan şair ve tercüman Kawa Nehir kendi çevirilerinin önemli kısmını yayınlamıştır. Nihayetinde, Türkiye'deki son yayınevlerinden Belkî ve Lîs şairler (sırasıyla Rênas Jiyan, Lal Laleş ve Kawa Nemîr) tarafından kurulmuştur. Bu durum henüz inşa safhasında, çok az kurumsallaşabilmiş, görevlerin çok az ayırt edilebildiği bir alanın niteliğidir. Görevlerin ayırt edilebilmesindeki bu zayıflık, yazınsal çevresinde vurgulanan edebiyat eleştirisinin eksikliğiyle de ortaya çıkmaktadır.

Haliyle, editörün istikameti yazanınkine benzerdir ve aktörler sıklıkla birbirine karışır. Burada mesele onu yayına geçmeye itenin ne olduğudur. Burada şüphesiz kısmen editoryal alanın siyasi alana kuvvetle dahil olması söz konusudur, yazıyla alakadar olmaya çalışan gençlerin kırmayı denediği de budur. Bu siyasi alan, her ne kadar yayıncılık için gerekli temellere sahip olsa da (kayıp olarak) çağdaş Kürt yazanları yayınlamada tereddütte kalmıştır. Gene salt yazınsal faaliyetlerde sorumluluk almak konusunda tereddütte kalabilir ve kendi edebi faaliyetleri ise bazı yazarlar tarafından edebi olarak değerlendirilmeyebilir.

Yazarlar, eserlerini yayınlatmak için uğraş verirken karşı karşıya geldikleri zorluklara (kısmen maddi sebeplere dayalı) karşın, kendi eserlerini yayınlamak amacıyla denkleri gibi kendi yayınevlerini kurabilirler, denkleri olarak kabul ettikleriyle (Sî, Belkî, Bajar, Lîs) bir grup oluşturabilirler. Sî, Bajar, Belkî ve Lîs Yayınevlerinin İstanbul ve Diyarbakır'da (ilk ikisi İstanbul, diğer ikisi Diyarbakır) 2000'li senelerde dört şair tarafından kurulmasının altında (hem yazınsal hem de geniş manasıyla siyasi) bir idealin peşinden gitme olgusu yatar. Ancak bu ideal sıklıkla "profesyonel" ve kişisel dönüşümle ve maddi motivasyonlarla

birleştirilmiştir. Aktörlerin sosyoekonomik istikrarsızlık durumundan ötürü –bazen de geçmiş ve mevcut olan siyasi koşullardaki istikrarsızlığa bağlı olarak– yayınevi kurulması genellikle bir geçim kapısı olarak algılanır. Hayal kırıklığı peşi sıra gelecektir; Kürt yayıncılığı çok nadiren gelir getirdiği gibi çoğunlukla da ceza ödemek gerekecektir. Sî ve Bajar birkaç sene faaliyet gösterdikten sonra kapanacaktır. Ayrıca, şunu da belirtelim; siyasi veya yazınsal faaliyetlerle alakadar olmuş, geçmiş (sözgelimi gazetecilik) veya mevcut (yayıncılık) profesyonel faaliyetini bir sorumluluk olarak algılayan oyuncular için "meslek" kategorisi her şekilde muğlaktır. İsveç'te yayıncılığa ödenek sağlanabilmesinin yanı sıra, ücretli profesyonel bir faaliyet arayışı ve uzak mesafeden taahhüte yapılan aşırı yatırım da yazarları editör olmaya iten sebeplerdendir.

Siyasal ve Yazınsal Alanların Kavşağında Yayıncılık

Kürtçe yazan ekseriyetle sorumluluk altına girse de, birinci kuşaklar için başlangıçta militan olsa da salt siyasal alana karşı daima mesafeli durmuştur. Yayıncılık ise hem İsveç'te hem de Türkiye'de çok daha uzun müddet siyasetin alanında yer almıştır. Esasında bu durum finansal sebeplerden kaynaklanmaktadır. Sadece partilerin yayıncılığa yatırım yapacak imkânları vardır. Türkiye'de en eski yayınevleri, siyasi alana bütünüyle dahildir ve uzun süre yayıncılık alanına hâkim olmuşlardır. Yayınevlerinin bağlı olduğu partilerin ideolojik çizgisindeki yayınlara, 1970'li yıllarda, Özgürlük Yolu'ndan başlayarak "apolitik" ve daha az ideolojik bir dizi yayın eklenir: Özgürlük Yolu, Kürt edebiyatından birkaç klasik yayınlar, Aram'ın çağdaş Kürt edebiyatı dizisi mevcuttur ve Molière gibi Dünya edebiyatından birtakım klasikler yayınlar. Deng Yayınları (Türkiye), yakın zamanda çağdaş Kürt edebiyatı yayınlayan Veng adında dizi oluşturmuştur. Veng'in yazarlarının Deng'in siyasi çizgisiyle bağdaşmasının şart olmadığını belirtirler. Bu yayıncılık dünyası alanı içinde açıkçası editör figürü görece önemlidir, bu figür süratle değişebilir. Bu konuda çalışanların çoğu militanlar arasından işe alınanlardır. Bu çevrede, eğer varsa yayıncılık figürleri aynı zamanda veya özellikle siyasi figürlerdir.

İlk bağımsız editör figürü, İsveç'te APEC yayınlarından daha önce söz ettiğimiz Ali Çiftçi ile karşımıza çıkar. Burada izlediği yolu ve bu yörüngenin yazan ile benzerliklerinin neler olduğunu göstermek için daha detaylı olarak ele alacağız. Diğer taraftan bu tahlil İsveç'te veya Türkiye'de Kürt yayınevlerinin çalışma şekli açısından da son derece açıklayıcıdır.

Kelhasan köyünden (Cihanbeyli, İç Anadolu) bir ailenin oğlu olan Ali Çiftçi (1947) henüz lise öğrencisiyken, DDKD'ye bağlı Cihanbeyli Kültür ve Yardımlaşma Derneği'ne yakındır. 1977'de siyasi faaliyetleri yüzünden liseyi bırakmak zorunda kalır ve derneğin yardımıyla ortaokulu Siverek'te bitirir. O dönem, Kürt gençleri için üniversiteye gitmek oldukça zordur ve ortamda hüküm süren büyük şiddet dolayısıyla aileler, bu konuda büyük tereddüt içindedir. Böylece, 1980'de İsveç'e gelir. Bir Paskalya günü, boş Stockholm sokaklarında dolaşırken bir Kürde rastlar ve ona DDKD'den birilerini tanıyıp tanımadığını sorar. Onu (o dönem 1979'da kurulmuş olan Çanda Kurdî yayınlarının sorumlusu) Keya îzol'a gönderirler. Örgütün küçük bir matbaası vardır ve basit bir eylemci olan Ali Çiftçi, basın sorumlusu olur ve grubun yayınlarıyla (Çanda Kurdî) ilgilenmeye başlar. Çiftçi, 1987'ye dek örgütle çalışır. Daha önce söz ettiğimiz sebepler dolayısıyla (Ali göçmenlikte siyasi eylemin işlevini yerine getiremeyeceğine inanmaktadır) partiden ayrılır (Ancak partiden uzaklaşmaz, parti üyeleri arkadaşı olarak kalacaktır). İsveç'teki birçokları gibi bir süre Kürtçe öğretmenliği yapar. 1988'de bir basım makinesi alır, bir mekân kiralar ve aynı zamanda matbaa olarak da görev yapacak olan kendi yayınevi APEC'i kurar. İşi yürütebilmek için önce aile ağını devreye sokar; kardeşini yayınevine alır. Bu çalışma şekli, hatta buna ek olarak arkadaşlık ağıyla çalışma şekli de Türkiye'de yayınevlerinde görülmektedir. Ardından, bölgesel ve ilişkisel ağ devreye girer: Ali'nin basım makinası başlangıçta Stockholm'deki restoran ve pizzacıların reklamlarını basar. Sonunda İsveç'te yayınlanan Kürtçe kitap ve gazetelerin büyük bölümü APEC'te basılır. APEC, toplamda 170 yayınlanmış kitap (1988-2000 arası)[64] 84 Kurmancî kitap ve Türkiye ve Irak Kürdistan'ına dağıtımıyla

64. Haliyle, Kürtçe yayıncılık ağırlıklıdır. Türkiye'de bu gerçekleştirilemez zira yayınevinin ekonomik düzlemde varlığını sürdürebilmesi mümkün değildir.

İsveç'teki en büyük yayınevi haline gelir. Bu yayınevi, 2000'li senelerin başında Stockholm'ün banliyösünde muvaffak olmuş çalışmayı ilan eden büyük bir binada yer almaktaydı. 1997'den beri APEC aynı zamanda *Bîrnebûn* adında İç Anadolu Kürtleri'nin yerel ağına nüfuz eden bir dergi de yayınlamaktadır.[65] İsveç ve Türkiye'deki yayınevlerinden çıkışlı, kayda değer sayıda Kürt dergisi *Bîrnebûn* ve APEC örneğiyle benzerlik taşır: *Pelîn* ve Doz, *Gulistan* ve Deng, *Kevan* ve Sî, *Vesta* ve Aram, *War* ve War, *Nûdem* ve Nûdem.

Türkiye'deki ilk bağımsız yayınevleri, 1990'lı seneler sırasında ortaya çıkmış ve giderek çoğalmıştır. Ahmet Önal yönetiminde Pêrî yayınevinin Kürt yayıncılık alanında öncü bir konumu vardır. 1992 yılında MED adıyla açılmış, sonrasında kapanmış, ardından yeniden açılmış, art arda gelen yasaklamalarla Zêl, Nûjen ve Pêrî adları altında hem Türkiye'de hem de Avrupa'da yaşayan yazarların kitaplarını yayınlamıştır. Kırk takla atarak mücadele etmek zorunda kaldığı ağır siyasi baskılara rağmen 100'e yakın Kürtçe ve 200 civarında Türkçe kitap yayınlamıştır. Diğer yayınevleri arasından tanıtmak için, İstanbul'da faaliyet gösteren birbirinden uzak iki yazınsal yönelimi temsil eden ve özel bir profile sahip iki yayınevi seçtik, Avesta ve Sî/Elma.

Avesta Yayınevi, Nusaybin'li Abdullah Keskin tarafından kurulmuştur. Ankara Üniversitesi'nde edebiyat öğrencisi iken Türk dergileri ve yayınları için çalışmaya başlar (*Dönem* ve Öteki). Kürtçe *Welat* dergisinin İstanbul'da yayınlanması planlanmaktadır ve Abdullah bu çalışmalara katılması için İstanbul'a çağrılır. Akabinde gazetenin editörü olur. 1993 senesinde aynı zamanda *Özgür Gündem*'in kültür sayfalarının da editörlüğüne başlar. 1994'te *Welat*'ın kapatılmasının ardından televizyon ve sinema çalışmaları yapar. 1995'te kendi yayınevini kurmaya karar verir. Zaten yayınevini açmadan önce, özellikle *Welat*'daki görevleri dolayısıyla ekseriyetle Avrupa'da ve bilhassa İsveç'te yaşayan tüm Kürt yazarlarla karşılaşmış veya en azından iletişime geçmiştir. Kürt dilinde üretimi çoğunlukla İsveç'te yaşayan bu yazarlar üzerine yoğunlaş-

65. Söyleşi, Stockholm, 2 Ekim 2003. Aynı zamanda bkz. "Ali Çiftçi: Portrait of a Kurdish Publisher in Sweden" ("Ali Çiftçi: İsveç'teki bir Kürt yayıncının portresi", (ç. n.). www.kurdmedia.com/article.aspx?id=7656, 13.07.2000 ve "Pîza Çêkirin Hêsan e ya Kitêb Çapkirin" (Hangisi daha kolay: Pizza yapmak mı, kitap yayınlamak mı?), *Berbang*, 116. Sayı, Haziran 2000, s. 18-20.

tırmıştır. Örneğin, 2005 yılına dek İsveç'te yaşayan 22, Türkiye'de yaşayan 8 yazarın kitaplarını yayınlamıştır. Bunlar daha sonra tanınacak ve adeta kutsanacak olan Mehmed Uzun, Hesenê Metê, Helîm Yûsiv gibi yazarlardır. Editoryal üretimin büyük kısmı Türkçedir. Bu çalışmaların azı edebiyat ile ilgilidir ve genelde Avrupalı yazarlar tarafından kaleme alınmış denemeler ve akademik çalışmalara yer verilmektedir. Söz konusu olan kuşkusuz, Kürt kitleyi ancak daha geniş anlamda akademik kesimi hedefleyen çeviri eserlerdir. Keskin'in Avrupa'da ve bilhassa imtiyazlı muhatap haline geldiği Paris Kürt Enstitüsü ile kurmuş olduğu bağlantılar bu eserlerin yazarlarıyla kolaylıkla iletişime geçmesini sağlıyor ve eserlerin çevrilebilmesine imkân veriyordu. Ayrıca bu bağlantılar (Cigerxwîn'in eserlerinin 2003 yılında yeniden basımı gibi), Kürtçe eserlerin yüksek maliyetli neşriyatının masraflarını zamanında karşılamasına olanak sağlıyordu. Nihayetinde temasta olduğu kişiler, Irak Kürdistan'ıyla, öncelikle dolaylı olarak, Kürt Enstitüsü ile ve ardından Saddam Hüseyin'in 2003 yılında devrilmesiyle, sınırları aşan bir ilişki kurmuştu. Bu gidiş gelişler yayıncılık çalışmaları için gerekli temaslar kurmasına imkân verdi. Avesta günümüzde Türkiye'de kazandığıyla kendini çevirebilen en temel yayınevidir.

Sonradan Elma adını alan Sî Yayınları, başka bir alana dönüktür. Urfa'lı Müslüm Yücel (1969) başlarda (kendisiyle aynı kuşaktan olan) Abdullah Keskin'inkine benzer bir istikamet izler. Lise yıllarında (1990-1992) *Halay* adlı bir edebiyat dergisi çıkarır. PKK'ya yakınlaşır ve 1989'da Türkçe yayınlanan Kürt gazeteleri için çalışmaya başlar. Önce *Halk Gerçeği* ve *Yeni Ülke*'nin ofislerinde çalışır. Ardından, *Özgür Gündem*'in yayın hayatına başlamasıyla İstanbul ve İzmir'de çalışır. 2001'e dek gazeteci olarak orada ve peşi sıra başka gazetelerde çalışır. 2001'de kesin olarak gazeteciliği bırakır ve yayınevini kurar. Pozisyonu Abdullah Keskin'inkine benzerdir; özellikle gazetelerde ve siyasi hareketlerinin nebulasındaki konumu itibariyle çok önemli bağlantıları vardır. Ayrıca Müslüm Yücel, uzun süredir Türkçe yazmaktadır. 1996 yılında Evrensel Yayınları'ndan ilk şiir derlemesi yayınlanır. Türk dilinde yazıyor olması mertebesiyle de başka bir ağın, Türk edebiyatı ağının içinde yer almaktadır. Bununla birlikte, *Özgür Gündem*'den ayrılıp kendi yayınevini açmaya karar verdiğinde, tamamıyla bu alanla

bağlantılı bir amaçla yayınevini Kurt yazımsal alanının içinde konumlar. Bu amaç, Türkiye'de Kürt dilinde yazan yeni yazarlar ve bir Kürtçe edebiyatı ortaya çıkarmayı ister. Yani politikası en azından başlangıçta ekseriyetle dışadönük olan Avesta'nın tam tersidir. Yayınladığı Kürtçe yazan kalem erbabının büyük kısmı Türkiye'de yaşamaktadır (İçlerinden çoğu Türkiye'nin doğusunda yaşamaktaydı). İstemli olarak bu yazarlara ağırlık veren ilk bağımsız yayınevidir. Buna paralel olarak yayınevi, sadece Kürt sorunu üzerine kayda değer ve sürekli artan sayıda deneme yayınlamıştır. Bu denemeler ekseriyetle Türkiye'de yaşayan Kürt kökenli yazarlar tarafından yalnızca Türkçe olarak kaleme alınmıştır. Diğer yayınevlerinin birçoğu gibi ekonomik olarak ayakta durabilmek için, dile ilişkin ancak aynı zamanda edebi çeşitlilik zarureti yavaş yavaş tecelli eder. Türkçe yayınlar daha iyi satmaktadır, yazar hesabına yayıncılık zaten genelde var olmayan bir meblağdan, masraftan kurtulmayı sağlamaktadır. Bu masrafların altına girme hatasına düşen yayınevi 2005 yılında kapanır.

Edebi yaratım ve üretime kendini adayan yazanlar ve editörlerin hepsi farklı biyografik güzergâhlarına, içinde bulundukları farklı konum ve dönemlere rağmen edebi çalışmalarının da açığa vurduğu üzere Kürt davasına bağlılıkla yaşamlarını sürdürürler. Bu yazınsal faaliyetleri, siyasi dünyaya ve görev bilincine sıkı sıkıya bağlı olsa da gitgide görece bir bağımsızlık da kazanıyorlar gibi duruyor. Kendine has meseleleri olan küçük bir yazınsal dünyasının gelişmesi bunu gösteriyor.

Tanım Mücadeleleri veya Alanın Ortaya Çıkışı

Pierre Bourdieu, özerkliğin kazanılmasının bir "ikili köpüş"den geçtiğini ifade eder: Yararlı sanat ve burjuva sanatı. Aynı zamanda siyasi ve ekonomik mantıklar vasıtasıyla bir kopuştan geçer ve *özellikle* yazıya ilişkin kuralların ve meselelerin oluşturulmasıyla kendini ortaya koyar. Yazarlar, editörler, dergiler ve gazeteler arasındaki ilişkileri canlandıran ve belirli bir sermayenin tanımı ve kazanımını (Kim yazar olarak tanımlanabilir? Kürt edebiyatı nedir?) konu alan mücadeleler, bize diaspora, İstanbul ve Diyarbakır merkezlerinin çevresinde teşkil edilen bir Kürt yazınsal alanının oluşumunu ispat eder niteliktedir. Her ne kadar bu esnada siyasal alanından uzak olmasa da, yazarların ve farklı kuşak yazan ve

yazarların tanımı klasiklerin tanımlanması veya Kürt romanının doğuşu üzerine tartışmalar bu özellikle yazınsal mesele ve mücadelelerin ortaya çıkışını vurgulamaktadır.

Kürt Yazarın Doğuşu

Kürt dilinde yazının ortaya çıkış sürecini ispatlamak kısmen de olsa yazan topluluğunun niteliklerinin yeniden tesis edilmesine imkân vermiştir. Bu durum, "Kürt yazarının kutsallaştırılması" sürecini yeniden gözden geçirmemizi gerektirir. Kürt yazanın ortaya çıkma sürecinin incelersek, ekonomik ve politik şartların yanı sıra bir kronolojik olarak da farklılık gösteren yaratım alanının iki coğrafi kutubu, yani Türkiye ve diyaspora (İsveç) birleşmiştiğini görebiliriz. Böylelikle birbirini tamamlayan ve birbiriyle rekabet eden kuşaklar ortaya çıkmıştır.

Nûdem ve "Sürgün Ekolü"

İlk nesil edebi yazan kuşağı Avrupa'da ve yukarıda bahsettiğimiz nedenlerden dolayı bilhassa İsveç'te doğar; bu kuşaktan önce yazanlar ziyadesiyle çok yönlüydü. İçlererinden birçoğu 1950'lerde hatta 1950'lerin sonunda doğmuştur. Yani, 1980 darbesi sırasında yirmi otuz yaşlarında genç militanlardı. Türkiye'den ilk Kürt romanları İsveç'te yayınlanır, bununla birlikte hikâyenin yanı sıra şiir de hızla gelişmektedir. İlk Kürt romanı (Kurmancî) İsveç'te 1984 yılında yayınlanan Mehmet Uzun'un *Tu (Sen)* eseridir[66]. İlk hikâye yazarları Baran (1981), Bave Naze (1986), Lokman Polat (1990) ve 1991 yılında yayınlanan *Smîrnoff* derlemesiyle Hesene Mete'dir. Şiir türünde de eserler her yıl yayınlanmaktadır, ancak bu yayınların büyük bir kısmı klasik eserlerden oluşmaktadır. 1980'lerin ortasına kadar, yıllık yayınların sayısı onu aşmaktaydı ve 1988 yılında yirmi altı yayın ile büyük bir artış kaydedildi.

1980'lerin sonunda, çağdaş edebiyatın gelişiminde önemli rol oynayan ilk bağımsız yayınevleri ortaya çıktı: Welat (1988), APEC (1988) ve Nûdem (1992). Ayrıca edebiyat dergisi Nûdem'in ortaya çıkışı bir grup yazarın biraraya gelmesini sağladı. Nûdem, her kanaatten yazarı bir araya getiren ilk bağımsız Kürt edebiyat der-

66. Kurmancî dilinde ilk Kürt romanı 20. yüzyılın başında yayınlanan Ereb Şemo'nun Şivanê Kurd adlı eseridir. Tu onu izleyen ilk kitap olmasının yanı sıra, Türkiyeli bir Kürt tarafından yazılmış ilk romandır.

gisidir. Modern bir Kürt edebiyatının gelişebileceği temelleri inşa etmek arzusundadır. Kürdistan ve Avrupa'nın her kesiminden Kürtleri bir araya getirecektir. Dergi, nihayetinde, dünya çapında tanınabilecek bir edebiyat ekolü kurmak ve bu ekolü temsil etmek istemektedir[67]. Avrupa'da yayınlanan dergi, Kürdistan'ın farklı bölgelerinden "sürgün edilen "Kürtlerin buluşma yeri oldu. Aslında dergi açıkça Kuzey Avrupa merkezlidir: Avrupa'da ikamet eden Nûdem yazarlarının derginin tüm yazarlarına oranı 1992'de % 68 iken 1997 yılında bu oran % 83'den fazladır. Türkiye'de ve özellikle de doğu bölgelerinde ikamet eden yazarların sayısı da dergi içinde yavaş yavaş artmaktadır; 1992 yılında % 6 olan oran, 2001 yılında % 18'e yükselmiştir.

Derginin neredeyse sadece Avrupa'da aboneleri vardı ve Türkiye'nin Kürt bölgelerinde 1990'ların ikinci yarısından sonra ulaştı. Her ne kadar yayıncının dergiye dair Diyarbakır'da dağıtılması ve ülkenin edebi hayatına katkıda bulunmak gibi başka umutları olsa da kendi içinde kapalı bir edebi dünya söz konusuydu.[68] Yayıncının hayali tam olarak gerçekleşmedi ancak derginin Türkiye'de simgesel etkisi çok büyük oldu. Muhsin Kızılkaya'ya göre Nûdem, modern Kürt öykücülüğünün, denemesinin ve şiirinin "yuva"sı olmuştur (Kızılkaya, 2004, s. 15). Kızılkaya, şiirde geleneksele olan yönelimin fazla olduğu bir dönemde Nûdem'in daha çok yeni olana doğru döndüğünü ekler. Böylece *Nûdem*, özellikle başlarda hiç şüphesiz çağdaş ancak ülke dışından Kürt edebiyatının temsilcisi olduğu gibi İsveç'te Kürt yayıncılığının temsilcisidir. İsveç'te Kurmancî dilinde yayınlanan eserlerin yazarlarının ikamet ettikleri yerlere göre dağılımı incelendiğinde, bu yazarların esas olarak söz konusu ülkede yaşadığını görebiliriz.

İlk sayısından itibaren *Nûdem* "sürgündeki Kürt edebiyatı"nın[69] varlığını sorgular. İlk sayısı, tıpkı bir manifesto gibi, adeta bu "sürgün edebiyatı"nı kurumsallaştırır. Mesele, Fırat Cewerî'nin, Mehmed Uzun, Mahmud Lewendî ve Xelîl Dihokî'yle yaptığı uzun söyleşi vasıtasıyla ele alınır. Bu konu daha sonra da gündeme gelecektir. 10. Sayıda henüz bir sürgün ekolünden söz edilmese de, Avrupa'da

67. Firat Cewerî, "Cend Gotin" [Birkaç Sözcük], Nûdem, Sayı 1, 1992, s. 3.

68. Firat Cewerî, "Ciroka min u Nudeme" [Hikâyem ve Nudem'in Hikâyesi], *Nûdem*, Sayı 39-40, 2001, s. 4-28.

69. Firat Cewerî, "Edebiyata Kurdî ya Surgunê" [Sürgündeki Kürt Edebiyatı], *Nûdem*, 1. Sayı, 1992, s. 37-51.

Kürt edebiyatı "*Hawar* ekolü"nün (1930'lu seneler)[70] devamı olarak ortaya konmuştur. İsveç'teki kuşak, kendini bu şekilde ancak bundan daha önemlisi yenilikçi olarak tanımlamaktadır. Fırat Cewerî, Kürt edebiyat tarihinde üç önemli dönemden söz eder: Sovyetler Birliği'nin Kürt faaliyetleri, *Hawar* ekolü ve son olarak da İsveç'teki Kürt edebiyatı.[71] *Nûdem* ekolü, bu ekollerin karşısında epey gevşek bir kural etrafında oluşturulmuştur: Siyaset karşısında bağımsızlık ve Kürt dilinin kullanımı. Ayrıca, İsveçli Kürt yazarlar 1990'lı senelerde Türkiye'de onları izleyen yazarlar tarafından açıkça bir "ekol" olarak tanımlanmıştır. "Sürgün ekolü" terimi *Pelîn* (İstanbul, 1999) dergisinde yazan genç yazar İbrahim Seydo'nun kaleminden çıkmıştır. "Kürtler [...] kimliklerini yeniden keşfedip yazmaya başladılar, Avrupa'da yeni bir ekol kurdular; sürgün ekolü."[72] Bu yeni ekolün, roman ve öykünün yanı sıra serbest nazımda modern şiirin gelişiminde oynayabileceği rolün altını çizer. Bu durum, sürgünü Kürt edebiyatının "anavatanı" olarak kabul eden Muhsin Kızılkaya tarafından da vurgulanmıştır (Kızılkaya, 2004, s. 11) ve Kızılkaya doğal olarak *bir diaspora edebiyatı*'ndan söz eder (a.g.e., s. 21). "80 kuşağı", "sürgün kuşağı"ydı (a.g.e., s. 25). Gene Jiyana Rewşen'de "Soğuk İsveç'in Kürtleri" ismi verilen bu gergin yazıda bu İsveç ekolü[73] kastedilir: Sürgündeki Kürtler ve ülkede kalanlar arasında bir çatışma ortaya çıkmış gibi görünmektedir.[74] *Vesta* tarafından çağdaş Kürt edebiyatı üzerine hazırlanan dosyada ülke dışındaki Kürt yazarların Kürt realitesini dile getirebilme yetisi sorgulanmıştır. Üstü kapalı bir şekilde bu kuşağın Kürt edebiyatına dahil edilip edilemeyeceği merak konusudur.[75] Oysaki, PKK öncesi eski eylem-

70. "*Hawar* ekolü" klasik olarak adlandırılan (diwan) edebiyatı ve sözlü edebiyatı temel almış ve bu temeller üzerine modern bir edebiyat kurmaya teşebbüs etmiştir. Şiir, Cigerxwîn veya Bedirxanlarla klasik formu modern veya çağdaş temalara uyarlamış, öykücülük ise Celadet Bedirxan, Osman Sebrî, Mustefa Ehmed Botî, Qedrî Can ve Nurettin Zaza ile gelişmiştir.

71. "Surgûn û Edebiyata Kurdî" [Sürgün ve Kürt Edebiyatı], *Nûdem*, 33. Sayı, 2000, s. 96-105.

72. İbrahîm Seydo Aydoğan, "Pêwîstiya Lêbixwedîderketinê" [Kendini koruma gereksinimi], *Pelîn*, 2. Sayı, İlkbahar 1999, s. 6.

73. Daha sonra *Rewşen-Name*'de, 1. Sayı, Mayıs 2003, s. 6.

74. Nihat Çelik, "Kurdên Swedê Sar", *Jiyana Rewşen*, 48. Sayı, Ocak 2000, s. 36-40.

75. "Dosya: Nêrînek li ser Wêjeya Kurdî ya Nûjen-Pêşkeş" [Dosya: Çağdaş Kürt edebiyatına bakış-sunum], *Vesta*, İlkbahar-Yaz, 2004, s. 105.

cilikleriyle sivrilen[76] ve PKK nezdinde genellikle çok kritik kabul edilen İsveç kuşağı, *Vesta*'nın ortaya koyduğu şekliyle bu yazınsal mücadelesi, ekseriyetle geçmişteki dostluk ve mücadele kaynaklı ancak hâlâ önem arz eden meseleleri de içermekteydi.

Kendini bu şekilde tanımlayan ve daha gençler tarafından bu şekilde tanımlanan "İsveçli" kuşak, yeni türlerin gelişimiyle vasıflandırılır: Öykü ve roman. Yeni Kurmancî, özellikle *Hawar* grubu tarafından önceden çalışılmış olsa da, roman tamamıyla yeni bir türdür. Bu romanlarda ele alınan konular iki kümede sınıflandırılabilir. Birinci kümede roman ve hatırat arasında yer alan ailevi destanlar (*Gardiyan* ile Bûbê Eser, *Xezeba Azadî* [Özgürlüğün Öfkesi] ile Laleş Qaso ve *Wêran* [Viran]) yer alır. Bu eserler, genellikle geçmiş militancılığı ve siyasi mücadeleleri anlatır. Zaten Bûbê Eser şöyle belirtir: "Yeni nesil tarihinin gerçeğini bilsin diye yazıyoruz [...] dünyada tarihimiz, varlığımız ve değerlerimiz tanınsın diye yazıyoruz [...] Halkımızın tarihi yitip gitmesin diye yazıyoruz..."[77] Diğer önemli tema ise sürgündür ve kahraman daima İsveç'te sürgün bir Kürt'tür. Her ne kadar Kürt toplumu ekseriyetle perde arkasında fonda belirse de (Firat Cewerî, Hesenê Metê, Enwer Karahan, vs) bu durumda sürgündeki kişinin psikolojik mekanizmaları üzerine bir sorgulama için Kürt dünyasının sosyopolitik tanımlamasından uzaklaşılır. Laleş Qaso'nun *Ronakbîr* (Aydın) veya Hesenê Metê'nin *Epîlog* (Epilog) metinlerinde olduğu gibi bazı defalar yazar kendi başına eserinin konusu haline gelir. Bu metinler, (İsveç'te) aydının veya yazarın –oluşumuna katıldıkları koşulları– koşullarını ve bu zümrelerin Kürt toplumunda kavranışını sorgular. Şüphesiz Mehmed Uzun da, kahramanları kendi zihninde sürgün yemiş tarihi şahsiyetler olan sürgün yazarlarından biridir. Bu şekilde tarihi romanları ve kişi biyografileri üzerinden Kürt yazımına katkıda bulunur.

---

76. Burada İsveç'teki Kürt yazarların, PKK'ya düşman akımlarından gelen eski eylemciler olduğunu ve PKK'nin İsveç'te mevcudiyetinin az olduğunu hatırlatalım.

77. Bûbe Eser, "Çima em dinivîsinin?" [Niçin yazıyoruz?], www.nasname.com, 14 Mayıs 2005, niviskar.se/?p=1165'te incelenebilir.

Öncü olan *Jiyana Rewşen* ve Türkiye'de birbirini takip eden dergiler, 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren bir ekol oluşturarak yeni neslin ortaya çıkması arzusunu taşımaktaydı.[78] *Jiyana Rewşen*'i izleyen *Rewşen-Name*, 2003 yılında yayınladığı bir manifestoyla bu dileği yineler. [79] Ancak dergi, uzun süre ayakta kalamayacaktır ve manifesto özellikle bazı genç yazarların, öncekilerden ayrışma arzularını göstermeye yaramıştır. Bununla birlikte, bu gençler alanın özerkleşme sürecini izleyecekler ve kendilerini daha sonra İstanbul'da Sî veya Bajar yayınlarının, *W* dergisinde, Diyarbakır'da Belkî veya Lîs yayınevlerinin çevresinde bulacaklardır. İstanbul'da 2000'li senelerin başında "avangart" kelimesi ağızlarından düşmüyordu. Zaten kendini "avangart" ilan etmek, içine girmek ve hususi bir mevki almak yoluyla tüm alanı dönüştüren bir olgu değil midir? Gerçekten de bir "*Jiyana Rewşen* kuşağı"ndan söz etmek mümkündür. Zira *Jiyana Rewşen*, uzun süreli yegâne edebi yayın olarak bir hayli yeni okur yazan ve akabinde görece tanınan yazarın ortaya çıkışına gerçekten de imkân sağlamıştır. Bu nesil genç ve ülkeye yakındır. Derginin bu yazarlarının çoğu İstanbul'da veya güneydoğuda yaşamaktadır. Başlarda (1-5. Sayılar) *Jiyana Rewşen*'in yazarlarından %71'i Türkiye'nin batısında yaşamaktaydı, buna karşın Kürt bölgelerinde yaşayanların oranı %8'dir.[80] Son sayılara gelindiğinde (45-50. Sayılar) yazarların %28'i Kürt bölgelerinde yaşarken %41'i Türkiye'de başka yörelerde ikamet etmekteydi. Haliyle *Jiyana Rewşen*, Türkiye'de Kürt yörelerinde bir yazınsal kuşağının gelişmesine katkıda bulunmuş gibi görünüyor.[81] 2000'li senelerin başında bu kuşak, derginin çalışmalarının meyvesi olarak tezahür etmiştir. 2004 yılından itibaren Diyarbakır'da yayınlanan edebiyat dergisi *W*'nin ilk başyazısı da bu duruma işaret etmektedir.[82] Yeni ve eski kuşaklardan söz ederken dolaylı olarak ele alınan yenilik

78. *Jiyana Rewşen*, 8. Sayı, Mayıs 1997, başyazı s. 2.

79. *Rewşen-Name*, Mart 2003, 2. Sayı, başyazı s. 3.

80. Kaynaklarımıza göre *Rewşen*'in hiçbir yazarı Kürt bölgelerinde yaşamamıştır.

81. Şüphesiz *Welat* gibi diğer yayınlarında yardımıyla.

82. Bu dergi, önce *Kulîlk* (2002-2003) ardından *Kulîlka Ciwan* adıyla yayınlanmıştır. Dergi, her ne kadar genç "bağımsız" yazarlar tarafından yayınlansa da siyasi dünyadan (maddi ve/veya entelektüel) destek aldığı açıktır.

meselesi dergide son derece önemliydi, hatta başlangıçtaki ismi itibariyle dahi: *Kulîlka Ciwan* (yani "Genç/Güzel Çiçek"). Özellikle yeni kuşak meselesinin ele alındığı 2. Sayı, "gençler"in "eski"lerle buluştuğu Mayıs 2003'teki Diyarbakır Sanat ve Kültür Festivali'nin hemen ardından yayınlanmıştır. Hissedilen bilhassa hayranlık ve bir soydaşlık/evlat ruhuydu. Gençler, eskilere yeni kuşak üzerine fikirlerini soruyordu; böyle bir kuşağın var olup olmadığı sorgulanmıyordu bile; vardı. Söz konusu sayıda, Diyarbakır'da yaşayan genç yazar Sîdar Jîr tarafından gerçekleştirilen şair Ehmed Huseynî (Suriye kökenli İsveç'te ikamet eden) söyleşisi yaşlı ve genç kuşağı (ikisinin kendilerini tanımlaması bu şekildedir) karşı karşıya getirmiş ve "yeni kuşak" (nifşê nû) üzerine sürmüştür.

Bu kuşağın, *Jiyana Rewşen* çıkışlı yazarları görece gençtir. Ancak içlerinden sınıflandırabileceğimiz bazılarının yaşları daha ileridir ve 1970'li senelerde yazmaya başlamıştır. Özellikle Berken Bereh ve Arjen Arî, 1970'li senelerin sonunda *Tirêj* döneminde yazmaktaydılar. İsimleri *Jiyana Rewşen*'de yeniden ortaya çıkmıştır. 2000'li yıllarda *Jiyana Rewşen'in* daha genç yazarlarıyla aynı ortamda (edebi ve coğrafik) dönüşmüşlerdir. 2001'den itibaren *Jiyana Rewşen*'in Berken Bereh gibi henüz yayınlanmamış yazarlarını basan Sî Yayınevi ve Arjen Arî gibi daha yerleşik (ve İsveç çıkışlı) yazarları basan Avesta tarafından diğerleri ile aynı zamanda basıldılar. Firat Ceweri'yi tanıyan Arjen Arî'nin (aynı bölge kökenli olmaları sebebiyle) kitapları, *Nûdem*'de yayınlanmıştı. Arjen Arî, Avesta Yayınevi'nin 2000'lerin başına dek yayınladığı Türkiyeli tek Kürt yazardır; daha sonra, Avesta, Türkiye'de yaşayan bazı yazarları bilhassa kadın şairler serisi "Şahmaran"da basacaktır. Arjen Arî, bu yayınla bir şekilde takdir kazanır ve 2012 yılında ölümünden çok önce ülkede Kürt edebiyatına dair önemli bir isim olmuştur. Bu iki yazarın ikinci kuşağa dahil olmalarının sebebi hiç şüphesiz (son derece indirgenmiş mümkünlerle) ülkede kalmış olmalarıdır. Aksi takdirde kuşkusuz, beraber yazmaya başladıkları hatta onlardan bile önce yazdıkları 1980'ler kuşağıyla birleşirlerdi. Fakat, öncelik ve ilk takdir şüphesiz İsveç'te sürgün edilmiş yazarlara yönelikti.

İsveç Kuşağının Benimsenmişliği: Türlerin Seçimi, Öncelik, Bağımsızlık

İsveç'te yaşayan yazarlar, birkaç istisna hariç yayınlanan (hatta sıklıkla yazan) ve dolayısıyla (görece) tanınan Türkiyeli ilk Kürtçe yazanlardır. Ayrıca, roman ve öykü gibi yeni türleri çalışarak yenilik getirmişlerdir. O dönem neredeyse hiçbir varlık göstermeyen bu türler, alanın olasıların uzamı içinde yaratılması ve doldurulması gereken var olmayan mevkiler teşkil ederler. Alanda yapılacak tüm yenilikler "daha önce gerçekleşmiş olasılar sisteminin ortasında potansiyel durumda, doldurulmayı çağıran ve bekler görünen yapısal boşluklar misali" var olur (Bourdieu, 1991, s. 36). Dolayısıyla, yazanın yaratım özgürlüğü kısıtlanmıştır. Pierre Bourdieu şöyle devam eder: "Üslup ya da tema seçimlerinin (ya da salt estetik alanlarda bilimsel) araştırmaya içkin tüm sorunların, en azından üreticiler için üretim sektöründe[83], hatta kuşkusuz bunun da ötesinde (en azından belli bir vadede), bu seçimlere atfedilen ve kötücül hesapların mantığına göre hiçbir zaman oldukları gibi görünmeyen maddi ve simgesel kazançları *gizlediği kesindir*."* Bu neredeyse bakir sayılabilecek alanda yani Kürt alanında dil aracı ele geçirildikten sonra mümkünler uçsuz bucaksızdır ve mevkilerin tamamı boştur ve doldurulmayı beklemektedir.

Türlerin "seçiminin" incelenmesi, yazanın mevkisini ve mümkünler evreninde bu mevkinin kazanılmasını ortaya koymayı mümkün kılar. "Çoğunlukla üstü kapalı sözleşmeler ve varsayımların bütünü olan ve alana kabul edilmiş tüm failler tarafından zımnen kabul görerek ilgili eserlerin tasarlanmasını ve algılanmasını yapılandıran türler, farklı faillere kabul edilebilir ya da edilemez, çekici ya da itici, yani ya (yetenek mantığına göre) cezbeden veya davet eden 'doğal mekânlar' ya da olanaksız, erişilmez veya kabul görmeyen görevler gibi görünen konumları da tanımlar"** (Bourdieu, 1991, s. 37). Haliyle türün "seçim"i bir "konumlandırma" oluşturabilir ve burada her şeyden önce simgesel olan bir sermayeyi elde etmeyi ve "yazar"ın kabulünü sağlayabilir.

Dolayısıyla, Kürtçe yazanlar tarafından seçilen türler meselesi yazarların benimseme sürecini anlamak açısından önemlidir. Bu

---

83. Kısıtlı üretim alt alanı.

* Paragrafın çevirisi Müge Neda Altınoklu tarafından yapılmıştır. (ç.n.)

** Çev. Müge Neda Altınoklu. (ç.n.)

konu 2000'li yılların başında çok sayıda edebiyat dergisinde tartışma konusuydu ve şu andan çok daha önemliydi. Yazınsal çevrelerine ve aynı zamanda Kürt siyasi çevrelerine en çok zorluk teşkil eden ve üstesinden gelinmesi gereken konu, kabul gören ulusal (uzun dönemde uluslararası) bir edebiyat oluşturmaktı ve bunun için çeşitli edebi türlerin temsil edilmesi gerekliydi. Şiir, Kürt dilinde eski ve klasik bir biçimdi. Romana veya öyküye kıyasla daima daha fazla temsil edilmişti. Roman ise en az bulunan, en çok değer verilen ve en fazla kabul getirebilecek türdü. 2000'li yıllarda Kürt romanının çıkışı Kürt edebiyatındaki önemli mevzulardan biriydi: Konuyla ilgili çok sayıda yazı yazıldı, Kurmancî yazılmış romanların listesi gazetelerde veya internet sitelerinde yayınlandı. Romanın mütemadiyen modernitenin türü olduğu ve o olmaksızın bir edebiyattan söz edilemeyeceği hatırlatılıyordu. Nacî Kutlay, bir Kürt romanı dosyasında şöyle yazar: "Roman okumak ve yazmak gelişmiş toplumların işidir; ülkede okurlarının çok sayıda olması gereklidir."[84] Ramazan Alan, "Roman, Batı edebiyatının eseridir" şeklinde ifade eder ve Hegel'den alıntılayarak devam eder: "Roman, modern burjuvazi destanıdır."[85] Ayrıca romanın engin bir dile ihtiyacı olduğu ve buna karşılık dili zenginleştirmeye ve geliştirmeye olanak sağladığı hatırlatılır.[86] Roman türüne bağlanmak çok zaman ve emek istediği gibi bilhassa Kürt diline ilişkin çok sayıda zorluğu da aşmayı gerektirmektedir. Ancak, bu türe bağlanabilenin ödülü büyük olabilir: Zira Kürt dilinde bu "modern" türün öncüsü olacaktır. Böylesi bir konumlandırma kuşkusuz sermayeye katılacaktır.

Edebi yazıda kendini tamamıyla romana adamış gibi görülen Mehmed Uzun'un durumu (1953-2007) özellikle yol göstericidir. Bu türü kullanmayı deneyen ilk kişidir ve Kürt romanı yazma ve üretme arzusunu ifade eder.[87] Roman geleneği Kürtçede mevcut değildi ve Uzun bunu ortaya koymaya teşebbüs etmiştir. Bu yazı

---

84. Nacî Kutlay, "Romana Kurdî" [Kürt Romanı], *War*, 5-6. Sayılar, Yaz-Sonbahar 1998, s. 125.

85. Ramazan Alan, "Romanivîsîna Mehmed Uzun" [Mehmed Uzun'un roman yazarlığı], *War*, 5-6. Sayılar, Kış-Sonbahar, 1998, s. 135.

86. Nacî Kutlay, "Romana Kurdî" [Kürt Romanı], *War*, 5-6. sayılar, Yaz-Sonbahar 1998, s. 125; Fener Ro Biyanî, "Hevpeyvînek digel Mehmed Uzun" [Mehmed Uzun'la söyleşi], *Rewşen*, 14-15. Sayılar, Nisan-Mayıs 1994, s. 45.

87. A.g.e., s. 46-47.

çalışması, yazanların bazen amatör yazar seviyesini aşıp yazıyı meslek edinebilmelerine olanak tanıyan mali yardımlarla İsveç'te kolaylaşabilir. Bu durum, sosyal anlamda "yazar" olarak tanınmayı mümkün kılarak alandaki konumu da değişikliğe uğratır. Mehmed Uzun, önce İsveç'te (1984), ardından Türkiye'de yayınlanan *Siya Evînê** ve *Rojek Ji Rojên Evdalê Zeynikê*** (Doz, 1992) kitapları ile ilk çağdaş Kürtçe roman yazarı olmuştur. 1995 yılında romanı *Bîra Qederê* daha sonra (daha önce İsveç'te yayınlanmış olan) tüm romanlarını yeniden basacak olan Avesta tarafından yeniden basıldı. Mehmed Uzun'un doğrudan Türkiye'de yayınlanması (yeni baskı sürecinde yer almadan) 2001'de *Hawara Dicleyê* sonra gerçekleşmiştir. Türkiye'de ikamet eden bir Kürt tarafından yazılan ilk roman, 1999'da (İbrahim Seydo Aydoğan, *Reş û Sipî* [Siyah ve Beyaz], Doz) yayınlanmıştır. Oysa, Mehmed Uzun'un bu tarihe dek beş romanı yeniden basılmıştır ve Türkiye'de de tanınmaktadır. Mehmed Uzun, Kürt romanının kurucusu olarak konumlanmaktadır. Bu durum, söyleşilerinde olduğu kadar eserlerinde de göze çarpar. Zira, denemelerinin isimleri bu durumu ifşa eder: *Bir dil yaratmak, Küllerinden doğan dil ve roman.* Celadet Bedirxan'ın hayatını anlattığı *Bîra Qederê* adlı romanının üzerinde durmakta yarar vardır. Mehmed Uzun bu türde öne çıkar, zira Kürt ulusal hareketine dair figürlerin hayatlarını anlattığı birçok roman kaleme almıştır. Mehmed Uzun, *Kader Kuyusu*'nun yazarı olsa da kitap yakın zamanda Celadet Bedirxan'ın dilinde yazılmıştır. Esasen, Mehmed Uzun'un kitabı Celadet tarafından yazılmış olabilecek şu kelimelerle başlar: "İsim: *Kader Kuyusu*; Tür: Roman; Yazıma başlandığı tarih: 15 Temmuz 1951" 15 Temmuz 1951, Celadet'in ölüm tarihidir. Mehmed Uzun, bu adamın "bir romana layık" olan hayatının unutulup unutulmayacağını sorgular (Uzun, 1995, s. 14). Unutulmayacaktır; nihayetinde Uzun bu hikâyeyi anlatmayı üstlenir: On altı fotoğraf karesi çevresinde, Celadet'in hayatının on altı önemli aşamasını sıralar. Mehmed Uzun, kendini bir şekilde gerçek veya hayali Celadet'in halefi olarak ortaya koyar. Böylelikle Uzun, Celadet ve karısı arasındaki son sözleri sahneye koyar: "–Mümkün değil, *Bîra Qederê* romanını mı yazacaksın? Hayır, gerçekten, yazacak mısın? Yazmalısın. –Evet, yazacağım. Onu Kürt

---

* Kitap, Türkçeye *Yitik Bir Aşkın Gölgesinde,* adıyla çevrilmiştir. (ç.n.)

** Kitap, Türkçeye *Abdal'ın Bir Günü*, olarak çevrilmiştir. (ç.n.)

edebiyatına sunacağım."[88] Burada Mehmed Uzun kendini, Celadet Bedirxan'ın dil alanında gerçekleştirdiklerine layık bir edebi teşebbüsü hayata geçiren bir kişi olarak kurgular.

Mehmed Uzun böylece "Kürt romanının babası" olarak tasdik edilir. Ve bu esnada Türk edebiyatının Yaşar Kemal gibi bazı büyük isimleri tarafından da desteklenir. *Siya Evînê*'nin 1998 Türkçe çevirisinin önsözünde Yaşar Kemal şöyle yazar: "Mehmed Uzun tahmin edilenden daha güç bir görev edinmiştir: Bir Kürt romancı olmak ve hatta bu dilde kendisinden önce yayınlanan modern kurguların daha mütevazı hedefler koyduğu ölçüde, kendi tarzında ilk gerçek Kürt romancı olmak." Bu görev, Yaşar Kemal'e göre başarıyla sonuçlanmıştır: "*Yitik Bir Aşkın Gölgesinde* bir ustanın romanıdır. Usta kelimesini tekrar zikrediyorum. Burada bana zanaatkârın eserine güvenme rahatlığına ulaştığını düşündürüyor ve nihayetinde ilk temel taşını koymaya cesaret eder; teşebbüs olarak Uzun tarafından hayal edilen ortaya konan büyük Kürt romanı ve buradan hareketle geleceği olan bir roman dili. Zira kimsenin şüphesi olmasın: Bu onur onundur."* Bu da usta tarafından gerçek bir kutsanmadır.

Olasıların uzamında türlerin seçimi kadar, alt türlerin (sözgelimi kurgu) seçimi de çok önemlidir: Bazı yazanlar az ya da çok bilinçli bir şekilde Kürt edebiyatında henüz eksik olan türleri seçerek, sözgelimi ilk polisiyeyi, ilk casus romanını vs yazarak kendilerini farklı kılmaya çalıştılar. Biraz daha geç ortaya çıkacak olan öykü ise daha az tartışılsa da benzer bir durum arz ediyordu. Öncelikle İsveç'in –romandan daha fazla– çalışma alanındaydı, ülkedeki kuşak tarafından son derece hızlı bir şekilde rekabete konu oldu.

Bağımsızlık, yazımsal alanı –ve kendini bu şekilde tanımlayanlar– tarafından bir edebi nitelik hatta edebiyat türünün bir şartı olarak kabul edilir. Teorik açıdan bu bakış eleştirilebilse de, oyuncuların çoğunda ve bilhassa bizim görüşme ve okuma imkânı bulabildiklerimizde hâkim görüş bu şekildedir. Onlara göre, siyasi baskılardan kurtulmak edebiyatı daha yüksek bir özerklik mer-

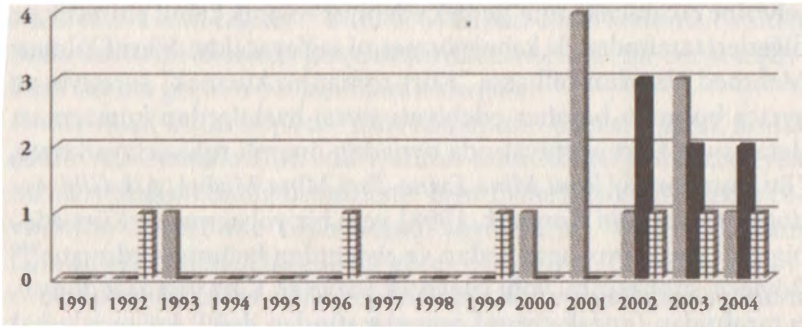
88. A.g.e., s. 364. Bu romanı hatıra olarak sunan öldüğüne göre Celadet değil, sürekliliğe dahil olan Uzun'dur.

* Yaşar Kemal'in Türkiye'de basılan ilk Mehmed Uzun tercümesi olan *Siya Evînê*'nin (İstanbul, Belge Yayınları, 1998) Türkçe baskısındaki önsözü. Alıntı, Fransızca tercümesinden yapılmıştır (Uzun, 1999, s. 10-11, 12 ve 14) [Burada alıntı Türkçe çeviriden doğrudan kullanılmamıştır, Türkçe edisyonla farklılık göstermektedir. (ç.n.)

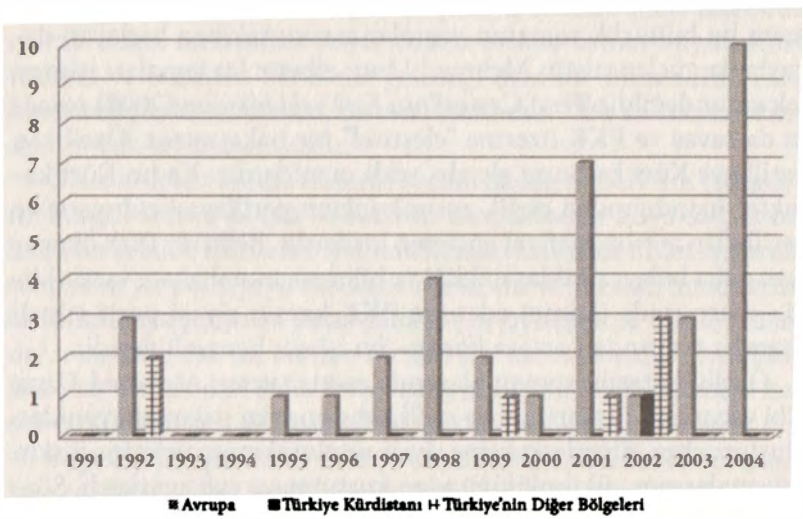
tebesine çıkaracak, onu "gerçek edebiyat" olarak kabul ettirecek ve diğerleri tarafından da kabul görmesini sağlayacaktır. Maruf Yılmaz, Mehmed Uzun'un bilhassa "Kürt romanını kurmak" suretiyle ve ayrıca bununla beraber edebiyatı siyasi baskılardan kurtarması dolayısıyla Kürt edebiyatında oynadığı önemli rolü ortaya koyar. "Bu Romanıyla [*Ronî Mîna Evîne-Tarî Mîna Mirînê, Aşk Gibi Aydınlık, Ölüm Gibi Karanlık*, 1998] yeni bir yol açmış ve Kürt edebiyatını siyasi propagandadan ve sistemden bağımsız kılmıştır."[89] Böylece, şüphesiz bu yolu izleyecek yazarlar, Kürt yazınsal dünyası tarafından (ancak siyasal çevre tarafından değil) kolayca kabul göreceklerdir. Fakat romanda bir Türk asker ve PKK gerillasından bir Kürt kadın arasındaki aşk hikâyesi vasıtasıyla savaşın –o zamana dek tarihi içerikler üzerinde çalışmış bir yazar için güncel bir tema– işlenişi Türk halk edebiyatıyla tuhaf benzerlikler gösterir. Bu roman, gerçek anlamda yazarın Türkiye'de tanınmasını sağlamış, hatta bu bilinirlik romanın yayınlanmasını takiben başlayan davayla da güçlenmiştir. Mehmed Uzun elbette bu temaları işleyen tek yazar değildir. Firat Cewerî'nin *Ez ê yekî bikujim* (2008) romanı da savaş ve PKK üzerine "eleştirel" bir bakış sunar. Özellikle, gerilla ve Kürt kadınını ele alış şekli manidardır: Kadın Kürt karakter inandığından değil, zorunluluktan gerillaya katılmıştır ve gerilladan ayrılıp zaafiyet gösteren kişilerdir. Belki de Türk okurunun daha kolayca yaklaşabildiği ve bilhassa mutabakata varabildiği –diasporada ikamet eden ve PKK karşıtı siyasi parti çıkışlı yazarlar tarafından ortaya konan– bu işleyiş benzerlikleridir.

Özellikle tarihi roman alanında eserler veren Mehmed Uzun gibi yazarlar Kürt tarihini ve milli kahramanlar galerisini yeniden oluştururken, diğerleri aksine siyasi ve ulusal meşgalelerine ilişkin çalışmalarının yükümlülüğünden kurtulmaya çalışıyorlardı. Sözgelimi, Seyfo Aydoğan'ın kitabı *Leyla Fîgaro* (2003) coğrafik olarak bilinmeyen bir şehirde bir kadın ve erkek arasındaki aşk hikâyesini anlatır. Romanda sosyopolitik boyut bir kenara bırakılmıştır ve temelde kahramanların duyguları üzerinde yükselir. Bu temalar, siyasi meşgalelerin yükümlülüğünden kurtulmanın ve daha büyük bir bağımsızlığın emaresi olarak her geçen gün daha da değer kazanmaktadır.

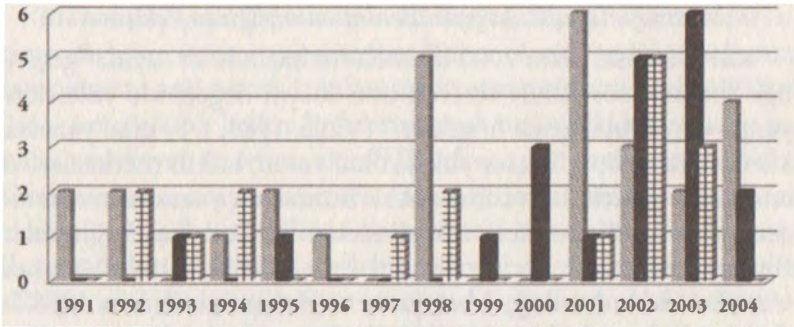
89. Maruf Yılmaz, "Serbilindî û Serkeftina Romana Kurdî" [Kürt romanının gururu ve başarısı], *War*, 5-6. Sayı, Yaz-Sonbahar 1998, s. 157.

Şekil 8: Türkiye'de yayınlanmış Kurmancî dilinde yazılmış öykü derlemelerinin yazarın ikamet yerine göre dağılımı.

Şekil 9: Türkiye'de yayınlanmış Kurmancî dilinde yazılmış romanların yazarın ikamet yerine göre dağılımı

Şekil 10: Türkiye'de yayınlanmış Kurmancî dilinde yazılmış şiir kitaplarının yazarın ikamet yerine göre dağılımı.

İsveç'te ikamet eden müellifler, 1990'lı senelerin başına dek neredeyse varlık gösteren tek müellif kitlesidir. Kürt edebiyat alanı hemen hemen bakirdi ve konumlar işgal edilmeyi bekliyordu ve yazanlar bunları ele geçirdiler. Ayrıca gördüğümüz üzere bu yazanlar genellikle siyasi militan çevreyi terk etmiş ve böylelikle bir özerklik elde etmişlerdi (veya etmiş gibi gösterildiler). Bu imaj, onların en azından onaylanan alanın özerk kalbine veya merkezine, en azından oyuncuların idealindeki "sanat için sanat"a erişmelerine imkân verir. Ancak Kürt yazanlar çok sayıda ihtiras ve mekanizma tarafından ele geçirilmiştir. Dünyaca tanınması arzu edilen Kürt edebiyatının gelişmesine katılarak davaya hizmet etmeye çalışır. Fırat Cewerî bu konuyu şöyle ifade eder: "Umudumuz gelecekte, dergimizin kurduğu ekolden yazarların adlarının, uluslararası tanınan yazarlar arasında görmektir."[90] Yazanlar, yol alırken, gerek dahili (metin) gerekse harici (maddi koşullar) olarak kendini gerçek anlamda siyasi meşgalelerden koparmaya çabalar. Bununla birlikte Kürt dili, zaman zaman bir yazınsal çevresiyle kuşatılmayı hatta bizzat yazma faaliyetleri ele almayı talep eden siyasi şahsiyetler ve partiler tarafından politik bir mesele olarak kabul edilir. Böyle bir bağlamda, yazarın kendini vakfetmesi ve kabul görmesi nasıl cereyan eder ve gerçek anlamda meydana gelmiş midir?

90. Firat Cewerî, "Çend Gotin" [Birkaç söz], *Nûdem*, 1. Sayı, 1992, s. 3.

Kürt yazınsal alanı 2000'li senelerin başında az sayıda "geçiciliğe (başarı) süreklilik vererek onu sosyal değerinde yükselten yargı ve meşrulaştırma örnekleri" (Viala, 1985, s. 9) olan yazınsal kurumlara sahipti. Hiçbir yüksekokul yoktu; kültür merkezleri ve enstitüler elbette mevcuttu ancak bunlar da yazınsal malzeme açısından zayıf ve ekseriyetle siyaseten bir kuruluşa bağlıydılar. Bunun yanında, Hüseyin ve Emîne Erdem ile (içlerinde Mehmed Uzun'un da bulunduğu) beş yazarın girişimiyle Nisan 1988'de Cambridge'te gerçekleşen yıllık Uluslararası PEN Kongresi sırasında kurulmuş ve 1990'da Köln'de ofis açmış olan bir Kürt PEN Kulübünün varlığını da burada belirtelim. Başlarda çok faal olmayan Diyarbakır Kürt PEN Yazarlar Derneği, 2004 yılında yerel yazarların girişimiyle kurulmuştur. Eğitim sistemine gelince, İsveç'teki küçük ölçekli istisna hariç varlık göstermez, ardından yakın tarihte TZP-Kurdî veya Türkiyenin bazı üniversitelerinde[91] Kürtçe sınıfları açılır. Eğitim sisteminin son zamanlara kadar edebiyatın kurumsallaşmasında çok küçük bir rolü vardı. Edebiyat ödülleri çok enderdi, çoğunlukla siyasi oluşumlar tarafından verilir ve bu ödüllere tamamen edebi olan çevre tarafından az değer atfedilmektedir. Bu ödüller gölgede kalıyor ve sonucunda sözgelimi bir yayın veya medya/reklam kampanyası asla ortaya çıkmıyordu. Dolayısıyla çalışmayı, "yazarın kurumsallaşmasına varan göklere çıkarma süreci"ni (Bourdieu, 1991, s. 14) anlamanın temel kaynağı olan antolojilerin analizi üzerine kurduk.

4 adet Kürt edebiyatı antolojisi vardır: 1992'de yayınlanan A. Balî'nin *Antolojiya Helbestvanên Kurd*; 1995'te (bu tarih'te Avesta Uzun'un romanlarını tekrar yayınlamaya basliyor) bir Türk yayınevi tarafından yayınlanan ve Aram yayınları tarafından, 2003 yılında yeniden basılan Mehmed Uzun'un hazırladığı *Antolojiya Edebiyata Kurdî*; 2003 yılı sonunda Nûdem'in yayınladığı Firat Cewerî'nin *Antolojiya Çirokên Kurdi*; ve son olarak 2007 yılında Agora'dan çift dilli olarak yayınlanan Selim Temo'nun hazırladığı *Kürt Şiiri Antolojisi*. Ayrıca, Türkçeye çevrilmiş Kürtçe eserler, seçkilerini ve özellikle 2004 yılında İletişim Yayınları'ndan çıkan Muhsin Kızılkaya'nın derlediği ve çevirdiği öyküleri de göz önünde tutacağız.

91. İlk Kürt dili ve edebiyatı bölümü 2009 yılında Mardin Artuklu Üniversitesi'nde açılmıştır.

Bir antoloji yayınlamak, tıpkı edebiyat tarihi gibi Kürt edebiyatının varlığını ispat etmeyi sağlar. Kalıcı olacak ve Kürt halkının tanınmasını sağlayacak isimleri tespit etmeye yarar (Balî, 1992, s. 5-6). Antoloji, bir halkın hafızasını canlı tutar, dikkati yeniden bu halkın edebiyatı üzerine çeker.[92] Bir ulusal anıt, hafıza mahallidir. Derlemek, bir araya getirmek (antolojide yer aldıklarına göre) tanınmış yazarların etkileyici listesini teşhir etmektir. Yani bulunduğu nokta itibariyle, Kürt edebiyatı antolojisinin gerçekten seçici olduğunu söyleyemeyiz. Kürt antolojisi seçmekten çok listelemektedir ve bu durum bilinçli olarak gerçekleşir. Mehmed Uzun şöyle ifade eder: "Yazarlar ve şairler arasında ayrım yapılmamalıdır. İnançları, yazıları, yazdıkları ne olursa olsun. [...] Kimi iyi bir yazardır, kimi kötü... karar ve hatta bu konudaki tartışma antolojinin işi değildir. Bu okurların işidir. Okur, kararını kendi başına verecektir. Antolojinin görevi, Kürt yazar ve şairlerin koşulsuz ve sınırsız bir biçimde, saygıyla yerlerini almalarını sağlamaktır" (Uzun, 1995a, s. 9). Firat Cewerî'nin antolojisi için de aynı şey geçerlidir, yazar kitabını şu şekilde tanıtır: "Kürdistan'ın tüm zamanların ve lehçelerinin (*zarav*) tüm öykülerini ve öykücülerini sunan bir antoloji" (Cewerî, 2003, s. 10). Bu çalışma, aynı zamanda bir nevi ansiklopedik çalışma, bir yekûndur (a.g.e., s. 11). Firat Cewerî'nin antolojisinde hiçbir yazar atlanmamıştır. Şüphesiz kimseyi incitmemek gözetilmiştir ancak bunun yanı sıra eserin boyutu ve içeriğinde adı geçen yazar sayısı da bereketli bir ulusal edebiyat imajı çizmeye yarayabilir. Her halükârda bu durum alanın yeni gelişmekte olduğunun bir emaresi ve birkaç istisna dışında mesuliyetin henüz üstlenilmemesindendir.

Antolojilerin hazırlanmasında hakiki sorumluluk nihayetinde yazarlara düşmektedir. Bu şahıslar neredeyse kurumlaşmıştır. "benimsenmişlik gücünün tekeli", yargılama görevi; bu yargı son derece geride dursa da onların elindedir: Firat Cewerî, *Nûdem* dergisi ve yayınları dolayısıyla bir kuruma dönüşmüştür, Mehmed Uzun Türkiye'de ve Avrupa'da en fazla tanınan ve bilinen Kürt yazardır. Ve bu "antolojiler"e imza atarak, diğerlerinden çok kendilerini bilinir kılarlar.

92. Firat Cewerî ile söyleşi, "Antolojî Bîra Windabûyî bi Dest Dixe" [Antoloji kayıp hafızayı su yüzüne çıkarır], *Tîroj*, 6. Sayı, Ocak-Şubat 2004, s. 6-8.

Nihayetinde (çevirmen ve Mehmed Uzun'un arkadaşı) Muhsin Kızılkaya tarafından Türkçeye çevrilen bir çağdaş Kürt edebiyatı öykü seçkisiyle bir seçim gerçekleşmiş oldu. Bu eser bir antoloji olarak ortaya çıkmamışsa olsa da çağdaş Kürt öyküsünün mevcut durumunu aksettirmeyi hedefliyordu. Kızılkaya, başlangıçta İstanbul'da Avesta (sürgün kuşağı) ve Sî (ülkedeki kuşak) tarafından yayınlanan öykü seçkisinden yola çıkmayı düşünüyordu. Yazar, Sî'nin yayınladığı yazarların genç olduğunu ifade edecektir. Ancak Kızılkaya'ya göre bu öykücüler arasında bir seçimde bulunmak aslında yalnızca Kurmancî edebiyatını takdim etmek ve bütün bir Kürt edebiyatının bir bölümüne kısılmak olacaktı. Firat Cewerî'nin antolojisi tam bu esnada devreye girer ve Kızılkaya'nın Soranîce yazan yazarlar arasından bir seçki düzenlemesine yardımcı olur. Çalışmanın sonucu başlangıçta yapmayı düşündüğünden epey farklı olacaktır. Eserin ismi *Sürgün, Göç ve Ölüm*'dür. Kızılkaya giriş bölümünde sürgünden ve Kürt edebiyatı için yaratım sürecinden uzun uzun söz etmişse de, seçkideki yazarların bir kısmı Kürdistan'da (Irak Kürdistanı'nda) yaşadığından sürgündeki yazarları sunmak iddiasında değildir. Yine de en başta, esere dahil etmeyi düşündüğü tüm genç yazarlar sonuç olarak derlemede yer almaz. Yani Kızılkaya bir seçim yapmıştır ve bu seçim yerel yazarları bertaraf etmiştir. Bertaraf ederek birinci kuşak "sürgün" olarak adlandırılan yazarları (Hesenê Metê, Fawaz Hüseyin, Firat Cewerî) tanıtacaktır. Bu durum, İsveçli yazarların bilinirlik ve benimsenme sürecini tasdik eder.

Okur Tarafından Güç Bir Benimsenmişlik ve Mesafenin Yönetilmesi

İsveç'te yaşayan Kürt yazarlar en azından İstanbul'daki Kürt yayınevlerinin yayıncılık politikaları tarafından takdir görmekteydi. İlk yayınevleri, bilhassa İsveç'te yayınlanmış eserlerin yeniden basımıyla ilgilendiler. Yani Türkiye'deki yayınevlerinin öncelikle değerlendirdikleri bu eserler ve bilhassa roman olmuştur. Bununla birlikte, 1990'lı senelerin başında Kürt dilinde yayıncılık serbest bırakıldığı zaman bölgesel olarak üretilmiş hiçbir eser mevcut değildi zira çok az sayıda insan yazıyor, yazanlar ise bunu ihtiyatla gerçekleştiriyordu. Haliyle, Kürt yayınevleri mecburiyetten İsveç'e yöneldi. Türkiye'de yayınlanan yazarların coğrafik dağılımı bu du-

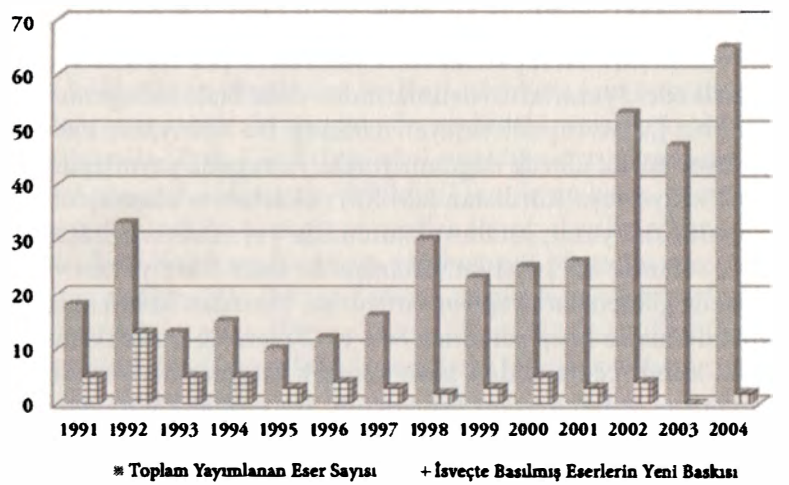
rumla açıklanabilir: İçlerinden önemli bir kısmı İsveç'te veya daha geniş bir tabirle Avrupa'da ikamet etmektedir. Yazarların yayıncılık politikaları da göz önünde tutulması gereken bir hususturve 1992 yılı itibariyle Mehmed Uzun'la başlayan Türkiye'de yayınlanma arzusu da bunu izah edebilir. Nihayetinde, İsveç'te ve Avrupa'da küçük bir çevre tarafından tanınıyor, zaman zaman çevirileri yapılıyor veya devletten ödenek alıyorlarsa da genel itibariyle onları hâlâ tanımayan potansiyel okurlarından uzakta kalıyorlardı.

Kitap satış rakamlarının gösterebileceği üzere, okur kitlesiyle fiziksel mesafe okur tarafından kayda değer bir içselleştirme şekline engel olmaktadır. Dolayısıyla, Avrupa'da ikamet eden yazarlar, zaman zaman Türkiye'deki yayınlarını kendileri finanse ederek, coğrafik ancak aynı zamanda edebi mesafeden kurtulmaya çalıştılar. Mesafe sorunu, Lokman Polat tarafından açık bir şekilde ifade edilmiştir: "Avrupa'daki Kürt yazarların çok sorunu vardır. Hatta ülkedeki yazarların sorunlarından daha fazla olduğunu söyleyebiliriz. [...] Avrupa'da yaşayan herhangi bir Kürt yazar, kitabını yayınlıyor ancak ülkede dağıtamıyordu. Avrupa'da yayınlanan bir kitap Türkiye veya Kürdistan'daki Kürt okurlarına ulaşmıyor. [...] Avrupalı Kürt yazar, kitabını İstanbul'da yayınlatmayı istese de birçok sorunla karşılaşıyor. İstanbul'da bazı Kürt yayınevleri, Avrupa'da gökten para yağıyor sanıyorlar. Yazardan basım masraflarını ödemesini talep ediyorlar. Son 15-20 senede kendi sermayeleriyle, kendi ceplerinden para vererek kitaplarını İstanbul'da yayınlatmış onlarca yazar tanıyorum. Bu yazarlar, kitaplarının ülkedeki okurlara ulaşması ve çok sayıda okur tarafından okunması için basım masraflarını karşılıyorlar."[93] Haliyle birçok yazar, Türkiye'de yayınlanmak ve okura ulaşmak için onlara sunulan tek olanağı kullanarak, telif alacakları yerde kendi kitaplarının basım masraflarını karşılamak durumunda kaldı. 2000'li senelerin başında, Türkiye'deki bazı Kürt yayınevleri (Avrupa'da yaşasın veya yaşamasın) kitabın masraflarını yazara ödetmek suretiyle çalışmaktaydı. Bu durum, oluşum halindeki alanın hususiyetinin, hatta (esas itibariyle üretenlerden oluşan) kısıtlı bir üretim alanında bile okur kitlesinin henüz var olmamasının altını çizer. Üretenlerin tamamı tüketicilerden oluşmadığına göre, çok sayıda editörün

93. Lokman Polat, "Pirsgirêkên Nivîskarên Kurd" [Kürt yazarların karşılaştıkları sorunlar], *Gulistan*, 5. Sayı, Haziran 2002, s. 31-34, burada 32.

parasız olması, kitaplarının satmaması durumları da göz önüne alınırsa, bir şekilde bu üretime para ödenmesi gerekmektedir.

Ülkeye ve okura mesafe, Türkiye'de ve Kürt bölgelerinde yeni yazarlar ortaya çıkıp kitaplarını yayınlandığı andan itibaren çok daha rahatsız edici bir hal alır. Bu yeni yazarlar henüz şöhretli olmasalar da (entelektüel ve coğrafik olarak), görece kaynaşmış bir edebi çevreye aitlerdi ve potansiyel okurlarına fiziksel olarak çok yakındılar. Türkiye'de alan dışı mümkünlerin gittikçe artan bir şekilde değiştiği ve çoğaldığı esnada, İsveç'te yeni kuşağın eksikliği ve eski kuşaktan bazı temsilcilerin ülkeye az ya da çok kesin dönüşleri coğrafik mesafe sorununu açıkça ortaya koymaktadır.

Şekil 11: Türkiye'de Kurmancî yayınlanan eserlerin sayısı ve içlerinde İsveç'te yayınlanan eserlerin yeni baskılarının payı (1991-2004).

Böylelikle, yüzyılın dönümüne doğru bir geri dönüş hadisesi gözlemlenir. Son askeri darbe sırasında sürgüne gönderilmiş olan yazarların genellikle uzun hapis cezaları vardı ve askerliklerini de yapmamışlardı. 20 senenin sonunda bu cezalar kaldırıldı ve Avrupa'da yaşayan yazarlar Avrupa vatandaşlığı edinebildi. Ayrıca, 1990'lı senelerin sonunda güneydoğuda askeri-politik durum iyiye gidiyordu; buna ek olarak da 2002 itibariyle güneydoğudan olağanüstü hal

rejiminin tamamen kalkmasıyla bir normalleşme sağladı ve İstanbul veya yurtdışında yaşayan yazarların da bundan böyle katılabileceği çeşitli kültürel faaliyetlerin gelişmesine imkân verdi. Avrupa'da yaşayan yazarlar kesin bir dönüş yapmayı seçtiler –2007 yılında kendine yaşamak için seçtiği Diyarbakır'da vefat eden Mehmed Uzun'un durumu gibi– veya geçici fakat düzenli olarak gelip gitmeyi tercih etti. Bazıları ise hayata geçiremeden bu hayali sürdürdüler.

Mehmed Uzun'un 2003 Kasım'ında Diyarbakır'da ettiği cümleler, okurundan uzak yaşayan yazarların durumunu ortaya koymaktadır: "Siz olmasanız ben de yokum. Çünkü, benim yazdıklarım sizin yaşadığınız acılardır [...] İşveç'te çok yalnızım. Orada büyük bir yalnızlık içinde yaşıyorum. Sizi gördüğümde kendime geliyorum. Size ihtiyacım var."[94] Sıklıkla söz edildiği gibi yazarın halkına, kaynak mahal olarak kabul edilen toprağına yakın olmaya ihtiyacı vardır. Ülkede (meşru veya gayri meşru olarak) neşredilen ilk Kürt sanatçıların (yazarlar, müzisyenler, şarkıcılar vs) hepsi sürgünde kariyer yapmıştı. Dolayısıyla, geri dönüş hem halk için hem de sanatçı için çok coşkulu ve heyecan vericidir. Sanatçı, kitlesi ve toprağı arasında gerçekleşen ilk fiziksel temastır. Dönüş yaratmak için gereklidir, aynı zamanda da içerisi ve dışarısı, Avrupa'da yaşamış olanlar ve toprağında kalanlar arasındaki dengeyi kurmak için bir ihtiyaçtır. Arada bir rekabet içine giren bu iki grup arasındaki ilişkilere sızan bir nebze hınç hatta ağır bir keder algılamak mümkündür.

Ancak yazarı dönmeye teşvik edebilecek olan aynı zamanda tanınma ihtiyacıdır. Okuruna yakın olmak, yalnız olmadığını, okunduğunu ve tanındığını bilmek. Zira potansiyel okur memleketedir. Köken toprak, bu sanatçıların ve/veya yazarların farklı faaliyetlerinin hayata geçebildiği ve anlam kazanabileceği bir kaynak mahal ve aynı zamanda mümkünler uzayıdır. Çıkıp gidilen ülkeye yeniden yatırım yapılmalıdır. Bu ülkeye yeniden dahil olmak aynı zamanda ne Stockholm ne de İstanbul'un edebi başkent olmaması gerektiğini, Diyarbakır veya benzeri bir Kürt ilinin edebi başkentin olması ve böylece tüm bu yaratım sürecine mana kazandırması gerektiği anlamına gelmektedir. Diyarbakır, bundan böyle gitgide Stockholm'ü açık ara farkla geçen ve İstanbul ile rekabet eden bir merkeze dönüşür.

---

94. "Öykünüzü siz yazın", *Yeniden Özgür Gündem*, 7 Kasım 2003.

Bir Yazınsal Çevrenin Doğuşu

Bir edebiyatın tesis edilmesi, toplumsal kümeler arasında kurulu, mekânsal ve bölgesel ağlara dahil kendine has bir edebi çevrenin kurulmasından geçmektedir.[95] Kürt edebiyat dünyası, İstanbul'dan geçerek İsveç diasporasından Doğu Anadolu şehirlerine açılmıştır ve bilhassa "dönüşler" mümkün olduğundan farklı aktörler güçlü ağlarla bir araya gelmektedir.

Stockholm ve İstanbul, Diyarbakır İle Rekabet Halinde Olan Edebi Başkentler

İsveç –ve bilhassa Stockholm-, öncü bir rol oynamış ve yazanlara buluşma ve karşılaşma imkânı sunmuş olsa da Türkiye, bilhassa da ülkenin göç merkezi ve entelektüel başkenti, hatta 1990'lı senelerden itibaren Kürt entelektüel başkenti de olan İstanbul, son derece süratle ona rakip oldu. İstanbul, 2000'li senelerin başına dek (Ankara'da Özge ve Diyarbakır'da Lîs hariç), Türkiye'deki Kürt yayınevlerinin, Kürt gazete ve dergilerinin tamamının yanı sıra Mezopotamya Kültür Merkezi, İstanbul Kürt Enstitüsü ve KÜRT-KAV Vakfı gibi kültürel merkezlerin bütününe de ev sahipliği yapmaktaydı. Kürtçe üretimin önemli bir bölümü burada gerçekleşiyordu. Yazma olgusu burada gelişti ve geçici veya kalıcı olarak kendini çekmiş olan yazarları cezbetti. 1999 yılında Diyarbakır Büyükşehir Belediye Başkanlığı'nın Kürt partisi tarafından kazanılması, ardından 2002 yılında olağanüstü halin kesin olarak kalkmasıyla birlikte, kültürel ve edebi faaliyetler geleneksel bir şekilde "Kürdistan'ın başkenti" olarak kabul edilen Diyarbakır'a doğru kaydı. Yerel yazarlar Diyarbakır'da daha fazla görünürlük kazandı, şehirde kültür merkezleri açıldı ve (Lîs ve Belkî gibi) yeni yayınevleri kuruldu. İstanbul'daki kültür merkezleri Diyarbakır'da şubelerini açtılar ve faaliyetlerini genişlettiler.

Bu şehirlerde edebi çevreyi bölen buluşma anları ve mekânları tezahür etti.

---

95. Bu konuda bkz. Nicole Racine ve Michel Trebitsch tarafından yönetilen *Cahier d'IHTP* özel sayı, "Sociabilités intellectuelles, Lieux, milieux, réseaux" [Entelektüel toplumsallıklar, mekânlar, çevreler, ağlar]. Aynı zamanda bkz. Fransızcanın Musevi Yazarları Üzerine, Clara Lévy, 2002.

Öncelikle bu üç merkezin her birinin içinde sıkı tanışıklıktan ve yüz yüze ilişkilerin varlığından söz edelim. Bununla beraber, Türkiye'de ve özellikle de Güneydoğu'da 1990'lı senelere kadar yazmanın kanuna aykırı oluşu ve içerdiği tehlike dolayısıyla bu ilişkiler zaman zaman çok güç yürütülmüştür. Yazma faaliyeti her daim ifşa edilemediğinden haliyle aynı işle meşgul insanların rastlaşması da mümkün olamıyordu.

İsveç'te Kürt nüfus az olduğundan tanışıklık daha kolaydı. Zaten çoğunlukla eski militan olan yazarlar bazen birbirleriyle daha yazmaya başlamadıkları dönemden tanışıklardı. İsveç'e geliş eski ağları yeniden faaliyete geçirir. Edebiyat faaliyetleri gitgide gelişirken buluşmalar öncelikle özel dairelerde ardından yayınevlerinde gerçekleşecektir. Ayrıca, sözgelimi "Cafe Nûdem" buluşmalarıyla bu bir araya gelmeler daha da edebi bir hal alacaktır. Aynı isimli dergide buluşmalardan söz edilse de böyle bir kafe aslında yoktur ve buluşmalar aslında bir yayınevinin odasında gerçekleşmiştir. Bu buluşmaların meyveleri "Cafe" başlığı altında dergide yayınlanmıştır. Bu hayali kafe, aslında tam olarak edebi toplumsallaşma mekânlarına olan arzunun bir ispatıdır.

Gerçek kafeler ise 2000'li yılların başında çoğunlukla Diyarbakır'da açılacaktır. Yazarlar veya yakınları tarafından işletilen kafeler şehirdeki yazarların, şehirden geçen yazarların, çevre şehirlerden ve İstanbul'dan gelenlerin buluşma mekânına dönüşmüştür. Sözgelimi, Diyarbakır'daki Kafe Kûçeye, çay içmek, kitap veya gazete okumak ve özellikle de eş dost ile görüşmek için uğranırdı. Her ne kadar yazınsal kafesi simgeselliğiyle somut bir şekilde cisimleştirerek bir Kürt yazınsal çevresinin varlığını ortaya koysa da, sosyalleşme ağları ve onu oluşturan buluşma mekânları bu kafelerin son dönemde –Doğu'daki siyasi gerilimin düşüşüyle birlikte– ortaya çıkışından çok önce var olmaktaydı. Doğu illerinde olduğu gibi bu buluşmalar İstanbul'da da yazarların evlerinde, ekseriyetle hassas oldukları siyasi-kültürel derneklerde, enstitülerde ve benzerlerinde, İstanbul'un ardından da Diyarbakır'ın yayınevlerinin ofislerinde gerçekleşiyordu. Bazen çok ufak olan ofisler editörler için çalışma mekânı ve aynı zamanda dostların, yazarların ve *gezen*lerin karşılaşıp görüştükleri bir geçiş yeriydi. Yerel yazarların yanında birkaç hafta için ziyarete gelmiş ve tanışma turuna çıkmış Avrupa'da ya-

şayan yazarlar da buralara uğruyordu. 2000'li yıllarda yayınevlerinin çoğunun, İstanbul'da bazı Kürt kültür merkezlerinin ve entelektüel Kürt çevrelerinin uğradığı çok sayıda kafenin de bulunduğu İstiklal Caddesi çevresinde birbirine birkaç metre mesafede bulunması bu durumu daha da kolaylaştırmıştır.

İstanbul'da gene Beyoğlu'nda bu edebi çevrenin merkezi olan Medya Kitapevi hiçbir şekilde atlanmaması gereken bir mekândır. 1980'li yılların başında tutuklanıp hapis yatan eski bir öğretmen olan Selahaddin Bulut tarafından 1997 yılında açılan kitapçıda, Türkiye'de Kürtçe yayınlanmış ve Kürt sorunu üzerine yayınlanmış tüm eserler bulunmaktadır. Kürt veya Türk tüm siyasi akımlar, tüm ideolojiler bu dükkânın raflarında yer alır. Ancak eserlerden ziyade kitapçı, edebiyat çevresinin buluşma yeridir. Editörler yeni yayınlarını bırakmak için uğrarlar; yazarlar kitap satışlarının durumunu öğrenmek için; hepsi çay içerken fikir alışverişi yapmaya gelirler. Hatta burada bulunan bir edebi çevreden fazlasıdır, genel itibariyle tüm siyasi akımlardan bir Kürt çevresidir. Bu rabıtalar İstanbul dışında da kurulur; Diyarbakır'dan, daha çok İsveç'ten veya Avrupa'dan başka bir yerden gelenlerin uğrak yeridir zira kitaplığın zenginleştirilebileceği, entelektüel ve siyasi Kürt dünyasının tamamından yeni haberler alınabileceği yer burasıdır.

Buluşma Anları

Gündelik ilişkiler İsveç'te, İstanbul'da veya Diyarbakır'da kuruluyor olsa da, bu merkezler arasında ağlar belirli zamansallıklara göre şekilleniyordu: Bilhassa, yaz seyahati ve geri dönüşlere göre. Ancak sanatsal ve edebi etkinliklerin iz bıraktığı zamanlarda da bu ağlar, hiç şüphesiz edebi cemaati birleştirmeye ve ona anlam vermeye imkân sağlayan ortak ilkeler etrafında sıkılaşıyordu. Her sene tekrarlayan bu anlar bu küçük edebiyat dünyasına hareket katıyor ve hatta onu tam olarak oradan bölüyordu. Burada özellikle Kürt belediyelerin düzenlediği festivaller ve Diyarbakır Belediyesi tarafından düzenlenen Edebiyat Günleri söz konusudur. 1999 yılında HADEP Diyarbakır Belediyesi başkanlığına seçilmiştir. 2001 yılında belediye, Kültür ve Sanat Festivali[96] düzenlemiş ve on yıllık

96. İlk Diyarbakır Festivali "İstanbul Hakkâri Sanat Köprüsü" organizasyonunun ardından yazar ve sinemacı Vecdi Sayar tarafından gerçekleştirilmiştir. Daha büyük bir şehirde benzer şenlikler düzenlemek istediğinden dolayı dönemin Diyarbakır

Kürt yönetimi boyunca yenilikçi bir biçimde bölgenin etnik özerkliğine vurgu yaparak tekrarlanmıştır.[97] Bu festivali, diğer HADEP belediyeleri de takip ederler. İlk Doğubeyazıt Festivali, 2002 yılında gerçekleşir. 2003 Sonbaharında yeni festivaller birbirini izler: Kızıltepe, Batman ve Siirt. 2005 Nisan ayında 2004 seçimlerinde partinin kazandığı belediye başkanlığından hemen sonra ilk Silopi Festivali gerçekleşir. Tüm bu festivaller, adeta Diyarbakır Belediyesi'nin düzenlediğinin bir türevi gibi aynı adı (Kültür ve Sanat Festivali) taşımaktadır, zaten bir çeşit ana merkez gibi görülen Diyarbakır Belediyesi de küçük belediyelere bu festivallerin organizasyonunda destek vermektedir.[98] Bu festivallerin ilan edilen amacı, savaş ve olağanüstü halden çıkıldığı noktada "demokrasi"yi ve "halkların kardeşliği"ni teşvik etmektir. Sanat ve kültür birbirini tanımak için esas araçlar arasında yer alır ve ülkenin hatta aynı zamanda tüm Ortadoğu'nun demokratikleşmesi istikametinde ketledilen esas yoldur.[99] Haliyle, festivallerde açıkça çokkültürlülük (aynı zamanda "atalardan miras" ve "ayırt edici" çok keşfi ile ortaya çıkan) teşvik edilir.[100] Festival "halklar arasında bir köprü" kurmalıdır.[101] Bu sanat ve kültür festivalleri hemen hemen aynı şenlik ve faaliyetleri sunarlar: Tiyatro, sinema, konserler, sergiler, konferanslar, okumalar vs. Diyarbakır Festivali aynı zamanda halkın katılımına açık birtakım atölyeler (yazı, tiyatro vs) de düzenler. Bir festivalden diğerine, bir şehirden diğerine genelde aynı katılımcılara rastlanır. Öncelikle, Kürt kültürünün temsilcileri davet edilir ancak Türk, Ermeni, Laz kültürünün temsilcileri de davetliler arasındadır. İlan edilen bu çokkültürlülük Kürt kültürünün önünü kapatmadan konuşabilmek için şüphesiz meşru bir yoldur.

Diyarbakır'da düzenlenen (2003-2006) Diyarbakır Edebiyat Günleri yuvarlak masalara, yazı atölyelerine, şiir okumalarına ve kitap fuarına vesile olur. Yerel yazarların yanında Avrupa'dan hat-

valisi Feridun Çelik'e Diyarbakır'da bir festival düzenlemeyi önermiştir. Dolayısıyla, inisiyatif yerel değildir. Bkz. Şeymus Diken, 2001, s. 82-93.

97. Bu festival özel birtakım festivallerle değiştirilmiştir: Belediyenin düzenlediği sinema, tiyatro vs festivali.

98. Diyarbakır Belediyesi Kültür Müdürü Şerif Baltaş ile söyleşi, *Tîroj*, 2. Sayı, Mayıs-Haziran 2003, s. 57'de yayınlanmıştır.

99. A.g.e., s. 55.

100. Bkz. sözgelimi, a.g.e., s. 55.

101. Bkz. "Festival halklar köprüsü", Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, *Hizmet Bülteni, 4. Sanat Festivali*, Özel Sayı, 4. Sayı, 1 Haziran 2004, s. 2.

ta her geçen gün daha fazla İran veya Irak'tan davetli yazarlar da davetli olarak katılırlar. Şehrin göbeğinde gerçekleştiğinden faaliyetlere halk katılımı vardır, bu da yazarlara büyük bir kitle ve reklam olanağı sunar. Festival ve edebiyat günleri Türkiye'de ve Avrupa'da yaşayan yazarların bir araya gelmesine elverişli hadiselerle seneyi hareketlendirirler. İsveç'te yaşayan Mehmed Uzun, Firat Cewerî, Malmîsanij, Rohat vs gibi yazarlar veya Haydar Diljen veya Ahmet Tîgrîs gibi Kürtçe öğretmenleri bu festivallere konferans veya okumalarla düzenli olarak katılırlar. Dolayısıyla, sene içinde çok fazla dönüş ve bir araya gelme dönemi olur. Bunun yanında, edebi faaliyetlerin düzenlenmesinde belediyenin ağırlığı, bazı dergi ve eserlerin yayınlanmasına yatırım yapması hamiliğe yakın bir ilişki tesis ettiğinden, bu durum Kürt edebi alanının özerkliğinin aleyhinde olabilir. Peşi sıra farklı edebiyat buluşmaları sözgelimi, Lîs yayınları veya Diyarbakır Sanat Merkezi tarafından düzenlenmiştir. 2010 yılında Diyarbakır'da Tüyap tarafından ilk kitap fuarı açılmıştır.

Kürt Edebiyatının Hareketli Sınırları

Kürt yazar günden güne artan bir düzeyde tanınır ve benimsenir. Aynı zamanda bir yazınsal çevresi şekillenir ve en azından geçici olarak, Kürt dili üzerindeki yasak ve Güney ve GüneyDoğu'daki olağanüstü hal kalktığında farklı kutuplar bir araya gelir. Buluşmaların temel tartışması, alanın temel sorunları arasında yer alan özellikle sermayenin tanımı olacaktır: Kim Kürt yazar olarak nitelenebilir? Bu tartışmalar, 2000'li senelerin ortasına dek sürer. Muğlak bir cevap yoktur, bu dahi alanın henüz gelişmekte olduğunu vurgulamaktadır.

Kürt Edebiyatının Dilbilimsel Sınırları

Klasiklerin nasıl tanımlandığı temsil ettikleri Kürt edebiyatına hangi tanımın atfedildiğini anlamaya yardımcı olur. Klasikler antolojilerin yanında edebiyat tarihinde de yer alırlar. Edebiyat tarihi eserleri çok az sayıdadır ve mahalli olarak üretilirler, sonuçta yalnızca İstanbul Kürt Enstitüsü tarafından yayınlanan Hüseyin Sağnıç'ınki mevcuttur. Çok eski bir döneme –bu eserde-, Kürtçenin atası Avestik zamanına dek uzanan bir birikim, dev bir eserdir. Yazar, zamanın derinliklerine çıkar, alenen ulusu temsil etmesi

gereken bu edebiyatın kadimliğini böylece ispatlamış olur. Bu durumda edebiyat tarihi ve antolojinin hedefleri örtüşür. Ulusun temsilcisi olarak edebiyat, günümüze ulaşmış olan klasiklerin belirlenmeye başlandığı 20. yüzyılın başlarından itibaren ortaya çıkan bir fikirdir. Önem sırasıyla, Ahmedê Xanî, Melayê Cizîrî, Feqiyê Teyran,[102] tümü Kurmancî dilindedir.[103] Kürt Klasiklerini belirlemeyi ilk olarak *Hawar* önermiştir.[104] Ahmedê Xanî ve Melayê Cizîrî rehber edebi şahsiyetler olarak ortaya çıkarlar. Günümüzde eserleri yeniden basılmakta, haklarında edebiyat dergilerinde çok sayıda yazı çıkmakta, onlardan söz eden çok sayıda eser yayınlanmaktadır. Çağdaş edebiyat tarihi *Hawar* kuşağının anılmasıyla yavaş yavaş ortaya çıkar: Celadet Bedirxan, Cigerxwîn. Tartışmasız kabul edilen ve tanınan tek klasiklerdir. Çağdaş iki kuşağın anahtar simaları bir araya getirse de henüz –genellikle yazarın ölümünden sonra bu şekilde nitelenen– kendi klasikleri yoktur. 2000'li yıllar boyunca klasikler dergilerde ve çeşitli konferanslarda takdir görmüştür. Ayrıca görüntüleri (poster, resim, hatta heykelleri) edebi mekânlarda, kafelerde, festivallerde veya kamusal alanlarda yaygınlaşmıştır. 2005 yılında Doğubeyazıt'a Ahmedê xanî'nin bir heykeli dikilmiştir. Günümüzde "klasik" olarak tanınan tüm yazarlar *Hawar*'dan beridir (A.g.e) Kürtçe yazmıştır. Fakat bu yazarlar, yazınsal faaliyeti bir yükümlülük olarak algılayarak ekseriyetle aynı zamanda siyaset ve dilbilim alanlarında ekstra edebi önemli bir rol daha oynamıştır: Ahmedê Xanî, *Mem û Zîn* kitabında Kürt edebiyat dilinin gelişimini siyasi olguya bağlayan ilk kişidir, Celadet Bedirxan, öncelikle siyasi bir simadır ve standart bir Kürt dili tesis etmiş ve dergisi *Hawar*'ın etrafında bir edebi çevrenin oluşmasına imkân vermiştir. Musa Anter onu yeniden canlandırmak için her şeyi yapmıştır, Cigerxwîn siyaseten aktif sosyalist bir yazardır ve şiirleri bu sorumluluğu içerir vs. Klasikler alanı genelde Kürtçe olarak tek dillidir ve daima dilin politikleşmesine bağlıdır. Böylelikle, Kürt edebiyatının sınırları siyasi dilbilimseldir. Ayrıca, bu klasikler genelde "Kurmancî" dilindedir ve diğer Kürt edebiyatına, özellikle Soranîceye (veya Zazacaya) açılım zayıftır.

---

102. Şair Feqiyê Teyran (1590-1660 civarı), Melayê Cizîrî'nin talebesidir.

103. Kürdistan Teali Cemiyeti, 1919'da *Mem û Zîn*'i yayınlamıştır.

104. "Klasîkên me an Şahir û Edîbên me ên Kevin" [Klasiklerimiz veya kadim şairlerimiz ve yazarlarımız], *Hawar*, 33. Sayı, 1 Ekim 1941, *Nûdem*, Stockholm, 1998, s. 811.

Antolojiler, belirli bir çağdaş Kürt edebiyatı tanımı ortaya koymaya olanak sunarlar. Bu tanım, 2000'li senelerdeki haliyle (zira edebi alan, mücadele alanı durmadan gelişim halindedir) bu edebiyatın dilbilimsel sınırlarını sorgular; hatta sınırlarına meydan okur. Antoloji açıkça ve her şeyden önce Kürt edebiyatı tarafından kullanılan dil sorusunu sorar: Kürt edebiyatına girmek için hangi dilde yazılmalıdır? Açıkçası, (Kürdistan'ın tüm bölümlerinden) tüm yazarlar yukarıda bahsi geçen dört antolojiye dahildir. Dolayısıyla, burada devletlerin sınırlarının ayrıştırılmasının ötesinde, "lehçesel" ve aynı zamanda yazıya değin farklılıkların ötesinde Kürdistan'a has bir alan göze çarpar. Hashem Ahmadzadeh bu temsillerle aynı istikamette olamayabilecek bir gerçeğin altını çizer: "Kürt milliyetçiler arasında homojen bir Kürt edebiyatı var olduğunu ifade etmeye dair bir eğilim olsa da, edebiyat bu noktadan çok uzaktır" (Ahmadzadeh, 2003, s. 128). Çeşitli ülkelerde yapmış olduğu edebiyat durum analizlerinden şu sonucu çıkarmıştır: "Kürdistan'ın çeşitli bölgelerinde edebiyat faaliyetleri arasındaki organik ilişki eksikliği süreklilik arz etmeyen bir edebiyat doğurmuştur. Burada sorun bu süreklilik arz etmeyen edebiyatı "müşterek edebiyat" olarak adlandırıp adlandıramayacağımızdır" (A.g.e., s. 135). Her ne kadar durum siyasi gelişmelere paralel olarak Türkiye ve karşılıklı ilişkileri teşvik eden Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nin kurulmasına takiben bilhassa Irak'ta değişiyor olsa da, organik bağlar gerçekten eksiktir (Sınırların her iki tarafında da yazarlar arasında zayıf bağlar, her iki tarafta da yayın ve tercüme eksikliği vs). Fakat simgesel bağlar tesis edilmiştir ve oyuncuların temsilleri birleşik bir edebiyat kurmaya eğilimlidir. Tüm Kürt dillerini antolojiye eklemek, "Kürdistan edebiyatı"nın hayali alanını kurmanın bir yöntemidir. Antoloji yazarları, tercümenin söz konusu olduğunu belirtme zorunluluğu duymadan ve bu durum bir mesele olmadan tercüme ve (Kurmancîden Latin alfabesine) uyarlama yaparlar.[105] Mehmet Yaşin'in ifadesiyle "edebiyat antolojileri, ansiklopediler ve derlemeler modern bir dilin ve ulusal topluluğun göklere çıkarıldığı dönemde özel bir rol oynarlar. Ulus devletlerin hayal gücü için temel referans olarak bir şiir antolojisi, mevcut edebiyatın (edebiyatların) ve kültürün (kültürlerin) "gerçek" dille-

105. Mehmed Uzun ve Selim Temo'nun metinleri orijinal dilinde veren antolojileri istisnadır.

rinin eksiksiz bir dizisi olarak göz önüne serilmez... Bize sadece tek bir dilde ve bir tek halk için bir hikâye anlatır" (Yaşin, 2000, s. 15-16). Antoloji aranılan benzersizliğe şekil verir. Şüphesiz Kürtlerin durumunda, halk çok uzun süre yok sayılmış ve somut olarak (ve burada öncelikle dilsel olarak) her şey onu bölmeye yönelik olduğundan bu eşsizlik çok daha fazla arzulanmıştır. Edebiyat tarihleri ve antolojilerde sunulan edebi kanon, ulusa kendine has bir imge, bir aman ve bir tarih vermeye yarar. Dillerin kullanımı ve tercüme tek dilli ve şimdiden müşterek bir Kürt edebiyatı tesis etmeye imkân verir. Kürt dillerinin çoğulluğuna ve antolojisinde yer alan çeviriye dair bir soruyu yanıtlayan Firat Cewerî tercüme edilmemiş Soranîce hikâyeleri yayınlayamayacağını zira okurların anlamayacağını ve aksine bu durumun her ülkenin Kürtçe edebiyatının üstüne çöken tecridin kalkmasına bir fayda sağlamayacağını belirtir.[106] Bundan ötürü tercüme kullanır. Selim Temo'nun antolojisi orijinal dilleri (ancak alfabeleri değil) muhafaza eder ve birlik orijinal metinlere eşlik eden Türkçe tercümelerle sağlanır.

Balî ve Temo'nun antolojileri, "Kürt şairler"i veya Kürt şiirini (helbestvanên Kurd) imlerler. Diğer iki antoloji "Kürtçe edebiyat" (edebiyata kurdî) antolojisi ve "Kürtçe öyküler" (çîrokên kurdî)[107] antolojisidir. Kürt yazarın kullandığı dil ile tanımlandığı fikrini vermektedirler. Bununla beraber, antolojilerin incelenmesiyle sorunun bu denli basit olmadığı ayrımsanacaktır. Söz konusu antolojilerin giriş bölümünde daima Kürt dilinin özellikleri ve ürettiği edebiyattan söz edilir. Kati olarak Kürtçe konuşulan bir dünyada ilerleniyor gibi görünüyor. Ancak çok sayıda Kürtçeye çevrilmiş Türk dilinde yazan yazarla karşılaşmak mümkün. Firat Cewerî'nin antolojisinde Suzan Samancî yer almaktadır. Oysa, Türkçe yazdığı bilinmektedir. Fakat antolojide yer alan Kürtçe öykü hakkında hiçbir şey belirtilmemiştir: Antoloji için bu öyküyü Kürtçe mi kaleme almıştır? Tercüme mi edilmiştir? Eğer öyleyse ne sebeple? Nezaketten mi, kadın bir yazardan ayrıca söz etmek için mi? Ya da Türkçe kaleme alan yazarları Kürt yazınsal dünyasına dikkati çekmeden dahil etmek için mi? Bir söyleşisinde Firat Cewerî bu mevzuya temas eder ve Kürt kökenli ve Türkçe yazan iki tip yazarı ayırt eder: Türkçe yazan,

106. Firat Cewerî, "Antolojî Bîra Windabûyî bi Dest Dixe" [Antoloji kayıp hafızayı canlandırır], *Tîroj*, 6. Sayı, Ocak-Şubat 2004, s. 6-8.

107. Günümüzde *kurdî* teriminin (Kürt dili), *Kurd* (Kürt) sıfatının yerine kullanılma eğilimi mevcuttur.

Kürtçe bilmeyen ve hiçbir şekilde Kürtçeye dönmek istemeyenler; Kürt olan, Kürtçe bilen ancak Türkçe yazan fakat Kürtçeye dönmek ve Kürtçe yazmaya geçmek isteyen, her yerde kendini Kürt olarak tanıtan ve "Kürt edebiyatı"yla bütünleşenler. Suzan Samancî bu son kategoriye dahildir. Açıkça bütünleşmek istediği ve dille tanımlanan Kürt yazınsal alanına onu dahil ederek teşvik etmek amacıyla antolojisinde Samancî'ya yer vermiştir.[108]

Mehmed Uzun'un antolojisi Selim Berakat, Yaşar Kemal, Yılmaz Güney, Seyit Alp, Yılmaz Odabaşı ve Esma Ocak gibi isimleri de içerir. Bu yazarların ilki Arapça, diğerleri ise Türkçe yazmaktadır. Giriş bölümünde onlardan söz edilmiş ve yorumlanmıştır. Mehmed Uzun, "Yabancı dilde yazan" çok sayıda "Kürt yazar" olduğunun bilindiğini belirtir. Onları "ulusal edebiyata" dahil edebilir miyiz? (Uzun, 1995a, s. 77). Firat Cewerî'nin de birçok yazara sorduğu aynı sorudur. Cevaplar, "Kürt edebiyatı"[109] adlı bir metinde yayınlanmıştır. Kendisi de, sorguladığı yazarlar da bunu tatbik eder: Kürt edebiyatı Kürtçedir. Mehmed Uzun'un ise, en azından antolojisinde duruşu farklıdır: "Türkiye'de, İran'da, Irak ve Suriye'de edebiyatlarını memleket, türküler, kültür, Kürt insanı ve tabiatı üzerine kurmuş ancak başka bir dilde neşreden yazarlar vardır. Kürtlerin yaşamı, ilişkileri, deneyimleri, türküleri, destanları, atasözleri bu yazarların bilgi kaynaklarıdır. Anlatım şekilleri de Kürt kıstaslarına uygundur. Bu yazarlar çok sayıda" (Uzun, 1995a, s. 78). Uzun, bu yazarları fiili olarak antolojisine katmıştır.

Çok tanınan yazarların vaziyeti ise şüphesiz daha belirsizdir. Ehmedê Huseynî kısa bir metinde, Arapça yazan Suriyeli Kürt yazar Selim Barakat'ı ikinci bir Saladin ve Kürt romanının üstadı olarak tanıtır (Hüseynî, 2003, s. 46-48). Peki bu durumda ya Yaşar Kemal? Mehmed Uzun, antolojinin girişinde romanların Kürt ilham kaynakları ile ilgili birkaç cümleden sonra şöyle devam eder: "Yaşar Kemal tüm dünya tarafından tanınmaktadır, haliyle romanları üzerinde uzun uzun durmanın gereği yoktur" (Uzun, 1995, s. 79). Dünyaca tanınan bir yazar olduğuna göre ona ayrılan makamın güzide olacağı düşünülebilir. Oysa böyle olmaz, antolojinin tamamında diğer Türkçe yazan yazarların aksine ona bir bölüm dahi

108. Firat Cewerî, "Antolojî Bîra Windabûyî bi Dest Dixe" [Antoloji kayıp hafızayı canlandırır], *Tîroj*, 6. Sayı, Ocak-Şubat 2004, s. 8.

109. Metin önce *Nûdem*, 5. Sayı, 1993'te ardından Cewerî, 1996, s. 1 34-146 yayınlanmıştır.

ayrılmamıştır. Dünyaca kabul görmüş bir yazarın antolojide yer almasının büyük ihtilaf konusu olması dolayısıyla yer almadığını düşünebiliriz. Türkçe yazan Kemal, dünya çapında tanınan ve ödülleri olan bir yazardır. Sosyalist kimliği yüzünden Türk entelijansiyası tarafından sert eleştirilere maruz kaldıktan ve insan hakları konusunda çalışmalarından dolayı hapse düşmesinden sonra eski saygınlığını kazanmıştır ve günümüzün en büyük Türk yazarlarından biri olarak kabul edilmektedir. Kürt kökenlidir ve kökenini açıkça ve sıklıkla ifade eder. Ancak ön plana çıkardığı genellikle bu kimlik değil, Çukurova'ya olan aidiyetidir (Kemal, 1992; Muhidine, 1997). Çalışmasının ilhamı ve kaynakları (dil) da hem Kürtçe hem de Türkçedir, kısmen her taraftan nüfuz eden dış etkilere ve geleneklere maruz kalmış o zamanın Çukurovası'ndandır. Bu durum, özellikle imparatorluğun son zamanlarında tüm Anadolu halklarının birbirine yakınlaştığı *Bir Ada Hikâyesi*'nde çok belirgindir. Altan Gökalp'e göre Yaşar Kemal için Rus romanı, Türk romanı için türetilecek roman modeli olmuştur: Zira her ikisi de "temelde batılı olmayan bir çevreden, kurgu geleneğinin olmamasından ve sözlü edebiyat geleneğinin muazzam olduğu bir alandan yola çıkıyordu" (Gökalp, 1997, s. 38). Yaşar Kemal, bu Rus modelini daha sonra Kürt yazarlara tavsiye edecekti.[110] Yaşar Kemal için sözlü gelenek, Kürtçe veya Türkçe olması fark etmeksizin ilham ve çalışma kaynağıdır. Kemal yazınsal kariyerine ozan olarak başlamıştır (Kemal, 1992; Gürsel, 1998). Üzerinde etki bırakan Kürt ve Türk gelenekleridir, küçükken konuştuğu her iki dile ait (evde Kürtçe, dışarıda Türkçe) geleneklerdir. Bu açıdan Yaşar Kemal, genç Kürt yazanlar ve yazarlar için bir kılavuzdur. O, ulaşılması gereken bir nokta, bir modeldir. Sözgelimi, Mehmed Uzun'un çalışmasında bazen bir öykünme tespit emek mümkündür. Tıpkı Yaşar Kemal gibi yazma sürecinde Kürt sözlü edebiyatının öneminin ve etkisinin altını çizer. Bu hususta bir de kitap yazar, *Dengbejlerim*.[111] Bu kitap, Mehmed Uzun için Yaşar Kemal'in *Ağıtlar* kitabının karşılığı sayılabilir. İki kitap biçim itibariyle farklıdır[112]

110. Bkz. Mehmed Uzun'un *Siya Evinê* eserindeki önsöz, Türkçe tercümesinden, 1998.

111. Dengbej epik bir hikâyeyi epik veya lirik nağmelerle ritmik nesir şeklinde parçalar halinde okuyarak anlatan kişilerdir. Genellikle erk sahibi bir kişiyle (toprak sahibi, aşiret ağası vs) ilgilidir.

112. Mehmed Uzun'un kitabı kişisel deneyimleriyle ilgili bir hikâyedir, Yaşar Kemal'inki ise derlediği çeşitli ağıtlardan oluşur.

ancak her ikisi de sözlü edebiyata övgüdür ve yazarlarının benzer istikametlerde yol aldığını gösterir. Ayrıca, Mehmed Uzun'un ilk romanlarından biri olan *Rojek ji Rojên Evdalê Zeynikê*'nin[113] ana karakteri ünlü dengbej Evdalê Zeynikê, Yaşar Kemal'in ailesinin evinde ağırlanmış, Yaşar Kemal kendisine hayran olmuş ve 1963 yılında yayınlanan *Yer Demir Gök Bakır* adlı romanında bu kişiliğe yer vermiştir. Dolayısıyla, Yaşar Kemal Kürt yazarlar ve Kürtçe edebiyat için bir model olmuştur. Dahası, Mehmed Uzun'u romanının önsözüyle, *Esmer*[114] adlı Kürt dergisine katkılarıyla ve ölmek üzere olan Mehmed Uzun'u methetmesiyle bu edebiyatın manevi babası gibi kendini konumlandırır. Ancak, açıkça alanın dışında mevzilenmiştir. Zira, 2007 yılında şu şekilde ifade eder. "Ben de Kürt'üm ama bir Kürt yazar değilim."[115] Yazar olarak mücadelelerine, sorgulamalarına, kurallarına dahil olmaz. Her ne kadar Kürt yazarlar kimliğini ve Kürt edebiyatına aidiyetini durmaksızın sorgulamaktaysa da alan buna rağmen ekseriyetle onu içine alır.

Öte yandan, Kürt kökenli ve Türkçe dilinde yazan bazı yazarlar kendilerini açıkça Kürt yazınsal alanına dahil görmektedir. Birçok örneğin içinde ilk roman derlemesini Türkçe olarak Bajar'dan yayınlatan (2004) ve Diyarbakır'ın genç avukatı[116] Muharrem Erbey'in durumu da böyledir. "Ben Kürt edebiyatını çok seviyorum. Benim, Kürtçe edebiyat yapan arkadaşlarım Türkçe edebiyat yapanlardan daha fazla. Kürtçeyi yazmak için denedim. Ama çok iyi yazamadığımı gördüm. Zorlamak da gerekmediğini düşünüyorum. Öykülerimin hepsi Kürt edebiyatını yansıtıyor. Sadece dil olarak Türkçeyi kullanıyorum. Bu benim bilinçli bir tercihim değil. Ben kendimi Kürt edebiyaçısı olarak görüyorum."[117] Sözleri çok net ancak Kürt edebiyatı teriminin muğlaklığını ortaya koyar nitelikte: Zira, "Benim, Kürtçe edebiyat yapan arkadaşlarım Türkçe edebiyat yapanlardan daha fazla" diyerek öncelikle elbette şu yahut bu dili kullandıklarını ama aynı zamanda özel bir çevreye, muhite ait

113. Yazarının "vazgeçtiği" roman *Tu*'dan sonra: Uzun'un tüm romanları Türkiye'de yayınlanırken, *Tu* yayınlanmaz ve 2005'e dek bulunmaz. O tarihte İthaki (İstanbul) tarafından yeniden basılır.

114. Bkz. Clémence Scalbert Yücel, 2006.

115. *W*, 2007, 13. Sayı, s. 91.

116. Daha sonra Insan Hakları Derneği Diyarbakır Şube Başkanı olmuştur ve 2009 Aralık-2014 Nisan arasında tutuklu kalmıştır.

117. Muharrem Erbey ile söyleşi, "Yitik Hayatlar 'Şecere'de", *Ülke'de Özgür Gündem*, 13 Kasım 2004.

olduklarını ima etmektedir. Sonuç olarak, çelişkili bir şekilde şu yahut bu dilin kullanımının o ya da bu ulusal edebiyata ait olmakla ilgili olmadığını ortaya koymakta ve ifade etmek istemektedir. Bir yazarın mevcut alana dahil olmasını tanımlayan dildir ama aynı zamanda hatta her şeyden önce kimliğin saptanmasıdır (Kullanılan dil ne olursa olsun alana mensup olduğunu hissetmek ve/veya ifade etmek). Nihayetinde, alana dahil olmanın maddi koşulları, yazarlar ve editörler arasındaki ağları vs de mutlaka ilave etmek gereklidir. Ve Erbey'in dahil olduğu da –kullandıkları yazı dili ne olursa olsun– bu Kürt yazarlar ağıdır.

Çeşitli dillerin kullanımı, halen Kürt edebiyatının ve Kürt yazarların tanımlanma mücadelesine yoğun olarak iştirak eder. Kıbrıslı şair Mehmet Yaşin'in *Step-mothertongue*'da Kıbrıs edebiyatını ele alışı doğrudan konumuzla ilgilidir: Zira, Kıbrıs dilleri ve haliyle bu dillerin edebiyatı çok sayıdadır. "Tek dilli edebiyat örnekleri her daim resmi lehçeye gönderme yaparak yazardan 'anadile' ait olmasını isterken" bir Kıbrıs edebiyatından söz etmenin olasılığını sorgular (Yaşin, 2000, s. 15). Yazarın tespiti şöyledir: "Tüm bu tanımlar ve sınıflandırmalar tamamıyla bizim buluşlarımızdır öyle ki yazar veya araştırmacılar yalnızca ulusal bağlamlarla anlamaya ve düşünmeye muktedir olsunlar" (a.g.e., s. 14). *Step-mothertongue* kavramı yani benimsenen anadil, Mehmet Yaşin'i edebiyatın bu üniter algılanışından kurtarmıştır. Ancak çokdilli (ve bazen çokuluslu) bir dünyada gelişen yazarların düşüncesi de hesaba katılmalıdır. Antillerli yazarlar bu anlamda aydınlatıcıdır:[118] Edouard Glissant'ın Gilles Deleuze ve Félix Guattari'nin teorisini (Deleuze, Guattari, 1980) yeniden tanzim ederek köksapı (açık sistem, bağlantısal, çoktürlülük) kök ağaca (tek) göre ayrıcalıklı sayması edebiyatı millileştiren teorilere ve onu teklik cinsinden düşünmeye (tek dil, tek toprak vs) karşı çıkar (Glissant, 1990). Eğer kök, soy zinciriyse köksap da şecere karşıtıdır.

Ancak, edebiyatın bu üniter tarifi, tanım itibariyle açık olan çokdilli sistemlerde dahi baskındır. Kürt edebiyatının belki ileride Türkçe ve Kürtçe (daha geniş bir kapsamda) dillerinin ikisini de barındırabileceğini düşünmek mümkündür. Elbette (tercihen or-

---

118. Edouard Glissant ve Patrick Chamoiseau gibi Antillerli ve sömürgelerde doğmuş yazarlar dışında Quebec'li yazarların özellikle Lise Gauvin veya Régine Robin'in çalışmalarına başvurulabilir.

taklaştırılmış) güçlü Kürtçe bir edebiyatın varlığı bazıları tarafından (ve özellikle edebiyatla ilgilenenler tarafından) ulusal tanınmaya ulaşma yollarından biri olarak kabul edilip ulusal bir çerçevede düşünülmediği takdirde; Cewerî, Kürtçe yazmayan yazarlar hangi edebiyata hizmet etmekte diye sorar. Elbette Kürt edebiyatına değil![119] Böylelikle, bir zenginlik[120] ortaya konabilecekken, edebiyatın baskın ulusal algılanışı ve ulusal tanınma arayışı ile buna gem vurulur: "Yazarların (ve okurların) çift dillilik yetkinliği, günümüzde sıradan yazarlarda çoğunlukla olmayan olasılıklar tertip eder: Gerek gerçeklik kaygısıyla, gerek edebi ve biçimsel yararı dolayısıyla her iki dili de aynı metne katabilirler. [...] Bu tarz bir dil harmanına karşı çıkan edebi olmaktan çok ulusal bir "arilik" kaygısıdır" (Kremnitz, 2004, s. 240). Bu zaruri ve "ulusal" dille ilişkili tek dilli ulusal edebiyat algısı Kürtlerde olduğu kadar dışarıda onları yadsıyan veya onlara meydan okuyanlarda da hüküm sürmektedir. Kürtçe bir Kürt edebiyatı dışarıdan da desteklenmektedir: Bu edebiyat, beraberinde dilin ve artık varlığı tartışma konusu olamayacak olan "Kürt ulusu"nun tanınmasını da getirecektir.[121] Bu durumda dil "sığınak" olacak ve "kendine özgülüğün (tek) dayanağı" olarak faydası dokunacaktır (Gauvin, 2000, s. 210). Haliyle tanınmaya, meşruluğa kavuşmak için Kürtçe yazan bir Yaşar Kemal'e ihtiyaç hasıl olur.[122] "Buna ters bir hayal kurmak" (Deleuze, Guattari, 1975, s. 50; bkz. not 474) hâlâ pek düşünülemez.

---

119. Fırat Cewerî, *Edebiyata Kurdî* [Kürt Edebiyatı], Fırat Cewerî, 1996, s. 136.

120. "Kendi dilinde çokdillilikten faydalanmak, daha minör veya yoğun bir kullanımla bu dilin ezilmiş mahiyetini kendi dilinin baskın niteliğiyle çarpıştırmak, kültürel olmayan ve az gelişmiş noktaları, dilin firar ettiği dilbilimin üçüncü dünya alanlarını bulmak, hayvan aşılanır, düzen fişe takılır. Küçük dahi olsalar birçok edebi üslubun, türün veya hareketin hayali aynıdır: Lisanın önemli bir işlevini yerine getirmek, devlet dili, resmi dil gibi hizmet olanakları sunmak [...] Buna karşıt bir hayal kurmak: Minör bir oluş türetmeyi bilmek" (Deleuze, Guattari, 1975, s. 50).

121. Firat Cewerî, Ahmedê Xanî'nin bir Kürt yazar olmadığını kim iddia edebilir diye sorar. Kimse diye cevap verir zira Kürtçe yazmıştır. "Çalınma" veya Kürt edebiyatının yadsınması endişesi sebebiyle Kürt dilinde kök salma arzulanmaktadır. Bkz. Firat Cewerî, *Edebiyata Kurdî* [Kürt Edebiyatı], Fırat Cewerî, 1996, s. 136-137. Aynı zamanda bkz. Fırat Cewerî, "Ziman Bingeh û Çavkaniya Edebiyatê ye" [Dil edebiyatın temeli ve kaynağıdır.], *Vesta*, 3-4. Sayılar, 2004, s. 137-140.

122. Eski İstanbul Belediye Başkanı ve özel bir üniversitenin kurucusu olan Bedrettin Dalan, *Zaman* isimli bir günlük gazetede (18 Mayıs 2003) Kürt dilinin sadece 600 kelimeden ibaret olduğunu ifade etmiştir. Yaşar Kemal günün birinde 30.000 Kürtçe kelimeyi içeren bir kitap yazar ve 30 kişi bunu okuyup anlarsa bu beyanını gözden geçireceğini ekler. Buradan Yaşar Kemal'in Kürtçe yazma sebebinin önemini anlamak mümkündür.

Diğer taraftan dünyaca tanınan ve Kürtçe yazan başka bir Yaşar Kemal var olsaydı bu durumda Türkçe yazan Yaşar Kemal'i dahil etmek mecburiyeti kalmayacaktı. Uluslararası ölçekte Kürt edebiyatının (dille özgünleşmiş) tartışmasız bir temsilcisi var olacaktı. Yaşar Kemal gibi figürler günümüzde Kürt edebiyatına asil bir imaj vermeyi mümkün kılarlar. Eğer alan Kürtçe yazan Yaşar Kemaller üretirse belki de Kürt edebiyat alanına bu simalar artık dahil olmayacaklardır. Bu durumda Kürt edebiyatının tanımı değişir mi? Aksi takdirde, bu dil henüz resmi olarak tanınmadığından ve bu dile yazarlar, dili okuyan ve konuşanlar insanlar kazandıranlardan başka hiçbir garantisi olmadığından yazarlar için birtakım özgürlükler edinmek hatta başka diller kullanmak oldukça zordur. Lise Gauvin'in Quebec edebiyatı çerçevesinde ortaya koyduğu budur: "Fransızcaya bir statü verildiğinde, yazarların tavrı değişir ve diğer dillerin nüfuzu artık mümkündür. Çokdillilik bir gerilim biçiminden çoksözlü ve yazılı çokanlamlılık şeklinde hayat bulur" (Gauvin, 2000, s. 210). Kürt edebiyatının tanımı (fakat ayrıca dil üzerine resmi çalışma) bu hâkimiyet alanına ve dilin genel itibariyle toplumdaki temeline sıkı sıkıya bağlıdır.

Ayrıca, eğer edebiyatın tanımı söz konusu ise ulusal kimlik olarak Kürtlüğün de işin içine girmesi söz konusu olabilir. Türkçe yazan ve kendilerini Kürt edebiyatının içinde gördüklerini beyan eden bu genç yazarların etkisi ne olabilir? Yeni bir dil aracı edinmeye çalışan İsveçli yazarların sürgünde Kürtlüğe tutunmak için temel dayanakları olmuştur. Böylece, Kürtlüğün tanımında da merkezileşmiştir. Bu genç ve yeni yazarların bazılarında, dil daha az önem arz edebilir: Kürt yazınsal dünyasında ona sıklıkla gönderme yapılır ancak alana girmenin anahtarı dili bilmek değildir. Bu yazarlar, Kürt dili sayesinde diğerlerinden sıyrılıp merkezi mevkileri kaplamış diğerleri tarafından alanın dışında mı bırakılacaklar yoksa kendi tanımlarını mı benimsetecekler? Bu sorular hâlâ cevaplanamamıştır.

Alanın Sınırlarına Siyasetin İtirazı

Kürt edebiyatını tanımlamaya yönelik bu öneriler, bazen daha politik bir çevreden gelen tanımlarla karşı karşıya gelir. Sözgelimi Aram (ve dergisi *Vesta*) tarafından bir edebi dizi gerilla edebiyatına tahsis edilmiştir. Bazı durumlarda, mümkün olduğu kadar da

bu çizgide olmayanları eleştirir ve hatta onları tasavvur edildiği haliyle Kürt edebiyatının dışında bırakmaya dek gider. Mehmed Uzun'un İsveç dönemi boyunca ve Diyarbakır'a dönmesinden önce PKK ideolojisi bakımından (bilhassa eylemci geçmişinden ötürü) ne şekilde ele alındığı özellikle belirleyicidir. *Vesta*'ya göre –gördüğümüz üzere alanın kendine has oluşu dolayısıyla dergiler daha açık olduğundan en azından Vesta'nın eğilimlerinden birine göre, "Kürt edebiyatı" olarak adlandırılan kesit aslında "egemenlerin edebiyatı" ya da "halk dili ile ağaların edebiyatı"dır.[123] Zira bu edebiyatın sadece ele aldığı egemenlere hizmet ettiğini addeder. Eğer bu edebiyat Kürt olarak kabul ediliyorsa bunun sebebi halkın dilini kullanması, onu halktan "çalması"dır. (A.g.e., s. 40)'da söz edildiği üzere "Ağalar" Kürt halkının küçük bir kesimini temsil ettiğine göre, bundan "Kürt edebiyatı" olarak bahsedilemez; "Kürt halkının dilini kullanan yabancı destekli ağa edebiyatı"ndan söz etmek daha yerinde olacaktır. "Yabancı destekli" mefhumu ile doğrudan içlerinden bazılarının devlet desteğinden de yararlandığı İsveçli Kürtler ima edilmektedir. Makalenin yazarına göre bu edebiyatın en güçlü temsilcisi Mehmed Uzun'dur. Zira Mehmed Uzun'un ilk tarihi romanları bilhassa Menduh Selim veya Celadet Bedirxan gibi şöhretli Kürtleri ve dünyaya açılmış entelektüelleri[124] içerir. Mehmed Uzun derginin ideolojik çizgisinde olmadığına göre ve edebiyatı da kendini özgürleştirmekte olan halkı merkeze almadığından Kürt yazar unvanına erişemez ve Kürt edebiyatına dahil olamaz.

Yine de bu dergide yer alan biraz daha ılımlı bir yazıda ise tanınan ve tanınan Mehmed Uzun'un bir etiket altında sunmanın mümkün olduğu belirtilmiştir: Sözgelimi bir ders kitabında Mehmed Uzun'u egemen edebiyatın başı olarak tanıtmak olası mıdır? Bu güç görünüyor; hoşa gitsin gitmesin, tasvip edilsin edilmesin

123. Hasan Uşak, "Tuzaktaki Kürt Edebiyatı", *Vesta*, 1. Sayı, Sonbahar 2003, s. 39-44, burada s. 40. Ağalar, toprak sahipleri veya aşiret başlarıdır.

124. Mehmed Uzun gerçekten de modern Kürt tarihinin anahtar şahsiyetlerini, bilhassa da sosyal durum itibariyle ileri gelenlerini tanıtır. Şüphesiz bu sebeplerden her ne kadar Celadet Bedirxan çok tanınıyor olsa da *Hawar* kuşağından Osman Sebri, Aram ve aynı eğilimli dergiler tarafından kıymet atfedilir. Zira Osman Sebri, Bedirxan'larında ait olduğu saygın sınıfın egemenliğine karşı olarak yetiştirilmişti. Bkz. Mamed Jemo, 1990. Aram Yayınları, Osman Sebri'nin hatıralarını 2004 yılında yayınladı. (Öcalan'ın birçok defa karşılaştığı) yazarla söyleşiler düzenli olarak bu eğilimde dergilerde yayınlanır.

Mehmed Uzun artık dünyaca tanınmaktadır[125] ve bundan dolayı "Kürt edebiyatı"nın dışında bırakılamaz. Diğer yandan makale, Diyarbakır Kürt belediyesinin düzenlediği şenliklere katılımıyla, *Özgür Gündem* söyleşileriyle –Mehmed Uzun'un "memlekete dönüş"üyle daha da kolaylaşan– yazara ait izlenimin önemli ölçüde değiştiğini göstererek iadei itibar etmektedir. Şehrin belediye başkanı ölümünün arifesinde ona saygılarını sunmuştur.[126] Genel itibariyle, tarafsızlığını koruyarak söz konusu siyasi eğilimle ilişkilerinin iyileşmesi ve karşılıklı olarak birbirini kabul etme durumu izlenebilir.

Türkçe neşreden şair Hüseyin Kaytan'ın durumu da anlamlıdır. 1990'lı senelerin başında Kaytan, NÇM ve *Özgür Gündem* için çalışmaktaydı. 1995 yılında PKK gerillasına katılmak için İstanbul'dan ayrıldı. 1999 yılında partiyle ilgisini kesti. O dönem eseri –daha önceden *Dağın Mecnunu* adlı eserini yayınlamış olan– Aram tarafından ve –yazılarından birini (numaralandırılmamış) açılış sayısında yayınlamış olan– *Vesta* tarafından yâdsınmış ve açıkça eleştirilmiştir. Mehmed Uzun'da olduğu gibi "hırsızlık" terimi kullanılmıştır. Hasan Uşak, *Dağın Mecnunu* yapıtını ima ederek "dağların hırsızlığı"ndan söz eder (Dağ terimi açıkça Türkiye'nin güneydoğusunda ve Irak dağlarında mevzilenen gerilla hareketine gönderme yapmaktadır). Metinde gerilla mücadelesinin Kürt edebiyatına egemen sınıftan kurtularak özgürleşme –hatta buradan hareketle bağımsızlaşma– imkânı verdiği ancak başka aksaklıklar ortaya çıktığı belirtilir. Ulusal bağımsızlık hareketi gelişmiş ve bu hareketin içerisinde çok kişi yer almıştır. Ancak, harekete katılmayan ya da onu terk edenler bu durumdan menfaat sağlamakta; gerilla üzerine, halk ayaklanmaları üzerine yazmaktadırlar. Bu kişiler, gerillayı yazmıyor, onu "çalıyorlar"dı.[127] *Dağın Mecnunu*'nun "Dağın Hırsızı" olarak adlandırılması daha doğru değil miydi? PKK nebulasının yazınsal benimsenmişliği böylece esas olarak yazın dışı ölçütler üzerinde temellendirilmiş görünüyor.

2000'li yıllarda bu nebula tamamıyla kendilerine mahsus ve aslında nebulanın dışında tanınmayan yazarlara paralel bir benimsenme siyaseti izliyordu. Buna rağmen, Aram Yayınları'nın ilan

125. Ömer F. Kurhan, "Kürt Edebiyatı Bazı Yaklaşımlar", *Vesta*, 2. Sayı, Kış 2004, s. 37-54.

126. Bkz. özellikle *W* dergisi, 13. Sayı, 2007.

127. Hasan Uşak, "Tuzaktaki Kürt Edebiyatı", *Vesta*, 1. Sayı, Sonbahar 2003, s. 43.

ettiği gaye bu yazarların uluslararası bilinirliğe ulaşmasıydı. Bu bağlamda, yayınevinin sahibi Fatih Taş bir söyleşide şöyle ifade eder: "Birkaç seneye kadar gerilla edebiyatının Türk ve dünya edebiyatına kılavuzluk edecek tabiata sahip bir yer edineceğini düşünüyoruz."[128] Berîtan adıyla tanınan Gülnaz Karakaş, *Vesta* tarafından tanınan ve benimsenen yazarın karakteristik bir örneğidir: 1971'de Bingöl'de doğmuştur, 1991'de gerillaya katılır ve Türkçe şiirler yazar. 1992'de o dönem PKK ile savaşan PDK'nın eline düşmemek için intihar eder. Şehit düşmüş ve "şair" olmuştur.[129] Yazı dili sorunsalı birçok edebi dergide olduğu gibi *Vesta*'da da çok defa ele alınmıştır. Ancak, Aram ve *Vesta* için bu gerçek anlamda bir sorun değildir zira Kürt edebiyatını oluşturan temelde eserin konusudur. Kürt halkı, ayaklanması, dağlardaki mücadelesi ve savaşı esere konu ediliyorsa kullanılan dilin bir önemi yoktur. *Vesta* ve Aram'ın yücelttiği bu şehit yazarların antolojilerde Kürt yazarlar arasında bir yerinin olmadığını da kaydedelim. Her ne kadar gevşek olsa da edebiyat müessesinin büyük ölçüde dışında kalmışlar ve pek tanınmamışlardır. Siyaset tarafından tanımlanan küçük yazınsal çevrenin sınırlarını geçmişlerdir. Kürt alanına gönüllü aidiyetin başka alanlara geçmek için bir vasıta sayılabileceği çok sayıda diğer Kürt yazarın veya Kürtçe neşreden yazarın aksine bu yazarlar hiçbir suretle Kürt yazınsal alanının sınırlarından geçmezler.

Yazınsal Kaynak ve Strateji Olarak Diller

Diller birbirine karışır ve karıştırılır ve kendileriyle alanları bir araya getirirler. Zira orijinal dillerdeki yayınlara çeviriler eklenir; Kürt yayınevleri bir yazarı birden çok dilde yayınlar, yazarlar bazen birçok dilde neşreder. Türk yayınevleri bazı durumlarda Kürtçe birkaç yayın çıkarır. Orijinal dilde yayıncılık yapan Kürt veya Türk yayınevi olması fark etmez, çeviri her ikisini de ilgilendiren bir olgudur. Dil seçimi, her ne kadar Kürt alanına katılım durumunu belirlemiyorsa da, Türk alanına doğru geçişi kolaylaştıran önemli bir unsur olabilir.

---

128. "Kürt Aydınlanmasına Katkı Sunmak İstiyoruz.", *Yeniden Özgür Gündem*, 19 Şubat 2003.

129. Sarya Baran, "Yaşamıyla Yazan Bir Şair: Berîtan (Gülnaz Karataş)", *Vesta*, 1. Sayı, Sonbahar 2003, s. 62-76.

Esasen, Kürt edebiyatına dahil olduklarını öne sürenler farklı coğrafik kökenlerden ve farklı Kürtçelere sahip yazarları birleştiren bir "Kürdistan edebiyatına" katkı sunmayı arzu etmektedir. Bununla birlikte, özdeksel planda (her durumda Türkiye'de) Kürt yazınsal alanı günümüzde Türkiye'nin yazınsal dünyasıyla ilişkisi olmaksızın tahayyül edilemez. Kürt yazınsal alanını işleyişini kısmen düzenleyen Türk yazınsal dünyasıdır: Her iki alana da mensup olan yayınevleri, Türk ve Kürt okurlar, neredeyse çoğunluğu Türk olan dağıtımcılar vs.

Haliyle gitgide artan bir şekilde ve Türk edebiyatının bizzat Türkiye'nin kültürel ve/veya dilbilimsel çoğulluğuna açıldığı bir dönemde[130] bir alandan diğer alana geçiş yapılmaktadır. Böylelikle, geçiş kısmen devlet politikasının yönelimlerine göre belirlenen Türk alanının durumuna bağlıdır. Timour Muhiddin şöyle belirtir: "On sene kadar öncesinde Türk devletinin çokkültürlü bileşenlerini teyidinin, kurucularında kati bir önem arz edeceğini düşünmek imkânsızdı." Bunun ispatı olarak Türkçe neşreden Murathan Mungan (Kürt-Arap), Mıgırdiç Margosyan (Diyarbakır Ermenisi) veya Yılmaz Odabaşı (Kürt) gibi[131] eserleri ülkedeki çoğul kimlikleri sorgulayan ve onları yapı sökümüne uğratan yazarların tartışmasız başarılarıdır. Böylece, Kahraman da Muhiddin gibi, Türkiye'de 1990'lı senelerin sonunda gelişen ve genellikle yazarlarına gerçek bir başarı kazandıran "öteki"[132] edebiyatıyla uzun süre ilgilenmiştir. Öteki edebiyatına sonradan gelişen ilginin bir diğer sebebi de Türkiye'de 1990'lı senelerde geliştirilen "Anadolu mozaiği" savıdır.

Belge veya Çiviyazıları gibi Türk yayınevleri genel itibariyle bu tür edebiyata yer vermektedir ancak bu edebiyatın beğeni toplamasıyla birlikte ulusal ölçekte daha fazla tanınan güçlü yayınevle-

130. Çokkültürlülük ve Türk edebiyatı için bkz. Timour Muhiddin, 2000 ve 2001; Catharina Dufft, 2009.

131. Diyarbakır Ermenisi olan Mıgırdiç Margosyan, çokkültürlü geçmişin ve çokdinli şehrin yeniden keşfine katkı sağlar. Mardinli Arap Murathan Mungan, Fransızcaya çevrilen *Quarante chambres aux trois miroirs* [*Üç Aynalı Kırk Oda*] adlı eserinde Ali'nin ("Les habits de la nuit" [Gecenin giysileri] hikâyesinde) büyüdüğü, homoseksüelliğini keşfettiği ve yaşadığı ailenin merkezinde kimlik gerilimlerini ortaya koyar. Söz konusu aile, anne tarafından Türk Kemalist modernitesi ve baba tarafından yerel geleneksel bir saygınlığın arasında sıkışmıştır. Ancak, bu ailenin hiçbir öğesi sinir buhranlarından ve sırlardan muaf değildir. Sırlar ve ikiye bölünmeler zaten evde Arapçanın konuşulmasına veya aynalardaki fragmantasyona bağlanmıştır.

132. Hasan Bülent Kahraman'ın ifadesiyle, 2000.

ri de bu tür edebiyatla ilgilenmeye başlar. İletişim Yayınları, Türk alanında "Kürtçenin çevirmeni" olan Kızılkaya'nın[133] çevirdiği Kürt öykü derlemesini yayınlar. 2000'den itibaren Mehmed Uzun'un eserleri Kürtçeden çevirileri ile Türk yayınevlerinden çıkmaktadır.

Öncelikle Gendaş, ardından (2005 yılından itibaren) Türkçeye çevrilen Kürtçe neşreden yazarları basan İthaki Yayınları. Agora ise bir Kürt şiir antolojisi yayınlar. Emek Partisi– EMEP'e bağlı sol eğilimli Evrensel Yayınları günümüzde de halen bilinmektedir. 2003 yılında "Kürt Tarihi ve Kültürü Dizisi" adlı sadece Kürt yazarları içeren bir dizi yayınlamışlardır. Bu yazarlardan Türkçe yazanlar dışında kalanlar düzenli olarak Kürtçeden çevrilmişlerdir. Kürt kültürü ile ilgilenmekten öteye gitmiş, Kürtçeye de geçiş yaparak 2003 yılında Türkçe-Kürtçe olarak çift dilli *Tîroj* dergisini çıkarmışlardır. Yayınevlerinin Kürtçeye gösterdikleri bu ilginin gerekçesi elbette "etnik" kültürel üretimin maddi olmasa da simgesel başarısıdır.

Bu bağlam alan dışı olasıların durumuyla bazı Kürt yazarların, Türk yazınsal dünyasında tanınmasına olanak verir. Timour Muhiddin ve Hasan Bülent Kahraman'ın söz ettiğimiz denemelerindeki bakış açılarına göre bu yazarlar doğrudan Türk yazınsal dünyasına mensup olacaklardır. Dolayısıyla, günümüzde kullanılan dil ne olursa olsun "Kürt yazar" olarak kendini takdim etmek Türk alanına girmek için kendini "sadece" yazar olarak takdim etmekten daha fazla imkân sunar. Zira, tanınmaya yönelik rekabet daha azdır. Ancak, çoğul bir aidiyet söz konusudur çünkü tanınma genelde Kürt yayınlarından ve dolayısıyla da bu yazarın ifade ettiği ve özellikle daha da değerli kılınmış Kürt kimliğine bağlı tanışıklık ağlarından geçer. Dillerin kullanımı böylelikle dilbilimsel stratejilerin bir parçası olur.

Günümüzde Mehmed Uzun'un tüm eserleri çevrilmiş önce görece daha genel yayıncılık yapan Türk yayınevi ve dağıtımcı Gendaş'tan ardından da aynı profile sahip İthaki'den yayınlanmıştır. Büyük bir Türk yayınevinden yayınlanması sıkıntısız ne de birdenbire gerçekleşmiştir. Orijinal dilinde önce Doz Yayınları'ndan sonra Avesta'dan yeniden baskıya hazırlanmasının ardından çevirisi 1990'lı senelerin sonunda öteki edebiyatına yoğunlaşmış, yayınlanan eser sayısı ölçeğinde önemli bir yayınevi olan Belge'den

133. Ve daha az bir seviyede Selim Temo.

yayınlanmıştır. Tüm eserlerinin Gendaş'a geçmesi ancak 2000 yılından sonra mümkün olmuştur. Artık yayınevinin lokomotif yazarlarından biridir. Aslında, Mehmed Uzun, *Bîra Qederê*'nin 1995 yılında Avesta Yayınları'ndan yeni baskısıyla birlikte Türkiye'nin Kürt yazınsal alanında gitgide daha fazla tanınmıştır. Belge Yayınları, bu tarihte, eserlerini Türkçe yayınlamaya başlar ve 1998'de artık Türk alanında nispeten tanınan bir yazarın Avesta Yayınları'ndan Kürtçe iki yeni baskısı çıkar. 1990'ların ikinci yarısında, bilhassa Yaşar Kemal'in desteklediği Mehmed Uzun, çağdaş Türk edebiyatının Orhan Pamuk, Murathan Mungan gibi büyükleriyle bir araya gelir ve ana akım Türk basını Mehmet Uzun'un çalışmalarının tanıtımını yapar. Romanları, 1997'den itibaren Türkçeye çevrilir ve yayınlanır.[134] 1999 yılında, Kürt edebiyatı üzerine olan incelemesi çevrilir ve Gendaş tarafından yayınlanır: Türk alanında Kürt edebiyatı üzerine olan söz hakkı Mehmed Uzun'a tanınmıştır. Bu söz hakkını ilk senelerinde[135] Kürtçe ardından 1990'ların ikinci yarısında[136] sistematik olarak Türk dilinde Kürt edebiyatı üzerine denemeleriyle kazanmıştır. Türkçe yazmak bir ayağını Türk edebiyat dünyasında tutmak olarak algılanabilir: "Çift dilli bir yazar olarak aynı anda her iki hareket alanında da faydalanıyordu" (Apalategui, 2004, s. 36) ya da her iki alanda da. Ancak, şu ya da bu dünya dahiline tahsis ettiği türleri de ayırt etmeye dikkat etmiştir: Kürtçe bu dile kazandırılmak istediği kurgu türüne, Türkçe de Türk alanında onu bir ustaya dönüştüren bu dil üzerine edebi denemelere tahsis edilmişti.

Uzun, 1990'lı senelerin sonundan itibaren her iki dile ve her iki "alana" da kendini vakfetti, kitapları iyi sattı ve (özellikle de Türkçe) yeniden baskıları çoğaldı. 2007 yılında ölümünün ardından Mehmed Uzun, Türkiye'nin revaçta ve aydın siması olarak yücel-

---

134. Çevirmen Muhsin Kızılkaya'nın belirttiği üzere bu durum kolay gerçekleşmemiştir. Aslında tüm yayınevleri Mehmed Uzun'un ilk romanının çevirisini reddetmişlerdir (Kızılkaya, 2008).

135. *Destpêka Edabiyata Kurdî* [*Kürt Edebiyatına Giriş*], 1992; *Hêz û Bedewiya Pênûsê* [*Kalemin Gücü ve Görkemi*], 1993; *Antolojiya Edebiyata Kurdî* [*Kürt Edebiyatı Antolojisi*], 1995; *Ziman û Roman* [*Dil ve Roman*], 1996. Bu eserler, Kürtçe kaleme alınmıştır.

136. *Nar Çiçekleri*, 1995; *Bir Dil yaratmak*, 1997; *Dengbejlerim*, 1998; *Zincirlenmiş Zamanlar, Zincirlenmiş Sözcükler*, 2003; *Küllerinden Doğan Dil ve Roman*, 2005. Bu eserler Türkçe kaleme alınmıştır. Dolayısıyla, denemeler için bir dilden diğerine geçiş kolaylıkla fark edilebilir.

tildi. Bunun ispatı da *Hürriyet*'in ekinde Türkiye'nin kilit isimleri arasına[137] dahil edilmesidir: "Mehmed Uzun, Kürtçe, Türkçe, İsveççe, çokdilli, çokkültürlü, çok ödüllü yazar."[138] Günümüzde Türk alanının olasıların uzamı ile uyumlu olarak, yazarın çokdilliliği ve çokkültürlülüğü seçilmiş ve ön plana çıkarılmıştır. Yazının içeriğinde yazarla ilgili olarak dikkati çeken Cizre Bölgesi'nin 19. yüzyılın sonunda son emiri üzerine iki ciltlik romanıdır (*Hawara Dîcleyê*). Gerçekten de yazı bu "Mezopotomya" yazarının çokkültürlülüğünü ortaya koyuyordu.

Mehmed Uzun aynı zamanda Kürt siyasal alanı tarafından da tanınıyor ve ön plana konuyordu (Diyarbakır'daki resmi gösterilerde mevcudiyeti, antolojisinin şehrin belediyesi tarafından basılması vs). Yazarın Diyarbakır'daki cenazesine halk akın etmiştir. Özellikle, Avrupa Birliği ile müzakereleri esnasında da Türk siyasal alanı tarafından tanınmış ve ön plana çıkarılmıştır. Bu bağlamda İsmail Cem, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne adaylığını müdafaa için Stockholm'e geldiğinde, Türkiye'de Kürt siyasetinin serbestleştirilmesinin adeta bir ilüstrasyonu olarak Mehmed Uzun'un romanlarını tehdit aracı olarak kullanmıştır.[139] Denemelerinin ve romanlarının Türkiye'de yayınlanması ve yasaklamasını takiben yazarın konu olduğu davalar bir şekilde hem ülkede hem de dışarıda bilinirliğini ve takdir görmesini hızlandıracaktır. Avrupa müdahildir. 2002'de Diyarbakır'da Türkiye'nin Kürt yazarlarının da güçlü desteğini alır.

137. "Yeni Yıl", *Hürriyet* eki, 1 Ocak 2005.

138. A.g.e., s. 38.

139. *Courrier International*, 503. Sayı, 22-28 Haziran 2000, s. 85.

10
Sonuç Yerine: Başka Bir Alan Şekli

Pierre Bourdieu'nün düşüncesine göre alan (mikrokozmos) tek, kapalı bir uzay, ulusal toplumsal uzam (makrokozmos) olarak tasavvur edilmiştir. Yazınsal alanına dair yazılarında "kendi özleri içinde ayrıksı ulusal edebiyatların varlığını" (Werner, 1994, s. 7) ortaya koyan yazınsal karşılaştırmacılığın verilerini ve ulusal ölçüte göre tanımlanan edebiyatların farklı kurumsal işleyişini kabul ederek ulusal veya sınır ötesi meselesini ele almaz.[1] Bourdieu uzamsal meseleyi irdelemez, yazınsal olgusu sadece ulus (hatta Paris uzamında) uzayında "uluslarüstü uzantıları olan kültürel sahaları" veya ulusaltı uzantılara sahip olanları dışarıda bırakarak ele alınmıştır (Saint-Jacques, Viala, 1999, s. 66). Nihayetinde –ve

1. Werner, İspanya, 1994, s. 7. "Existe-t-il une littérature belge? Limites d'un champ et frontières politiques" [Bir Belçika edebiyatı var mıdır? Alanın sınırları ve siyasi sınırlar] makalesi haricinde, *Etudes de Lettres*, 4. Sayı, Ekim-Aralık 1985, s. 3-6.

buna bağlı olarak– ulus ve ulusal uzam kendi tekliği yani kendi tek dilliliği içinde düşünüldüğüne göre, kullanılan diller meselesi de bir yana bırakılmıştır. Yazınsal alanın kuramsallaşması edebiyatı ("ulusal") tek dilli bir edebiyat olarak ortaya koyar.

Alan kavramı uzaysal ve siyasi ulusaltı ve devletaltı çerçeveler içinde hasıl olan edebiyatlara (çevre edebiyatlar, hükmedilen edebiyatlar veya hükmedilen dillerde edebiyatlar) veya bu çerçeveleri aşan edebiyatlara uygulanabilir mi? Bu ampirik çözümleme vasıtasıyla Denis Saint-Jacques ve Alain Viala'yla *Règles de l'art* (*Sanatın Kuralları*)'dan bir alt başlığın önemi üzerinde durabiliriz; "Yazınsal alanın oluşumu ve yapısı". Pierre Bourdieu yazınsal alanın yapısını gözler önüne serer, ancak bu tarz bir çözümleme başka yerlerde de, başka çerçevelerde veya "çerçeve dışı" devlete değin durumlarda, düzenleyici siyasal yapıların dışında veya devinimdeki durumlarda uygulanabilir mi? Bu yapının evrenselliği ileri sürülebilir mi? (Saint-Jacques, Viala, 1999, s. 60). Kürt yazınsal dünyasının çözümlenmesinde de aynı sorun tezahür eder. Bu vakada uzaylar ve bölgeler çoğuldur ve çok sayıda rabıta (dilbilimsel, siyasal, kurumsal) su yüzüne çıkar. Pierre Bourdieu'nün kurduğu, mikroevrenlerin daha geniş uzaylar ile mükemmel bir uyumla birbirine geçtiği yazınsal alan taslağı da yeniden değerlendirilmelidir. Bununla birlikte, bu uzay kavramı ve sunduğu çözümleme araçları özerklik sürecinde –bilhassa Bernard Lahire'nin metniyle çözümlemesi karmaşıklaşmış olması gereken– ve haliyle sınırlarda ısrar ettiğinden Kürt yazınsal alanının hangi biçimde işlediğini açığa çıkarmaya olanak sağlar. Yazınsal ve siyaset dünyaları olmak üzere iki yazınsal dünyasının kesişiminde ama aynı zamanda çok sayıda tutunma ve referans bölgeli –bazen birleştirdiği– bölümlenmiş ve çoğul bir uzay söz konusudur.

Yükümlülük ve Ekonomik Olarak Ayakta Kalmanın Arasında Kürt Kitabı: Simgesel Malların Bir Başka Ekonomisi

Kürtçe yazmak veya yayınlamak başlangıçta bir yükümlülük olarak algılanmıştır. Bu eylem, bir Kürt dilinin ve edebiyatının varlığını kanıtlar, nitel ve nicel gelişimine imkân sağlar. Yazanların üstlendiği taahhüt ve gönüllü eğilimlerinin göz önünde tutulması aynı zamanda yazınsal "strateji" ve "sinik hesap" fikrine de sevk

eder. Bazı yazınsal eylemleri açıklayan "stratejiler" şüphesiz mevcuttur ancak başka açıklama yolları arayan Jean-François Sirinelli'nin ortaya koyduğu üzere her şeye açıklama getiremezler: Bir yandan olağanlık, beklenmedik olma durumu, rastlantısallık; diğer taraftan müşterek ideolojik veya kültürel duyarlılık ve daha yaygın ilişkiler (Sirinelli, 1988, s. 216-217). Hiç tartışmasız söz konusu Kürt yazanlarin topluluğu ortak bir ideolojik ve kültürel duyarlılık tanzim etmiştir: Birincil dilin seçimi, tanınmayan ve edebiyatın temsil edebileceği Kürt nüfusa daha fazla görünürlük kazandırma arzusu vs. Ekseriyetle dilin kaybolmasının önünü almak ve yadsımayı etkisizleştirmek için yazmaktadırlar. Kürtçe yazma ve yayıncılık aynı zamanda gelecek nesiller için üzerine her geçen gün arttırılması gereken bir miras olarak değerlendirilir.

Bundan dolayı, okur veya bir kitle olup olmaması yazarlar için olduğu kadar bu metinleri yayınlayan editörler için de büyük bir sorun teşkil etmez (ya da etmemelidir): "Günümüzde yazarlarımızın ve aydınlarımızın bir kısmı güç koşullar içinde yazıyorlar, bu sebeple bazen hoşnutsuzluklarını dile getiriyorlar ve 'yazıyoruz ama kimse okumuyor' diyorlar, evet, bu belki de doğrudur. Ama iyi biliniz ki her şeye rağmen okurlar var. Kitaplar okunuyor ancak bu arzu edilen düzeyde olmayabilir. Bu da bir sorun değildir, çalışmanın devam etmesi gereklidir. Gelecek nesillerin [...] günümüzde yazılan eserlerin arayışına gireceğine inanıyorum."[2] Okur kitlesi günümüzde son derece önemsizdir. Bazı eserleri çıkarırsak (bilhassa dil metotlarını) bir baskı çok nadiren 1.000 adetin üzerine çıkar. Üreticiler için üretim söz konusu değildir (zira yazar sayısı bazen satışları geçer) ancak öncü üretimden tamamen farklı simgesel bir üretim mevzu bahistir. Bu da alanın özerkliğinin ekonomik yanına yöneltir: Kürt yazınsal alanının bütünü kısıtlı bir üretim uzayıdır; neredeyse alanın hiçbir katılımcısı kalemiyle geçimini sağlamadığından, Kürtçe yazma faaliyeti ve yayıncılık tanım itibariyle ticari değildir. Kazanılmış ekonomik sermaye yoktur (İsveç çerçevesindeki istisnalar hariç). Şimdilik en azından, sembolik sermaye edinilebilir.[3]

2. Bûbê Eser, http://niviskar.se/?p=1165

3. Ancak son gelişmeler, özellikle 2009'dan sonra bazı üniversitelerde Kürt Dili ve Edebiyatı bölümlerinin açılması ve özellikle de TRT6 başta olmak üzere Kürt medyasındaki gelişmeler Kürt yazarlara az ya da çok ekonomik bir sermayeye ulaşmanın önünü açmıştır: Bazı yazarlar TRT6 için programlar yapar veya kanalda sunar; TRT6'nın yayına başlamasına paralel olarak çok sayıda prodüksiyon ve dublaj şirketi kurulur ve bazı yazarlara yeni iş alanları açılır.

Kürtçe yazmayı taahhüt kabul eden yazar için okurun olmaması nispeten daha küçük çaplı bir sorun teşkil etse de, bu durum "Kürt" yayıncılığında veya Kürtçe yayıncılık üzerinde çalışan editörler için tamamen farklı cereyan eder. Bu yayınevleri için okurun olmaması satışın olmaması anlamına gelir ve bu da zararına yayıncılıktır. Böylelikle, yayınevleri bu pazar eksikliğine çeşitli intibak stratejileri arama yoluna gitmiştir. Söz konusu, stratejiler yayınevlerinin siyasi alana bağımlılığını arttırabilir veya dayanışmayı pekiştirebilir. Kalıcı veya geçici dış kaynaklı finansmanlar (partiler, dernekler, Avrupa kaynaklı finansmanları da içeren yerli veya yabancı vakıflar) ve yazarların masrafları karşılaması editörlerin Kürtçe yayıncılığı sürdürme yöntemleridir. Aksi takdirde, yayınevleri neredeyse açıldıkları andan itibaren okur kitlesini genişletmek için Türkçe eser üretimine başlıyordu. Dolayısıyla, yayınevlerinin ayakta kalma stratejileri siyasetle veya (belli bir okur kitlesi edinebilecekleri) Türk yayıncılık ve bilim alanıyla bağlarını güçlendirmelerini ya da yazarın masraflarını karşıladığı bir yayıncılık şeklini gerektiriyordu.

Sonuçsuz Bir Özerklik Arayışı mı?

Kürt ulusal hareketi kısmen Türk milliyetçiliğine ve Kürtlerin mevcudiyetinin inkârına "karşı cevap" olarak tezahür etmiştir. Bu durumu, 1930'lu senelerde (*Hawar* ile) ve 1960'dan 1980'e dek saptamak mümkündür. Dil bu gerekçeyle kullanılmıştır ve dilin iyi biliniyor olması Türk resmi söyleminin gözden geçirilmesini sağlamıştır: Bağımsız bir Kürt dilinin varlığı ifade edilmiştir. Bu bağımsız dil, Kürtlüğün temel özelliği ve Kürtlerin varlığının ispatı olarak inşa edilmiştir. Çeşitli siyasi partiler halinde her geçen gün daha çok örgütlenen bu ulusal hareket böylelikle dilbilimsel çalışmaların ve Kürtçenin iyileştirilmesi çalışmasının başlangıcında yer alır: Siyasi ve dilbilimsel sahalar, tıpkı çoğunlukla birbirine karışan aktörler gibi iç içe geçerler.

Kürt yazınsal alanı (Suriye'de olduğu gibi İsveç'te de) bu bağlamda şekil alır ve gelişir. Kürt yazınsal alanı tebarüz ettiğinde tartışmasız olarak dilin standartlaşma çalışmalarının da çıkış noktası olan milliyetçi siyaset adamları ve aydınlarına bağlıdır. Bu seçkine Kürt dilini benimseyerek aktivizm şekillerini değiştiren siyasal militanlar de katılır. Bu yazınsal dünya, aynı zamanda po-

litikacıların ve milliyetçi seçkinin ortak hedefleri ile ortaya çıkar: Bir dilin ve halkın mevcudiyetinin ispatı. Dilin diriltilmesiyle Kürtlerin varlığı, edebi yazma faaliyetleriyle Kürtlerin var olmaya layık olduğu, edebiyat ile de bir ulus olduğu kanıtlanmış olur. Zira, her ulusun edebiyatı vardır, her edebiyat ulusaldır. Bu anlamda ed yazınsal ebiyat dünyası resmi söyleme karşı cevaba iştirak eder ve dilin imajını değiştirmeye yönelik iradeye damgasını vurur. Bu kültür dili artık "olmayan bir dil" değildir, egemen ideolojinin iddia ettiğinin aksine edebi başarıya ulaşmış bir dildir.

Şüphesiz yazarların dilleriyle kurdukları duygusal ilişkiyi de göz ardı etmemek gerek. Bununla birlikte, Kürtçe, çok uzun süre yasaklı olduğu Türkiye'de (medreseyi bir kenara koyarsak) bir yazı dili olmamıştır. Kürtçe okumak ve yazmak, hâkimiyet kazanmak daima az ya da çok bilinçli bir çaba gerektirir. Bu çaba, dış etkenlerle (politik bağlamlar ve coğrafik vaziyetler) ve alanın mümkünlerinin durumuyla kolaylaşır veya tersi gerçekleşir, bir miras olarak alanın gelişimine paralel bir şekilde olgunlaşır. Bu dili edinmek için ortaya konan çaba ve edebi olarak kullanımını sağlamak genellikle bir yükümlülük olarak algılanır. Kürtçenin kullanımı ekseriyetle oyuncuların gözünde yaratılan edebiyatın Kürtlüğünü ifade eder: Kürt dili edebiyat çevresi, edebiyatdışı güçlü bir yükümlülük etrafında şekillenir

Bu yükümlülük aktörlerin daha önce ileri sürülen bir edebiyat oluşturmak gibi amaçlarıyla ters düşüyor gibi görünüyor (Burada edebi aktörlerin çoğunluğunda egemen temsiller mevcuttur). Edebiyat demek aynı zamanda "taahhüt olmaması" demektir. Çünkü siyasi, kimliğe dair kaygılarla bağlarını koparmayı ve "sanat için sanat" icra etmeyi hedefleyen bir eğilim söz konusudur. Oysaki eğer bu eğilim Kürt ulusal edebiyatının Türkiye'de olduğu kadar uluslarasında da "edebiyat" olarak tanınmasını hedefliyorsa, bu yazı biçimi nihayetinde bir sorumluluk olarak var olmaz mı? Ayrıca, bu yazarlar, editörler ve kitapçılar, faaliyetleri ve bu faaliyetler üzerine ürettikleri söylemler dolayısıyla aynı zamanda sonuçları açıkça yazınsal alanının sınırlarını aşan yeni dilbilimsel simgelemeleri üretenlerdir.

Demek oluyor ki yazınsal bağımsızlığa kavuşmak her zaman kendine özgü bir faaliyet alanının farklılaşmasından geçmemektedir. Siyasal dünya bilhassa yayıncılıkta, bu durum eserlerin içe-

riğini özel olarak hedeflemeden güçlü, ekonomik bir rol oynayabilir. Ancak yazınsal bağımsızlık arayışı aynı zamanda yazınsal üretimi siyasi dünyanın ağırlığından özerkleştirme arzusunun olduğu kadar –Pascale Casanova'nın söz ettiği siyasal bağımsızlık– ulusun varlığını da kanıtlama isteğinin ispatıdır.

Çokkutuplu Bir Alan

Alan dışı kısıtlar aktörlerin yer aldıkları mevkilere göre birbirinden ayrılır. Öncelikle, kendine özgü bir faaliyet alanında biçimlenebilecek bir edebi çevre Türk Devleti sınırları dışında ortaya çıkar. (Fransız mandası yıllarında) çekirdek olarak Suriye'de ancak özellikle İsveç'te (1980'li yıllarda). Devletler (Fransız ve İsveç devletleri) kültürel ve edebi üretimi teşvik ettiklerinden dolayı buralarda dış koşullar son derece elverişlidir. Bundan dolayı, diasporalaşma bir edebi çevrenin ortaya çıkışına elverişli koşullar sunar: İsveç'te Kürt cemaati dilin ve edebiyatın keşfi için ve aslında aynı zamanda edebi yaratım için çalışır. Dil üzerine olan bu çalışma, kimlik üretimi ve aktarılması üzerine yoğunlaşmaktadır.. Eğer dilin, aktörlerin kimliğinin inşasında bu denli önemli bir yeri varsa bu aynı zamanda onu kullanan, muhafaza etmeye ve yaratmaya iştirak edenler olmasından dolayı kaynaklanmaktadır. Haliyle, genellikle geniş anlamıyla siyasi çevre çıkışlı bu edebiyat simaları, dilbilimsel simgelemelerin ortaya çıkışına fakat aynı zamanda dilin yani temel araçlarının merkezinde yer aldığı kimliksel bir söyleme de katkıda bulunurlar.

Alanın dışındaki etkenler (ulusal ve uluslararası bağlamda Türk ve Kürt siyaseti) izin verdikçe Türkiye'de yeni yazınsal aktörlerin zuhur eder. Bu edebi Kürt dilinin kullanımı hâlâ yenidir, zorunlu olarak yazarların edebi seçimleri de kendine mahsus meseleleri kapsar. Her mevkii belirli bir simgesel sermayeye bağlıdır. Alan yeni kurulmuş olduğundan tüm konumlar tesis edilmeyi ve tutulmayı beklemektedir. Bu durumda tamamıyla yazınsal birinci mesele ortaya çıkar.

Aktörler ve meseleler –edebiyat üstü kimlik ve siyaset boyutu tartışmalardan hatta sıklıkla eserlerden hiçbir zaman azade olmasa da– tam anlamıyla daha edebi bir hale dönüşür ve bağımsızlık kazanırlar. Aktörler, edebi türleri, edebiyatın ne olduğunu sorgularlar.. İlk kuşaklara meydan okuyan yeni kuşaklar gün ışığına

çıkar ve yeni iç dinamikler oluşur. Farklı yerlerdeki değişik aktörler için edebi meseleler –bir Kürt edebiyatının yaratılması ve tanımlanması– aynı olduğundan aynı mevkiler için mücadele söz konusudur. İsveç ve Türk kutbu aynı toplumsal uzamda birbirine karışır.

Siyasete ve kimliğe değin meseleler karşısında hiçbir zaman bir bağımsızlık kazanamasa da –bağımsızlık arayışı hâlâ müdahil olduğuna göre, en azından kısmen– farkı edebi yaratım merkezlerini dahil ederek ve kendine özgü meseleler ve kurallar etrafında kendini şekillendirerek görece ayrı bir faaliyet alanında tesis edilir. Zira bazı zamanlar, bazı yerler ve aktörlere göre bu alan, hâlâ siyasi alanla karışmaktadır. Dillerin bilhassa Kürtçenin kullanımına dair mesele siyasete ve kimliğe ilişkin konulara kuvvetle bağlıdır ve bundan dolayı bizi siyasi bağımlılığa götürür. Ancak, dillerin kullanımı, özellikle de çoklukları içinde, edebiyatın bağımsızlığına götüren yolda başka alanlara açılım –veya bütünleşmek– için bir etken olarak karşımıza çıkabilir.

Başka Alanlara Açılım

Dilbilimsel olarak Kürtçe (çoğul olsa da) bir "Kürdistan yazınsal alanı"na açılma meselesi olarak karşımıza çıkar.

Antolojiler aynı döneme ait, Kürdistan'ın değişik bölgelerinden ancak ekseriyetle hiç karşılaşmamış ve birbirlerini hiç okumamış yazarları yan yana getirir ve bazı okul kitapları genellikle tek dilli (bununla birlikte, Kurmancî, Soranî ve Zazakî olarak Kürt çokdilliğini de içeren) ve nadiren çokdilli (Kürtçe, Türkçe, Arapça veya Farsça) "Kürdistan edebiyatı"nı[4] kurumsallaştırır. Ancak bu uzam, çoğunlukla simgeseldir ve kendine has toplumsal bir evren olarak tesis edilmemiştir.

Tahliller göstermiştir ki bu evren başka bir bölgeye dönüktür: Türkiye'de Kürt kitaplarının üretim ve dağıtımı tamamen Türk kitaplarınınki ile birleşmiştir. Kürtçe basan yayınevleri her ne kadar özel olarak bilinseler de, her zaman değillerdir: Matbaalar, çalışmalarının bir kısmını Kürtçe kitapların baskısına ayırmış olsa da tamamıyla farklı eserler de basmaktadırlar, dağıtım kanalları

4. Bkz. sözgelimi Haydar Diljen, Emine Erdem, Kerim Mahmut Lewendi, 2002. Aynı zamanda Mehmet Said Çakar, Fehim Işık, Mehmet Mehmetoğlu, Esra Sadıkoğlu, Ronayi Önen, Sami Tan (2010).

genelde ulusal ölçekte Türk dağıtım ağlarıdır, kitapçılara gelince, onlar da genelde özelleşmemiştir. Kürtçe kitap üretimi ve dağıtımı, Türkiye toprak hududunun içinde sınırlandırılmıştır. Yazarlar birbirine çok nadiren yaklaşır ve sınırların öte tarafına geçerler.[5] Günümüzdeki yapısıyla, Türkiye'nin Kürt yazınsal alanıdır ve günümüzde egemen olan uluslararası sınırları ihlal edebilen Kürdistan edebiyatı algısıyla çarpışır. Türkiye'de Kürt yazınsal dünyası her şeye rağmen bir alt Türk yazınsal alanına indirgenemez zira daha geniş bir mümkünler evreninde yer alır ve kendine has meseleler etrafında eklemlenir.

Çokdillilik ve ortak bir dilin paylaşımı aynı zamanda bir araya gelmeyi de teşvik eder. çokdillilik, öncelikle Kürtçenin içinde bulunduğu egemenlik durumunun sonucu olarak "mecburi" bir çokdilliliktir: Kürt dili aracında yetkinliğe erişilmelidir. Bu çokdillilik, egemen olan tek dilli bir yazı diline doğru bir aşama olarak kabul edilebilir veya yazıda çokdillilik olarak kalabilir. Öte yandan, Kürtçenin ve Türkçenin düzeni olarak kullanımı (genellikle farklı türler ve bazen kitleler için) bir edebiyat stratejisi olarak anlaşılabilir. Türkçenin kullanımı kısmen kendini korur ve geliştirir. Bu durum da yazana daha geniş sınırlara sahip bir alanda okunabilme (en nihayetinde tanınabilme) olanağı sağlar. Ayrıca, tespiti önemli olan bir başka tek dilli yazı dili de mevcuttur. Kürt yazanlar Türkçe yazıyorlar ve dilleri bazen yerel ağızlardan da etkilenebilir. Üstelik birkaç seneden beridir Türkçe yazan genç kuşak Kürt şairler de bir araya gelmiştir.[6] Bu kuşağın kitapları, Türk yayınevleri tarafından gitgide daha fazla yayınlanır ve Kürt edebiyat çevresinde olduğu kadar Türk çevresinde de (edebiyat ödülleri, yayınlar, konferanslar) gittikçe daha çok tanınır. Yılmaz Odabaşı edebiyat dişi faaliyetleriyle (gazeteci, aktivist) açıkça Kürt dünyasının içindeyse de, daha genç kuşak muhtelif kültürel ve dilbilimsel tesirleri (köken bölgelerinden), çokkültürlü bir aidiyet hatta aidiyetsizlik en nihayetinde melezliği de üstlenir. Türkçe yazıyorlarsa da *güzel Türkçe* yazmadıklarını vurgularlar. Aksine, İkinci Yeni şiir akımının "bakımlı şiir" hakkında başlatılan tartışmalara gönderme yaparak çokdilli-

5. Bu durum 2000'li senelerin sonuna doğru gitgide değişmiştir.

6. *Yasakmeyve*, 6. Sayı, 2004, Türkçe yazan Kürt şairler konusunu işler. Bu yazarların bir kısmı *Siècle 21* dergisinde, 15. Sayı, 2009 ve *Anthologie de la poésie de la Méditerranée*'nde [Akdeniz şiir Antolojisi], Errera, 2010 (Paris, Gallimard, koll. "Poésie", 2014), Fransızca tercümesiyle yayınlanmıştır.

liğin eserlerine etkisinin altını çizerler.[7] Metin Kaygalak şöyle ifade eder: "Türkçe yazıyorsam, etrafında bulunan bildiğim diğer diller bir şekilde şiirime girecektir. Dolayısıyla, benim şiirim bakımlı, temiz bir şiir olamaz."[8] Tercüme çalıştıkları[9] iddiasındadırlar ve Mehmet veya Neşe Yaşin gibi Kıbrıslı şairlerden yoğun bir şekilde etkilenmişlerdir. Melezliğe gönderme yaparak genelde dilde ariliği arayan Kürt edebiyatında egemen söylemle ters düşerler. Yine de Kaygalak'ın eseri çok olasılık içeren bir şekilde dilbilimsel meseleler ve dilin eksikliği[10] üzerine yönlenmiş olsa da, dillerin kullanımda olduğu iddiasında bulunduğu melez karakteri çok zayıf olarak ortaya koyar. Bu yazarların ve izledikleri yolların alanlar dahilinde yapılacak daha derin bir tahlili, eserin bu evrenlerde onları nasıl konumlandırdığını ve eserleri gibi yazarların da Kürt ve Türk yazınsal dünyalarında yeni mevkiler yaratmaya iştirak ettiklerini anlamak için zaruridir.

Dillerin bu çeşitli kullanımları bir alandan bir diğerine geçişi –farklı önermeler üzerinden– ve bazı durumlarda bu alanların bütünleşmesini kolaylaştırır. Kürt yazınsal dünyası böylelikle Kürt alanının sadece kısmen bütünleşeceği[11] Türk yazınsal dünyası üzerinden –bazen içinden– bilgi edinecektir.

---

7. Sezai Sarıoğlu, "Eşik'te ve Öte Bölge'de yazılan Şiirler", *Yasakmeyve*, 6. Sayı, 2004, s. 112-119; Sezai Sarıoğlu, "Metin Kaygalak ve Mehmet Butakin ile Delilleri Okumak", *Yasakmeyve*, 6. Sayı, 2004, s. 120-128.

8. Yasemin Bay, "Temiz bir şiir yazamam", *Milliyet*, 5 Ocak 2007.

9. Sezai Sarıoğlu, "Eşik'te ve Öte Bölge'de yazılan Şiirler", *Yasakmeyve*, 6. Sayı, 2004, s. 117.

10. Bkz. sözgelimi, *Yüzümdeki Kuyu*, Avesta Yayınları, 1998.

11. Timour Muhidine (2000, s. 11), Kurmancînin Türkiye'de edebiyat alanından "ikinci ifade dili olarak kabul edilebileceği"ni yazarak bu bütünleşmeyi tanıdığını ifade eder.

Ek 1
Kitap Yazarın İkamet Yerine Göre Türkiye'de Kurmancî Dilinde Roman, Öykü ve Şiir Üretiminin Gelişimi

Roman Üretimi

Yıllar	Avrupa	Türkiye	Türkiye Kürdistanı	Yazarı ölmüş	Çevrilen Roman	Bilinmeyen **	Kitap Sayis Toplam
1977				1*			1
1992	3				2		5
1994				1	1		2
1995	1				1		2
1996	1				1		2
1997	2						2
1998	4						4
1999	2	1			1		4
2000	1				1		2
2001	7	1			1		9
2002	1	3	1		2		7
2003	3				1	1	5
2004	10				1	1	12
Toplam	35	5	1	2	12	2	57

*Söz konusu olan Ereb Şemo'nun *Kürt Çoban* kitabıdır. 1935'te Erivan'da yayınlanan bu kitap ilk Kurmancî romandır. İkinci ise Mehmed Uzun'un 1984'te Stockholm'de yayınlanan *Tû* romanıdır.
**İkamet yeri belirsiz

Öykü Üretimi

Yıllar	Avrupa	Türkiye	Türkiye Kürdistanı	Çevrilen Derleme	Bilinmeyen*	Kitap sayisi Toplam
1978		1				1
1992		1				1
1993	1					1
1996		1				1
1999		1				1
2000	1					1
2001	4					4
2002	1	1	3			5
2003	3	1	2	1	1	8
2004	1	1	2	2	1	7

*İkamet yeri belirsiz

Şiir Üretimi

Yıllar	Avrupa	Türkiye	Türkiye Kürdistanı	Yazarı ölmüş	Çevrilen Derleme	Bilinmeyen *	Kitap Sayisi Toplam
91 Öncesi		1		2			3
1991	2			2		1	5
1992	2	2		2	1		7
1993		1	1	1			3
1994	1	2				1	4
1995	2		1	1	1		5
1996	1				3		4
1997		1		1		3	5
1998	5	2		3	2	1	13
1999			1	3	4	1	9
2000			3	1	2		6
2001	6	1	1		1	1	10
2002	3	5	5	3	1	1	18
2003	2	3	6			3	14
2004	4		2	1	7	2	16
Toplam	28	18	20	20	22	14	122

*İkamet yeri belirsiz

Ek 2

Türkiye ve İsveç'te Kurmancî yayınlanmış toplam kitap üretimi

Yıllar	İsveç	Türkiye	Toplam
1965		2	2
1967		1	1
1968		2	2
1976		2	2
1977		2	2
1978	1	1	2
1979	1	1	2
1980	4	1	5
1981	8	1	9
1982	6		6
1983	10		10
1984	7		7
1985	12		12
1986	18		18
1987	10		10
1988	26		26
1989	17		17
1990	17		17
1991	20	18	38
1992	18	33	51
1993	24	13	37
1994	23	15	38
1995	27	10	37
1996	44	12	56
1997	31	16	47
1998	14	30	44
1999	23	23	46
2000	37	24	61
2001	12	25	37
2002	31	53	84
2003	11	47	58
2004	8	66	74
Tarihi olmayan	18	9	27
Toplam	478	407	885

Kaynakça

Açıkgöz, N., *Ehmedê Xanî – Mem û Zîn (Mem veZin)*, Ankara, TC Turizm ve Kültür Bakanlığı, 2011.

Ahmadzadeh, H., *Nation and Novel. A Study of Persian and Kurdish Narrative Discourse (Ulus ve Roman. Farsça ve Kürtçe anlatı söylemi üzerine bir araştırma)*, Uppsala, Acta Universitalis Upsaliensis, *Studia Iranica Upsaliensi*, n° 6, 2003.

Ak, S., *Güneşin Çocukları*, İstanbul, Can Yayınları, 2004.

Akın, A., "Designation d'une langue innommable dans un texte de loi: le cas kurde et un texte de loi turque (Bir yasa metninde adı geçmeyen bir dili belirtmek: Kürt vakası ve bir Türk yasasından bir metin)", Andree Tabouret-Keller, *Le Nom des langues I: Les enjeux de la nomination des langues (Dillerin Adları I: Dil Adlandırmalarının zorlukları)* içinde, Louvain-la-Neuve, Peeters, 1997, s. 69-79.

"La langue kurde dans les lois linguistiques turques (Türk dilbilimsel kanunlarında Kürt dili)", Robert Bistolfi, *Les Langues de la Méditerranée (Akdeniz dilleri)* içinde, Paris, L'Harmattan, 2002.

Aktar, A., *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.
Alakom, R., *Di Çavkanîyên Swedî De Motîvên Kurdî (İsveççe kaynaklarda Kürt motifler)*, Stockholm, Weşanxaneya Vejin, 1991.
Eski İstanbul Kürtleri, İstanbul, Avesta Yayınları, 1998.
Said Nursi entre l'identite kurde et l'identite musulmane (Kürt kimliği ve Müslüman kimliği arasında Said Nursi), Les Annales de l'autre Islam, n° 5, 1998, s. 317-331.
Amedi, B., *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, İstanbul, Dicle-Fırat Yayınları, 1992.
Anderson, B., *L'Imaginaire national: réflexions sur l'origine et l'essor du nationalisme (Ulusal Tasavvur: Milliyetçiliğin Kökeni ve Büyümesi Üzerine Düşünceler)*, Paris, La Decouverte, 1996.
Andrews, P. A., *Ethnic Groups in the Republic of Turkey (Türkiye Cumhuriyeti'nde Etnik Gruplar)*, Wiesbaden, L. Reichert, 1989.
Anter, M, *Hatıralarım*, İstanbul, Avesta Yayınları, 1999.
Apaletegui, U., "Territoire linguistique et litteraire: adequation et decalages. Trois auteurs basques (Dilbilimsel ve edebi bölge: Uygunluk ve gecikme. Üç Bask yazarı)", *Lengases*, n° 56, 2004, s. 17-46.
Arai, M., *Turkish Nationalism in the Young Turks Era (Jön Türkler Döneminde Türk Milliyetçiliği)*, Leiden, E. J. Brill, 1992.
Aslan, S., "Incoherent State: The Controversy over Kurdish Naming in Turkey (Tutarsız Devlet: Türkiye'de Kürtçe Adlandırma Üzerine Tartışma)", *European Journal of Turkish Studies*, 10, 2009, http://ejts.revues.org/index4142.html.
Avar, S., *Dağ Çiçeklerim (anılar)*, Ankara, Öğretmen Dünyası, 1999.
Aydın, A., "*Que veulent les Kurdes? (Kürtler ne istiyor?)*", *Limes*, n° 1, Kış 1999/2000, s. 41-46.
Aydın, D., *Mobilizing Kurds in Turkey: Newroz as a Myth* (Türkiye'de Kürtleri mobilize etmek: bir mit olarak Newroz), Master tezi, Sosyoloji Bölümü, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 2005.
Aydın, S., Emiroğlu, K., Özel, O., Ünsal, S., *Mardin. Aşiret, Cemaat, Devlet*, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 2001.
Aydoğan, İbrahim Seydo, *Leyla Figaro*, İstanbul, Elma, 2003.
Badilli, K., *Türkçe İzahli Kürtçe Grameri*, Ankara, Ankara Basın ve Ciltevi, 1992 [1965].
Balı, A., *Antolojiya Helbestvanên Kurd* (Kürt Şairler Antolojisi), İstanbul, Weşanen Pele Sor, 1992.
Balı, R. N., *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri – Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İstanbul, İletişim, 1999.
Baran, *Dersên Zimanê Kurdî (Kürtçe dersleri)*, İstanbul, Deng Yayınları, 1991.
Baskın, O., "National Sovereignty Concept: Turkey and its Internal Minority (Ulusal Egemenlik Kavramı: Türkiye ve azınlıkları)", *CEMOTI*, n° 36, 2003, s. 33-62.
Başar, E., *Millî Eğitim Bakanlarının Eğitim Faaliyetleri (1960-1971)*, İstanbul, MEB Yayınları, 1999.

Başgöz, İlhan & Wilson, Howard E., *Educational Problems in Turkey 1920-1940 (Türkiye'de eğitim sorunları)*, La Hague, Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series, Mouton & Co., 1968.

Bayrak, M., *Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri. Gizli Belgeler, Araştırmalar, Notlar,* Ankara, Özge Yayınları, 1993.

Bazin, L., "La reforme linguistique en Turquie (Türkiye'de dilbilimsel reform)", Istvan Fodor, Claude Hagege gözetiminde, *La Réforme des langues (Dil reform)* içinde, Hamburg, Buske Verlag, 1996, s. 155-177.

Bazin, M., "Les disparites regionales en Turquie (Türkiye'de bölgesel eşitsizlikler)", Altan Gökalp, *La Turquie en transition. Disparités. Identités.Pouvoirs (Türkiye'de Geçiş Süreci)* içinde, Paris, Maisonneuve Larose, 1986, s. 17-47.

Bedirhan, C., *De la question kurde. La loi de déportation et de dispersion des Kurdes (Kürt sorunu üzerine: Kürtlerin sürgün edilmesi ve dağıtılması yasası),* İstanbul, Avesta Yayınları, 1997 [1934].

Ben Avi, I., *La Renaissance de l'hébreu (İbranicenin Rönesansı),* Gerard Haddad önsözüyle, *Eliézer Ben Yahouda ou la psychose inverse (Eliézer Ben Yahouda veya ters piskoz),* Paris, Desclee de Brouwer, 1998.

Berk, Ö., *Translation and Westernisation in Turkey from the 1840s to the 1980s (Türkiye'de 1840'lardan 1980'lere Çeviri ve Batılılaşma),* İstanbul, Ege Yayınları, 2004.

Beşikçi, İ., *Türk-Tarih Tezi, Güneş-Dil Teorisi ve Kürt Sorunu,* İstanbul, Komal Yayınları, 1977.

Çend Gotin li ser Ronakbirên Kurd (Kürt aydınlar üzerine bazı düşünceler), Stockholm, Weşanen Rewşen, 1992.

Billing, M., *Banal Nationalism (Alelade Milliyetçilik),* London, Sage, 1995.

Blau, J., *Dictionnaire kurde-français-anglais (Kürtçe-Fransızca-İngilizce Sözlük),* Brüksel, Centre pour l'etude des problemes du monde musulman contemporain (Çağdaş Müslüman Dünyasının Sorunları İncelenme Merkezi), 1965.

Blau, J., "Kurde (Kürt)", Pierre Labrousse gözetiminde, *Langues'O 1795-1995. Deux siècles d'histoire de l'École des langues orientales (1795-1995 yılları arasında diller. Doğu dilleri ekolünün iki asırlık tarihi),* Paris, Hervas, 1995, s. 96-98.

La Reforme de la langue kurde (Kürt dilinin reformu), Istvan Fodor, Claude Hagege gözetiminde, *La Réforme des langues (Dillerin reformu)* içinde, Hamburg, Buske Verlag, 1996, C. 4, s. 63-85.

Le developpement de la litterature kurde dans la cité (Kürt edebiyatının kentte gelişimi), Journal of Kurdish Studies, C. III, 1998-2000, s. 85-92.

Bois, T., *"Comment ecrire le kurde (Kürtçe nasıl yazılmalı)"*, Al Machriq, C. LIX, Mayıs-Haziran 1965, s. 369-378.

Bora, T. & Can, K., *Devlet, Ocak, Dergâh. 12 Eylül'den 1990'lara Ülkücü Hareket,* İstanbul, İletişim Yayınları, 1994 [1991].

"MHP'nin Güç Kaynağı Olarak Kürt Meselesi", Birikim, Sayı 134-135, Haziran-Temmuz 2000, s. 56-72.

Bora, T. ve M. Gültekingil gözetiminde, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: 4 – Milliyetçilik,* İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.

Bourdieu, P., "*Le marche des biens symboliques (Simgesel sermaye pazarı)*", L'Année sociologique, Sayı 22, 1971, s. 49-126.
"*Existe-t-il une litterature belge? Limites d'un champ et frontières politiques (Bir Belçika edebiyatı var mıdır? Alanın hudutları ve siyasi sınırlar)*", Etudes de lettres, Sayı 4, Ekim-Aralık 1985, s. 3-6.
Le Sens pratique (Pratik Nedenler), Paris, Minuit, 1980.
Ce que parler veut dire (Konuşmak ne anlama gelir), Paris, Fayard, 1982.
"*Le champ litteraire (Yazınsal Alan)*", Actes de la recherche en sciences sociales, Sayı 89, 1991, s. 4-46.
Les Règles de l'art: genèse et structure du champ littéraire (Sanatın Kuralları/Yazınsal Alanın Oluşumu ve Yapısı), Paris, Le Seuil, 1998 [1992].
Questions de Sociologie (Sosyoloji Meseleleri), Paris, Minuit, 2002 [1984].
Bozarslan, H., "*La régionalisation du problème kurde (Kürt Sorununun Bölgeselleştirilmesi)*", Elizabeth Picard gözetiminde, *La Nouvelle dynamique au Moyen-Orient. Les relations entre l'Orient Arabe et la Turquie (Ortadoğu'da yeni dinamik. Doğu Arapları ve Türkiye arasındaki ilişkiler)* içinde, Paris, L'Harmattan, 1993, s. 174-191.
Bozarslan, H., *La Question kurde, États et minorités au Moyen-Orient*, Paris, Presses de Sciences Po, 1997.
"Quelques remarques sur le discours historiographique kurde en Turquie, (Türkiye'de Kürt Tarihsel Söylemi Üzerine Bazı Düşünceler)", *Asien, Afrika, Latinamerika*, Hans-Lukas Kieser, Sylvia Naef, Christian Windler, *Konstruktion nationaler Identität und der Umgang mit Geschichte* içinde, Özel Sayı 29, 2001, s. 47-71.
Quelques notes sur un "non-sujet": la question kurde et la candidature turque ("Olmayan Bir Konu"ya Dair Bazı Notlar: Kürt Sorunu ve Türkiye'nin Adaylığı), CEMOTI, Sayı 36, 2003, s. 91-103.
Histoire de la Turquie contemporaine (Çağdaş Türküye Tarihi), Paris, La Decouverte, 2004.
Bozarslan, M. E., *Doğu Sorunları*, İstanbul, Avesta Yayınları, 2002 [1966].
Brubaker, R., *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe (Yeniden Düzenlenen Milliyetçilik: Bağımsız Bir Millet Olmak ve Yeni Avrupa'da Ulusal Meseleler)*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999 [1996].
Bruneau, Michel gözetiminde, *Diasporas, espaces. Mode d'emploi (Diyasporalar, Uzaylar. Kullanım Kılavuzu)* Montpellier, GIP-Reclus, 1995.
Buran, A., *Doğu Anadolu Ağızları*, Ankara, Anadolu Basın Birliği Genel Merkezi, 1985.
Cabau, B., *L'Enseignement des langues-cultures en Suède: un enjeu multidimensionnel (İsveç'te Dil-Kültür Eğitimi: Çok Boyutlu Bir Mesele)*, Paris, doktora tezi, Paris III, 1996.
Cabau-Lampa, B., *L'Enseignement des Langues-Cultures en Suède: un enjeu multidimensionnel (İsveç'te Dil-Kültür Eğitimi: Çok Boyutlu Bir Mesele)*, Lille, Presses Universitaires du Septentrion, 1999.

"*Home Language Instruction in Sweden: What is the Situation in 1998? (İsveç'te evde dil öğrenimi: 1998'de durum nedir?)*", European Journal of Intercultural Studies, 10 (1),1999, s. 75-84.

Calvet, L-J, *La Guerre des langues et les politiques linguistiques (Dillerin ve Dilbilimsel Politikaların Savaşı)*, Paris, Payot, 1987.

Les Politiques linguistiques (Dilbilimsel Politikalar), Paris, Presses Universitaires de France, "Que sais-je?" dizisi, 1996.

Pour une écologie des langues du monde (Dünya Dillerinin Çevrebilimi için), Paris, Plon, 1999.

Linguistique et colonialisme. Traité de glottophagie (Dilbilimi ve Sömürgecilik. Azınlık Dilinin Baskın Dilin İçinde Kaybolması Anlaşması), Paris, Payot, 2002 [1974].

Casanova, P., *La République mondiale des lettres (Dünya Çapında Edebi Cumhuriyet)*, Paris, Le Seuil, 1999.

Casier, M., Jongerden, J., Walker, N., "*Fruitless attempts? The Kurdish initiative and containment of the Kurdish movement in Turkey* (Sonuçsuz Girişimler? Kürt teşebüssü ve Türkiye'de Kürt hareketini Çevreleme)", New Perspectives on Turkey, Sayı 44, 2011, s. 103-128.

Cicioğlu, H., *Türkiye Cumhuriyetinde İlk ve Ortaöğretim (Tarih Gelişimi)*, Ankara, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Sayı 334, 1982.

Celil, C., *Jiyana Rewşenbirî û Siyasî ya Kurdan (di Dawiya Sedsala 19'a û Destpêka Sedsala 20'a* de) *(Kürtlerin entelektüel ve siyasi yaşamı, XIX. yüzyıl sonundan XX. yüzyıl başına dek.)*, Uppsala, Weşanen Jina Nu, 1985.

Ceweri, F., *Kultur, Hûner û Edebiyat (Kültür, sanat ve edebiyat)*, Stockholm, Weşanen Nudem, 1996.

Antolojiya Çirokên Kurdî (Kürt Romanları Antolojisi), Stockholm, Weşanen Nudem, 2003.

Ez ê yekî bikujim (Birini öldüreceğim), İstanbul, Avesta Basın Yayın 2008.

Chamoiseau, P., *Écrire en pays dominé (Egemen ülkede yazmak)*, Paris, Gallimard, NRF, 1997.

Ciğerli, S. & Le Saout, D., *Öcalan et le PKK. Les mutations de la question kurde (Öcalan ve PKK. Kürt Meselesinin Başkalaşmaları)*, Paris, Maisonneuve et Larose, 2005.

Copeaux, E., *Espaces et temps de la nation turque: analyse d'une historiographie nationaliste (Türk Ulusunun Alanları ve Zamanı: Ulusal Bir Tarih Yazımının Analizi), 1931-1993*, Paris, CNRS, 1997.

Une vision turque du monde à travers les cartes de 1931 à nos jours (1931'den Günümüze Haritalar Aracılığıyla Türklerin Dünya Görüşü), Paris, CNRS, 2000.

Cuinet, V., *La Turquie d'Asie. Géographie administrative statistique descriptive et raisonnée de chaque province de l'Asie Mineure. Tome 1: L'Anatolie orientale, Trébizonde, Erzéroum, Bitlis, Van, Dairbékir (Asya'nın Türkiye'si – Küçük Asya'nın Her Vilayetinin İstatistiksel ve Gerekçeli İdari Coğrafyası. Cilt 1: Doğu Anadolu, Trabzon, Erzurum, Bitlis, Van, Diyarbakır)*, İstanbul, İsis, 2001, C. 1.

Çakar, M. S., Işık, F, Mehmetoğlu, M, Sadıkoğlu, E., Onen, R., Tan, S., *Orta Öğretim Kürt Dili ve Edebiyat Ders Kitabı,* İstanbul, Tarih Vakfı, 2010.
Çalışlar, O., *Öcalan ve Burkay'la Kürt Sorunu,* İstanbul, Pencere Yayınları, 1993.
Çamlıbel, Y., *Kürt-Kav. Karanlığı Delen Işık,* İstanbul, Deng Yayınları, 2005.
Caymaz, B., Szurek, E., "*La revolution au pied de la lettre. L'invention de l'alphabet turc (Harflerin yanıbaşındaki devrim. Türk Alfabesinin İcadı)*", European Journal of Turkish Studies, Özel Sayı, Sayı 6, Illliterate Knowledge, 2007, URL: http://www.ejts.org/document1363.html.
De Certeau, M., *La Culture au pluriel (Çoğul Kültür),* Paris: Le Seuil, 1993 [1974].
L'Invention du quotidien.1. Arts de Faire (Günlük Buluş. 1. Yapma Sanatı), Paris, Gallimard, Folio essais, 1990.
DEHAP, *Değişim Demokratik Yapılanma Programı.*
Deleuze, G. ve F. Guattari, *Kafka: Pour une literature mineure (Kafka: Minör Bir Edebiyat İçin),* Paris, Minuit, 1975.
Mille Plateaux (Bin Yayla), Paris, Minuit, 1980.
Dieckhoff, A., "*La deconstruction d'une illusion. L'introuvable opposition entre nationalisme politique et nationalisme culturel (Bir Yanılsamanın Yapısökümü. Siyasi milliyetçilik ve kültürel milliyetçilik arasındaki bulunmaz karşıtlık)*", L'Année sociologique, C. XCVI, Sayı 1, 1996, s. 43-55.
La Nation dans tous ses états: les identités nationales en movement (Her Haliyle Devlet: Devinen Ulusal Kimlikler), Paris, Flammarion, 2000.
Diken, Ş., *Güneydoğu'da Sivil Hayat,* İstanbul, Metis, 2001.
Diljen, H., Erdem, A. J., Kerim, R., Lewendi, M., *Dergûşa Nasname (Kimliğin Beşiği),* Stockholm, Skolverket, 2002.
Dirkx, P., *Sociologie de la literature (Edebiyatın Sosyolojisi),* Paris, Armand Colin, 2000.
Dorronsoro, G., *La Turquie conteste. Mobilisations et regime sécuritaire (Türkiye Karşı Koyuyor. Mobilizasyonlar ve Seküler Rejim),* Paris, CNRS, (2006).
Dorronsoro, G., ve N. Watts (2009), "*Towards Kurdish Distinctiveness in Electoral Politics: The 1977 Elections in Diyarbakır (Seçim Politikasında Kürt Ayrımcılığına Doğru: 1977yılında Diyarbakır'da Seçimler)*", International Journal of Middle East Studies, 41: 3, s. 457-478.
Dufft, C gözetiminde, *Turkish literature and cultural memory –Multiculturalism as a literary theme after 1980 (Türk Edebiyatı ve Kültürel Hafıza– 1980'lerden Sonra Bir Edebiyat Teması Olarak Çok Kültürlülük),* Wiesbaden, Harrasowitz, 2009.
Dufoix, S., *Les Diasporas (Diyasporalar),* Paris, Presses Universitaires de France, *Que sais-je?* dizisi, 2003.
Eastman, C. M. ve T. C. Reese, "*Associated Language: How Language and Ethnicity are Related (Birleşik Dil: Dil ve Etnisite Nasıl İlişkilidir)*", General Linguistic, C. 21, Sayı 2, 1981, s. 109-116.
Edgü, F., *Hakkâri'de Bir Mevsim,* Paris, Gallimard, NRF, 1989.
Edmons, C. J., "*Some Developments in the Use of Latin Characters for the Writing of Kurdish (Kürtçe Yazım İçin Latin Harflerinin Kullanımında Bazı Gelişmeler)*", Journal of the RoyalAsiatic Society, Sayı 19, 1933, s. 629-642.

Ergün, M., *Atatürk Devri Eğitimi*, Ankara, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1982.
Eriksen, T. H., *Ethnicity and Nationalism. Anthropological Perspectives (Etnisite ve Milliyetçilik. Antropolojik Perspektifler)*, London, Pluto Press, 1993.
Espagne, M., M. Werner, *Philologiques (Filolojik)*. C. III: *Qu'est-ce qu'une littérature nationale? Approches pour une théorie interculturelle du champ littéraire (Ulusal edebiyat nedir? Edebiyatın kültürlerarası teorisine yaklaşımlar)*, Paris, MSH, 1994.
Fırat, M. Ş., *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1961 [1949].
Gellner, E., *Nations et Nationalismes (Uluslar ve Milliyetçilik)*, Paris, Payot, 1999 [1983].
Georgon, F., "*Les Foyers turcs a l'epoque kemaliste 1923-1931 (Kemalist Dönemde Türk Ocakları 1923-1931)*", Turcica, Sayı 14, 1982, s. 168-215.
Gökalp, A., "*Lire Yaşar Kemal (Yaşar Kemal'i Okumak)*", ANKA, Sayı 29/30, 1997, s. 13-41.
Gökalp, Z., *The Principles of Turkism (Türkçülüğün Esasları)*, Leiden, E. J. Brill, 1968.
Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik İncelemeler, İstanbul, Komal Yayınları, 1975.
Grojean, O., *La Cause kurde, de la Turquie vers l'Europe. Contribution à une sociologie de la transnationalisation des mobilisations (Türkiye'den Avrupa'ya Kürt Davası. Mobilizasyonların Ulusötesileşmesi Sosyolojisine Katkı)*, Hamit Bozarslan gözetiminde siyaset sosyolojisi doktora tezi, Paris, Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, 2008a.
"*La production de l'Homme nouveau au sein du PKK* (PKK Bünyesinde Yeni İnsan'ın Üretimi)", European Journal of Turkish Studies, özel sayı, Sayı 8, Surveiller, normaliser, reprimer, 2008b, http://www.ejts.org/document2753.html.
Gülensoy, T., *Kurmanci ve Zaza Türkçeleri Üzerine Bir Araştırma İnceleme ve Sözlük*, Ankara, TKAE Yayınları, 1983.
Tekin, G. G, *Dilimiz Varlığımız, Dilimiz Kimliğimizdir*, İstanbul, Aram Yayınları, 2002.
Gürbilek, N. ve İ. Savaşır, "*Bir Kürt Aydını: Fakih Hüseyin Sağnıç*", Defter, Sayı 11, 1989, s. 45-78.
Gürsel, N., *Yaşar Kemal, le roman d'une transition (Yaşar Kemal, Bir Geçiş Dönemi Romancısı)*, Paris, L'Harmattan, 2001.
Harlow, B., *Resistance Literature (Direniş Edebiyatı)*, New York, Methuen, 1987.
Hassanpour, A., *Nationalism and Language in Kurdistan 1918-1985 (Kürdistan'da Dil ve Milliyetçilik 1918-1985)*, San Francisco, Mellen Research University Press, 1992.
Haugen, E., "*Dialect, Language, Nation (Diyalekt, Dil ve Ulus)*", American Anthropologist, C. 68, Sayı 6, 1966, s. 922-935.
Hawar, Berlin, 1976 (yeniden basıma hazırlayan Hemreş Reşo).
Hawar, Stockholm, Nudem, 1998, 2 Cilt (yeniden basıma hazırlayan Fırat Ceweri).

Hirschler, K., "*Defining the Nation: Kurdish Historiography in Turkey in the 1990s (Ulusun Tanımlanması: 1990'lı yıllarda Türkiye'de Kürt Tarih Yazımı)*", Middle Eastern Journal, Sayı 3, 2001, s. 145-166.
Türkiye İnsan Hakları Vakfı, *Turkey Human Rights Reports 1993 (Türkiye İnsan Hakları Raporu 1993)*, Ankara, HRFT Publications, 1994.
İstanbul Kürt Enstitüsü, *Ji bo Bîranîna Feqî Hüseyin Sağnıç (Feqî Hüseyin Sağnıç Anısına)*, İstanbul, 2004
Jacob, P. X., *L'Enseignement religieux dans la Turquie modern (Modern Türkiye'de Din Eğitimi)*, Berlin, Klaus Schwarz Verlag, Islamkundliche Untersuchungen, band 67, 1982.
Jaffrelot, C., "*For a Theory of Nationalism (Milliyetçi Kuram İçin)*", Questions de Recherche, CERI, Sayı 10, Haziran 2003.
Jemo, M., *Osman Sebrî. Analyse bio-bibliographique (Osman Sebrî. Biyografik-Bibliografik Tahlil)*, Paris, yüksek lisans çalışması, Université de Paris III, 1990.
Jîn, Uppsala, Deng, 1985, C. 1 (M. E. Bozarslan tarafından uyarlanan, çevrilen ve yorumlanan edisyon).
Jîn, Uppsala, Deng, 1985, C. 2 (M. E. Bozarslan tarafından uyarlanan, çevrilen ve yorumlanan edisyon).
Jîn, Uppsala, Deng, 1986, C. 3 (M. E. Bozarslan tarafından uyarlanan, çevrilen ve yorumlanan edisyon).
Jîn, Uppsala, Deng, 1987, Cilt. 4 (M. E. Bozarslan tarafından uyarlanan, çevrilen ve yorumlanan edisyon).
Jîn, Uppsala, Deng, 1988, Cilt. 5 (M. E. Bozarslan tarafından uyarlanan, çevrilen ve yorumlanan edisyon).
Jongerden, J., "*Crafting Space, Making People: The Spatial Design of Nation in Modern Turkey (Mekân Yaratma, İnsan Yaratma: Modern Türkiye'de Ulusun Mekânsal Tasarımı)*", European Journal of Turkish Studies 10, 2010, http://ejts.revues.org/index4014.html
Kabacalı, A., *Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü*, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1990, s. 114.
Kaygalak, M., *Yüzümdeki Kuyu*, İstanbul, Avesta Yayınları, 1998.
Kemal, Y., *Terre de fer, ciel de cuivre (Yer Demir, Gök Bakır)*, Paris: Gallimard, NRF, 1977.
Entretiens avec Alain Bosquet (Alain Bosquet Söyleşisi), Paris: Gallimard, NRF, 1992.
Ağıtlar, İstanbul, Yapı Kredi Bankası Yayınları, 2004 [1943].
Kızılkaya, M., *Sürgün, Göç ve Ölüm. Çağdaş Kürt Edebiyatından Seçme Hikâyeler*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.
Sen û Ben Anılarla Mehmed Uzun'un Hayatı, İstanbul, İthaki, 2008.
Kop, K. K., *Araştırma ve Düşüncelerim. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Türkçesini Etkileyen Faktörler*, Ankara, TKAE Yayınları, 1982 [1935].
Anadolu'nun Doğu ve Güneydoğusu, Ankara, TKAE Yayınları, 1982 [1938].
Kremnitz, G., "*Du bilinguisme au conflit linguistique. Cheminement de termes et de concepts (Çiftdillilikten dilsel çatışmaya. Terimlerin ve kavramların takibi)*", Langages, Sayı 61, 1981, s. 63-74.

"*Réflexions sur le contexte social de la creation littéraire recente en langue dominée, principalement en Occitan (Ağırlıklı Olarak Oksitancada Egemen Dilde Edebi Yapının Sosyal Bağlamı Üzerine Düşünceler)*", Lengages, Sayı 56, 2004, s. 231-251.

Kurdish Human Rights Project, *Denial of a Language: Kurdish Language Rights in Turkey (Bir Dilin İnkârı: Türkiye'de Kürt Dili Hakları)*, London, KHRP, 2002.

Kurdo, Q., *Tarixa Edebiyata Kurdî (Kürt Edebiyat Tarihi)*, Ankara, Özge Yayınları, 1992 [1983-5].

Kutschera, C., *Le Défi kurde ou le rêve fou de l'indépendance (Kürt Mücadelesi veya Çılgın Bağımsızlık Hayali)*, Paris, Bayard, 1997.

Lahire, B., "*Champ, hors-champ, contrechamp (Alan, Alan dışı, Alan karşıtı)*", Bernard Lahire gözetiminde, *Le Travail sociologique de Pierre Bourdieu (Bourdieu'nün Sosyolojik Çalışması)* içinde, Paris, La decouverte, 1999, s. 23-57.

La Condition littéraire. La double vie des écrivains (Yazınsal Koşul. Yazarların İki Anlamlı Yaşamı), Paris, La ecouverte, 2005.

Landau, J. M., *Tekinalp, Turkish Patriot 1883-1961 (Türk Vatansever Tekinalp 1883-1961)*, Leiden, Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituutte, İstanbul, 1984.

Lescot, R., "Litterature kurde (Kürt Edebiyatı)", Raymond Queneau gözetiminde, *Histoire des littératures. Littératures anciennes, orientales et Orales (Edebiyat Tarihi. Eski Edebiyat, Doğu Edebiyatı ve Sözlü Edebiyatlar)* içinde, Paris, Gallimard, La Pleiade, 1977, C. 1, s. 795-805.

Levy, C., "*La non-inscription des ecrivains juifs de langue francaise dans les reseaux et les territoires (Fransızca Yazan Yahudi Yazarların Ağlarda ve Bölgelerde Kaydedilmemesi)*", Sociologie et sociétés, 34 (2), 2002, s. 163-183.

Lewendi, M-M, *Li Kurdistana Bakur û li Tirkiyê Rojnamegeriya Kurdî 1908-1992 (Kuzey Kürdistan'da ve Türkiye'de Kürt Gazeteciliği 1908-1992)*, Ankara, Özge Yayınları, 1992 [1989-1992].

Lewis, G. L., "*Ataturk's Language Reform as an Aspect of Modernization in the Republic of Turkey (Türkiye Cumhuriyeti'nin Bir Modernleşme Safhası Olarak Atatürk'ün Dil Reformu)*", Jacob M. Landau, *Atatürk and the Modernization of Turkey* içinde, Boulder,
Leiden, Westview Press, E. J. Brill, 1984, s. 195-213.

The Turkish Language Reform: A Catastrophic Success (Türk Dil Reformu: Bir Başarı Felaketi), Oxford, Oxford University Press, 2002.

Lipovsky, I. P., *The Socialist Movement in Turkey 1960-1980 (Türkiye'de Sosyalist Hareket)*, Leiden, E. J. Brill, 1992.

Mac Dowall, D., *A Modern History of the Kurds (Modern Kürt Tarihi)*, London, New York: IB Taurus, 1996.

Malmisanij, *Said-i Nursi ve Kürt Sorunu*, İstanbul, Doz Yayınları, 1991

Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti Gazetesi, Stockholm, Weşanen APEC, 1998.

Malmisanij, *Kürt Talebe-Hêvî Cemiyetî – Îllegal Kürt Öğrenci Derneği*, İstanbul, Avesta Yayınları, 2002.

The Past and Present of Book Publishing in Kurdish Language in Turkey (Türkiye'de Kürt Dilinde Kitap Yayıncılığının Geçmişi ve Bugünü), Next Page, 2007, http://www.npage.org/article126.html

Marcellesi, J. B., "*Bilinguisme, diglossie, hegemonie: problemes et taches (Çiftdillilik, diglosia, hegemonya: Sorunlar ve Ödevler)*", Langages, Sayı 61, 1981, s. 5-11.
Mirşan, K., *Prototürkçeden Bugünkü Kürtçeye*, Ankara, TKAE Yayınları, 1983.
More, C., *Les Kurdes aujourd'hui: mouvement national et partis politiques (Günümüzde Kürtler: Ulusal Hareketler ve Siyasi Partiler)*, Paris, L'Harmattan, 1984.
Mouradis, B., *Les Contre-littératures (Karşıt Edebiyatlar)*, Paris, Presses Universitaires de France, 1975.
Muhidine, T., "*L'edition turque depuis 1980: Une politique d'essor (1980'den beri Türk Yayıncılığı: Bir Büyüme Politikası)*", Jacques Thobie, Roland Perez, Salgur Kancal, *Enjeux et rapports de force en Turquie et en Méditerranée orientale (Türkiye ve Doğu Akdeniz'de Zorluklar ve Güç İlişkileri)* içinde, İstanbul, Paris, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, L'Harmattan, Varia Turcica XXVIII, 1996, s. 289-297.
"*Les reportages de Yachar Kemal: une metafiction (Yaşar Kemal Röportajları: Bir Metakurgu)*", *ANKA*, Sayı 29-30, 1997, s. 143-153.
"*La littérature turque à l'aube du millénaire: 1999-2000 (Binyılın Şafağında Türk Edebiyatı: 1999-2000)*", İstanbul, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, Georges Dumezil, IFEA kayıtları, Sayı 2, 2000.
Mungan, M., *Quarante chambres au trois miroirs (Üç Aynalı Kırk Oda)*, Arles, Actes Sud, 2005.
Nahir, M., "*Micro language planning and the revival of Hebrew: A schematic framework (Mikro Dil Planlaması ve İbranicenin Canlanması: Şematik Bir Çerçeve)*", Language in Society, 27, 1998, s. 335-357.
Noiriel, G., *État, nation et immigration. Vers une histoire du pouvoir (Devlet, Millet ve Göç. Erkin Tarihine Doğru)*, Paris, Gallimard, Folio Histoire dizisi, 2001.
Okutan M. C., *Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.
Olender, M., *Les Langues du Paradis (Cennetin Dilleri)*, Paris, Le Seuil, Point Essais, 1989.
O'shea, M. T., *Trapped Between the Map and the Reality. Geography and Perception of Kurdistan (Harita ve Gerçeklik Arasında Sıkışmışlık. Coğrafya ve Kürdistan Algısı)*, Londra, Routledge, 2004.
Othman, H., *Culture et Politique: les publications kurdes en Irak 1918-1949 (Kültür ve Siyaset: 1918-1949 arası Irak'ta Kürtçe Yayınlar)*, Paris, Yüksek Lisans çalışması, EHESS, 1987.
Öktem, K., "*The Nation's Imprint: Demographic Engineering and the Change of Toponymes in Republican Turkey (Ulusun Mührü: Demografik Mühendislik ve Cumhuriyet Türkiyesi'nde Yer Adlarının Değişimi)*", European Journal of Turkish Studies, Sayı 7, 2008, http://ejts.revues.org/index2243.html.
Opengin, E., *Rewşa Kurdî ya sosyolenguîstîk li Turkiyeyê*, İstanbul, Avesta Yayınları, 2011.
Öztürkmen, A., "*The Role of the People's Houses in the Making of National Culture in Turkey (Türkiye'de Ulusal Kültürün Yapılmasında Halk Evlerinin Rolü)*", New Perspectives on Turkey, Sayı 11, Güz 1994, s. 159-181.

Polat, L., *Rewşa Edebiyata Kurdî (Kürt Edebiyatının Durumu)*, Stockholm, Weşanen Nujen, 1996.
Pouessel, S., *Les Identités amazighes au Maroc (Fas'ta Amazigh Kimlikleri)*, Paris, 2010.
Rigoni, I., *Mobilisation et enjeux des migrations de Turquie en Europe de l'Ouest (Türkiye'den Batı Avrupa'ya Göç Meseleleri ve Mobilizasyonlar)*, Paris, L'Harmattan, 2001.
Rıza (M.) *Benlik ve Dilbirliğimiz*, Ankara, TKAE Yayınları, 1982.
Rohat, A., *Ziya Gökalp'in Büyük Çilesi Kürtler*, İstanbul, Fırat Yayınları, 1992.
Scalbert Yücel, C., "*The Invention of a Tradition: Diyarbakır's Dengbej Project (Geleneğin İcadı: Diyarbakır'da Dengbej Projesi)*", European Journal of Turkish Studies (internet üzerinde), 10 2009, 4 Ocak 2010'dan beri internet üzerinden erişilebilir, son bağlantı 1 Mayıs 2018, http://ejts.revues.org/index4055.html.
Schnapper, D., *La France de l'intégration. Sociologie de la nation en 1990 (Bütünleşme Fransası. 1990'da Halk Sosyolojisi)*, Paris, Gallimard, 1991.
La Communauté de citoyens. Sur l'idée moderne de nation, Paris, Gallimard, NRF, 1994.
Siècle 21, Sayı 15, *Turquie, une litterature politique? (Türkiye, siyasal edebiyat?)*, 2009.
Sirinelli, J-F., *Les intellectuels (Aydınlar)*, Rene Remond, *Pour une histoire politique (Siyasi Tarih İçin)* içinde, Paris, Le Seuil, 1988, s. 199-231.
Skutnabb-Kangas, T. ve R. Phillipson, "*Mother tongue: The Theoretical and Sociopolitical Construction of a Concept (Anadil: Bir Kavramın Kuramsal ve Sosyopolitik Yapısı)*", Ulrich Ammon gözetiminde, *Status and Function of Languages and Language Varieties (Diller ve Dil Çeşitlerinin Durumu ve İşlevi)* içinde, Berlin, Mouton de Gruyter, 1989, s. 450-477.
Strohmeier, M., *Crucial Images in the Presentation of a Kurdish National Identity. Heroes and Patriots, Traitors and Foes (Kürt Ulusal Kimliğinin Sunumunda Önemli Görüntüler. Kahramanlar ve vatanseverler, hainler ve düşmanlar)*, Leiden, Brill, 2003.
Szurek, E., "*Le recteur, le professeur et le Büyük Önder. La theorie de la Langue-Soleil sous l'oeil de Jean Deny (Rektör, Öğretmen ve Büyük Önder. Jean Deny'nin Gözünden Güneş-Dil Teorisi)*", Turcica, 42, 2010, s. 279-303.
Şerefoğlu, S. K. ve H.K. Türközü, *101 soru'da Türklerin Kürt Boyu*, Ankara, TKAE Yayınları, 1982.
Tatchjian, V., *La France en Cilicie et en Haute-Mésopotamie. Aux confins de la Turquie, de la Syrie et de l'Irak (1919-1933) [Kilikya ve Yukarı Mezopotamya'da Fransa. Türkiye, Suriye ve Irak sınırlarında (1919-1933)]*, Paris, Karthala, 2004.
Tayfun, M., *Kurdisk Författarskap och Kurdisk Bokutgivning –Bakgrund, Vilkor, Betydelse (Kürt Yazarlığı ve Yayımcılık – Genel Bakış, Tarihçe, Koşullar, Anlamları)*, Stockholm, APEC, 1998.
Tejel G. (J.), *Le Mouvement kurde de Turquie en exil –Continuités et discontinuités du nationalisme kurde sous le mandat français en Syrie et au Liban (1925-1945) (Sürgünde Türkiye Kürt Hareketi – Suriye ve Lübnan'da Fransız Mandası altında Kürt Milliyetçiliğinin Sürekliliği ve Süreksizliği)*, Berne, Peter Lang, 2007.

Tekinalp, M., *Türkleştirme,* İstanbul, Resimli Ay Maatbası, 1928.
Tezcur, M. G., "*When Democratization Radicalizes? The Kurdish Nationalist Movement in Turkey (Demokratikleştirme Ne Zaman Radikalleşir? Türkiye'de Kürt Ulusal Hareketi)",* Journal of Peace Research, 47, 2010, s. 775-789.
Thiesse, A. M, *La Création des identités nationales en Europe XVIIIe-XXe siècles (XVIII-XX. Yüzyıllarda Avrupa'da Ulusal Kimliklerin Tesisi),* Paris, Le Seuil, 2001 [1999].
Türköz, M., "*Surname narratives and the state-society boundary: Memories of Turkey's family name law of 1934 (Soyadı anlatıları ve devlet-toplum sınırı: Türkiye'de 1934 tarihli soyadı yasası)*", Middle Eastern Studies, 2007, 43 (6), s. 893-908.
Uzun, M., *Destpêka Edebiyata Kurdî (Kürt Edebiyatına Giriş),* Ankara, Beybun Yayınları, 1992.
Rojek Ji Rojên Evdalê Zeynek (Abdal'ın Bir Günü), İstanbul, Doz Yayınları, 1992 [1991].
Antolojiya Edebiyata Kurdî (Kürt Edebiyatı Antolojisi), İstanbul, Tümzamanlar Yayınları, 1995a.
Bîra Qederê (Kader Kuyusu), İstanbul, Avesta Yayınları, 1995b.
Nar Çiçekleri. Çok Kültürlülük Üstüne, İstanbul, Belge Yayınları, 1995c.
Ziman û Roman (Dil ve Roman), İstanbul, Nujen Yayınları, 1996.
Kader Kuyusu, İstanbul, Belge Yayınları, 1997.
Yitik bir aşk gölgesinde, İstanbul, Belge Yayınları, 1998.
Dengbejlerim, İstanbul, Belge Yayınları, 1998.
La Poursuite de l'ombre (Yitik Bir Aşkın Gölgesinde), Paris, Phebus, 1999.
Bir Dil Yaratmak, İstanbul, Gendaş Kültür Yayınları, 2002 [1997].
Zincirlenmiş Zamanlar, Zincirlenmiş Sözcükler, İstanbul, Gendaş Kültür Yayınları, 2003.
Küllerinden Doğan Dil ve Roman, İstanbul, İthaki Yayınları, 2005.
Ülker, E., *Homogenising a Nation: Turkish National Identity and Migration-Settlement Policies of the Turkish Republic (1923-1939) [Bir Ulusun Homojenleştirilmesi: Türkiye Cumhuriyeti'nin Türk Ulusal Kimliği ve Göç-Yerleşim Politikaları (1923-1939)],* İstanbul, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2003.
Ustel, F., *İmparatorluktan Ulus-devlete Türk Milliyetçiliği:Türk Ocakları 1912-1931,* İstanbul, İletişim Yayınları, 1997.
Türk Ocakları Tanıl Bora ve Murat Gültekingil gözetiminde, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: 4 –Milliyetçilik* içinde, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 263-268.
Vali, A. gözetiminde, *Essays on the Origins of Kurdish Nationalism (Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri Üzerine Denemeler),* Costa Mesa, Mazda, 2003.
Van Bruinessen, M., "*Onyedinci Yüzyılda Kürtler ve Dilleri: Kürt Lehçeleri Üzerine Evliya Çelebi'nin Notları*", Studia Kurdica, Sayı 1-3, Nisan 1985, s. 13-37.
Agha, Sheikh and the State. The Social and Political Structures of Kurdistan (Ağa, Şeyh ve Devlet. Kürdistan'ın Toplumsal ve Siyasal Yapısı), London, Zed Books, 1992.

"*Nationalisme kurde et ethnicites intra-kurdes (Kürt Milliyetçiliği ve Kürtler Arasındaki Etnik Gruplar)*", Peuples méditerranéens, Sayı 68-69, Temmuz-Aralık 1994, s. 11-37.

İsmail Beşikci: Turkish Sociologist, Critic of Kemalism and Kurdologist (İsmail Beşikci: Türk Sosyolog, Kemalizm Eleştirmeni ve Kürdolog), http://www.let.uu.nl/~martin.vanbruinessen /personal/publications/ismail_besikci.htm.

Viala, A., *Naissance de l'écrivain (Yazarın Doğuşu)*, Paris, Minuit, 1985.

Watts, N., "*Activists in Office: Pro-Kurdish Contentious Politics in Turkey (Vazife Başında Aktivistler: Türkiye'de Kürt yanlısı Çekişmeli Siyaset)*", Ethnopolitics 5 (2), 2006, s. 125-144.

Watts, N., *Activists in Office – Kurdish Politics and Protest in Turkey (Vazife Başında Aktivistler: Kürt Siyaseti ve Türkiye'de Protestolar)*, Seattle, University of Washington Press, 2010.

Weber, E., *La Fin des terroirs. Modernisation de la France rurale 1870-1914 (Tarım Alanlarının Sonu.Kırsal Fransa Halkının Modernizasyonu 1870-1914)*, Paris, Fayard, 1983.

White, P., *Primitive Rebels or Revolutionary Modernizers? The Kurdish National Movement in Turkey (İlkel Asiler veya Devrimci Çağdaşlaştırma Taraftarları? Türkiye'deki Kürt Ulusal Hareketi)*, London, Zed Books, 2000.

Yashin, M. gözetiminde, *Step-mothertongue. From Nationalism to Multiculturalism: Literatures of Cyprus, Greece and Turkey (Üvey Anadil. Milliyetçilikten Çokkültürlüğe: Kıbrıs, Yunanistan ve Türkiye Edebiyatları)*, London, Middlesex University Press, 2000.

Yıldız, A., *Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Kültürel Sınırları (1919-1938)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.

Yücel, M., *Kürt Basın Tarihi. Tekzip*, İstanbul, Aram Yayınları, 1998.

Zana, M., *La Prison n° 5: Onze ans dans les geôles turques (5 Numaralı Hapishane: Türk Hapishanelerinde On Yıl)*, Paris, Arlea, 1995.

Zaza, N., *Ma Vie de kurde (Kürt Olarak Yaşamım)*, Lausanne, P.-M. Favre, 1982.

Zinar, Z., *Xwendina Medresê (Medresede Eğitim)*, Stockholm, Pencinar, 1993.

"*Medrese Education in Northern Kurdistan (Kuzey Kürdistan'da Medrese Eğitimi)*", Les Annales de l'autre Islam, Sayı 5, 1998, s. 39-58.

Zurcher, E. J., *Turkey: A Modern History (Çağdaş Türkiye Tarihi)*, London, I.B. Tauris & Co., 1993.

Bu kaynakça, Türkiye, Fransa ve İsveç'te bulunan yayınevi katalogları ile kitapçı ve kütüphanelerde yapılan araştırmalardan yola çıkılarak hazırlanmıştır. Kurmancî yayımlanan eserlerin tamamı listede mevcut değildir.

Abbas, A., *Şîvanê Berxan* (Koyun Çobanı), İstanbul, Peri, 2004.

Xewnên Şîyarî (Gündüz Düşleri), İstanbul, Peri, 2004.

Abidin, Z., *Binefşên Tariyê (Gölgedeki Menekşeler)*, İstanbul, Doz, 1999, 127 sayfa.

Peyman Pirtûka Yekemîn – Girava Stêrkên Vemirî (Haber, Birinci Kitap – Ölü Yıldızlar Adası), İstanbul, Gün, 2003.

Akkurt, N., *Helbestên Gerîla 2 – Çîroka du Ezîzan* (*Gerilla Şiirleri 2 – İki Azizin Hikâyesi)*, İstanbul, Aram, 2003.

Akyol H., *Senem Xanim (Senem Hanım)*, İstanbul, İstanbul Kürt Enstitüsü, 2000, 196 sayfa.

(Der.) *Çîrokên Kurdî – Mîrze Mehemed û Çapik Ehmed (Kürt Masalları – Mir Mehmed ve Çabuk Ahmed)*, İstanbul, İstanbul Kürt Enstitüsü, 2002, 198 sayfa.

(Der.), *Tembûrzêrîn û Tembûrzîvîn (Altın Davul ve Gümüş Davul)*, İstanbul, İstanbul Kürt Enstitüsü, 2002, 229 sayfa.

Alkan, A., *Çîroka Gûr û Rovî (Kurt ve Tilki Masalı)*, İstanbul, Elma, 2003.

Çîrok û Jîyan (Masal ve Yaşam), İstanbul, Komal, 2004.

Alpaslan, M. S., *Helbestên Welatê Bin Dest (Tutsal Ülkenin Şiirleri)*, İstanbul, Pele Sor, 1992, 79 sayfa.

Alpaslan, S., *Stranên Azadî (Özgürlük Şarkıları)*, İstanbul, Pele Sor, 1994, 80 sayfa.

Alxasi, A., *Ji Meraşê Xeberek Hat (Maraş'tan Haber Gelmiş)*, İstanbul, Peri, 2003.

Amida, I., *Dîmenên Derizî (Kırık Manzaralar)*, İstanbul, Si, 2002, 46 sayfa.

Nameyên Bêbersîv (Karşılıksız Mektup), İstanbul, Aram, 2003.

Anter, M., *Birîna Reş (Kara Yara)*, İstanbul, Koral, 1965, 93 sayfa (2. Baskı: Koral, İstanbul, 1991; 3. Baskı: Avesta, İstanbul 1999).

Ferhenga Kurdî-Turkî (Kürtçe-Türkçe Sözlük), İstanbul, Yeni Matbaa, 1967.

Hemû Berhem 2 Çinara Min (Tüm Eserleri 2: Çınarım), İstanbul, Avesta, 1999, 136 sayfa.

Aras, A., (Der.), *Kerr û Kulîlk (*Kerr ve Kulilk), İstanbul, Fırat, 1993, 87 sayfa.

(Der.) *Siyabend û Xece* (Siyabend ve Xece), İzmir, Ülken, 1993, 77 sayfa.

Evdalê Zeynikê (Evdale Zeynike), İstanbul, Deng, 1996, 218 sayfa.

Arif, A., *Qeydan Kevn Kir Min Ji Hesreta Te (Seni Beklerken Zincirlerimi Kırdım)*, İstanbul, Koral, 1992, 116 sayfa.

Ari, A., *Ramusan Min Verşartin Li Geliyekî (Öpücükler Gömdüm Bir Vadiye)*, İstanbul, Avesta, 2000, 78 sayfa.

Ev Çiya Rûspî Ne (Bu Dağlar Bilgedir), İstanbul, Avesta, 2002, 63 sayfa.

Destanê Kawa (Kawa Destanı), İstanbul, Elma, 2003.

Aslan, H. ve L. Atak, *Rindê heywanan nas dike (Rindê Hayvanları Öğreniyor)*, İstanbul, Stockholm Kürt Kültürü Vakfı, İstanbul Kürt Enstitüsü, 2004.

Atak, Leyla, *Rindê li nav baxçeyê Kalo (Rindê Dedesinin Bahçesinde)*, İstanbul, Stockholm Kürt Kültürü Vakfı, İstanbul Kürt Enstitüsü, 2004.
Aslan, M. E., *Hinek Felsefe & Hinek Siyaset (Biraz Felsefe ve Biraz Siyaset)*, İstanbul, War, 2002, 208 sayfa.
Siyaseta Netewî û Helsengandina Tevgera Netewî ya Kurd (Ulusal Siyaset ve Kürt Ulusal Hareketinin Tahlili), İstanbul, War, 2002, 270 sayfa.
Avcı, M., *Nalîna Agirî (Ağrı'nın Yakarışı)*, İstanbul, Si, 2002, 295 sayfa.
Avesta Yayınları, *Navên Kurdî (Kürtçe İsimler)*, İstanbul, Avesta, 2000, 48 sayfa.
Axtepi, Ş. E., *Dîwana Ruhî (Ruhi'nin Divanı)*, İstanbul, İstanbul Kürt Enstitüsü, 2002, 104 sayfa (1. Baskı: Jina Nu, İsveç, 1988).
Aydoğan, I. S., *Reş û Sipî (Siyah ve Beyaz)*, İstanbul, Doz, 1999, 288 sayfa.
Leyla Fîgaro (Leyla Figaro), İstanbul, Elma, 2003.
Aydoğan, M., *Berê Gotin Hebûn (Önce Eylem Vardı)*, İstanbul, Doz, 2001, 207 sayfa.
Ayebe, L., *Jar lê Sermest (Zayıf Ama Mutlu)*, Diyarbakır, Belki, 2003.
Ayhan, M., *Qêrîn (Öfke)*, Ankara, Ozanlı, 2003.
Ayhan, S., *Jiyanên Nîvco (Yarım Yaşamlar)*, İstanbul, Peri, 2002, 112 sayfa.
Aytamov, C., *Evîna Cemîlê (Cemile)*, İstanbul, Fırat, 1992, 76 sayfa.
Aytar, O., *Kurdistana bi fiftî-fiftî (Kürdistan'ın Paylaşılması)*, İstanbul, Nujen, 1995, 318 sayfa (1. Baskı: Jina Nu, Stockholm, 1995).
Baba, A., *Încîla Luqa (Luka İncili)*, İstanbul, Doz, 1992, 204 sayfa.
Bach, R., *Qaqlibaz (Martı, Jonathan Livingstone)*, İstanbul, Fırat, 1994, 78 sayfa.
Badili, K., *Türkçe İzahlı Kürtçe Gramer*, Ankara, Ankara Basın ve Ciltevi, 1965 (2. Baskı, Med, İstanbul, 1992).
Baksi, M., *Gundikê Dono (Küçük Dono Köyü)*, İstanbul, Gökyüzü Sanat Ürünleri, 1992, 106 sayfa.
Hêlîn (Helin), İstanbul, Peri, 1998, 114 sayfa.
Serhildana Mala Eliyê Ûnis (Ali Unis Ailesinin İsyanı), İstanbul, Welat, 2001, 109 sayfa.
Bali A., *Antolojiya Helbestvanên Kurd (Kürt Şairleri Antolojisi)*, İstanbul, Pele Sor, 1992, 454 sayfa.
Kürtçe Dilbilgisi – Rêzimana Kurdî, İstanbul, Alan, 1992, 276 sayfa.
Gotinên Peşiyan ên Kurdî – Kürt Atasözlük, İstanbul, Pelesor, 1993, 409 sayfa.
Baqi, H. Kovan, *Çîroka Çîrokan (Masalların Masalı)*, İstanbul, Bajar, 68 sayfa
Baran, *Dersên Zimanê Kurdî (Kürtçe Dersleri)*, İstanbul, Deng, 1991, 167 sayfa (1. Baskı: Roja Nu, Stockholm, 1988; 3. ve 4. Baskı, Deng, İstanbul, 1993 ve 1997).
Barik, M., *Kevneşopiyên Kurdan – Jiyan di Tama Strana de Bû (Kürt Gelenekleri – Yaşam Türkü Tadındaydı)*, İstanbul, İstanbul Kürt Enstitüsü, 2003.
Barnas, R., *Li Bandeva Spêde (Şafakta)*, İzmir, Tirej, 1980.
Barok, M., *Gotinê Pêşiyên Kurda (Kürt Atasözleri)*, İstanbul, Berfin, 1996, 336 sayfa.
Bate, M. E., *Mewlûd (Mevlüd)*, İstanbul, Fırat, 1992, 86 sayfa (1. Baskı: Roja Nu, Stockholm, 1987).
Batğı, M., *Şujîn (İğne)*, İstanbul, Aram, 2003.

Bawer, M., *Monologên Evînên Kedîkirî (Ehlileştirilmiş Aşk Monologları)*, İstanbul, Bajar, 2004, 83 sayfa.
Bayrak, M., *Gravürlerde Kürtler – Bi Gravûran Kurd*, Ankara, Özge, 2002, 351 sayfa.
Kürt Müziği, Dansları ve Şarkıları – Muzik, Dans û Şarqîyên Kurdî, Ankara, Özge, 2002, 3 Cilt, 1842 sayfa.
Bedirxan, A., *Autobiyografya (Otobiyografi)*, İstanbul, Peri, 2000.
Bedirxan, C. A. ve R. Lescot, *Kürtçe Dil Bilgisi*, İstanbul, Doz, 1991, 400 sayfa (1997-2000 yılları arasında yeniden basımları; İstanbul, Avesta, 2004, Paris Kürt Enstitüsü katkılarıyla).
Elfabeya Kurdî û Bingehên Gramera Kurmancî (Kürt Alfabesi ve Kürt Dilbilgisinin Temelleri), İstanbul, Doz, 1998, 112 sayfa.
Were Dotmam (Gel Kuzen), İstanbul, Avesta, 1998, 79 sayfa.
Bedirxan, K. A., *Türkçe İzahli Kürtçe Gramer*, İstanbul, Özgürlük Yolu, 1977; 2. Baskı: Özgürlük Yolu, Köln, 1986; 3. ve 4. Baskı: Deng, İstanbul, 1991 ve 1997).
Bedirxan, K. A., *Kulîlkên Ezeb (Yeni Çiçekler)*, İstanbul, Avesta, 1998, 59 sayfa.
Kolay Kürtçe, İstanbul, Doz, 1997, 234 sayfa (Yeniden basım, Doz, İstanbul, 2001).
Berazi, D., *Helbestên gerîla 1 – Hestên bi vejînê hatine hesandin (Gerilla Şiirleri 1 – Direnişle Bulunan Duygular)*, İstanbul, Aram, 2003.
Bereh, B., *Êş (Acı)*, İstanbul, Si, 2001, 80 sayfa.
Berekat, S., *Mehabad Ber Olimpiyada Xwedê De (Mahabad Tanrı Olympos'a Karşı)*, İstanbul, Avesta, 1996, 57 sayfa.
Beyati, E. W., *Helbestên Evînê li ser Dergehên Heftan ên Cîhanê (Göğün Yedinci Katında Aşk Şiirleri)*, İstanbul, Bajar, 2004, 65 sayfa.
Beylada, *Kelîle û Dimne (Kelile ve Dimne)*, İstanbul, Nubihar, 2003.
Beşikçi, İ, *Daxuyaniyên li ser Rewşenbîrê Kurd (Kürt aydınlar üzerine bazı düşünceler)*, İstanbul, Belge, 2004.
Bekes, B., *Diwan (Divan)*, İstanbul, Peri, 2002.
Bekes, Ş., *Ji Nav Şiîrên Min (Şiirlerimden Seçmeler)*, İstanbul, Avesta, 1995, 59 sayfa (Yeniden basım 2001).
Bihar, B., *Qeşem (Jöle)*, İstanbul, Si, 2002, 63 sayfa.
Bilge, F., *Jidilara (Jidilara)*, İstanbul, Si, 2002, 56 sayfa.
Blau, J., *Kürtçe/Türkçe Kürtçe/Fransızca Kürtçe/İngilizce Sözlük*, İstanbul, Sosyal, 1991, 341 sayfa.
Boralıoğlu, G., *Hemû Çîrok In (Hepsi Masal)*, Diyarbakır, War, 2004.
Botan, A. Q., *Baran (Yağmur)*, İstanbul, 1991, 63 sayfa.
Botan, S., *Zomafer (Zomafer)*, İstanbul, Elma, 2003.
Boti, E., *Hz. Muhemmed (Hz. Muhammed)*, İstanbul, *Nûbihar*, 1998, 191 sayfa.
Boyik, E., *Xezeva Xwedê Gûndê Ezdiyan (Ezidiler Köyü: Tanrıların Gazabı)*, İstanbul, Deng, 2004.
Bozan, M., *Av Zelal Bû (Su Duruydu)*, İstanbul, Peri, 2002, 160 sayfa.
Bozan, M., *Sê Kulm Ax (Üç Avuç Toprak)*, İstanbul, Peri, 2002, 100 sayfa.
Ez jî Jîyame (Ben de Yaşadım), İstanbul, Peri, 2004.
Bozarslan, F., *Bêdeng Mane Zozanên Kurdan (Kürt Dağları Sessiz Kaldı)*, İstanbul, Deng, 2001.

Bozarslan, M. E., *Alfabe (Alfabe)*, İstanbul, 1968 (2. Baskı İsveç, 1980; 3. Baskı Deng, İsveç, 1988).
Meyro (Meyro), İstanbul, 1978.
Keçika Darîn (Darin'in Kızı), İstanbul, Deng, 1999, 232 sayfa.
Keçika Qirşfiroş (Odun Satan Kız), İstanbul, Deng,1999, 214 sayfa
Mîr Zoro (Mir Zoro), İstanbul, Deng, 1999, 111 sayfa (1. Baskı İsveç, 1981).
Gurê Bilurvan (Kaval Çalan Kurt), İstanbul, Deng, 2000, 128 sayfa (1. Baskı İsveç, 1982).
Dîtihezar (Ditihezar), İstanbul, Deng, 2000, 216 sayfa.
Gulê û Sîno (Gule ve Sino), İstanbul, Deng, 2002, 212 sayfa.
Bozarslan, Z., *Nêrînek Li Dîroka Kurdistanê (Kürdistan Tarihine Genel Bakış)*, İstanbul, Doz, 2004.
Broka, H., *Keskê Dawî Di Cenazeya Xwedê De (Tanrı'nın Cenazesinde Son Yeşil)*, İstanbul, Peri, 2002, 142 sayfa.
Derengî Bajêr weka Diniqutim Nimêja Navê te (Gecenin Geç Saatlerinde Adını Saygıyla Andım), İstanbul, Peri, 2003.
Burkay, K., *Dawiya Dehaq (Dehak'ın Sonu)*, İstanbul, Deng, 1991, 60 sayfa.
Azadî û Jiyan (Özgürlük ve Yaşam), İstanbul, Deng, 1993, 293 sayfa (1. Baskı Roja Nu, Stockholm, 1988).
Berf Fedî Dike (Karın Utancı), İstanbul, Deng, 1995, 120 sayfa.
Çarîn (Dörtlükler), İstanbul, Deng, 1996, 195 sayfa.
Che Guevara, E., *Bîranînên Şer (Devrimci Savaş Anıları)*, İstanbul, Peri, 1999, 256 sayfa.
Celil, C., *Hebû Tunebû (Bir Zamanlar)*, İstanbul, Navenda, Canda Mezopotamiyaye, 1992, 62 sayfa.
Celil, C., *Destanên Kurdî (Kürt Destanları)*, İstanbul, Zel, 1994, 244 sayfa (1. Baskı Moskova; 3. Baskı İsveç).
Dîwaro (Duvar), İstanbul, Peri, 2000, 158 sayfa.
Cemali, *Şahinşahiya Goga Lingan / Ayak Topunun Sultanlığı*, İstanbul, Deng, 1998.
Cemşid, S., *Çîrokên Gerîla 1 – Soza Pepûkan (Gerilla Hikâyeleri 1-Guguk Kuşunun Söyledikleri)*, İstanbul, Aram, 2003.
Ceweri, F., *Kevoka Sipî (Beyaz Güvercin)*, Ankara, Beybun, 1993, 74 sayfa.
Cigerxwin, *Lenin Safağı*, İstanbul, Kaynak, 1976, 91 sayfa (2. Baskı: Kaynak, İstanbul, 1991, 3. Baskı: Avesta, İstanbul, 2003, Paris Kürt Enstitüsü katkılarıyla).
Kine Em? (Biz Kimiz?), İstanbul, Pele Sor, 1991, 415 sayfa (2. Baskı: Avesta, İstanbul, 2003, Paris Kürt Enstitüsü katkılarıyla).
Salar û Mîdya (Salar ve Midya), İstanbul: Med, 1991, 44 sayfa (2. Baskı: Avesta, İstanbul, 2003, Paris Kürt Enstitüsü katkılarıyla).
Dîwana Yekan – Diwana Duduyan – Sewra Azadî (Derlemeler 1 ve 2, Özgürlük Hayali), İstanbul, Deng, 1992, 479 sayfa (2. Baskı: Avesta, İstanbul, 2003, Paris Kürt Enstitüsü katkılarıyla).
Dîwana Sisêyan – Çaran (Derlemeler 3 ve 4), İstanbul, Deng, 1993, 451 sayfa (1. Baskı Beyrut, 1973; 2. Baskı: Roja Nu, Stockholm, 1980, 4. Baskı: Avesta, İstanbul, 2003, Paris Kürt Enstitüsü katkılarıyla).

Dîwana Pêncan – Şeşan (Derlemeler 5 ve 6), İstanbul, Deng, 1997, 340 sayfa (1. Baskı: Stockholm, 1981-2; 3. Baskı: Avesta, İstanbul, 2003, Paris Kürt Enstitüsü katkılarıyla).
Dîwana Heftan – Haştan – Hevî Aştî (Derlemeler 7 ve 8 – Umut, Barış), İstanbul, Deng, 2000, 462 sayfa (1. Baskı: Stockholm, 1983-1985, 3. Baskı: Avesta, İstanbul, 2003, Paris Kürt Enstitüsü katkılarıyla).
Ciwan, M., *Ahmedê Xanî (Ahmede Hani)*, İstanbul, Doz, 1997, 336 sayfa.
Ciwan, M. ve M. Enquist, *Dîkil Axa (Dikil Ağa)*, İstanbul, Stockholm Kürt Kültür Vakfı, İstanbul Kürt Enstitüsü, 2004.
Ciwan, M. ve I. Lopardova, *Kêz Xatun (Kene Hanım)*, İstanbul, Stockholm Kürt Kültür Vakfı, İstanbul Kürt Enstitüsü, 2004.
Şengê û Pengê (Şenge ve Penge), İstanbul, Stockholm Kürt Kültür Vakfı, İstanbul Kürt Enstitüsü, 2004.
Cizire, M., *Dîwan (Divan)*, İstanbul, Fırat, 1992, 318 sayfa (1. Baskı Roja Nu, Stockholm, 1986).
Cihani, P., *Bilîcan (Bilican)*, İstanbul, Doz, 2002, 512 sayfa.
Colemergi, İ, *Cembelî (Cembeli)*, İstanbul, Avesta, 2001, 195 sayfa (1. Baskı: APEC, İsveç, 1995).
Çamlıbel, A. C., *Îdyomên Kurdî (Kürtçe Deyimler)*, İstanbul, Deng, 1997, 208 sayfa.
Çamlibel, Veysel, *Qulinga Birîndar (Yaralı Turna)*, İstanbul, Fırat, 1999, 85 sayfa.
Çeliker, Dr. C., *Li Kurdistanê û li rojhilata Navîn Çekên Kîmyayî, Biolojîkî û Atomîk (Kürdistan ve Ortadoğu'da kimyasal, biyolojik ve atomik silahlar)*, İstanbul, Doz, 1992, 269 sayfa.
Çetin, N., *Kurteçirokên ji Zargotina kurda (Kürt Halk Geleneğinden Kısa Hikâyeler)*, İstanbul, Peri, 2003.
Çiçek, E., *Awaza Serpehatiyan I (Maceranın Sesi I)*, İstanbul, Peri, 2004.
Awaza Serpehatiyan II (Maceranın Sesi II), İstanbul, Peri, 2004.
Awaza Serpehatiyan III (Maceranın Sesi III), İstanbul, Peri, 2004.
Çolpan, R., *Bimre Birakujî, Bijî Kurdistan (Kardeş Katiline Ölüm, Yaşasın Kürdistan)*, İstanbul, Dersim, 2001, 111 sayfa.
Hesreta Pencê Salî û Kilamek Ji Bo Apo (Elli Yıllık Bekleyiş ve Apo İçin Bir Alan), İstanbul, Dersim, 2001, 159 sayfa.
Nado Kurê Xwe Firot (Nado Oğlunu Sattı), İstanbul, Peri, 2001, 296 sayfa.
Erdê Naxirvan û Tevkuştina Dersîmê (Sığır Çobanlarının Toprağı ve Dersim Soykırımı), Diyarbakır, Dilan, 494 sayfa.
Hiroshima Duwem Halepçe (Halepçe, ikinci Hiroşima), Diyarbakır, Dilan, 280 sayfa.
Serhatîyên Rustem û Namerdîya Namerdan (Rüstem'in Maceraları ve Ödleklerin Korkaklığı), İstanbul, Veng, 2004.
Dağli, F., *Nameya Dicle (Dicle'nin Mektubu)*, İstanbul, Peri, 2001, 103 sayfa.
Danezana Gerdûnî Ya Mafên Mirovan (İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi), İstanbul, Doz, 1992, 91 sayfa.
Demirağ, F., *Evîna Mîr Hesen (Mir Hasan'ın Aşkı)*, İstanbul, Peri, 2001, 80 sayfa.

Deng Yayınları, *Em Binivîsin (Yazıyoruz)*, İstanbul, Deng, 1993, 95 sayfa (1. Baskı: SIL, Stockholm, 1985, 2. Baskı: KOMKAR, Köln, 1992).
Em Bixwînin 1 (Okuyoruz 1), İstanbul, Deng, 1993, 78 sayfa. Dil Metodu (1. Baskı: SIL, Stockholm, 1985; 2. Baskı: KOMKAR, Köln, 1992).
Em Bixwînin 2 (Okuyoruz 2), İstanbul, Deng, 1994, 82 sayfa (1. Baskı: SIL, Stockholm, 1985; 2. Baskı: KOMKAR, Köln, 1993).
Deniz, H., *Gotnê Pêşyê Kurda – Kürt Atasözleri*, İstanbul, Kaynak, 1991, 93 sayfa.
Denli, C., *Tav û Leylan (Güneş ve Serap)*, İstanbul, Bajar, 56 sayfa.
Dildar, R., *Kewê Canê (Canım Keklik)*, Diyarbakır, Gün, 2003.
Dilgeş, F., *Kula Dersîmê (Dersim'in Yarası)*, İstanbul, Koral, 1992, 159 sayfa.
Rojnameya Kurdî ya Pêşîn, Kurdistan (İlk Kürt Gazetesi, Kurdistan), İstanbul, İstanbul Kürt Enstitüsü, 1998, 176 sayfa.
Dilşa (Mutlu), İstanbul, Elma, 2003.
Dilpak, A., *Binêre, Binivîsîne, Birengîne (Bak, Yaz, Boya)*, İstanbul, İstanbul Kürt Enstitüsü, 1993, 131 sayfa.
Xwendin Ronahî ye (Yazı Işıktır), İstanbul, İstanbul Kürt Enstitüsü, 1993, 189 sayfa.
Diljen, H., *Destpêka Rêzimanê Kurdî (Kürtçe Dilbilgisinin Temelleri)*, İstanbul, Carcira, 1994, 64 sayfa.
Dilsöz, Ö., *Hevîyên Birîndar (Kırık Umutlar)*, İstanbul, Aram, 2003.
Doğanay, E., *Gule Çi Bike Ji Stranê (Kurşun Neylesin Türküye)*, İstanbul, Zel, 1994, 239 sayfa.
Dost, J., *Kela Dimdimê (Dimdim Kalesi)*, şiir, İstanbul, Melsa, 1991.
Mijabad (Mijabad), Diyarbakır, Belki, 2004.
DOZ editörleri, *Konuşma Klavuzu Türkçe – Kürtçe*, İstanbul, Doz, 1998, 240 sayfa.
Konuşma Klavuzu İngilizce–Kürtçe, İstanbul, Doz, 1998, 208 sayfa.
Stranên Kurdî (Kürt Türküleri), İstanbul, Doz, 1998, 415 sayfa.
Türkçe / Kürtçe Cep Sözlük, İstanbul, Doz, 1998, 240 sayfa (2. Baskı: Doz, İstanbul, 2002).
Durre, A., *Evîna Welat (Vatan Sevgisi)*, İstanbul, Melsa, 1992, 232 sayfa.
Şera Dîwana Ahmedê Xanî Felsefe û Jiyana Wî (Ahmede Xani Divanından Şiirler, Felsefesi ve Yaşamı), Keskesor, İstanbul, Avesta, 2002, 442 sayfa.
Ebdurrehman, E., *Xatê Xanim (Xate Hanım)*, Diyarbakır, Belki, 2004.
Ehmed, İ., *Jana Gel (Halkın Acısı)*, İstanbul, Komal, 1992, 182 sayfa (1. Baskı: APEC, İsveç, 1992).
Eliot, T. S., *Welatê Bejî û Deh Koroyên 'The Rock'ê (Faydasız Toprak ve Kaya)*, İstanbul, Bajar, 2004, 137 sayfa.
Epozdemir, B., *Kumsorê û Gurê Dengbêj (Kırmızı Başlıklı Kız ve Dengbej Kurt)*, İstanbul, ASO, 1998, 16 sayfa.
Es-sahhar, S. Q. A C., *Dîroka Pêxemberan û Çîrokên Dînî (Peygamberler Tarihi ve Dini Hikâyeler)*, Diyarbakır, Mizgin, 2004.
Eser, B., *Jiyanek (Bir Yaşam)*, İstanbul, Bajar, 251 sayfa.
Farizof, Prof., *Kürtçe/Türkçe-Türkçe/Kürtçe Sözlük*, Ankara, Özge, 1994, 344 sayfa (1. Baskı: Moskova 1957).

Farqini, Z., *Türkçe/Kürtçe Sözlük*, İstanbul, İstanbul Kürt Enstitüsü, 2000, 1278 sayfa.
Ferhenga Kurdî/Turkî, İstanbul, İstanbul Kürt Enstitüsü, 2004.
Ferho, M., *Xaltîka Zeyno (Zeyno Hala)*, İstanbul, Doz, 1997, 397 sayfa.
Zîlan Agir û Stranên Jiyan (Zilan, Agir ve Yaşamın Nağmeleri), İstanbul, Peri, 1998, 109 sayfa.
Ferho, M. ve D. Fehro, *Hevî û Jiyan (Umut ve Yaşam)*, şiir, İstanbul, Peri, 1998, 94 sayfa.
Marê di Tur de (Yılan Çantada), İstanbul, Peri (Brüksel Kürt Enstitüsü katkılarıyla), 1999, 192 sayfa.
Xewnên Pînekirî (Yamalı Rüyalar), İstanbul, Peri, 2001, 272 sayfa.
Feqiye teyran, *Dîwan (Divan)*, İstanbul, İstanbul Kürt Enstitüsü, 1998.
Firat, Q., *Gulên Azadiyê (Özgürlük Çiçekleri)*, İstanbul, Aram, 2003.
Findiki, S. E., *Dîwan (Divan)*, İstanbul, Nubihar, 1999, 288 sayfa.
Hekim, C. ve M. M. Qutup, *Dermanên Bijîşka Gelerî (Halk Hekimliğinin Çareleri)*, İstanbul, İstanbul Kürt Enstitüsü, 2000, 40 sayfa.
Hekimoğlu, İ., *Ebdullahê Mineyeyî (Minyeli Abdullah)*, İstanbul, *Nûbihar*, 2004.
Garsi Farqini, M. M., *Meala Firûz Şehra Qu'rana Pîroz (Firuz Şehra'nın Kuran Meali)*, 2003.
Gorgu, B. ve U. Lofgren, *Pîrê û Rovî (Yaşlı Kadın ve Tilki)*, İstanbul, Stockholm Kürt Kültür Vakfı, İstanbul Kürt Enstitüsü, 2004.
Gülşenoğlu, C., *Me "Welat" ek Hebû (Bir "Vatan"ımız Vardı)*, İstanbul, Doz, 2001, 31 sayfa.
H. Mem, *Mamosteyê Sêyemîn Xanî (Üçüncü Üstad, Ahmede Xani)*, İstanbul, İstanbul Kürt Enstitüsü, 2004.
Tesewira Xaniyê Fîlozof (Düşünür Ahmede Xani'nin Felsefesi), İstanbul, İstanbul Kürt Enstitüsü, 2004.
Haco, K., *Kelevajî (Tersten)*, İstanbul, Avesta, 2001, 63 sayfa.
Hidayet, S., *Kundê Kor (Kör Baykuş)*, İstanbul, Kora, 1995, 95 sayfa.
Sê dilop xwîn (Üç Damla Kan), Diyarbakır, War, 2004.
Hugo, V., *Mirovên Hejar (Sefiller)*, İstanbul, Avesta, 2001, 170 sayfa.
Husen, F., *Amîdabad (Amidabad)*, İstanbul, Avesta, 2001, 106 sayfa.
Huseyni, E., *Dîwan, Berhemên Giştî (Divan, Tüm Eserleri)*, İstanbul, Avesta, 2002, 492 sayfa.
Çend Dîmenên Xemgîn (Birkaç Hüzünlü Manzara), İstanbul, Aram, 2003.
Huseyni, E., *Bajarê Dirinde (Yabani Şehir)*, Diyarbakır, Belki, 2003.
İstanbul Kürt Enstitüsü, *Em Zimanê Kurdî Dinasin (Kürtçe Biliyoruz)*, İstanbul, İstanbul Kürt Enstitüsü, 2000, 93 sayfa.
Zargotin [Folklore], İstanbul, İstanbul Kürt Enstitüsü, 78 sayfa.
Încîl, Mizgîniya Îsa Mesih Li Gor Lûqa [La bible Evangile selon Saint Luc], İstanbul, Kitabı Mukaddes Şirketi, 1996, 97 sayfa.
Încîl (Mizgînî) (İncil), İstanbul, Kitabı Mukaddes Şirketi, 1998, 357 sayfa.
İrandost, H., *Alisû (Alisu)*, İstanbul, Si, 2002, 119 sayfa.
İşler, I. (Der.), *Çîrokên Gelerî û Destana Şemikê Bêdiran (Halk Hikâyeleri ve Şemik Bediran Destanı)*, İstanbul, İstanbul Kürt Enstitüsü, 1998, 144 sayfa.

Izoli, D., *Ferheng / Sözlük Türkçe / Kürtçe*, İstanbul, Deng, 1992, 913 sayfa (2. Baskı: Deng, İstanbul, 2002).
Janbar, M., *Ardûda (Arduda)*, Diyarbakır, Lis, 2004.
Jiyan, A., *Seyrê (Seyre)*, İstanbul, Elma, 2003.
Jiyan, R., *Janya (Janya)*, İstanbul, Doz, 1999, 111 sayfa.
Mexzena Xwînê (Kan Mahzeni), Diyarbakır, Belki, 2003.
Jir, S., *Ariya Giyanên Stewr (Kısır Ruhların Külü)*, İstanbul, Bajar, 2004, 71 sayfa.
Kakioğlu, F., *Türkçe/Kürtçe Sözlük*, İstanbul, Sosyal, 1992, 243 sayfa.
Kara, M., *Rojeva Evînê - Kurşun Damıtılıyor Şafaklarıma*, Diyarbakır, Govend, 1993, 92 sayfa.
Kara, M., *Ariya Demsalê Ez Im (Ben Mevsimin Külüyüm)*, Diyarbakır, Govend, 1995, 64 sayfa.
Êşen Xurucî (Düşüşün Yumuşaklığı), İstanbul, Arya, 2000, 86 sayfa.
Kara, S., *Çarîn (Dörtlükler)*, İstanbul, Nubihar, 1998, 60 sayfa.
Mersiyeyên Rojhilat - Doğu Ağıtları, İstanbul, *Nûbihar*, 1998, 121 sayfa.
Nameyên Bêcewab - Karşılıksız Mektuplar, İstanbul, Nubihar, 1998, 91 sayfa.
Karaaslan, R., *Pîrebok (Cadı)*, İstanbul, Bajar, 88 sayfa.
Karacadağ, N., *Zimanê Kurdî (Kürt Dili)*, İstanbul, 1993, 185 sayfa.
Karahan, E., *Şevbihêrkên Şevên Xalî (Yalnız Gecelerin Arifesi)*, İstanbul, Doz, 2001, 151 sayfa.
Karakaya, R., *Xezala Min, Delala Min (Ceylanım, Güzelim)*, İstanbul, Scala, 2002, 112 sayfa.
Kartal, H., *Sokrat û Apo (Sokrat ve Apo)*, İstanbul, Rewşen, 1998, 152 sayfa (2. Baskı, Welat, İstanbul 2000).
Kaya, H., *Girnewas (Girnewas)*, İstanbul, İstanbul Kürt Enstitüsü, 1999, 141 sayfa.
Kayan, M. Z., *Destanek Ji Bihuşta Winda (Kayıp Cennetin Destanı)*, İstanbul, Berfin, 1993, 77 sayfa.
Arzeba (Arzeba), İstanbul, Si, 2001, 95 sayfa.
Kaynak, Y., *Bi Kurdî Navên Mirovan (Kürtçe İsimler)*, İstanbul, Doz, 1991 (2. Baskı: Doz, 1997, İstanbul).
Kerbelayi, Ş. M., *Diwana Kerbelayî (Kerbela Divanı)*, İstanbul, İstanbul Kürt Enstitüsü, 2002, 104 sayfa.
Kevirbiri, S., *Filitê Quto (Filite Quto)*, İstanbul, Peri, 2001, 158 sayfa.
Kıran, E., *Dewreşê Evdî (Dewreşe Evdi)*, İstanbul, Elma, 2003.
Kırıcı, S., *Êşa Hadepê Jana Amedê (HADEP'in Acısı, Diyarbakır'ın Sancısı)*, İstanbul, Sor, 1997, 186 sayfa.
Kırıcı, Seracattin, *Nalîna Şevê (Gecenin Yakarışı)*, İstanbul, Sor, 1997.
Koçar, H., *Cih û Warê Min Kete Bêriya Min Dilê Min Got Here (Vatanımı Hatırladım ve Sonra Kalbim Geri Dönmemi Söyledi)*, İstanbul, Peri, 2003.
Koçer, E., *Govendistan (Halayistan)*, İstanbul, Peri, 2002, 183 sayfa.
Koçer, M. Ş., *Çerxa Felekê (Feleğin Çarkı)*, şiir, Tatvan, 71 sayfa.
Nalinên Min (İnleyişim), İstanbul, 60 sayfa.
Xewnê Rojên Ronî (Aydınlık Günlerin Hayali), 72 sayfa.
Guantanamo (Guantanamo), İstanbul, 2003.

Koçer, R. F., *Sirul Mehşer (Mahşerin Sırrı)*, İstanbul Kürt Enstitüsü, İstanbul, 2002, 71 sayfa.
Kömür, M., *Taw Dilo (Ah KAlbim)*, İstanbul, İstanbul Kürt Enstitüsü, 2003.
Kurd, R., *Ez (Ben)*, İstanbul, Avesta, 1995, 59 sayfa (1. Baskı KJK-S, Stockholm, 1991).
Kurdo, Q., *Gramera Zimanê Kurdî – Kurmancî / Soranî (Kürtçe Dilbilgisi-Kurmanci/Sorani)*, İstanbul, Koral, 1991, 335 sayfa (1. Baskı: Roja Nu, Stockholm, 1990).
Tarixa Edebiyata Kurdî (Kürt Edebiyat Tarihi), Ankara, Özge, 1992, 366 sayfa (1. Baskı: Roja Nu, İsveç, 1983 ve 1985).
Kurşun, S. M., *Rêbez – Diwana Yekem (Hızlı – İlk Derleme)*, İstanbul, Mizgin, 2002, 200 sayfa.
Küçük İskender, *Barûdî (Barudi)*, İstanbul, Piya, 2003.
Laleş, L., *Berbejna me (Muskamız)*, Diyarbakır, Belki, 2003.
M. Ali. K., *Mehkûm (Mahkûm)*, İstanbul, Avesta, 2002, 95 sayfa (1. Baskı: Welat, Stockholm, 1994).
Malmisanij, Lewendi, M., *Li Kurdistana Bakur û Li Turkiyê, Rojnamegeriya Kurdî (1908-1992) [(Kuzey Kürdistan ve Türkiye'de Kürt Gazeteciliği (1908-1922)]*, Ankara, Özge, 1992, 464 sayfa (1. Baskı: Jina Nu, İsveç, 1989, Cilt 1 ve 1992, Cilt 2).
Mamedov, E. E., Prof., *Xatê Xanima Dersîmê (Dersimli Xate Hanım)*, İstanbul, Med, 1994, 95 sayfa (1. Baskı: Morof, Erivan, 1959; 2. Baskı: Zeman, Süleymaniye, Irak, 1985).
Margosyan, M., *Li Ba Me Li Wan Deran (Gavur Mahallesi)*, İstanbul, Avesta, 1999.
Marx, K. ve F. Engels, *Manifesta Partiya Komunist (Komünist Partisi Manifestosu)*, İstanbul, Dönüşüm, 1994, 160 sayfa.
Mehmet, O., *Bêdengiya Te (Sessizliğin)*, 2001.
Gulûcinûkavil (Gül, Cin ve Enkaz), İstanbul, Avesta, 2002, 126 sayfa.
Menaf, O., *Girê Şêran Serhildan (Aslanlar Tepesi İsyan Etti)*, İstanbul, Aram, 2003.
Mete, H., *Epîlog (Son Söz)*, İstanbul, Avesta, 2000, 128 sayfa (1. Baskı: Stockholm, 1998).
Labîrenta Cînan (Cinlerin Labirenti), İstanbul, Avesta, 2000, 195 sayfa (1. Baskı: Welat, Stockholm, 1994).
Smirnoff (Smirnoff), İstanbul, Avesta, 2001, 111 sayfa.
Mihotuli, S., *Çîrokên Kurdan (Kürt Masalları)*, İstanbul, Koral, 1991, 147 sayfa.
Mirazi, A., *Bîranînên Min (Hatırlarım)*, İstanbul, Deng, 1997, 141 sayfa.
Mirsaz, D., *Ji Ava Firat Dilopek (Bir Damla Fırat)*, İstanbul, Aram, 2004.
Mirzengi, X., *Belqitî (Zıbar!)*, İstanbul, Komal, 2004.
Molière, *Tartuff (Tartüf)*, İstanbul, Aram, 2002, 135 sayfa.
Çikûs (Cimri), İstanbul, Aram, 2003.
Mungan, M., *Li Rojhilatê Dilê Min (Kalbimin Doğusunda)*, İstanbul, Metis (Avesta katkılarıyla), İstanbul, 1996, 65 sayfa.
Nemir, K., *Gilgamêş û Çend Mytosên Din (Gılgamış ve Diğer Efsaneler)*, İstanbul, Jiyana Rewşen, 2000, 180 sayfa.

Selpakfiroş (Selpak Satıcısı), İstanbul, Rewşen, 2003.
Nesin, A., *Fîl Hamdî (Fil Hamdi)*, İstanbul, Doz, 1999, 155 sayfa.
Newewi, İ, *Çil Hedîs (Kırk Hadis)*, İstanbul, *Nûbihar*, 1999, 101 sayfa.
Niyazmend, A., *Qîse û Letîfeyên Behlûlê Dîwanê (Behlûl Dîwan'dan Latifeler ve Hikâyeler)*, Diyarbakır, War, 2004.
Norsi, S., *Peyiva Bîst û Seyemîn (Yirmi Üçüncü Kelime)*, İstanbul, Nubihar, 1992, 78 sayfa.
Peyivên Piçûk (Kısa Yazılar), İstanbul, Nubihar, 1992, 135 sayfa.
Rîsala Biratiyê (Kardeşlik Yazıları), İstanbul, *Nûbihar*, 1992, 64 sayfa.
Odabaşi, Y., *Ferîde (Feride)*, İstanbul, Deng, 2003.
Örgun, K., *Provayên Bidarvexistinê (Asılma Provası)*, İstanbul, Cima, 2000, 123 sayfa.
Li Qeraxa Şevê Hîvron [Au bord de la nuit claire], İstanbul, Si, 2002, 112 sayfa.
Özalp, D., *Cigerxwîn (Jînegarî, Têkoşînî û Berhemdaniya) [Cigerxwin (Yaşamı, Mücadelesi ve Eserleri)]*, İstanbul, M, 2003.
Özcan, M., *Pratik Kürtçe Cep Kılavusu*, İstanbul, Gün, 2003.
Pratik Kürtçe Konuşma Kılavuzu, İstanbul, Gün, 2003.
Özcelik, O., *Kulîlkên Qeşayê (Buz Çiçekleri)*, İstanbul, M, 2004.
Özdemir, L., *Diljar (Zehirlenen Kalp)*, Diyarbakır, Govend, 1994, 126 sayfa.
Gulbihar (Gulbihar), İstanbul, Kora, 1997, 67 sayfa.
Özel (Çeto), *Kurdiya Nûjen (Modern Kürtçe)*, İstanbul, İstanbul Kürt Enstitüsü, 2000, 139 sayfa.
Özer, I., *Agirbanu (Agirbanu)*, İstanbul, Elma, 2003.
Özmen, R., *Çîrokên Şevbihurkan (Gece Hikâyeleri)*, İstanbul, Doz, 2002, 150 sayfa.
Pamuk, O., *Navê Min Sor E (Benim Adım Kırmızı)*, İstanbul, Doz, 2002, 568 sayfa.
Partiya Sosyalist a Kurdistana Turkiye, *Hevrê ûHevalên Me Yên Ku Şehid Bûne û Me Winda Kirine (Şehit Olan ve Kaybettiğimiz Arkadaşlarımız ve Dostlarımız)*, 1989, 71 sayfa.
Paşa, B., *Gaziya Min (Çağrım)*, İstanbul, *Nûbihar*, 1997, 64 sayfa.
Pinter, H., *Zimanê Çiya (Dağların Dili)*, İstanbul, Doz, 1991, 32 sayfa.
Pirbal, F., *Çolistan (Çölistan)*, İstanbul, Avesta, 2001, 125 sayfa.
Poe, E. A., *Qelareşk û Bîst Helbestên Din (Karga ve Yirmi Şiir)*, İstanbul, Bajar, 2004, 46 sayfa.
Polat, L., *Rewşa Edebiyata Kurdî (Kürt Edebiyatının Durumu)*, İstanbul, Nujen, 1996, 108 sayfa (1. Baskı: Nujen Yayınları, İsveç, 1996).
Çend varyantên Efsaneya Şahmaran (Şahmaran Efsanesinin Birkaç Farklı Yorumu), İstanbul, Peri, 1999, 64 sayfa (1. Baskı: Helwest Yayınları, İsveç).
Rojnamevan (Gazeteci), İstanbul, Peri, 2002, 112 sayfa.
Helbestên Sirgûneyê (Sürgün Şiirleri), İstanbul, Veng, 2003.
Gulizar (Gülizar), İstanbul, Helwest/Doz, 2004.
Robîn (Robin), İstanbul, Veng, 2004.
Qasimlo, E., *Çil Sal Xebat di Riya Azadiyê De (Özgürlük Yolunda Kırk Yıllık Mücadele)*, İstanbul, Avesta, 2002, 184 sayfa.

Qerdawi, Y., *Pevçûna Heq û Batil Alimek û Zordanek (Doğrunun ve Yanlışın Savaşı Bir Din Adamı ve Bir Zalim)*, İstanbul, Peyxam, 79 sayfa.
Qizilci, H., *Kenê Parsek (Dilencinin Gülüşü)*, İstanbul, Avesta, 2001, 111 sayfa.
Qoseri, R., *Kurdê (Kürt)*, İstanbul, Peri, 2002, 120 sayfa.
Rehim, Ş, *Hewenî Sema (Sema Öğrenimi)*, İstanbul, Peri, 2002, 79 sayfa.
Rindê û malbata xwe (Rinde ve Ailesi), İstanbul, Stockholm Kürt Kültür Vakfı, İstanbul Kürt Enstitüsü, 2004.
Roj, C., *Ratîka (Savaş Arabası)*, İstanbul, Si, 2002, 78 sayfa.
Roni, M., *Di Siya Dara Xacê De Serhildan (Xece'nin Ağacının Gölgesinde İsyan)*, İstanbul, Peri, 1999, 135 sayfa.
Saadallah, S., *Ferhenga Înglîzî-Kurdî Ya Selahedîn (Selahaddin'in İngilizce Kürtçe Sözlüğü)*, İstanbul, Avesta, 2000, 1477 sayfa (1. Baskı: Bağdat, 1998).
Sadini, M. X. (yazan ve derleyen), *Feqiyê Teyran (Feqiye Teyran)*, İstanbul, Nubihar, 2000, 368 sayfa.
Sağnıç, F. H., *Rêzimanê Kurdî (Kürtçe Dilbilgisi)*, İstanbul, Melsa, 1991, 134 sayfa.
Hemana Rêzimanê Kurdî (Kürtçe Dilbilgisi), İstanbul, Melsa, 1991, 239 sayfa.
Pêşeriya Hewisîna Zimanê Kurdî (Kürtçe Öğrenim Metodu), İstanbul, Melsa, 1992, 141 sayfa.
(Der.), *Çîrokên Kurdî (Kürt Masalları)*, İstanbul, İstanbul Kürt Enstitüsü, 1999, 208 sayfa (yeni baskı: İstanbul Kürt Enstitüsü, İstanbul, 2002).
Dîroka Wejeya Kurdî (Kürt Edebiyat Tarihi), İstanbul, İstanbul Kürt Enstitüsü, 2003.
Samancı, S., *Bajarê Mirînê (Ölümün Şehri)*, İstanbul, Avesta, 1996, 95 sayfa.
Sebri, O., *Bîranîn (Hatıralar)*, İstanbul, Aram, 2004 (Diyarbakır Belediyesi'nin katkılarıyla).
Dîwan (Divan), İstanbul, Peri, 2004 (1. Baskı: Stockholm, 1998).
Selim, S., *Yûsiv û Zuleyxa (Yusuf ve Züleyha)*, İstanbul, İstanbul Kürt Enstitüsü, 1998, 126 sayfa.
Sertkaya, İ., *Birîna Bêar (Sessiz Yara)*, İstanbul, Zel (Peri), 1994, 72 sayfa.
Seyda, J, *Şewa Dawî (Son Gece)*, İstanbul, Avesta, 2001.
El seyyab, B. Ş, *Sirûda Baranê (Yağmura Güzelleme)*, İstanbul, Avesta, 1999, 61 sayfa.
Siwadi, *Leyla û Mecnûn (Leyla ve Mecnun)*, İstanbul, *Nûbihar*, 1999, 197 sayfa.
Siyapuş, *Çend Xezel û Helbest (Birkaç Gazel ve Şiir)*, İstanbul, İstanbul Kürt Enstitüsü, 1999, 60 sayfa.
Soljenitsin, A., *Rojekê Îvan Denîsovîç (İvan Denisoviç'in Bir Günü)*, İstanbul, Avesta, 2000, 136 sayfa.
Sorekli, Ş. B., *Pisîk jî Xewnan Dibînin (Türküler de Hayal Kurar)*, Diyarbakır, Lis, 2004.
Şahin, B., *Lêkolînkî Qiçik Li Ser Zimên (Dil Üzerine Küçük Bir Araştırma)*, İstanbul, Fırat, 1995, 144 sayfa.
Şahin, C., *Keça Ardil (Koca Yürekli Kız)*, İstanbul, M, 2003.
Şemo, E., *Şivanê Kurd (Kürt Çoban)*, İstanbul, Özgürlük Yolu, 1977, 112 sayfa (2. Baskı: Riya Azadi, Köln, 1990; 3. Baskı: Deng, İstanbul, 1994).

Jiyana Bextewar (Mutlu Hayat), İstanbul, Deng, 1994, 253 sayfa (1. Baskı: Roja Nu, Stockholm, 1990).
Şivan, S. ve K. Bedirxan, *Zimanê Kurdî / Kürt Dili*, İstanbul, Kawa, 1976, 254 sayfa.
Tigris, A., *Dîroka Kurd Û Kurdistanê (Kürtlerin ve Kürdistan'ın Tarihi)*, İstanbul, Koral, 1991, 87 sayfa (1. Baskı: İsveç, 1990).
Tori, *Siltan Salahaddin û Malbata Eyyubi (Sultan Selahaddin Eyyübi)*, İstanbul, Koral, 1991, 95 sayfa.
Alfabeya Kurdî (Kürt Alfabesi), İstanbul, Koral, 1992, 112 sayfa.
Destpêka Xwendin û Nivîsandina Kurdî (Kürtçe Yazının Temelleri), İstanbul, Arya, 1992, 111 sayfa.
Ferheng (Sözlük), İstanbul, Koral, 1992, 496 sayfa.
Qolinç (Omurga), İstanbul, Komal, 1992, 94 sayfa (1. Baskı: Denge Komal, Stockholm, 1985).
Şilan (Şilan), İstanbul, Komal, 1996, 91 sayfa (1. Baskı: AZA Yayınları, Belgique, 1990).
Mendik (Mendik), İstanbul, Berfin, 2002, 195 sayfa.
Uzun, M., *Destpêka Edebiyata Kurdî (Kürt Edebiyatına Giriş)*, Ankara, Beybun, 1992, 152 sayfa.
Rojek Ji Rojên Evdalê Zeynikê (Evdale Zeynike'nin Bir Günü), İstanbul, Doz ve Paris Kürt Enstitüsü, 1992, 221 sayfa (1. Baskı: Welat, Stockholm, 1991; 3. Baskı: Àvesta, İstanbul, 2002).
Siya Evînê (Yitik Bir Aşkın Gölgesinde), İstanbul, Doz, 1992, 268 sayfa (1. Baskı: İsveç, 1989; 3. Baskı: Avesta, İstanbul, 2001).
Antolojiya Edebiyata Kurdî (Kürt Edebiyatı Antolojisi), İstanbul, Tümzamanlar, 1995, 2 Cilt, 503 ve 476 sayfa (yeni baskı Aram, Diyarbakır Belediyesi'nin katkılarıyla, 2003).
Bîra Qederê (Kader Kuyusu), İstanbul, Avesta, 1995, 260 sayfa (2. Baskı: Avesta, İstanbul, 1999).
Uzun, M., *Ziman û Roman (Dil ve Roman)*, İstanbul, Nujen, 1996, 152 sayfa (1. Baskı: Nujen, İsveç, 1996).
Mirîna Kalekî Rind (Yaşlı Rind'in Ölümü), İstanbul, Avesta, 1998, 119 sayfa (1. Baskı: Stockholm, 1997).
Ronî Mîna Evînê Tarî Mîna Mirînê (Aşk Gibi Aydınlık, Ölüm Gibi Karanlık), İstanbul, Avesta, 1998, 350 sayfa.
Hawarê Dicleyê (Dicle'nin Sesi I), İstanbul, Avesta, 2001, 303 sayfa.
Hawarê Dicleyê II (Dicle'nin Sesi II), İstanbul: Avesta, 2003.
War, R., *Jiyan jê Difuriya (Hayat Dolu)*, İstanbul, 2004.
Xani, A., *Mem û Zîn (Mem ve Zin)*, İstanbul, Gun, 1968 (2. Baskı: Koral, 1973; 3. Baskı: Hayat, 1990, 583 sayfa).
Nûbihar (Nubihar), İstanbul, Fırat, 1992, 52 sayfa (1. Baskı: Roja Nu, Stockholm, 1986).
Xeyyam, Ö, *Rubaiyat (Rubiyat)*, İstanbul, *Nûbihar*, 1998, 56 sayfa.
Cîrokek Gotin û Ketin Xewê (Dörtlükler), İstanbul, Avesta, 2001, 71 sayfa (1. Baskı: Hawar, Damas, 1939).

Xizan, S., *Sîpan 1. Helbestên Kurdî (Sipan 1 Kürt Şiirleri)*, İstanbul, Fırat-Dicle, 1991, 127 sayfa.
Yalçın, A. S., *Evîna Qedexe (Yasak Aşk)*, İstanbul, ASO, 1998, 94 sayfa.
Yalçın, Y., *Heviya Birînê (Yarayı Beklerken)*, İstanbul, M, 2003.
Yaman, N., *Sê Reng (Üç Renk)*, İstanbul, Firat, 1997, 104 sayfa.
Yusiv, H., *Sobarto (Sobarto)*, İstanbul, Avesta, 1999, 203 sayfa.
Memê bê Zîn (Zinsiz Mem), Avesta, İstanbul, 2003.
Zana, M., *Çarşiya Silîva (Silvan Çarşısı)*, İstanbul, Avesta, 2002, 187 sayfa (1. Baskı: Editions APEC, Stockholm, 2001).
Zeki Beg, M. E., *Dîroka Kurd û Kurdistanê (Kürtlerin ve Kürdistan'ın Tarihi)*, İstanbul, Avesta, 2002, 558 sayfa (1. Baskı: Komal, İstanbul, 1977).
Zengi, D., *Qedrîcan (1911-1972) [Qedrican (1911-1972)]*, İstanbul, Komal, 2004.
Zilan, M. ve L. Atak, *Rindê kincan li xwe dike (Rinde Giyiniyor)*, İstanbul, Fondation culturelle kurde a Stockholm, İstanbul Kürt Enstitüsü, 2004.
Ziyaeddin Paşa Y., *Türkçe–Kürtçe Sözlük*, İstanbul, Cira, 1978, 403 sayfa. Mehmet Emin Bozarslan tarafından güncellenmiştir (1. Baskı: Şirket-i Murettibiye Matbaası, İstanbul, 1894, *El Heddiyye El Hamiddiyye Fi'l Lugat El Kurdiyye* adıyla).
Zozani, A., *Kêjê (Keje)*, İstanbul, Peri, 2001.

Kürt dili edebiyat tarihinin izini sürmek, zor ve tartışmalı bir konu. Sebepleri çok çeşitlidir ancak bilhassa edebiyat tarihinin oluşumuna katılan kurumlarıyla devletin eksikliğinden söz edilebilir. Elbette bu temel eksikliğin yanı sıra, bu meseleyle ilgili yapılmış çalışmaların azlığından, edebiyat tarihini gerçek veya hayali bir kadim tarihe dayandırmaya meyilli ulusal tarih yazımından da bahsedilebilir.

Bu eser iki bölümden oluşmaktadır. Birinci kısım "alan dışı" yazınsal faaliyetleri etkileyen kaynak ve kısıtlara, yani "dış etkenlere" ayrılmıştır. Özellikle yazınsal ve siyasal Kürt aktörler ile dillerini hangi ilişkilerin birleştirdiğini anlamak için incelenmesi gereken dil politikaları ele alınmaktadır. Çalışmanın ilk alt bölümü Türk dil politikalarına, ikincisi ise Kürt dil politikalarına ayrılmıştır. İkinci alt bölüm olan "çoğul alan" ise Kürt yazınsal alanının oluşumunu ve yapılanmasını anlatmaktadır. Araştırma, Türkiye'deki askeri rejimin en sert davrandığı dönemde, İsveç'te yazınsal yaratım sürecinin gerçek temellerini oluşturan dil ve yazınsal faaliyetlerin analiziyle başlamaktadır. Ardından eser, edebi çevrenin oluşumunda rol oynayan değişik aktörlerin ortaya çıkışı ve onu yapılandıran ve harekete geçiren bahisler ve tartışmalar üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu tartışmalar, bizi Kürt edebiyatının sınırlarını sorgulamaya ve alanın açık niteliği üzerine kafa yormaya götürecektir...

